

Barcode - 99999990261501
Title - prachin kavya mala grantha-2 rasik vallabhadi
Subject - NULL
Author - NULL
Language - gujarati
Pages - 250
Publication Year - 0
Creator - Fast DLI Downloader
<https://github.com/cancerian0684/dli-downloader>
Barcode EAN.UCC-13

૪૬૮૩

શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સાહેબ સયાજીરાવ
ગાયકવાડ સેનાખાસખેલ સમશેર
બાહાદુર એમના ઉદાર
આશ્રયથી

પ્રાચીનકાવ્યમાળા

ગ્રંથ ૨

દયારામકૃત

રસિકવલ્લભાદિ.

સંશોધન કરી ટીકાસહિત પ્રસિદ્ધ કરનાર

હરગોવિંદ દ્વારકાદાસ કાંટાવાળા

અને

નાથાશંકર પૂજાશંકર શાસ્ત્રી

વડોદરા.

સંવત ૧૯૪૫

સન ૧૯૯૦.

કીમત ૧-૪-૦

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે).

અમદાવાદ “આર્યોદય”
તથા
વડોદરા “વીરક્ષેત્રમુદ્રાલય”માં છાપ્યું.

४५८३

Under the liberal patronage of
His Highness Maharaja
SAYAJI RAO GAEKWAR
Sena Khaskhel Samsher Bahadur,
Baroda.

PRACHIN KAVYA MALA.

OR

Old Gujrati Poetical Series,

PART I.

POET DAYARAM'S

RASIK VALLABH, &c.

Published with annotations

By

Hargovinddass Dwarkadass Kántáválá

and

Nathashanker Pujashanker Shastri.

A. D. 1890.

Price Rs 1-0-0

પ્રસ્તાવના.

યથાર્થ રાજ્યધર્મ જાણનાર વિવેકી રાજ્યકર્તા પોતાની પ્રજાનું અનેક પ્રકારે કલ્યાણ કરવું એજ ઇશ્વરકૃપાથી પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા સર્વોપરિ પદનું સાર્થક થવું માને છે. તે કલ્યાણ કરવાના વિવિધ પ્રકાર છે. વસુધરા (પૃથિ-વી)નો જે પ્રદેશ પોતાનો છે તેમાં અન્નફળાદિ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે તેનો, તથા તેમાં ધારણ થયેલ વસુ (ખનિજ ધન રત્નાદિ)ને બહિર્ કઢાવી તેનો, પોતાની પ્રજાની સુખવૃદ્ધિને અર્થે, ઉપયોગ કરે છે, પ્રજાની સુખશાન્તિ-માં ભંગ ન થતાં તેનો વધારો થવા અનેક પ્રકારની યોજના કરે છે; નિર્મળ જળાશય, સુગમ માર્ગ, ઔષધાલય આદિથી શરીરની સુખાકારીનાં સાધન નિર્માણ કરેછે; તથા વિદ્યાલય, પુસ્તકાલય, ગ્રંથવૃદ્ધિ આદિ મનની સુખ શાન્તિનાં સાધન આપે છે. ન્યાયથી, નીતિથી, પ્રીતિથી, સમભાવથી, ઉદારતા થી, પ્રજાને સ્વપ્રજા તુલ્ય ગણી પિતાવત્ સર્વનું પાલન તથા હિત કરવું એજ ધર્મ તથા સ્વાર્થ માની અન્વર્થ જે રાજા પ્રજાનું રંજન કરવા પ્રવર્તે છે, તેની પ્રજા સુખી થાય છે, તથા તેના મનોરથ સફળ થઈ, તે અક્ષય કીર્તિને પામે છે. એ આદિ અનુભવસિદ્ધ થયેલા પ્રમાણિક સિદ્ધાન્તો છે.

શ્રીવડોદરા રાજ્યના વિદ્વાન, શક્તિમાન અને પરમ પવિત્ર મહારાજા-ધિરાજ શ્રીમન્ત સયાશ્રાય ગાયકવાડ સેનાપ્તાસખેલ સમશેર બાહાદુર એમનો પૂર્વોક્ત ઉદાર વિચારો અને સિદ્ધાન્તો પર બહુ ભાવ, તથા તેવા ઉત્તમ વિચારોને આચારમાં આણી પ્રજાનું કલ્યાણ કરવાનો તેમનો મહાન પ્રયત્ન, એ સાંપ્રતકાળમાં સર્વ સ્થળે પ્રશંસનીય ગણાતાં દૃષ્ટાંતરૂપ થઈ પડ્યા છે.

શ્રીમંત મહારાજાધિરાજના એ ઉદાર ભાવથી ઉત્તેજાઈ તા. ૮ મે સન ૧૮૮૯ ની એક સ્મરણી તેઓ નામદારની સેવામાં રજુ કરવામાં આવી હતી. તેનો આશય એ હતો કે વડોદરા રાજ્યમાં થઈ ગયેલા ગુર્જર કવિઓ-ના અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથો પ્રસિદ્ધિમાં આવે તેવી યોજના રાજ્યઆશ્રયથી થાય તે સારું.

પ્રાચીનકાવ્યસંગ્રહ એ નામનાં ગુજરાતી કવિતાનાં પુસ્તક વડોદરા રાજ્યના ડાયરેક્ટર ઓફ વર્નાક્યુલર ઈન્સ્ટ્રક્શન, રાવસાહેબ હરગોવિન્દદાસ દારિકાદાસ તથા વડોદરા નિવાસી શાસ્ત્રી નાથાશંકર પૂજશંકર એમની તરફથી પ્રસિદ્ધ થવાનો આરંભ થઈ ચૂક્યો હતો, અને તેસાથ ઘણા સ્તુતિપાત્ર પ્રયત્નથી હસ્તલિખિત ગ્રંથનો સારો સંગ્રહ તેમણે કર્યો હતો. વડોદરા રાજ્યનું દેશી દેખવણીખાતું મારી દેખરેખ નીચે સુપરત થયા પછી આ સંગ્રહ બાબત મેં તપાસ કરી. તે ઉપરથી જોવામાં આવ્યું કે રત્નાદિ ધનની ભંડાર દટાઈ રહ્યા હોય છે તેમ અનેક વિષયો પર રચેલી કવિતાના ભંડાર દટાઈ પડી રહ્યા હતા, અને તે ભંડારને પ્રજાના ઉપયોગ-સાથ બાંધ લાવી તે દ્વારા સહવિચારને પુષ્ટિ આપવી એ લાભકારક થશે એમ લાગ્યું. આ કવિઓમાં પ્રેમાનંદ, રત્નેશ્વર, વલ્લભ, બાલણ, દયારામ, હરિભટ્ટ, ભોળેભક્ત, ધીરોભક્ત, ગિરિધર આદિ બહુ પ્રસિદ્ધ અને લોકપ્રિય કવિઓ આવી જાય છે. રાધાબાઈ તથા દીવાળી બાઈ નામની બે સ્ત્રી કવિઓની કવિતાં પણ મળી આવી છે. અને બાપુસાહેબ ગાયકવાડ એ નામના પ્રસિદ્ધ થયેલા ઇશ્વરભક્તની કવિતાનો પણ સારો સંગ્રહ છે. આ સર્વ કવિતા શોધી અને ટીકા સાથે છપાવતાં ત્રણ વર્ષ લાગશે એમ અજમાયશ થઈ છે. એ કામ પૂર્ણ કરવા શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સયાજીરાવ ગાયકવાડ એમણે રૂ. ૧૨૦૦૦૭ બાર હજારની રકમ મંજૂર કરી કીમતી આશ્રય આપ્યો છે અને તેથીજ આ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધિમાં આવી શકશે. આ ઉદાર અનુયાયી ગુર્જર પ્રજા અને સર્વ ગુર્જર વાસી ઉપર ઉપકાર થયો છે. એમ સર્વ સમજી જનોને લાગ્યા વિના રહેશે નહિ.

કવિતા વિષે એક ઇંગ્રેજ કવિ લખે છે કે :—

Poetry is itself a thing of God ;
He made his prophets poets, and the more.
We feel of poesy do we become
Like God in love and power.

BAILEY.

કવિતા સ્વતઃ ઈશ્વરની એક વસ્તુ છે. ઈશ્વરે કવિઓનેજ પોતાના ભવિષ્યદાદી કર્યા છે. અને કવિતાને જેમ આપણે અધિક અનુભવીએ છીએ તેમ આપણે સ્નેહમાં અને શક્તિમાં ઈશ્વર પેઠે યદ્યપિ છીએ.

કવિ વિષે વર્ણવ્યં કહે છે કે:—

Blessings be with them, and eternal praise,
Who gave us nobler loves, and nobler cares,
The Poets, who on earth have made us heirs,
Of truth and pure delight by heavenly lays.

WORDSWORTH.

જેઓએ આપણને શ્રેષ્ઠતર પ્રેમ તથા શ્રેષ્ઠતર ઉત્કંઠા આપ્યાં છે તે કવિઓ ઉપર આશિર્વાદ તથા અનંત પ્રશંસા હો; જેમણે દિવ્ય કાવ્યવડે આ જગત ઉપર આપણને સત્યના અને સ્વચ્છ આનંદના ઉત્તરાધિકારી કર્યા છે.

આપણા દેશમાં તો કવિને રવિ સમ ગણી તેની બહુ પ્રકારે પ્રશંસા કરવામાં આવે છે તે પ્રસિદ્ધ છે.

સ્વદેશમાંના કોટ, રાજમહાલય, ધર્મશાળાઓ, દેવાલય, જળાશય, વિશ્રામસ્થાન, આદિ કીર્તિ-સ્તંભ પૂર્વેના રાજા કે ધર્માત્મા ગૃહસ્થો કરાવી ગયા હોય છે, તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરવો એ મહાપુણ્યનું કાર્ય છે, એમ ધર્મ શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે, અને સારા રાજાઓ તેમ કરાવે છે પણ ખરા. અને તેથી સર્વ પ્રજાના સુખભોગમાં વૃદ્ધિ થઈ તેમનો આશિર્વાદ મેળવે છે.

કવિના દ્રવતા અન્તઃકરણમાં ઉત્પન્ન થઈ સહૃદયજનોના અન્તઃકરણમાં પ્રવેશી ત્યાં વસી સુખાનંદ દેનાર કવિતા તેનો જીર્ણોદ્ધાર પણ પ્રશંસનીય અને પુણ્યપ્રદ છે. બાળકથી વૃદ્ધ-રંકથી શ્રીમાન સુધી સર્વને દુઃખમાં વિશ્રામસ્થાન અને સુખને અધિક કરનાર કવિતા એ પણ સાધન છે. એવા એક સુખપ્રદ સા-

ધનનો જીર્ણોદ્ધાર પ્રજાના કલ્યાણસાર શ્રીમંત મહારાજાધિરાજ કરાવે છે એ તેમના પ્રજારંજન કરવાના ઉચ્ચ ભાવમાંનું એક સુચિન્હ છે.

વડોદરા રાજ્યમાં થઈ ગયેલા કવિઓની અપ્રસિદ્ધ પ્રાચીન કવિતા સંભાળથી પ્રસિદ્ધિમાં લાવવાના હેતુથી નીચે પ્રમાણે કમિટી નીમવામાં આવી છે.

પ્રમુખ.

દિવાન બાહાદુર મણિભાઈ જશભાઈ.

મેમ્બરો.

રાવબાહાદુર અંબાલાલ સાકરલાલ. એમ. એ. એલ. એલ. બી.

ખાનબાહાદુર જમસેદજી અરદેસર દલાલ. એમ. એ. એલ. એલ. બી.

રાવસાહેબ પીતાંબરભાઈ જોડાભાઈ.

રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસ દારકાદાસ.

દરેક ગ્રંથની બનતા સુધી અનેક પ્રતો મેળવી તેને શોધી અને ટીકા શબ્દાર્થ આપી વિશેષ ઉપયોગી કરવી વગેરે સર્વ કામ રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસની સંભાળ નીચે શાસ્ત્રી નાથાશંકર પૂજશંકર તથા કવિ છોટાલાલ નરભેરામ આદિ લાયક માણસનાથી ચલાવવામાં આવ્યું છે. પુસ્તકો સંબંધી સર્વ વ્યવસ્થા અને જવાબદારી આ કમિટી તરફ છે. કમિટીમાંથી કોઈનું ખાનગી હિત કે સ્વાર્થ આ સંબંધમાં ન છતાં માત્ર લોકહિતાર્થ કામ બાણી કમિટીએ આ કામ માથે લીધું છે.

વડોદરા રાજ્ય નિવાસી કવિઓની કવિતા ઉપરાંત ગુજરાતના બીજા પ્રસિદ્ધ કવિઓની અપ્રસિદ્ધ કવિતાનો ઘણો જથ્થો રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસ તથા શાસ્ત્રી નાથાશંકરની પ્રશંસનીય શોધથી એકઠો થયેલો છે, અને વધારે જથ્થો એકઠો કરવા પ્રયત્ન કમિટી તરફથી જરૂરી રાખવો એમ ધારણા છે. આ સર્વ કવિતા પણ પ્રસિદ્ધિમાં લાવવા યોજના તૈયાર થાય છે, અને તે ઉચ્ચ સફળ થવા ઈશ્વર પાસે પ્રાર્થના છે.

આશા છે કે આ પ્રાચીન ગુર્જર કવિઓની સુંદર તથા બોધક કવિતાથી જ્ઞાનનારત્નું જ્ઞાન તથા સદ્ગુણ, રસજ્ઞતા, રૂચિ, રસિકતા, સહૃદયતાદિ ઉચ્ચ પ્રકારનાં થઈ વૃદ્ધિ પામશે, અને ગુર્જર વાસી અન્ય સમર્થ કવિઓની કવિતાની પણ તીવ્ર યાચના થઈ પ્રકટ થશે.

આ પ્રાચીન કાવ્યમાળાને, કચ્છ, કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતના રાજ્ય-કર્તાઓ તરફથી તથા બીજા ધણા સદ્ગૃહસ્થો તરફથી ઉદાર આશ્રય મળ્યો છે, તેમાટે તેમનો અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનવામાં આવે છે.

વડોદરા.
સંવત ૧૯૪૬ ના વૈશાખ
સુદી ૧, તા. ૨૦ એપ્રિલ સન
૧૯૯૦, રવિવાર.

મણિભાઈ જશભાઈ.

કવિચરિત્ર.

જૂના કવિઓમાં સૌથી છેલ્લા થયેલા પણ તેમાંના ઉત્તમ કવિઓમાં હિંચી પં-
ક્તિધરાવતા કવિ દયારામ અને તેમના ગ્રંથો વિષે વધારે તજવીજ કરવાની ઉત્કંઠા
મને ઘણા વર્ષથી હતી. જે કવિ છેક ૧૮૫૨ સુધી હયાત હતા, તે કવિ વિષેની
ઘણી હકાકત ડોઢાઈ અને ચાણોદમાંથી મળવાનો સંભવ હતો; કેમકે કવિને ન-
જરે જોએલા અને તેમના સંગમાં રહેલા ઘણા માણસ હજી હયાત હોવા જોઈ-
એ. સન ૧૮૭૬ની સાલમાં હું જ્યારે પ્રથમ ડોઢાઈ ગયો, ત્યારે એ કવિ સંબં-
ધી મેં પડપૂછ કરી, પણ ઘણો પત્તો હાથ ન લાગ્યો. પરંતુ તેથી નિરાશ ન
થતાં મેં મારી શોધ જરૂરી રાખી અને જે કાંઈ સાંભળવા જોવામાં આવ્યું તે-
ની નોંધ લીધી. બીજો વર્ષ ડોઢાઈથી મને કેટલીક વધારે હકાકત પ્રાપ્ત થઈ; તે
પણ દીર્ઘાયુષ ભોગવનાર આખા હિંદુસ્તાનમાં અનેકવાર પગે ચાલીને મુસાફ-
રી કરી આવનાર એક રંગીલા મહાકવિનું જીવનચરિત્ર, જે વિચિત્ર બનાવો-
થી ભરેલું હોતું જોઈએ તે બનાવોમાંથી ઘણાજ થોડા જતણવામાં આવ્યા.
કવિ દયારામે પોતેજ જે પોતાનું ચરિત્ર લખી રાખ્યું હોત, કે પોતાની જીંદગી-
ના મુખ્ય બનાવોની નોંધ રાખી હોત, તે કેવું સારું !

કવિ નર્મદાશંકર દયારામની બાની ઉપર આશક હોવાથી તેમણે મોટે પ્ર-
યાસે એ કવિરાજની કવિતાનો ભારે સંગ્રહ એકઠો કરી છપાવ્યો, જે, અને ન-
ર્મદાશંકરે આપેલા ચરિત્ર ઉપરથી માત્રમ પડે છે, કે તેમણે દયારામ વિષેની
હકાકત મેળવવામાં પણ ઘણી તજવીજ કરી છે. દયારામના માનીતા પણ સૌ-
થી છેલ્લા થયેલા શિષ્ય રણજીડભાઈ તરફથી નર્મદાશંકરને ઘણી હકાકત મળી
આવી હોય, એમ માત્રમ પડે છે. દયારામનાં પદ ગાવામાં પ્રખ્યાતિ પામેલા
એ રણજીડભાઈનો પ્રસંગ દુર્ભાગ્યે કરીને મને કાંઈ વાર થયો નહીં. કવિરાજ-
ના મુખ્ય શિષ્યોમાં રણજીડભાઈ શિયાય ગિરજનશંકર, દેશાઈ લક્ષ્મીરામ, ત્રા-
કમદાસ, ઘેઘુલાભાઈ અમીન, વસંતરામભાઈ, લલ્લુભાઈ કાયસ્થ, વગેરે હતા;
અને તેમાં લક્ષ્મીરામ દેશાઈ શ્રેષ્ઠ ગણાતા એમ મારા જતણવામાં આવ્યું (ક-
વિ નર્મદાશંકરે અમૃતરામ પંડ્યા ને ડાહ્યાભાઈ સાંઠાદેરા એવાં બે નામ
આપ્યાં છે).

હું ડભોઈ ગયો ત્યારે એ શિષ્યોમાંનો એક ધણી જઈક અવસ્થામાં બિ-
મારી ભોગવતો હતો એમ મારા જાણવામાં આવ્યું. એ શખ્સ થોડી મુદતે
આ દેહનો ત્યાગ કરશે એમ પણ સાબળ્યું, તેથી મોડી રાતે હું તેમને ઘેર ગ-
યો. ડોસાથી બરાબર બોલી શકાતું ન હોતું, તોપણ હું જ્યારે દયારામભાઈ વિ-
ષે જાણવાને જણાસુ છું, એમ તેને માલમ પડ્યું, ત્યારે તેનામાં જાણે વધારે
ચૈતન્ય આવ્યું હોય, તેમ તે વધારે આનંદથી વાત કરવા લાગ્યો. એ વૃદ્ધ શિ-
ષ્યે દયારામભાઈના સંગમાં ઘણો કાળ ગાળ્યો હતો. રણછોડભાઈએ કવિ નમં-
દાશંકરને જે હકીકત આપેલી, તેમાં અને આ ડોસાની હકીકતમાં કેટલોક મુ-
ખ્ય બાબતોની અંદર તફાવત પડે છે.

કવિરાજની સઘળી અથવા ધણીખરી કવિતાનો સંગ્રહ એક ગૃહસ્થને
ત્યાં છે, એમ મારા જાણવામાં આવ્યું. તજવીજ કરતાં માલમ પડ્યું, કે તે
નાના પુત્ર અને વિધવા સ્ત્રી મૂકી સ્વર્ગવાસી થયેલ છે, અને કવિતાના સંગ્રહ-
નાં દર્શન થતાં પણ દુર્લભ છે. છોકરા નિશાએ જાણવા આવતા હતા તેવી મેહે-
તાજીની સમજાવતથી કંઈ પત્તો લાગશે, એમ જાણી મેહેતાજી સાથે બાઈને કે-
હેણ મોકલ્યું. બાઈએ પ્રથમ તો જાણે ના પાડી. ધણીવાર આનાકાની કરી
બાનાં બતાવ્યાં અને છેવટ માત્ર ગ્રંથો જોવાની રજા આપી. મેહેતાજી સાથે લ-
ઈ હું બાઈને ઘેર ગયો. મજામુત પેટારામાં જતનથી બાંધી રાખેલાં દફતર
બાઈએ એક પછી એક કાઢ્યા માંડ્યાં. દફતર છોડતાં છીંટના પૂઠાવાળા હાથે
લખેલા પુસ્તકના થોકડા નજરે પડ્યા. પુસ્તકો બાળબોધ દિવ્ય અક્ષરે એકજ
હાથે લખાયલાં ને પાછળથી શોધાયલાં માલમ પડ્યાં. આ કીમતી ખજાનો
સાનંદાશ્ચર્યથી નિહાળતાં મને જે કાગળીથઈ તેનું વર્ણન પણ કરી શકાતું નથી.
મરનારે સઘળાં પુસ્તક પોતાનેજ હાથે દયારામભાઈની સમક્ષ લખ્યાં હતાં.
જાતે પાટીદાર છતાં સારા લહિયાનું કામ જેમ તેણે ઉત્તમ રીતે બજાવ્યું હતું,
તેમ તેણે પુસ્તકોને બાંધી જાળવી રાખવાનું કામ શ્રદ્ધાથી કર્યું હતું. ઉતારે-
લા ગ્રંથોનું ઓળિયું અથવા અનુક્રમણિકા એક જૂદા કાગળ ઉપર કરી રાખી
હતી. આ લખનાર અમીન ઘેહેલાભાઈ એ દયારામનો માનીતો શિષ્ય હતો. કહે
છે કે કવિને બીજા કોઈ શિષ્યના લખવા ઉપર ભરોસો નહોતો, અને તેમને
અશુદ્ધતા ઉપર એટલી ચીડ હતી કે હસ્ત દીર્ઘમાં ગળ્યડ થાય તો તેમને માથુ
વાઢ્યા જેટલું લાગતું હતું. ઘેહેલાભાઈને પોતાની પાસે બેસાડી તે લખાવે,
ફરી વંચાવે, ને ભૂલો હોય તે સંભાળથી શોધાવે. ગૂજરાતીમાં શુદ્ધાશુદ્ધની
દરકાર રાખનારા દયારામ જેવા થોડાજ કવિઓ થયા હશે, એમ કહેવામાં
આવે છે.

તા. ૧૯ મી અક્ટોબર સન ૧૮૮૪ના “ગુજરાતી” માં “દયારામ અને તેની બાની” એ મથાળા તળે કવિ વિષે કેટલીક હકીકત આવી છે, તેનો તથા કવિ નર્મદાશંકરે કરેલા વર્ણનનો ઉપયોગ આ ચરિત્ર લખવામાં કર્યો છે.

નર્મદાતીરે આવેલા પ્રખ્યાત તીર્થ ચાણોદમાં કવિ દયારામનો જન્મ સંવત ૧૮૨૩ કે સંવત ૧૮૩૩ માં થયો હતો. (કવિ નર્મદાશંકરે સંવત ૧૮૩૩ ની સાલ આપી છે અને તે ૭૫ વર્ષની ઉમરે મરણ પામ્યા એમ લખ્યું છે, પરંતુ તે ૮૫ વર્ષની ઉમરે ગુજ્યા એવી હકીકત મને મળી છે) • તે જાતે ઝઘેદી સાંખ્યાયની શાખાના સાઠોદરા નાગર ગૃહસ્થ હતા. તેમના પિતાનું નામ પરભુરામ અને માતાનું નામ રતનબાઈ હતું. માતપિતા કવિને કાચી વયમાં મૂકી મરણ પામ્યાં હતાં, તેથી ૧૪-૧૫ વર્ષની વયે તે ડભોઇમાં આવી પોતાના મોસાળમાં રહ્યા હતા. (કવિ નર્મદાશંકર લખે છે કે તે ચાણોદમાં પોતાની માસીને ત્યાં રહ્યા હતા). કવિનો મામો ભરૂચમાં પુરજા જકાત ઉપર કારકુન હતો, તેમનું કામ કરવા સાડે કવિને પંદર વર્ષની ઉમરે ભરૂચ મોકલ્યા. ત્યાં તેમણે મામાને ઠેકાણે દસ વર્ષ સુધી કારકુની કરી હતી.

ડભોઈ ચાણોદનો પ્રદેશ ધણો રમણીય છે. ચાણોદ એક સેલાણી તીર્થ છે ભરૂચ એ રંગીલું શહેર છે. જેનું બચપણ અને યુવાવસ્થા આવાં વિચિત્ર સ્થળે જાય તે શોખીન ને રસિકજન નીવડે અને કદાશ લંપટપણું પણ પામે. કેમકે જાતે સાઠોદરાભાઈ એટલે ફક્કડ તો ખરાજ, તેમાં જાતે રૂપવાન, જન્મના કવિ, ઉદ્ધત અવસ્થાએ નિરંકુશ, સતસમાજામ મળે નહીં, અને છટેલ સ્ત્રીઓનું આકર્ષણ થાય. ઇશ્વરદત્ત બુદ્ધિ કે લાંગણી પણ પાછળથી મળેલા સંસ્કાર પ્રમાણેજ દીપી નીકળે છે. એક વિદ્વાન લખે છે કે હિંદુસ્તાનમાં મહાતર્કવાળા કવિઓ પ્રકટ થવાનું કારણ તે દેશનું અદ્ભુત સૃષ્ટિસૌદર્ય છે. જ્યાં સૌથી મોટા ને વિચિત્ર પર્વતો, વૃક્ષો, નદીઓ, પશુપક્ષીઓ, ચિત્રવિચિત્ર રંગનું આકાશ, અને વિવિધ રંગની વનસ્પતિએ છવાએલી રળિયામણી ભૂમિ હરદમ નજરે પડે, ત્યાં કવિઓની શક્તિ તે પ્રમાણમાંજ મોટી ને વિચિત્ર હોય એમાં નવાઈ નથી. રંગીલા પ્રદેશમાં રહેનાર દયારામ શૃંગારરસ વર્ણવવામાં ઉત્તમ-પણું પામે એમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી.

કવિ નર્મદાશંકર લખે છે કે કવિનો વિવાહ જનોઈ દેતા અગાઉ બચપણમાં તેના બાપે કર્યો હતો, તથા તે કાશીથી પાછો આવ્યો ત્યારે તેને એક નાગર કન્યા આપવા ઉભો થયો હતો. મને મળેલી હકીકત એવી છે કે તેનો વિ-

વાહ મોટી ઉમરે (પંદર વીશ વર્ષની) તેના મામાએ ક્યો હતો, પણ દયારામે પરણવાની સાફ ના પાડી. કવિરાજ જન્મ પર્યંત કુંવારાજ રહ્યા હતા.

કવિ નાનપણમાં ગમે ત્યાં રખડતા ફરતા. કલગી તોરાવાળાના પ્રસંગ-માં તેમને લાવણીઓ ને ખ્યાલ ટપ્પા ગાતાં આવડ્યા હતા, ને તે ઉપરથી-છેક નાની એટલે ચૌદ વર્ષની ઉંમરમાં તે લાવણીઓ ને પદ બનાવતા એમ કહેવાય છે. વખાણવાળેગ પ્રથમ લાવણી તેમણે હનુમાન ગરડના સંવાદની અંતે કાશીવિશ્વેશ્વરની કરી હતી. એ બંને લાવણીઓ તેઓએ કાશીમાં રહીને કરી હતી. મને મળેલી હકીકત ઉપરથી એવું અનુમાન થાય છે, કે તે લગ-ભગ પચીશ વર્ષની ઉમરે કાશી ગયા હશે, કેમકે ભરૂચના કુરજ ઉપર જ્યારે નોકર હતા ત્યારે તે ઘણીવાર ડાકોર જતા. ડાકોરમાં પેટલાદવાળા પ્રખ્યાત ઇચ્છારામ ભટ્ટજીને તેમને સમાગમ થયો. ઇચ્છારામ ભટ્ટજી ધર્મનિષ્ઠપણામાં ને દાનદયામાં મશહૂર છે, એટલુંજ નહિ પણ તે એક અવતારી પુરુષ મનાય છે. તેમની દયારામ ઉપર કૃપા થઈ. ભટ્ટજીએ કહ્યું “અલ્યા છોકરા, જનની જાત્રાખાત્રા.” ભટ્ટજીનું વચન માથે ચઢાવી પોતે કુરજની નોકરી છોડી કાશી ગયા. અહીં તેમણે ભાષા (વ્રજ) નો સારો અભ્યાસ કર્યો, કાશીથી જગ-નાથ, રામેશ્વર, વગેરે મહાતીર્થોની યાત્રા કરી સાત વર્ષ પોતે પાછા આવ્યા. આ વખતે તેમની ઉમર ત્રીશ બત્રીશ વર્ષની હોવી જોઈએ. પુખ્ત ઉમરમાં આખા હિંદુસ્તાનની મુસાફરી કરનારને ઘણી તરેહનો અનુભવ મળે, અને તે અનુભવના સાધનથી કવિ તરીકે કુશળતા પામે એ દેખીતું છે.

દયારામભાઈ જાત્રા કરી આવ્યા પછી ડાકોર જઈ જ્યારે ઇચ્છારામ ભટ્ટજીને પગે લાગ્યા, ત્યારે ભટ્ટજી તેમના ઉપર બહુ પ્રસન્ન થયા. દયારામની કવિત્વશક્તિ જોઈ ભટ્ટજીએ તેમને કાવ્ય કરવાની આજ્ઞા કરી, એટલુંજ નહિ પણ “તું કવિ તરીકે પ્રખ્યાતિ પામીશ” એવો વર આપ્યો. નર્મદાશંકર લખે છે કે “કાશીવિશ્વેશ્વરેજ એને કાવ્ય શક્તિ આપી—મૂર્ખતા ચતુર અને બળના સાધુ બનાવી દીધા.” ઇચ્છારામ ભટ્ટજી દયારામની કવિતાઓ જોઈ કહેતા કે તે વૃસિંહ મેહેતાનો અવતાર છે. ખરે ! શૃંગાર સંબંધી વૃસિંહ મેહેતાનાં ઉત્તમ પદ અને દયારામની ઉત્તમ ગરબીઓ લગભગ મળી રહે છે !

દયારામે તીર્થ યાત્રા પુષ્કળ કરી હતી. ત્રણ વાર તો તેમણે પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા (હિંદુસ્તાનમાં) કરી હતી, ને શ્રીનાથજી તથા યમુનાજી તો તે વધારે વાર ગએલા. એકવાર તો ગંગાજળની કાવડ લઈ પગે ચાલતા રામેશ્વર ગયા

હતા ! રણછોડજી તો તે વારે વારે જતા. જ્યારે તે રણછોડજી સન્મુખ હાથમાં કડતાલ લઈ નૃત્ય સાથે ગાયન કરતા. ત્યારે સ્ત્રી પુરૂષની તેમની આસપાસ ઠઠ મળતી, ને સૌ તેમના ગાયનથી શીદા શીદા થઈ જતાં. તે સતાર પણ બહુ સારી રીતે બજાવી જાણતા. મથુરાના મંદિરમાં સતાર સાથે જ્યારે તે ભક્તિ કરતા, ત્યારે સેંકડો સ્ત્રી પુરૂષ ખાવાપીવાનું ભાન ભૂલી જઈ તેમને જોઈ રહેતાં. તેમનો રાગ બહુ મધુર, બાંધો થોડી કણકે ધડેલો, ને એહેરો ખુબસુરત હોવાથી લોકને મોહની લાગતી. તેમના શિષ્ય કહે છે કે તેમની જાણુકી એટલી હતી કે પાન ખાય તો ગળાની રતાશ દેખાઈ આવતી !

દયાની બાનીની મોહનીની શી વાત કરવી ? તેઓએ ડભોઈ ચાણોદને ગાંડું ઘેરેલું કરી મૂક્યું હતું. જેમ કૃષ્ણને માટે ગોપીઓ ગાંડી ઘેરેલી થઈ જતી તેમ ડભોઈ ચાણોદની અબળાઓ તેમના ઉપર શીદા શીદા થઈ જતી. આજ પણ ડભોઈ ચાણોદના લોકો તેમની કવિતાને માટે એટલા આશક જણાય છે કે કંઈ સીમા નહીં. ત્યાંના ઘણા લોક તેમના તરફ પૂજ્ય ભાવને પ્રેમવૃત્તિ દર્શાવે છે. જે તેમણે ઘણીક સ્ત્રી સાથે રાંડીયાજી કરી હોય, ને એવી અનીતિમાંજ ખ્યાતિ મેળવી હોય, તો લોકોનો તેમના ઉપર, આવો ભાવ કેમ રહે ? ડભોઈમાં હજી તેમની ચાલચલગત વિષે વિવિધ મત ચાલે છે. દયારામને વખાણનાર તથા તેમના ભાવિક શિષ્યો તેમને કેવળ સદાચરણી માને છે અને બીજાઓ તેમની ચાલ શુદ્ધ ન હોતી એમ કહે છે. કેટલાક કહે છે કે નાનપણમાં તેમની ચાલ ગડબડિયા હતી; મોટપણમાં તે કકત રતનબાઈ સોનારણ સાથેજ તેમને સંબંધ હતો. કોઈ કહે છે કે રતનબાઈ તેમને દેવ તરીકે ગણી પૂજતી, ને તે એ વચ્ચે કોઈ પણ જાતનો આડો સંબંધ ન હોતો.

દયારામ સુમારે પચીસ વર્ષની વયે વલ્લભી વૈષ્ણવ સંપ્રદાયમાં દાખલ થયા હશે એમ લાગે છે. એ પછી કેટલેક વર્ષ તેમણે મરજદ લીધી. મરજદ લીધી એટલે કોઈનું રાંધેલું ખાંધે નહીં, તેથી તેમને હાથે રસોઈ કરવી પડતી. છેક આખરને વખતે માત્ર એક મરજદી નાગરણ તેમને રસોઈ કરી આપતી. વડોદરાના પ્રખ્યાત હરિભક્તિવાળાએ એકવાર મરજદીનો મેળાવડો તેડ્યો હતો, તે વખતે દયારામ વડોદરે આવી કેટલાક દિવસ રહ્યા હતા. તેમના શિષ્ય લલ્લુભાઈ કાયસ્થ જેમણે પાછળથી સંસાર તજી મથુરામાં વાસ કર્યો તેમને ઘેર મુકામ રાખ્યો હતો. લલ્લુભાઈને ઘેર રાતે ત્રણચાર બેઠક થઈ હતી. તે વખતે દયારામ હાથમાં તંબુરો લઈ ગાતા ને તેમના શિષ્ય ઘાભાઈ અ-

ને રણછોડ નરધાં સારંગી વગાડતા. એ વખત દયારામ શીઘ્ર કવિ તરીકે નવું નવું જોડીને ગાતા હતા એમ કહેવાય છે. એ કારણથી તથા તેમના મધુર રાગથી લોભાઈને શ્રાતાઓની ઠઠ મળતી. હરિભક્તિને ત્યાં પણ તેમની બેઠકા થઈ હતી અને તેમને ઘણું માન મળ્યું હતું.

કવિ નર્મદાશંકર કહે છે તેમ જોગી શિવના કરતાં જોગી કૃષ્ણની કવિતા કરવી તેમને વધારે પસંદ પડી હશે, અને તેથીજ કદાશ તેમણે વલ્લભી-સંપ્રદાય ગ્રહણ કર્યો હશે. કૃષ્ણપરમાત્મા ઉપર તેમનો ગમે તેવો ભાવ હશે, પરંતુ પુષ્ટિમાર્ગ ઉપર તેમની પૂર્ણ આસ્થા હોય અગર ઘેહેલા વૈષ્ણવોની પેઠે મહારાજાઓની તેમણે ઝાઝી દરકાર કરી હોય એમ નીચેના દૃષ્ટાંતથી જણાતું નથી.

“મુંદીકોટાના દ્વારકેશના મંદિરના દ્વારકાનાથજીની ગાદીના પુરૂષોત્તમજી મહારાજ જે કવિના ગુરૂ થતા હતા તે ગુરૂ ડભોઇ આવેલા તેને લોકોએ સન્નમન્યું કે દયારામ તો ઘણો મિત્તજી છે, ત્યારે તેણે કહ્યું કે આપણે એને દર્શન નહિ કરાવીએ. એ વાત સાંભળી દયારામે તે મહારાજની નિંદાનું એક પદ બનાવી મોકલ્યું. તે પદ મહારાજની પાસે બેસનારા કેટલાએક સેવકોએ વાંચ્યું તો તેમાં કવિની ફક્કડાઈ જોઈને મહારાજ પોતે દયારામને ઘેર ગયા. દયારામે મહારાજને આવતા જોઈને બારણાં બંધ કરીધાં, પણ પછી લોકોનો આગ્રહ જોઈને ઉઘાડ્યાં. ઘરમાં મહારાજ પધાર્યા પછી કવિએ કહ્યું કે આ દયો તમારી કંઠી, એમ કહીને કંઠી તોડી નાખી. થોડી વાર પછી મહારાજને નરમ પડેલા જોઈને બહારના વિવેકમાં બોલ્યા, કે મારી પાસે બેઠ આપવાને બીજું કંઈ નથી, આ જ પુસ્તકો છે તે દયો. પછી પાછી મહારાજે કંઠી બાંધી. એવા તે કોંધી હતા. ” નર્મગદ્ય.

“ ગૂજરાતી ” માં જે દૃષ્ટાંત આપ્યું છે, તે ઉપરનાથી જૂદું પડે છે. માટે તે નીચે આપ્યું છે.

“ એકવાર ગોકુળચંદ્રમાની ગાદીના વિકલેશજી (આ નામ વંશાવળી-માં અમને જડ્યું નથી—કંઈ ફેરફાર હશે) મહારાજ ડભોઇ પધાર્યા. દયો વૈષ્ણવી ધર્મ પાળતો, પણ મહારાજને માનતો નહિ. સઘળા વૈષ્ણવો એ મહારાજને મળવા બેઠ ધરવા ગયા, પણ કવિ ગયા નહિ, ત્યારે મહારાજે પોતાની પાસે આવવા સેવકને વિનંતિ કરવા મોકલ્યો. કવિ કહે કે હું મહારાજથી હેઠો નથી,

માટે જો મારી ગાદી મહારાજની બરાબરીની હોય તો બલે, આવવા ખુશી છું. આ હકીકત મહારાજના સેવકોએ મહારાજને કહી ને પછી એને નમાવા પ્રયત્ન રચ્યો. ગાદી નખાવી, ને તેની તપાસ દયાએ પોતાના એક ચેલા પાસે કરાવી, ત્યારે એ પોતે ઉઠીને ગયો. પણ જોવો એ ગાદીપર બેસવા જાય છે તેવી ગાદી એક બીજા સેવકે ઉઠાવી લીધી. ઘણા ક્રોધથી દયારામે મહારાજના મોંપર તુચ્છકાર કર્યો, ને ગુસ્સાથી ઘેર ચાલ્યો ગયો. મહારાજે કહાવ્યું જે અમારી કંઠી છોડી નાખો, એટલે વધારે ક્રોધ ચઢ્યો, ને જે સેવક કહેવા ગયો હતો તેનાજ હાથમાં કંઠી તોડી નાખીને આપી ને કહ્યું કે તે “ ગુસાંધ બાવાને આપ કે લે તારી બે દમડીની કંઠી ! હવે કંઈ બાકી છે ” એ પછી મહારાજ જાતે એની મુલાકાતે આવ્યા. પણ પોતાના આંગણમાંથી પાછા કાઢ્યા. આથી મહારાજ ઘણા નારાજ થયા. ને એક વૈષ્ણવ, જે એમને કંઈ મદદ કરતો હતો તેણે મદદ કરવી પણ છોડી દીધી, પણ કવિએ ક્રોધની પણ દરકાર કરી નહીં. એ દિવસથી એણે વૈષ્ણવી કંઠી બાંધવાથીજ વૈષ્ણવ કહેવાય છે એમ નથી એવો ઘણા જણને બોધ કર્યો. ”

આ દૃષ્ટાંતોથી તથા બીજી કેટલીક વાતો આપી છે તે ઉપરથી કવિ જાંઝી સ્વભાવના, સ્વતંત્ર ને અભિમાની હોય એમ માલમ પડે છે. પરંતુ એવો સ્વભાવ જ્યારે મિત્રજ જાય ત્યારેજ માલમ પડતો; નહિ તો તે હમેશ મળતાવડા ને ઠંડા મિત્રજના હતા એમ કહેવાય છે.

ઉક્ત અવસ્થામાં કવિએ કેવું લક્ષંગાપણું ને તોરી સ્વભાવ બતાવ્યો છે તેનું “ ગૂજરાતી ” માં આ પ્રમાણે વર્ણન કર્યું છે.

“ પોતાની સાથે પાંચ દશ પોતાના જેવા લક્ષંગાઓને રાખીને ઘાટપર પાણી ભરવા જતાં બેગંઓને અડપલાં કરીને તેમની ગાગરમાં કાંકરા નાખતો હતો. જે રતનબાઈ એ કવિની પ્રિય નાયિકા હતી તેનીજ ન્યાતની ને વળી તેનીજ સગી એક સોનારણનું બેહેડું એક દિવસે ફેડાયું, અને સોનારણ કંઈ નાગરાથી ગાંજી જાય એવી ન હોવાથી કવિનું ધોતિયું પકડાયું, ને બેહેડાની કીમત માગી. કવિ પાસે તો હોયજ શું કે આપે, એટલે બેહેડાં નરમ ઘેંસ જોવા થઈ ગયો ને કાલાવાલા કરીને પોતાનો પડેલા છોડવા કહ્યું, પણ સોનારણ એકની બે થઈ નહિ. બીજા નાગરોએ કવિને ચઢાવ્યો ને ભાઈ વાને ઘેર ગયા. સોનારણને તમાચો બેચી કાઢ્યો, ને એક જણે તે બખર જઈ સાંતીને કહી. સાંતી હથોડો લઈને દોડી આવ્યો, પણ તેટલામાં સોનારણના હાથમાંથી ઘો

તિયું કાઢી નખાવી દ્યો નાકો, તે ત્રણ દિવસ સુધી કરનાળીમાં ભરાઈ બેઠો. ગામમાં ઘણી હોહા થઈ રહી, ને સૌને એમ ભાસ્યું કે કવિએ આપઘાત કર્યો. હશે ને તેથી નર્મદામાં ઘણું ઢેકાણું શોધ કરાવી. કરનાળીમાં કેશવાનંદ નામનો સાધુ રહેતો હતો તેને ત્યાં સાધુ થવાને માટે કવિ ભરાઈ ગયો, પણ જાત, કુળ, વગેરે જાણ્યા વગર ને તુરતનો ઊગતો જુવાન હોવાથી સાધુ કરવાની ના પાડી. કેટલોક વાદવિવાદ આ વેળાએ કવિએ કર્યો હતો ને શામાટે ધર્મના રસ્તાપરથી જુવાનોને દૂર કરવામાં આવે છે તે એ સાધુને પૂછ્યું હતું. (આ હકીકતની એક લાવણી કવિએ બનાવેલી વૃદ્ધ ડોસાએ અમને ગાર્હ સંભળાવી, ને તેમાં સાધુઓનાં ભોપાળાં તરીકે કેટલીક ખરી તેમ કેટલીક ખોટી નિંદા પણ કરી છે. આ ગરબીમાં એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે સાધુઓ પરસ્ત્રી-ગામી હોવાથી, જુવાનોને પોતાની પાસે રાખવાને અલસાય છે. જુવાનો ફક્ત હોવાથી સાધુઓનાં છિદ્ર ખોળે છે ને પછી તેઓ કાં તો તેના લેવા થાય છે અથવા તેનાં છિદ્ર બાહર પાડીને ફગેટ કરે છે, ને તેથી જુવાનોને પોતાથી દૂર હાંકી કાઢે છે.)

આ લાવણી પોતાના ફક્કોને શીખવી, ને એક જણે કેશવાનંદ આગળ તે ગાઈ સંભળાવી. સ્વામી તો માત્ર હસ્યા, ને બોલ્યા કે “ એ લડકા બડા ચાલાક હૈ. ” આ હકીકત કવિને જણાવવામાં આવી એટલે તે ગભરાયો. બંને આસ્થાવાળો હતા તેથી ભય પેડો કે રોષને શાપ દે. આશરે એ એક મહિના પછી, ફાગણ માસમાં કવિ નર્મદામાં નાહવા પડ્યો તે તરતો તરતો કરનાળી-એ ગયો. ત્યાં કેશવાનંદ તેને પકડી પોતાની ઢાટડીએ લેઈ ગયા. રાતના અંધારી-એ સમાધી લેઈ તે ઢાંરે દયાને કૃષ્ણનાં સાક્ષાત્કાર દર્શન કરાવ્યાં ને તે દિવસ-થી કવિ કૃષ્ણના ઉપાસક થયા. ને કેશવાનંદને પોતાનો ગુરુ ગણી “ ગુરુ મોટા ગુરુ મોટા ” નું પદ ગાયું. કેશવાનંદે આશીર્વાદ દીધો ને કવિની વાણી વિસ્તારને પામી. ”

દયારામ એક પ્રસંગે વટોદરે આવ્યા ને વખત તેમના શિષ્ય ગિરિજનશંકર ને રજુછોડની કથા ચાલતી હશે, ત્યાં આવવાનો તેમને આગ્રહ કર્યો. કથામાં માત્ર દયારામનાં જ પદો ગવાતાં; પણ તેમના શિષ્યો ગાવા બચ્તવામાં એટલા ખખડદાર હતા ને દયાની વાણીનો મોહ લોકને એટલા લાગતો હતો કે એવી કથા થાય ત્યાં સંકડો સ્ત્રી પુરુષો સંભળવા આવતાં. દયારામભાઈ છાનામાના આવીને બેઠા ને કથા ચાલુ થઈ. ગિરિજનશંકરથી નરધાં વગાડવામાં ચૂક થઈ. શ્રોતામાં ઢાંઢા ગાંઠો બેઠેલા હશે, તેનાથી ના ખમાયું એટલે તેણે

હમા થઇ ગિરનશંકરની જાહેરમાં ભૂલ કાઢી તેને ચોખ્ખો કીધો. દયારામને આથી જરા મિનન તપ્યો. તે બોલ્યા બાવાજી ! એણે કાંઈ એવી મોટી ભૂલ કાઢી નથી; અને ભૂલ તો સર્વથી થાય. બાવાએ કહ્યું, કે જેણે ઉસ્તાદી મેળવી હોય તે ભૂલ કેમ કરે ? કવિ કહે આવી જાઓ. જાઉં, તમે ભૂલમાંથી કેવા બચી જાઓ છો. બાવાએ બેઠક આગળ આવી નિડરપણે નરઘાં પકડી એટલે દયારામે પોતે ગાયન શરૂ કર્યું. બાવાજી બળવામાં એવા નિપુણ હતા કે ખરે તેમણે બિલકુલ ભૂલ ન કરી. સવારના ચાર વાગવા આવ્યા તે પ્રાતઃકાળનો વખત થયો, પણ બાવાએ નમ્યું ન આપ્યું. આસપાસ વાજ ફેલાવાથી શ્રોતા શિવાય બીજા તફારીક સેંકડો લોકો આ રસિક આવડો જોવા આવ્યા. દયારામને ભય લાગ્યો કે બાવાજી માન મૂકાવશે. છેવટ તેમણે એક જટપટો રાગ પસંદ કર્યો, એટલુંજ નહિ પણ તેમાં પ્રાસાદિની ગુંચવણ એવી લાવી મૂકી કે આખરે બાવાજી ગુંચવાઈ પડ્યા, તે લોકોએ તાળીઓ પાડી. દયારામે ધીમાશથી કહ્યું, સાબાશ છે બાવાજી, તમારી ઉસ્તાદીમાં બાકી નથી, તમારા જેવો કુશળ બળવનાર મેં આજ પર્વત જોયો નથી, એમ કહી પોતાના ગળામાંથી સોનાની કંદી કાઢી બાવાને બક્ષીસ કરી ! હીરાની પરીક્ષા તો જાહેર કરે. આ વખતે જે કવિતા ગાવામાં આવી હતી તે તેજ વખતે બનાવી હતી એમ કહેવાય છે. જે આ વાત ખરી હોય તો શીઘ્ર કવિ તરીકે તે કેટલા શક્તિમાન હોવા જોઈએ ?

એક વખત અમદાવાદના કોઈ પંડિત આગળ દયારામનાં વખાણ થતાં જોઈ તે પંડિતે કહ્યું, કે તે પ્રાકૃતમાં કવિતા કરે છે તેથી તે માનને પાત્ર નથી. વખાણ કરનાર બોલ્યો, તેમની વાણી માત્ર પ્રાકૃત છે; પરંતુ તેમના વિચાર ઉંડા સંસ્કૃતજ છે (સંસ્કૃતમાં મહાકવિઓ જેવા વિચાર જણાવે તેવા). એ ઉપરથી પંડિતે એવીસ પ્રશ્ન દયારામ ઉપર લખી મોકલ્યા. દયારામને લાગ્યું કે પંડિતને મદ થયો છે, તેથી તેમણે પ્રશ્નના કાગળ તળેજ એક પદ બનાવી લખી મોકલ્યું; તેમાં પોતે એવા તરેહવાર પ્રશ્ન કર્યા હતા, કે તે વાંચી પંડિત ડભોઈ આવી દયારામને નમ્યો, અને એક માસ રહી કવિ પાસેથી પ્રશ્નોના ખુલાસા લીધા.

આળીઉદ્દેપુરના દરબારમાં કોઈ ચારણે બિહારીશતસાધના દોહરામાંનો એક ગાયો. એજ વખતે દયારામે કરેલા હિંદુસ્તાની નવસેં દોહરામાંનો એક

કોઈએ કહી બતાવ્યો. એ દોહરામાં એવો પ્રસંગ વર્ણવ્યો હતો કે જાણે નાયક (કૃષ્ણ) નાયકાઓ (ગોપીઓ) ની વચ્ચે થઈ પસાર થાય છે, તે વખત એક નાયકાએ દોહરાનું એક પદ કહી તેમાં કંઈ સવાલ કર્યો, તેનો ઉત્તર નાયકે બીજા પદમાં આપ્યો; એટલે. બીજા નાયકાએ સવાલનું ત્રીજું ચર્ણ કહ્યું, તેનો જવાબ નાયકે એથા ચર્ણમાં દીધો. રાજાએ ભાટને પૂછ્યું, આ બે દોહરામાંથી કયો ચઢે ? ભાટે કહ્યું તુલના કરી બેમાંથી કયો ચઢ્યાતો તે નક્કી કરવાની મને સૂઝ પડતી નથી; મને તો બંને સારા લાગે છે. રાજાએ કહ્યું, બિહારીદાસના દોહરામાં લૌકિક શૃંગાર છે, અને દયારામનામાં કૃષ્ણને નાયક ગણી ભક્તિશૃંગાર ગાયો છે માટે તે ચઢે.

કૃષ્ણ રાધા આદિ દેવ દેવીને નાયક નાયકા લઈ શૃંગારનું વર્ણન કરવું એ ભક્તિ મનાય છે, અને તેવે પ્રસંગે ગમે તેવો હાડોડો શૃંગાર વર્ણવે, તોપણ કવિ વિશે જેમ લોકોમાં તુચ્છકાર થતો નથી, તેમ જન સમૂહની સન્નિધિ બેસાં તે જાહેર રીતે ગાય, તોપણ સાધારણ લોકો બાધ લેતા નથી. પુષ્ટિમાર્ગના કવિઓને કદાપિ તેમના પંથને અનુસારે એવી કવિતાની છૂટ મળે, પરંતુ પ્રેમાનંદ જેવા સ્વામીનારાયણના ત્યાગી સાધુ પણ એવા શૃંગારમાં ખૂબ વૃથા, એ શું નવાઈ સરખું નથી ? નૃસિંહ મેહેતાએ અને દયારામે એટલો ઘેહેલો શૃંગાર ગાયો છે, કે તેનો જે ભક્તિના આચ્છાદનવડે ઢાંકીપીછોડો ન થઈ શકતો હોત, તો તે કવિઓ ખરેખર નિંદ્ય ગણાયા વગર રહેત નહીં. જેમના વિચાર આવી જતની ભક્તિને અનુસરતા નથી, તથા જેઓ પુષ્ટિમાર્ગના વૈષ્ણવી સંપ્રદાયમાં નથી, તેઓ આ કવિઓના શૃંગાર વર્ણનને વિકારે છે. ભક્તિને કે બીજે ગમે તે નિમિત્ત પણ જે કોઈપણ વર્ણવેલો રસ મનુષ્યના મનોવિકારને ઉત્કેરી તેમને અવળે માર્ગે ચઢાવે એમ હોય, તો તે નિંદ્યા લાયકજ ગણાય. દયારામે હદ્યાહાર જઈ જો શૃંગારની કવિતા કરી છે, તે એવાજ પ્રકારની ગણવી જોઈએ.

પરંતુ ખરેખર તપાસતાં કવિએ કરેલી વ્યભિચારી શૃંગારની કવિતા ઘણી છે એમ માલમ પડશે નહીં. તેમની કવિતાનો મોટો જથ્થો શુદ્ધ શૃંગારનો માલમ પડશે. શૃંગાર એ જેમ રસમાં પ્રધાન છે, તેમ એનેજ જો કોઈ મુખ્યત્વે અને સારી રીતે વર્ણવી જાણે, તે લોકોમાં માનીતો થાય, અને કવિ વર્ગ-

માં ખ્યાતિ પામે એ દેખીતું છે. જો એકલો શૃંગારજ લઘએ, તો મને લાગે છે, કે એ રસમાં દયારામ પેહેલા નંબરના કવિ ગણી શકાય. ગુર્જર વિઠાનો બહુ કરીને આ કવિને ત્રીજે નંબરે એટલે સામળભટ્ટની નીચે મૂકે છે; અને કેટલાક તો તેમને સામળભટ્ટથી ચઢિયાતા ગણી બીજે નંબરે મૂકે છે. દયારામના બધા ગ્રંથો જોયા શિવાય તેમની કવિત્વશક્તિની તુલના કરવી ગોચ્ય નથી, એમ કવિ નર્મદાશંકર જણાવે છે, તે યથાર્થ છે. તેમની ઘણી કાવ્ય હજી અપ્રસિદ્ધ છે. જે જાહેરમાં આવી છે, તે મુખ્યત્વે શૃંગાર રસની છે. અને તે ઉપરથી એમને કોઈ ગૂંજરાતના બાયરન ગણે છે.

ત્રિમાસિકમાં પ્રકટ થયેલી કેટલીક કવિતા ઉપરથી તે વાંચનારે કવિની કાંઈ વિશેષ શક્તિ જોઈ લશે. ઋતુવર્ણન એ તેમની પ્રૌઢ કવિત્વશક્તિ દેખાડી આપે છે. આજ સુધી ગૂંજરાતી કવિતા ઉપર કોઈ કોઈ એવો દોષ મૂકતા, કે તે ભાષાની બાબતમાં નિર્માલ્ય હોય છે. ભાષાની પ્રૌઢતા, કાઠિન્ય, કે પંડિતાર્થ ગૂંજરાતીમાં હોતી નથી. જેમ ગૂંજરાતી ભાષા જાતેજ સાદી નો સરળ છે, તેમ તેમાં થયેલી કવિતા પણ તેવાજ પ્રકારની છે. પરંતુ દયારામનું ઋતુવર્ણન બીજી જૂની કવિતાથી આ બાબતમાં જૂદું પડે છે. ભાષા અને અર્થ બંનેની પ્રૌઢતા એમાં જણાય છે. દયારામે સંસ્કૃતનો અને સાહિત્ય ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરેલો હોવો જોઈએ, તેની પણ એથી ખાતરી થાય છે. પ્રભોંવ બાવનીની કવિતા હિંદુસ્તાની દબ ઉપર છે. ચાતુ કહેવતોનો ઉપયોગ કરી આવી સુંદર પ્રસ્તાવિક કવિતા બનેલી. પ્રાર્થનાકાવ્ય સંગ્રહમાં આપણે પ્રથમજ જોઈએ છીએ. કહેવતોને ધર્મબોધનાં સાધન કેવી ખૂબીથી કવિએ કરી બતાવ્યાં છે, તે જોઈ આનંદ થાય છે. મનમતિ સંવાદમાં પણ કહેવતોનો ઉપયોગ કરેલો જોવામાં આવે છે. એ સંવાદ અનુભવસિદ્ધ નો અસરકારક છે, પણ આ ગ્રંથમાંના રસિકવલ્લભ અને પુણિથરહસ્ય વગેરે ગ્રંથો જોવાથી કવિની સૂક્ષ્મવાદશક્તિ તથા સ્વમત સ્થાપન કરવાની યુક્તિ જોઈ વાંચનારને તેથી પણ વધારે આનંદ થશે.

દયારામની ભાષા શુદ્ધ ગૂંજરાતી અને તેમની શૈલી બહુ કરીને સરળ જોવામાં આવે છે. શબ્દલાલિત્યમાં કદાચ તે સા કવિઓને પછાત પાડે છે. એમ કહી શકાય; કેમકે તેમણે શબ્દ પસંદગી એવી સાંભળથી કરેલી જોવામાં આવે છે, કે તેવડે તેમણે કાઢેલા મનના ઉભરા કે આપેલું તાદરશ ચિત્ર વિશેષ આકર્ષક, આનંદદાયક, અને મધુર લાગે છે. શબ્દમાં રહેલી

મોહની તેમણે શોધી કાઢી છે; શબ્દની કઠોરતા કે કામળતા તેમણે પિછાણી છે; અને કયા રસને કેવા શબ્દ અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ થશે તે તેમણે અવલોક્યું છે; એવી અટકળ બાંધી શકાય છે.

કવિએ ભાષા (વ્રજ) ની અંદર ઘણી કવિતા કરી છે. તેમણે કરેલી શતસર્થ વિઠાનો પ્રમાણ કરે એવો ગ્રંથ છે. એમાં ગૂઢપણું એટલું છે કે તેની ટીકા તેમણે જાતે કરેલી છે. વ્રજ ભાષાનો કવિએ સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. એમ એમની તે ભાષામાં કરેલી કવિતા ઉપરથી માલમ પડે છે. તેમણે કવિત્ત્વ મરેડી ને પંજાબીમાં કવિતા કરેલી છે. આ પ્રમાણે બીજી ભાષાઓની માહિતી તેમણે લાંબી મુદત કરેલી મુસાફરીવડે પ્રાપ્ત થઈ હતી. સારા કવિ નીવડવાને જગતના અવલોકનની જરૂર છે. બાયરને ઈટાલી, ગ્રીસ, ને સ્વિત્ઝર્લંડમાં મુસાફરી કરી હતી, એટલુંજ નહીં પણ સ્વિત્ઝર્લંડના સ્ટિસૈઝિયંથી (સ્ત્રીગતિનું પણ ખરું) મોહિત થઈ તે ઘણી વાર ત્યાંજ રહેતો. યાત્રા એ પર્યટનને માટે ધર્મશાસ્ત્રે મૂકેલી અગત્યની ફરજ છે, અને તીર્થો દેશને દરેક જોડે તથા રમણીય સ્થળોએ મુકરર કરેલાં હોવાથી યાત્રા કરનારને આખા હિન્દુસ્તાનમાં અને તેના સુંદર ભાગોમાં ફરવાની જરૂર પડે છે. એથી કવિએને વિશેષ લાભ થાય એ સ્પષ્ટ છે.

જેથી રણછોડના કહેવા ઉપરથી દયારામે ૧૩૫ ગ્રંથ અને બીજી છૂટક કવિતા કરેલી એમ કવિ નર્મદાશંકર જણાવે છે. મને મળેલી હકીકત ઉપરથી જણાય છે, કે તેમણે કુલ ગ્રંથો ૨૦૮ બાંધ્યા, અને તે ઉપરાંત સવા લાખ છૂટક પદ કર્યાં. આમાં કેટલી સમ્યક્ષ છે તે હાલ કહી શકાતું નથી. કેટલાક એમ કહે છે કે કવિ ઘણીવાર શીઘ્ર કવિતા કરતા. અને તે કોઈ ઉતારી સેનાર ન હોય, તો એમની એમ ચાલી જતી. વળી ઘણે પ્રસંગે કોઈ ઉતારી લે, તો તે તેની પાસેજ રહે, એટલે પ્રસિદ્ધીમાં ન આવે. ‘ગૂજરાતી’ જણાવે છે કે ચાણોદ ડભોઈમાં સ્ત્રીઓ જે માંદેથી ગાય છે, તેનો જો કોઈ ઉતારો કરે તો તેવડે મોટો સંગ્રહ થાય. જે ગ્રંથો તેમના શિષ્ય ઘેરેલાભાઈએ ઉતાર્યા છે, તેની માદી તેમણે આખા પ્રમાણે નીચે ઉતારી છે.

દયારામકવિકૃત ગ્રંથો.

૧ કલેશકોદાર.	૨૮ પ્રેમરસગીતા.
૨ પુષ્ટિપથરહસ્ય.	૨૯ રક્તિમણીવિવાહ.
૩ અકળચરિત્રચંદ્રિકા.	૩૦ સત્યભામાવિવાહ.
૪ સિદ્ધાંતસાર ગ્રંથ.	૩૧ રસિકરંજન.
૫ વિજયવિલાસ ગ્રંથ.	૩૨ સ્વરૂપતારતમ્ય ગ્રંથ.
૬ પ્રમેયપંચાવ તથા સ્વાંતકરણ	૩૩ પિંગલસાર ગ્રંથ.
સમાધાન.	૩૪ ચાતુરચિત્તવિલાસ.
૭ આલણ ભક્ત વિવાહ નાટક.	૩૫ કૌતકરત્નાવળિ.
૮ ક્ષમાપરાધષોડશી.	૩૬ અબ્જમેલનું આખ્યાન.
૯ રસિકવલ્લભ ગ્રંથ.	૩૭ ચિંતામણિ.
૧૦ મનમતિસંવાદ.	૩૮ શ્રીભાગવતનું માહાત્મ્ય.
૧૧ શ્રીયમુનાસ્તવન. (૭૬ ભુ- જંગી)	૩૯ હરિભક્તરત્નમાળા.
૧૨ શ્રીપુરૂષોત્તમપંચાંગ.	૪૦ મંગળાનંદમાળા.
૧૩ શ્રીકૃષ્ણયજ્ઞોત્રશતનામચિંતા- મણિ.	૪૧ ભક્તિપોષણ ગ્રંથ.
૧૪ શ્રીવૃંદાવનવિલાસ.	૪૨ વિશ્વાસાગત ગ્રંથ.
૧૫ વસ્તુવૃંદનામદીપિકા.	૪૩ શ્રીકૃષ્ણનામમાહાત્મ્યમાધુરી.
૧૬ શ્રીભાગવતઅનુક્રમણિકા.	૪૪ પ્રસ્તાવિપપિયૂષ.
૧૭ શ્રીગીતામાહાત્મ્ય.	૪૫ શ્રીકૃષ્ણનામમાહાત્મ્યમંજરી.
૧૮ શ્રીકૃષ્ણનામાવળિ.	૪૬ સ્વભ્યાપારપ્રભાવ ગ્રંથ.
૧૯ શ્રીહરિભક્ત ચંદ્રિકા.	૪૭ શ્રીગુરુપ્રભાવચંદ્રિકા.
૨૦ પ્રસ્નોત્તરમાલિકા.	૪૮ શ્રીકૃષ્ણનામરત્નમાલિકા.
૨૧ વ્રજવિલાસામૃત ગ્રંથ.	૪૯ શ્રીકૃષ્ણનામામૃતધ્વનુલધુ.
૨૨ શ્રીકૃષ્ણસ્તવનચંદ્રિકા.	૫૦ શ્રીકૃષ્ણનામામૃતધારા.
૨૩ પ્રબોધબાવની.	૫૧ વિનયબત્રીશી.
૨૪ શિક્ષા તથા પરીક્ષા પ્રદિપ ગ્રંથ.	૫૨ અષ્ટપટરાણીનો વિવાહ.
૨૫ શતસૈયા.	૫૩ ભ્રાંતિભંજન.
૨૬ દશમઅનુક્રમણિકા.	૫૪ શ્રીકૃષ્ણનામચંદ્રકળાસ્તોત્ર.
૨૭ પદ્યમૃત.	૫૫ શ્રીહરિભક્તા—
	૫૬ કાળજ્ઞાનસારાંશ.
	૫૭ મૂર્ખલક્ષણાવળિ.

આ શિવાય બીજા અંથ નીચે પ્રમાણે જાણવામાં આવ્યા છે. ચિંતાચૂર્ણ, ગુરુશિષ્યસંવાદ, અંતઃકર્ણસમાધાન, અનુભવમંજરી, અને પ્રેમમંજરી.

તેમણે કરેલા બધા અંથ કંઈ મોટા નથી; કેટલાક તો માત્ર એ ચાર પૃથ્થના જોવામાં આવે છે. તેમણે છેલ્લો અંથ પ્રશ્નોત્તરમાલિકા નામનો બાંધ્યો હતો, જેનું પૂર ચાર હજારનું કહેવાય છે. એ અંથ અધુરો રહી ગયો છે.

દયારામે ઉત્તરાવસ્થામાં બાર વર્ષ સુધી બિમારી ભોગવી હતી, અને તે વખત તે માત્ર અચ્છેર દૂધ પીને રહેતા એમ કહેવાય છે. તેમને મૂત્રકચ્છૂનો મોટો વ્યાધિ હતો. કવિ નર્મદાશંકર લખે છે, કે તેમને પાંચ આજ્ઞા હતા. ગુદે ત્રણ ભગંદર, તાવ, પરમિયો. સારણગાંઠ ને અંતરગળા ! કેવા બચંકર વ્યાધી !! એમ છતાં કહે છે કે તે બિલકુલ દવા કરતા નહીં ! જ્યારે કોઈ દવા કરવાની સલાહ આપે, ત્યારે તે કહે કે, એ તો દેહના ધર્મ છે, તે દેહને પીડેજ. આટલી પીડા છતાં, જ્યારે તંબુરો લઈ ગાવા મચે, ત્યારે જાણે કોઈ જાતની ઈજા ન હોય, તેમ તે આખી રાત આનંદમાં ને એટી પલાંડીએ કાઢે. ગાયન બંધ કર્યા પછી પાંચ સાત વાર લાગલગત પેસાળ પાણી સાફ જતું પડે. ને પછીથી તે થાકીને લોથ થઈ પડે. આવી બિમારીમાં સ્તનચાઈ સોનારણે જેવી તેમની ચાકરી કરી છે, તેવી પરણેલી પત્નીઓ પણ કવચિત્તજ કરતી જોવામાં આવે છે.

કવિએ ઈશ્વર શિવાય કોઈ મનુષ્યની પ્રશંસા કરી નથી, તેમ તેમણે કોઈ આગળ લાથ ધર્યો નથી. એમ છતાં લોકો તેમને ઘણી ભેટ કરતા. પોતે ખાવાપીવામાં શોખી હોવાથી તે પદ્મજા તેમને કંઈક વધારે ખરચ થતું. વળી અનેક જાતનાં કરવામાં ખરચ થતું હશે તે, તથા પોતે જીવતક્રિયા કરી રૂપિયા ચાર હજાર ખરચેલા તે જોતાં લોકોએ તેમની સારી કદર જુઝી હશે એમ લાગે છે. કવિનું શરીર ગૌર, પાતળું ને દેખાવડું હતું. તે ટીપે ચૂંવે એવા કસુંબજ રંગની સાઠોદરીઆ ઘાટની પાઘડી, મલમલનાં ઝીણાં અંગરખાં, ને નાગપુરી ધોતિયાં પહેરતા. સાધારણ માણસ કરતાં લગભગ બમણો આહાર એમને હતો એમ કહેવાય છે, અને તેથી તેમનો બાંધો મજબુત હોયો બેઠેએ, એવું અનુમાન થાય છે.

તેમણે અંતકાળે કરેલી કવિતા ઘણી બોધક છે. “ શરણ પડ્યો છું રે શ્રીહરિ ” વગેરે જે પદો ગાયાં છે તે એ સમેનાં છે. કદાશ પોતે ગુન્નરેલી ઉદ્ધત જીંદગીનું તેમને એ વખતે જ્ઞાન થયું હશે. માંદગીના વખતમાં તે એકવા-

૨ પોતાના મોં આગળ પડેલા ઢેખાળા સામું જોયા કરતા હતા, તે જોઈને પા-
સે બેઠેલાએ પૂછ્યું, એમાં શું જીવો છો? કવિએ કહ્યું, મૂળે આખી ઇંટ હતી,
તેની અથડાઈ ફટાઈને આવી દશા થઈ, તે ઉપરથી મને વિચાર થાય છે કે,
મારી કવિતાની પણ પાછળથી આવીજ દશા થશે; કેમકે નકલ કરનારા અર્થ-
નો અનર્થ કરી નાખશે. તથા મારી કવિતા યથાર્થ સમજનારા પણ કવચિત્
મળશે. આથી મને દિલગીરી થાય છે.

દયારામે સંવત ૧૯૦૮ માં એટલે સને ૧૮૫૨ માં દેહ મૂકી.

દયારામે પોતે લખેલું પુસ્તક તથા પોતાનો તંબુરો શિષ્ય વસંતરામને
ત્યાં છે. કવિની અસલ છબી રતનચાઈ સોનારણ પાસે હતી. તે બાઈ તેની
નિત્ય પૂજા કરતી. એ છબી ક્યાં ગઈ તે જાણવામાં નથી. તેમના શિષ્ય ર-
ણુછોડને ત્યાં જ છબી છે, તે અસલ નથી, પણ અસલ ઉપરથી લેવાયલી ન-
કલ છે, એમ કહેવાય છે.

ગ્રંથવિવેચન.

ગૂજરાતી ભાષાના ઉત્તમ કવિઓમાંના દયારામ પણ એક છે. તેમણે ગૂજરાતી ભાષામાં જે અતિ સુરસ કાવ્યરૂપ પદ, ગરબીઓ, વગેરે લખ્યાં છે તેથી તે એટલા પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા છે કે તેનાથી કોઈ પણ ગૂજરાતી ભાગ્યેજ અજાણ્યો હશે. દયારામની વાણી મધુર અને ચિત્તાકર્ષક છે. તેણે કેટલાંક કાવ્યો પણ લખેલાં છે અને તેમાં શૃંગાર એવો ઉત્તમ રીતે વર્ણવ્યો છે કે જ્યારે આપણે તેના ભક્તિબોધક ગ્રંથો જોઈએ છીએ ત્યારે આપણને કાંઈક વિસ્મય લાગે છે. તેમણે કેવળ શૃંગારનાજ ગ્રંથો લખ્યા છે એમ નથી, પણ પ્રસ્તુત રસિકવલ્લભ વગેરે ભક્તિ માર્ગના પણ ગ્રંથો લખ્યા છે. જેમાં શૃંગારની છાંયા પણ નથી; તથાપિ તે કૃષ્ણ રાધાનો શૃંગાર વર્ણવતા હોય તેમાં જેવી તેમની વાણી પ્રિય લાગે છે તેજ પ્રમાણે આ રસિકવલ્લભ અને પુષ્ટિપથરહસ્ય વગેરેમાં પણ તેમની વાણી પોતાની સ્વાભાવિક મધુરતા તજી દેતી નથી! દયારામભાઈ વલ્લભાચાર્યના મતના મરજીદી વૈષ્ણવ હતા તેથી આગ્રહ પૂર્વક પોતાના મતનું પ્રતિપાદન કરે એ દેખાઈતુંજ છે. અને તેમના સ્વભાવની ઉજ્જ્વળતા, દૃઢતા, હઠ, મતાગ્રહ, વગેરે કવિના ચરિત્રને લગતા ખાસ ગુણોનું સ્વરૂપ પણ તેમના બીજા કાવ્ય ગ્રંથો કરતાં આવા ગ્રંથોમાંથીજ વધારે સરસ રીતે બાંધી શકાય છે. ખરા કવિઓ બહુધા સ્વતંત્ર અને નિસ્પૃહી હોય છે. તેઓએ કવિતા રચી એ તેમના પોતાના આનંદને અર્થ છે અથવા એવો તેમનો સ્વભાવ છે. તે છંદોબદ્ધ લખે, રાગબદ્ધ લખે, ગદ્યમાં લખે કે વ્યાખ્યાન માત્ર કરે, પણ તેની વાણીમાંથી કવિતાની ચમત્કૃતિ નાશ પામતી નથી. પણ જે પ્રાસાદિત કવિ ન હતાં ધન, માન, કીર્તિ, વગેરેની લાલચથી જે કવિતા કરે છે તેમની કવિતામાં તેવો ચમત્કાર ભાગ્યેજ હોય! રાગઓની બિરદાવણી કે પ્રશસ્તિ લખનાર કવિઓ લોકરંજનપરતાના અપવાદમાંથી બચી જાય છે, કેમકે તેમની કવિતાનો તે મુખ્ય વિષય નથી પણ કાર્યવશાત્ તેઓ તેમ કરતા જણાયા છે. દયારામે તો કોઈની સ્તુતિ કરીજ નથી પણ માત્ર રાધાકૃષ્ણ જે પોતાના ઉપાસ્ય દેવ તેમનો સંબોગ વિપ્રલંભ વગેરે વર્ણવેલા-

ક્યા પછી વૈષ્ણવમતની પુષ્ટિ તથા ઉપદેશને અર્થે ૬૬ કમ્ભર બાંધીને રસિકવલ્લભ વગેરે ગ્રંથો લખ્યા છે. આ ગ્રંથોમાં શું છે તે આપણે હમણા જોઈશું, તે પહેલાં એટલું કહેવું જરૂરનું છે કે કાવ્ય તરિકે નિરીક્ષા કરવા જેવું એમાં વિશેષ નથી; જો કે છંદોબદ્ધ વાણી છે અને તે કવિના મુખની છે તેથી તેમાં તેની સ્વાભાવિક મધુરતા, કવચિત્ શબ્દ અને અર્થના અલંકાર, દેવ વિષય, રતિભાવનું વર્ણન, નગરાદિનું વર્ણન, ગુરુનો મહિમા, શિષ્યનો વિનય, ઇત્યાદિ તો દૃષ્ટિએ આવશેજ; તથાપિ એને કાવ્ય વર્ગમાં મૂકવો કે કેમ એ વિચારની વાત છે.

વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના કોઈ ભક્તને આ ગ્રંથ જેમ પ્રીતિકર થશે તેમ ખીજને-તેથી વિરુદ્ધ મતવાળાને પણ તે ધણે દરજ્જે પ્રીતિકર થશે એમ આ ગ્રંથ જોઈ અમે કહી શકીએ છીએ. કેમકે કવિએ પોતાનો મત પ્રતિપાદિત કરવાને જે જે યુક્તિઓ અને પ્રમાણની યોજના કરી છે, પ્રતિપક્ષીની યુક્તિઓનું ખંડન કર્યું છે, જેનું નિરાકરણ કરતાં પોતે ગૂંચાઈ જાય તેને યુક્તિ પુરઃસર ઉડાવ્યું છે, એ સર્વમાં કવિની કારીગરી રમૂજ સાથે મનન કરવાને સાહિત્ય આપે એવી છે; જો કે કવિએ પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતજ સત્ય છે અને ખીજનો અસત્ય છે એ વિષે મત આપવાથી અમે વેગળા રહીએ છીએ. બહુધા આ રસિકવલ્લભમાં વેદાંત મતનું અથવા ખરી રીતે કહીએ તો વેદાંતના જે જ્ઞાનનો શુદ્ધ વેદાંતીઓ ઉલટો ઉપયોગ કરી ઉભયતો બ્રહ્મ થઈ જાય છે તેનું ખંડન કર્યું છે. વેદાંત જેવા વાદના ગહન વિષયનું ખંડન કરી શુદ્ધાદૈત નામથી ઓળખાતા દૈત માર્ગનું આવા નાના ગ્રંથમાં સ્થાપન થાય અને તેમાંથી કાંઈ પ્રશ્નો ન ઉદ્ભવી શકે એ ન માનવા જેવી વાત છે, પણ શ્રીવલ્લભાચાર્યે તેવા ગ્રંથો લખ્યા છે તેના આધારથી કે પછી કવિની સ્વતઃ કલ્પનાથી સમયને અનુકૂળ આ ગ્રંથ કવિએ રચ્યો તે સારો વખણાયો હશે એમાં શક નથી.

ગ્રંથનો વિષય ધર્મને લગતો છે, માટે તેનું વિવેચન કરી અમુક નિર્ણય કાઢી આપવો એ કામ વિવાદ ઉત્પન્ન કરનારું છે, તોપણ એટલું તે કહેવું નિરપયોગી નહિ ગણાય કે જે પુરૂષોની બુદ્ધિ તત્વજ્ઞાનમાં પ્રવેશ કરી શકતી નથી, અથવા પ્રવેશ કરી શકે છે તો તેમાંથી કાંઈએક ૬૬ નિર્ણય ઉપર

આવતી નથી, અથવા આવે છે તો તે પ્રભાણે પોતાનું વર્તન રાખી આત્મહિત કરી શકતી નથી, તેમને ઇશ્વરભક્તિ કરતાં વધારે શ્રેયસ્કર ખીન્નું શું છે ? ભગવદ્ગીતામાં પણ તત્ત્વવેતા વ્યાસ મહાત્મા કહે છે કે, “ અવ્યક્તાદિન-તિર્દુઃસંદેહવદ્ઘિરવાપ્યતે—અવ્યક્ત ગતિને પ્રાણીઓ દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત કરી શકે છે ” અર્થાત્ જે વસ્તુ સ્પષ્ટ જોવા જાણવામાં આવતી નથી તેને વિષે ચિંતની વૃત્તિઓનો આરોપ કરીને અથવા તદ્રૂપ થઈને સંસારના વિષયોમાં મનથી ઉદાસ રહેવું અતિ દુષ્કર કાર્ય છે. સાંખ્યશાસ્ત્રની આ વાત ઢીલી; યોગ-ધર્મ પણ અતિ કઠણ છે. પ્રાણાયામાદિ પ્રકારથી મનની એકાગ્રતા કરી તેને સ્થિર કરવામાં જે કષ્ટ છે તે સહુ કોઈ જાણે છે. ત્યારે આસ્તિક મનુષ્યે ક્યાં પોતાની શ્રદ્ધા સ્થાપન કરવી ? એજ વ્યાસમહાત્મા ભાગવતમાં કહે છે કે, “ સ્થિત્યાદયેહરિવિરિચિહરોતિસંજ્ઞાઃ શ્રેયાંસિતત્રલુસત્ત્વતનોર્નૃણાંસ્યુઃ—જગતની સ્થિતિ, ઉત્પત્તિ અને લય રૂપ કાર્યને વિષે એકજ ચિન્મયતત્ત્વ હરિ, બ્રહ્મા અને હરૈ, એવાં નામ ધારણ કરે છે, તેમાંથી જે સત્ત્વમૂર્તિ તત્ત્વ હોય તેના ઉપાસનથી—તેની ધ્યાનધારણાથી— તેનેવિષે અનન્ય પ્રેમ રાખવાથી કલ્યાણ થાય છે. દયારામે એજ સિદ્ધાંત સ્થાપિત કર્યો છે અને નિષ્પક્ષપાત બુદ્ધિએ જોવાથી તે કોઈ શાસ્ત્રને કે મતમાર્ગને વિરોધી નથી. જો કે તેમાં અદ્વૈત વાદનું ખંડન કર્યું છે, પણ તેનું તાત્પર્ય એમ નીકળે છે કે આવોજ અદ્વૈતમાર્ગ જો કોઈ માનતો હોય અને પછી “ અહંબ્રહ્માસ્મિ ” થઈને યથેષ્ટ આચરણ કરતો હોય તો તે સર્વથા નિઃશંક છે. વેદાંતિનુ આચાર્યો પણ એવા વિપરીત શાંતીને નિંદેજ છે.

રસિકવલ્લભના આરંભમાં કવિ વલ્લભ મતાનુયાયીને ઘટે તેવું મંગળાચરણ કરીને પછી નવ પદ સુધી તીર્થયાત્રાનું વર્ણન કરે છે. તે પોતે નાનપણમાં અનેક તીર્થ ફર્યો હતો તેનું સ્મરણ કરી કરીને તેણે સંક્ષિપ્ત તીર્થ-યાત્રા વર્ણી હોય એમ જણાય છે. દશમા પદમાં તીર્થ યાત્રા કરીને આવેલો શિષ્ય વૈષ્ણવ ગુરૂને મળે છે અને પૂછે છે કે હું ગુરુ ! આત્મતિક કલ્યાણ કેવી રીતે થાય ? ગુરુ ઉત્તર આપે છે કે પરમેશ્વરને પૂજવાથી—ભજવાથી. ત્યારે શિષ્ય પૂછે છે કે પરમેશ્વર કેટલા છે ? ગુરુ—એક. ખીન્ન દેવો છે તો ખરા પણ તે હરિથી નબળા છે માટે તેમને ન પૂજવા, આ સિદ્ધાંત ખતાવવામાં દયારામ-ભાઈ ખીન્ન દેવોને નિંદતા નથી પણ સર્વનો કર્તા એકજ ઇશ્વર છે અને તેજ

પૂજ્ય છે એમ જણાવી આપે છે. વળી અનેકને વિષે સમાનપણે પૂજ્ય બુદ્ધિ રાખવાથી મનની વૃત્તિઓ અનેક તરફ વિખરાયલી રહેવાથી મનની દૃઢતા ટકી શકતી નથી અને કેટલાક મનુષ્યત્વને ઉપયોગના ઉત્તમ ગુણો નાશ પામે છે. એકાગ્રતા સંપાદન કરવી એ જે ધ્યાનનો મુખ્ય હેતુ તે પણ એથી નાશ થાય છે. અસ્તુ. હવે ૧૦-૨૬ સુધી પદમાં સાકારવાદ વગેરેનું પ્રતિપાદન કર્યું છે, પદ ૨૭-૩૨ સુધીમાં અભેદવાદનું ખંડન વગેરે વર્ણવ્યું છે. પદ ૩૩ મામાં વિવર્તવાદનું ખંડન છે. પદ ૩૮ મામાં અભેદવાદના ખંડનનાં અનુમાન કર્યા છે, તે વાંચનારને બહુ ગમ્મત આપે એવાં છે. પદ ૪૨ મામાં અદ્વૈત વાદનું ખંડન છે. પદ ૫૭ મામાં ભક્તિનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે અને ભક્તિની શ્રદ્ધાવાળાએ તે અવશ્ય જાણવા જેવું છે. એમાં જે કમ ભક્તિ પ્રાપ્ત કરવાને બતાવ્યો છે તે અતિ ઉત્તમ છે. પદ ૬૯ મામાં ભક્તિની પ્રાપ્તિને ઉપાય બતાવ્યો છે. તે પદ ૮૬ મામાં ‘ એકમેવાદ્વિતીયંબ્રહ્મ ’ એવા વેદના મહાવાક્યનો અર્થ કરી એમ પ્રતિપાદિત કર્યું છે કે રાધા અને કૃષ્ણ બે રૂપની એકતા સૂચન કરનાર એ વાક્ય છે. ત્યાર પછીનાં પદમાં યમુના, ગોપી, તિલક, પ્રસાદ, તુલસી, ચરણામૃત, નૈવેદ્ય, ગોપીચંદન, વગેરેનો મહિમા વર્ણવ્યો છે. પદ ૯૬-૧૦૩ સુધીમાં ઇશ્વરનું કર્તૃત્વ, અકર્તૃત્વ, અન્યથા કર્તૃત્વપણું સિદ્ધ કર્યું છે. પદ ૧૦૪ મામાં વૈષ્ણવે કેવી રીતે ઉપાસન કરવું વગેરે વૈષ્ણવને ઉપયોગી આચારનો સંક્ષેપમાં સંગ્રહ કર્યો છે. પદ ૧૦૫-૧૦૬ માં વૈષ્ણવભક્તના દોષ કોષ એ જોવા નહિ એ અર્થનું પ્રતિપાદન છે. દયારામને વિષે કોષ દોષારોપ તે વખતે કરતા હશે તેમનું સમાધાન કરવાનો અથવા ખીજાઓના કહેવાથી પોતાના મિત્રોની પોતાને વિષે દુર્બુદ્ધિ ન થાય એવા હેતુથી પદ ૧૦૬ માં ‘ હરિકૃત દોષ ’ એવો દોષનો વિભાગ પાડી દોષારોપથી બચવાનો મત્ત કર્યો જણાય છે. આ માત્ર અટકળ છે અને તેટલા ઉપરથી દયારામે પોતાનો બચાવ કરવાને એ પદ ગ્રંથમાં દાખલ કર્યું છે એમ કહી શકાતું નથી; પણ દયારામ કોઈ પ્રકારથી પણ દૂષિત હોય તો આ અનુમાન ખરું કરે એમ કહેવાનો અભિપ્રાય છે. પદ ૧૦૭-૧૦૮માં ઉપસંહાર કરી રસિકવલ્લભ ગ્રંથ પૂરો કર્યો છે. આ ગ્રંથમાં એકસો આઠ પદ છે અને દરેક પદમાં બે કડી ચોપાઇની અને છ કડી ઢાળની મળીને આઠ કડી છે. એકજ પદમાં નવ કડી થયેલી છે. કવિની પદરચનામાં કોષ સ્થળે માત્રાતાળનો ભંગ થતો નથી. કોઈ કામે અસ્પ

યતિભંગ જણાય છે તે પણ ત્વરાથી લખી કાઢેલા પદ્યને લીધેજ છે અને તે અમારે મતે કવિનો દોષ નહિ પણ તેની મહાશક્તિનાં દૃષ્ટાંત છે.

આ પુસ્તકમાં દયારામભાઈનો બીજો એવોજ પુષ્ટિપથરહસ્ય નામે અંથ સમાયલો છે. પુષ્ટિપથ(વલ્લભસંપ્રદાય)તે શું ? એનું ખરૂં રહસ્ય એમાં બતાવ્યું છે. એ પંથ સંબંધે આજના સમયમાં ઘણી વિરૂદ્ધ વાતો ચર્ચાય છે એટલે આ અંથનું વિવેચન કરી દોષાદોષ દર્શાવવા અમે ઉચિત ધારતા નથી.

પુષ્ટિપથરહસ્ય પછી રૂકિમણીનું સીમંત લેવામાં આવ્યું છે. એ સીમંત સ્ત્રીઓના સીમંત પ્રસંગે સ્ત્રીઓને ગાવા લાયક છે. તેમ બીજા વાંચનારને પણ સીમંત સમયના રીતિ રિવાજની માહિતી મળે તેવું છે.

ત્યારબાદ દયારામભાઈ કૃત પ્રશ્નોત્તરમાળા નામે એકસો આઠ પ્રશ્નોત્તરનો નાનો અંથ દાખલ કર્યો છે. એ પ્રશ્નોત્તરો એવા તો સરસ છે કે તેનાં જેટલાં વખાણુ કરીએ તેટલાં થોડાં છે. એ વ્યવહાર અને પરમાર્થ બંને શીખવે છે. એમાં કોઈ કોઈ હામે ધર્મશ્રદ્ધાને તથા તે વખતના લોકાનુવાદને અનુસરીને વચનો લખ્યાં છે તથાપિ તે સારાં છે. એ અંથ સેહેલો હોવાથી જરૂર પડી ત્યાં વાક્યમાંજ કૌંસની અંદર અર્થ આપ્યાછે: ટીકા કરી નથી.

એ પછી પુરુષોત્તમપંચાંગ એટલે પુરુષોત્તમ, શ્રીવલ્લભ, રાધિકા વલ્લભકૃત, અને વિઠ્ઠલ, એમનાં દરેકનાં એકસોઆઠ નામ છંદમાં ગૂંથ્યાં છે. છેવટે દયારામકૃત પરચુરણ સમસ્યાઓ તથા શ્લોક નમુનામાટે આપ્યા છે.

આવીરીતે સંગ્રહીત દયારામ ભાઈના આ પુસ્તકમાં શૃંગાર સંબંધી કવિતા સંભાળથી વર્ણ છે. એ કવિએ વર્ણવેલો શૃંગાર કોઈ કોઈ વાર કાંઠો મૂકીને છલી જાય છે અને આ પુસ્તકમાળા અમુક વર્ગનેમાટેજ નહિ પણ સર્વને માટે છે તેથી હદ બાહારના ઘેલા શૃંગારને તેમાં જગા ન આપવી એ સારું છે. એમ સુચ વાંચનાર ધારશે. આ અંથમાંથી વાચકને દયારામનું અનન્ય ભક્તિ વિષે દૃઢ શ્રદ્ધાનુપણું પ્રતીત થયા વિના રહેશે નહિ અને જનમંડળમાં હમણા હમણા જે ધર્મશ્રદ્ધા ડામાડોળ થવા બેઠી છે તેને આ દયારામભાઈની વાદ વિવાદમય છતાં રસિક, સાદી અને મનોરંજક કવિતાથી કાંઈક અંશે લાભ થશે એમ અમારું ધારવું છે.

શ્રી જગદીશ્વરાય નમઃ

દયારામકૃત.

રસિકવલ્લભ.

રાગ સામેરી.

પ્રથમજ પ્રણમું શ્રી ગુરૂ પાયં જી, વાંલે વંદુ શ્રી વ્રજરાય જી;
અષ્ટ સખા વંદુ હરિરૂપ જી, રસિકશિરોમણિ કવિકુળભૂપ જી. ૧
મુજને જાણી સહુ નિજ દાસ જી, મુજ હૃદયામાં પૂરો વાસ જી;
મુજને ભાસે નિજ પ્રભુપંથ જી, રચું રસિકવલ્લભ શુભ ગ્રંથ જી. ૨

ઢાળ.

આ ગ્રંથ રચના કરુંછું, ગુરૂ શિષ્ય સંવાદે કરી;
જેમાં ખંડન માયાવાદ શુદ્ધા દ્વૈત પ્રતિપાદન ભરી. ૩

૧ રાગ સામેરી—છેવટની ‘જી’ બાદ કરતાં ‘ચોપાછ’ છે. વાંલે—વાહાલ-થી. વ્રજરાય—કૃષ્ણ. અષ્ટસખા—સુરદાસ વગેરે આઠ પરમ ભક્ત થઇ ગયા છે તેમને અષ્ટ સખા કહે છે: રસિકશિરોમણિ—સપ્તમી તત્પુરૂષ, અષ્ટ સખાનું વિશેષણ. કવિકુળભૂપ—કવિઓના કુળના રાજા—અર્થાત્ સર્વોત્તમ કવિરૂપ. અષ્ટ સખાનું વિશેષણ. અથવા હરિરૂપ અષ્ટ સખા, રસિકશિરોમણિ પુરૂષો અને કવિકુળભૂપ એવા બીજા પુરૂષો એ સર્વને હું પ્રથમ પ્રણામ કરુંછું.

૨ રસિકવલ્લભ—રસયુક્ત અને તેથી પ્રિય. અથવા રસિક—રસર પુરૂષો-ને વલ્લભ.

૩ ઢાળ—ઢાળનાં પેહેલાં બે ચરણ હરિગીતનાં છે, તથા બાકીનાં ચરણ ૨૬ માત્રાના શંકર છંદનાં છે. માયાવાદ—જગતનું કારણ અનિર્વચનીય (જેને સત કે અસત બે માંથી એકે રૂપે કહી શકાય નહિ એવી) માયા છે એવો વાદ કરનારા વેદાંતીવગેરે. શુદ્ધા દ્વૈત ઇત્યન્—જે ગ્રંથની રચના શુદ્ધા દ્વૈતમતના પ્રતિપાદનથી ભરેલી છે. કર્તા અને કાર્ય, સ્વામી અને સેવક, જીવ અને હૃદય, ઈત્યાદિ દ્વૈત (બેનુંબેડું) કહેવાય છે. બેની એકતાને દ્વૈત કહે છે.

જેથકી સહુ સંદે' ટળે, સિદ્ધાંત સૂધું ભાસે;
 પડે પ્રતીતિ પર્વતપ્રાચે, [નિશ્ચે] બ્રમાણુ બ્રાંતિ નાસે. ૪
 હોય પ્રકટ ભક્તિ પ્રેમ, શ્રીગિરિધર વસે ઉરમાંય;
 નિજ કરી કરુણાદૃષ્ટિ ભાળે, સહજ જાણે બાંય. ૫
 એવું કથન હું કરુંછું, શ્રીગુરુ કૃષ્ણ પ્રતાપ;
 સ્થાપન સગુણ સાકારનું, હરિ વિશ્વ કરતા આપ. ૬
 નિત્ય ધર્મ સેવક સ્વામીનો, એક્યતા નહીં કો કાળ;
 ઇત્યાદિ વર્ણન કરીશ સરળ, જેમ સમજે બાળ. ૭
 ગ્રહી શાસ્ત્રમત ઇતિહાસ અદ્ભુત, યુક્તિ સહ દૃષ્ટાંત;
 જે મુણ્દેયી જન દયાપ્રીતમ, કૃષ્ણ પદ રહે ચંત. ૮

પદ ૧ લું.

શિષ્યે પૂછ્યું શ્રીગુરુ પ્રત્ય જ, ક્યમ ભમતી રહે મારી મત્ય જ;
 કૃપા કરી તે મુજને કહિયે જ, શર્ણાગત છું નિજનો લહિયે જ. ૧
 મેં અવલોક્યા છે બહુ ગ્રંથ જ, તેથી ન ચોટે મન એક પંથ જ;
 હું વચ્ચેલો દાષ ન ધરશો જ, પૂછી સાધેલું ક્રોધ ન કરશો જ. ૨

૪ સૂધું—સીધું. પ્રતીતિ—વિશ્વાસ. પર્વતપ્રાચે—પર્વત સરખી અચળ.
 ૫ નિજ કરી—પોતાનો કરીને. કરુણા દૃષ્ટિ(એ). સહજ ઈ—સહજ
 બાંય જાણે—સહાય કરે.

૬ સગુણ—દીનબંધુત્વાદિ ગુણ સહિત. સાકાર—આકાર સહિત અર્થાત્
 ઈશ્વરના સગુણપણાનું તથા સાકારપણાનું હું સ્થાપન કરીશ. (જે) હરિ આપ
 —પોતે વિશ્વના કર્તા છે.

૭ સેવક સ્વામીનો ઈ—સેવ્ય સેવક ધર્મ નિત્ય છે—અનાદિ અને અનંત
 છે. મતક્ષય કે એક સેવક અને બીજો સેવ્ય એ વિધિ અનાદિથી ચાલ્યોજ આ-
 વે છે. એક્યતા—એકમેવાદિતીયંબ્રહ્મનેહનાનાસ્તિકિંચન । ઇત્યાદિ જીવ બ્રહ્મની એક-
 તા પ્રતિપાદન કરી છે તે યથાર્થ નથી.

૮ અદ્ભુત—યુક્તિ (અનુમાનાદિ)નું વિશેષણ. ચંત—મન. દયાપ્રીત-
 મ—દયારામના પ્રીતમ—પ્રિયતમ કૃષ્ણ.

૧. પ્રત્ય—પ્રત્યે. રહે—અટકે. મત્ય—મતિ. શર્ણાગત—(શરણ + આગત)
 શરણે આવેલો. નિજનો—પોતાનો. ૨. અવલોક્યા—જોયા. વચ્ચેલો ઈ—હું

ઢાળ.

મન ક્રોધ ઉપજે એવું, અવળું પૂછવું પડશે ખરું; તે વિના ભ્રમ ભાગે નહિ, માટે પ્રથમ વિનતિ કરું.	૩
મેં સંગ કર્મડ બહુ કર્યા, સંન્યાસી યોગી અત્ય; તેથી તમારા વચનમાં, સંશય રહે કહું સત્ય.	૪
આપે કથા અદ્ભુત કહી, મેં શ્રવાણ કીધી સાર; તે તદ્દપિ ઉરમાં નવ ડરી, ત્યાં સંશય સભર વિકાર.	૫
જ્યાં લગી સંશય ત્યાં લગી, પ્રભુ ! સદ્ગુણ થાય ન ધર્મ; તે માટે નિઃસંદેહ થાવું, શ્રીગીતા ભાખ્યો મર્મ.	૬
ઉપદેશ માત્રજ આપથી, પામ્યો પૂર્વ ગુરુરાય; સમજ્યો ન સ્વસિક્ષાંત પૂરું, જે ન કહ્યું ચિત્ત જાય.	૭
દયાપ્રીતમ દાસ નહિ સંગ, (જે) સિક્ષાંત સમજ્યું સત્ય; એવી દશામાં તીર્થ કરવા, ગયો * કાચી મત્ય.	૮

વચણેલો-ધર્મ માર્ગમાંથી ખરી ગયેલો છું માટે મારા ઉપર દોષ ન ધરજો-ન આરોપજો. પૂછી ઈ-મેં જે જે સાધેલું છે તે તે ક્રોધને પૂછી પૂછીને સાધેલું છે, માટે મારા ઉપર ક્રોધ ન કરજો.

૪ કર્મડ-કર્મવાદી-યજ્ઞયાગાદિકમાંજ પુરમાર્થ માનનાર. અત્ય-અતિ. ૫ સંશય ઇ-કેમકે ત્યાં સંશય રૂપી વિકાર સભર ભરેલા છે.

૬ શ્રીગીતા ભાખ્યો મર્મ-અજ્ઞાશ્રદ્ધવાનશ્ચતંશયાત્માપિતરયતિ । નાયલોકો-સ્તિનપગોનસુખંસંશયાત્મનઃ ॥ (ભ૦ ગી૦ અ૦ ૪). ૭ પૂર્વ-પૂર્વે. સ્વસિક્ષાંત-વલ્લભી સંપ્રદાયનો સિક્ષાંત. જે ઈ-જે ન કહ્યું ત્યાં મારું ચિત્ત જાય. કેમકે હું સિક્ષાંત સમજ્યો નહોતો.

૮ દયાપ્રીતમ ઈ-દયારામના પ્રીતમ (કૃષ્ણ)ના દાસનો પણ મન સંગ નહોતો કે જેથી સત્ય સિક્ષાંત હું સમજી શકું. એવી દશામાં કાચી મતિ-નો હું તીર્થ કરવા ગયો.

* આ પદના છેલ્લા ચરણથી તેમ હવે પછી જે પદ આવશે તેના સંબંધ ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે દયારામે આ ગ્રંથ પોતાના વીતક તરીકે લખ્યો છે અને તેમાં શિષ્યને ઠામે દયારામ પોતે આરોપિત થયા છે.

૫૬ ૨ જી.

વિના વિવેકે જ્યાં ત્યાં રાચું છું, જે સુણું તે જાણું સાચું છું;
 ભ્રમ ચક્રોળે ચડ્યું ચિત્ત મારું છું, નિશ્ચે ન થયું આ એક સારું છું. ૧
 એમ ભ્રમ્યો હું દ્વાદશ વર્ષ છું, તીર્થ કર્યાં પણ હૃદય ન હર્ષ છું;
 હજી લગી નિશ્ચે નથી એક ઇંટ છું, સહુ પથ સરખા ન એકો મિષ્ટ છું. ૨

ઢાળ.

તો મિષ્ટ લાગે મનથી, જે નિશ્ચય આવે એકમાં;
 સહુ વાતમાં ભ્રમ રહે છે, સમજી ન સત્ય વિવેકમાં. ૩
 પરિપૂર્ણ જ્ઞાની ભલો કે, સમજવવો ભલ મુગ્ધ;
 અધ-બળ્યો સુધરે નહિ, જ્યમ સુધરે ન વચળ્યું દુગ્ધ. ૪
 નથી અધમ ઉત્તમ પરીક્ષા, મન થયું માટીની ડલી;
 મધુ મૂત્ર વા જળ કૂપ નદી, સહુ સ્પર્શથી જાયજ ગળી. ૫
 શિવ શક્તિ ગણપતિ રવિ હરિ, ગુણ સાંભળ્યા જ્યાં જેહ;
 તે વિશ્વકર્તા કહ્યા છે, આદિ અનાદિ તેહ. ૬
 તે વચન સર્વે વ્યાસનાં, મિથ્યા ન કોઈ કે'વાય;
 તેથી નિર્ણય થાય નહિ એક, સદા મન ડો'ળાય. ૭
 એવી દશા છે માહરી, મેં પ્રકટ કર્યો ગુરૂરાય;
 તમે દયાપ્રીતમના મિયે, કહી શીશ મૂકું પાય. ૮

૧ ભ્રમ ચક્રોળ-ભ્રમરૂપી ચક્રોલ (ચક્રોલ). ૨ પથ-માર્ગ-સંપ્રદાય.

૪ મુગ્ધ-મૂઠ. વચળ્યું-બગડેલું. બગડેલું દૂધ જેમ સુધરે નહિ તેમ
 અધબળ્યો-અધદગ્ધ સુધરે નહિ. ભર્તૃહરિ પણ એવુંજ કહે છે. જેમ,
 “ અજ્ઞઃસુખમારાધ્યઃસુખતરમારાધ્યતેવિશેષજ્ઞઃ । જ્ઞાનલવદુર્વિદગ્ધંબ્રહ્માપ્યેતંનરંનરંજયતિ ॥ ”

૫ ડલી-ટેપું. (ઢલા = a lump મરાઠી-અંગ્રેજી કોશ) જેમ મા-
 ટીનું ટેપું મધુમાં, મૂત્રમાં, કૂવાના જળમાં કે નદીના જળમાં, ગમે તેમાં ના-
 ખો તોપણ ગળી જશે તેમ હું પણ ઉત્તમ અધમની પરીક્ષા વિના ગમે તેના
 બોધથી ગળી જતો હતો એ ભાવ છે. સહુ-સહુના.

પદ ૩ જી.

સુણીને એવાં શિષ્ય વચન જી, ગુરુ બોલ્યા પ્રકૃષ્ઠિત મન જી;
ન કરીશ ચિન્તા સુણ્ય હે તાત જી ! સર્વ સુધરશે તારી વાત જી. ૧
સઘળા સંદે' તારા ટળશે જી, મન નિશ્ચલ થઈ હરિપદ મળશે જી;
એવો દીધો આશીર્વાદ જી, કહે હે બાળક ! ધરી આહ્વાદ જી. ૨

ઢાળી.

આહ્વાદ સહ સુત કહે, કર્યા જે તીર્થ તે તે નામ;
મુખિ મુખિ નદી પુરી ક્ષેત્ર વદ, ગિરિ સરાશ્રમ પ્રભુધામ. ૩
એવું સાંભળીને શિષ્ય બોલ્યો, કરી ગુરુ પ્રણામ;
સાંભળો સ્વામિ કહું, મુને, સ્મૃતિ શ્રેષ્ઠ જે જે નામ. ૪
મેં પ્રથમ (શ્રી) યમુના પુનિત જળ, કર્યું શુદ્ધ સ્નાન;
શ્રી ગોકુળ મથુરા વૃન્દાવન, ગિરિરાજ દરશ મહાન. ૫
વન બાર ઉપવન ચોવીસ, રાવળ વરસાણું નંદગ્રામ;
ચોરાશી કોસ પરિક્રમા, વ્રજ નિરખ્યા કેશવરામ. ૬
પછી ગયો નિમિષારણ્ય, ખલ્લાવર્ત સૌરભક્ષેત્ર;
ત્યાંથી ગયો માયાપુરી, હરિદ્વાર પરમ પવિત્ર. ૭

૧ હે તાત !—હે બાપ ! (પુત્ર, શિષ્યદિને એવી રીતે કહેવાનો આદ્ર છે).

૩. મુખિ મુખિ ઈં—જે મુખ્ય મુખ્ય નદી, પુરી, ક્ષેત્ર, પર્વત, સર (સરોવર), આશ્રમ, અને પ્રભુનાં ધામ હોય તે વદ—કહે.

૪ કહું ઈં—જે જે શ્રેષ્ઠ-નામ છે તેની મને સ્મૃતિ છે, માટે હે સ્વામિ ! સાંભળો, તે હું કહું છું. ૫ પુનિત—પવિત્ર. ગિરિરાજ—ગોવર્ધન પર્વત. દરશ—દર્શન.

૬ વન ઈં—વૃન્દાવનની આસપાસ બાર વન છે અને ચોવીસ ઉપવન છે. રાવળ, વરસાણું, નંદગ્રામ, એ બધાં વ્રજનાં ગામ છે. ચોરાશી ઇં—વ્રજનાં તમામ મંદિરાદિ ફરી રહેતાં ચોરાશી કોસની પરિક્રમા થાય છે. વ્રજ—વ્રજમાં.

૭ નિમિષારણ્ય—નર્મદાની ઉત્તરમાં અને કુરુક્ષેત્રની પશ્ચિમમાં જે વન આબ્યું છે તેનું નામ. (પ્રાચીન ઐતિહાસિક કોશમાં એમ લખ્યું છે ખરું પણ નર્મદાની ઉત્તરના પ્રદેશથી કુરુક્ષેત્રની પશ્ચિમનો પ્રદેશ એટલો દૂર છે કે, તેનો

કર્તુ સ્નાન શ્રીગંગાજીમાં, પૂજિયા પ્રભુ તતપ્તિવ;
જ્યાં પધાર્યા છે દયાપ્રીતમ, શ્રીમદ્ભલદેવ.

૮

પદ ૪ થું.

ત્યાંથી હું હિમાલય ચઢિયો જી, શ્રી બદરિનાયકપદ પડિયો જી;
જે નરનારાયણ મહાધામ જી, તમકુંડ ત્યાં પૂરણકામ જી. ૧

અલકનંદા ને ગંગા વ્યાસ જી, મજ્જન કીધું મન ઉલ્લાસ જી;
ત્યાંથી કેદારેશ્વર દેવ જી, ગંગોત્રી નાહ્યો તતપ્તિવ જી. ૨

હાળ.

તતપ્તિવ માનસરોવરે નહીં, ગયો શ્રી કુરુક્ષેત્ર;
શ્રી સરસ્વતીમાં સ્નાન કરી, હરિ નિર્ખિંયા ભરી નેત્ર. ૩

શ્રી મુક્તનાથ શ્રી હરિક્ષેત્ર ને, પુલહાશ્રમ પવિત્ર;
ગલ્લકી શાલિગ્રામ શ્રીહરિ, ભક્તજનના મિત્ર. ૪

સંબંધ ધરીશકતો નથી. અમને લાગેછે કે કુરુક્ષેત્રની પશ્ચિમનો ગંગા કાંઠાનો પ્રદેશ તેજ નૈનિવારણ્ય છે). અભાવન-ભરતખંડમાંનો એક મોટો દેશ. આ દેશ, યમુનાના કાંઠાનો પ્રદેશ તથા કુરુક્ષેત્રની મધ્યે છે. મનુસ્મૃતિમાં એ દેશ વિષે કહેછે કે, “સરસ્વતીદ્વિત્યોર્દેવનયોર્વદતરમ્ । તંદેવનિર્મિતંદેશંબ્રહ્માવર્તપ્રચક્ષતે.” (મનુ). સૌરભક્ષેત્ર-મણિપુરની દક્ષિણમાં નારી તીર્થ કરીને પાંચ તીર્થનો સમુદાય છે તેનું નામ. (ભાર૦આદિ૦અં. ૨૧૬-૨૧૭). માયાપુરી-હરદ્વાર. “અવંતીમથુરામાયાકાર્શીકાંચીઅવન્તિકા । પુરીદ્વારાવતીચૈવસપ્તૈતામોક્ષદાયકાઃ” એ સાતમાંની એક.

૧. પદ-પગ. મહાધામ-મોટા તેજવાળા. પૂરણકામ-મનના મનોરથ પૂર્ણ કરે એવા. તમકુંડ-ઉના પાણીના કુંડ. ૨. અલકનંદા-હિમાલયમાં એક નદી છે. વ્યાસ-બદરીકાશ્રમમાં વ્યાસે તપ કર્યું હતું. અને તે ઉપરથી તે ‘બ્યાદરાયણ’ નામથી પ્રસિદ્ધ થયા છે. કેદારેશ્વર-મહાદેવ છે. ગંગોત્રી-ગંગાનું મૂળ જે જગ્યાએ છે તેને ગંગોત્રી કહેછે.

૩. માનસરોવર (માનસ સરોવર)-હિમાલયની ઉત્તરમાં એક સરોવર છે. સરસ્વતી-ગંગા યમુનાની વચ્ચે એક એ નામની નદી છે. ૪. મુક્તનાથ, શ્રીહરિક્ષેત્ર, પુલહાશ્રમ, એ તીર્થ કુરુક્ષેત્રની આસપાસ હોવાનું લાગે છે. ગલ્લ-

શુચિ પંચહદ કૌશિકી, નદી નદ સોળ તીર્થ વસંત;
 પછી પુણ્યક્ષેત્રાનંદમુક્તા, ક્ષેત્ર છૂટે જંત. ૫
 શ્રીજનકપુર શ્રીઅયોધ્યાપુરી, સ્નાન સરયૂતીર;
 શુચિ સ્વર્ગદારી ઘાટ જોઈને, નિરખ્યા શ્રીન્ધુવીર. ૬
 ત્યાંથી ગયો હું પ્રાગરાજ, ત્રિવેણી સંગમ સ્નાન;
 શ્રીવેણીમાધવ પૂજ્યા, વટ અક્ષય તીર્થ મહાન. ૭
 પછી ચિત્રકૂટ પવિત્ર સ્થળ, જ્યાં વસ્યા સીતારામ;
 જન દયાપ્રીતમ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ, સહુ સુખધામ. ૮

પદ ૫ મું.

પછી શ્રીકાશીપુરમાં જઈને જી, શ્રી ગંગા નાહ્યો શુચિ થઈને જી;
 પૂજ્યા શ્રીવિશ્વેશ્વર દેવ જી, બિંદુમાધવ કીધી સેવ જી. ૧
 પંચકોશી યાત્રા કીધી જી, પાવનપુરીને પરિક્રમ દીધી જી;
 ક્ષેત્ર ગયા જઈ કીધાં શ્રાદ્ધ જી, પૂર્વજ તરિયા ટળિયા બાધ જી. ૨

કી-અયોધ્યાની પૂર્વમાં નદી છે. એ નદીનું મૂળ નેપાળમાં છે. એમાંના શાલ-
 આમ નામે કાળા પાષાણ ને વિષ્ણુ કરીને પૂજે છે.

૫. પવિત્ર પંચહદ, કૌશિકા નદી, એને બીજા નદ મળીને એ સ્થાનમાં
 સોળ તીર્થ છે, તેમાં હું નહાયો એ ભાવ. પછી ઈન્—પછી પુણ્યક્ષેત્ર જે આ-
 નંદમુક્તા તીર્થ, જે તીર્થમાં સ્નાન કરવાથી બાણી મુક્ત થાય છે. ત્યાં હું નહાયો.

૬. જનકપુરી-મિથિલા નગરી. સ્વર્ગદારી ઈન્—સરયૂના તીરમાં પવિત્ર
 સ્વર્ગદારી-સ્વર્ગના દાર રૂપ ઘાટ જોઈને રામે આખા નગરને સરયૂમાં સ્નાન
 કરાવીને સ્વર્ગ આપ્યું હતું એવી કથા રામાયણમાં છે; તે સ્થળ સ્વર્ગદારી ઘાટ
 નામે કહેવાય છે.

૭. પ્રાગરાજ-પ્રયાગ તીર્થ, જ્યાં ગંગા, યમુના અને સરસ્વતી એ ત્રણ
 નદીઓનો સંગમ થાય છે. એને ત્રિવેણી સંગમ કહે છે. વેણીમાધવ-એ નામે
 દેવ છે. વટ-પ્રાગવડ. ૮. ચિત્રકૂટ-પ્રયાગથી દશ કોશ પર એક સામાન્ય
 પર્વત છે. વનવાસ સમયે રામે ત્યાં નિવાસ કર્યો હતો.

૧ બિંદુમાધવ-કાશીક્ષેત્રમાં એક દેવ છે. ૨ પંચકોશી-કાશીની આસ-
 પાસ પાંચ કોસ સુધીનાં તીર્થ. પાવનપુરી-કાશી. ગયા-ગયાજી તીર્થ.

ઢાળ.

ત્યાં બાધ ઢળિયા સકળ કીધું, કુલ્ગુ સરિતા સ્નાન;	૩
શ્રીગયાગદાધર પૂજ્યા, પદ વિષ્ણુ સહી મહાન.	
પછી ઝાડખંડીવૈદનાથજી, પૂજ્યા જ્યોતિર્લિંગ;	
પછી કપિલદેવજી અર્ચિયા, જ્યાં ગંગાસાગર સંગ.	૪
વૈતરણી ક્ષેત્ર ગયો પછી, મા'નદી શુચિ જળ સ્નાન;	
પંછી શ્રીસાક્ષીગોપાળ નિર્ખિયા, વિમ્બ કન્યાદાન.	૫
પછી શ્રીપુરૂષોત્તમપુરી ગયો, નિર્ખિયા શ્રીજગન્નાથ;	
બળભદ્ર, સુભદ્રા, સુદર્શન, દર્શન ચારે સાથ.	૬
મહામાહાત્મ્ય મહાપ્રસાદ લીધે, ચતુર્ભુજ હોય જંત;	
મહોદધિ ઇંદ્રધુમ્ન નાહ્યો, જ્યાંહાં પુણ્ય અનંત.	૭
શુચિ માર્કંડેય શ્વેતગંગા, વટે કૃષ્ણગુનું દર્શ;	
જન દયાપ્રીતમ શ્રીપુરૂષોત્તમ, ક્ષેત્ર અતિ ઉત્કર્ષ.	૮

૩ કુલ્ગુ-ગયાજી પાસે એક નદી છે. ગયાગદાધર-ગયાજી તીર્થમાંના એક દેવ. પદ ૪૦-વિષ્ણુનું મહાન પદ-ચરણ સહીને-અવલંબીને. ૪ ઝાડ-ખંડીવૈદનાથ-એજ જ્યોતિર્લિંગ. દ્વાદશ જ્યોતિર્લિંગમાંનું એક.

૫ વૈતરણી ક્ષેત્ર અને મહાનદી ઓરિસા પ્રાંતમાં છે. સાક્ષીગોપાળ-જગન્નાથની પાસે છે. ૬ દર્શન ચારે ૪૦-જગન્નાથ, બળભદ્ર, સુભદ્રા અને સુદર્શન એ ચારેનાં દર્શન કર્યાં.

૭ મહામાહાત્મ્ય ૪૦-જગન્નાથના મહાપ્રસાદનું મહામાહાત્મ્ય છે. તે ખાવાથી પ્રાણી ચતુર્ભુજ (દેવ) થાય છે. ઇંદ્રધુમ્ન-એ નામનો એક રાજર્ષિ થઈ ગયો છે. તેણે યજ્ઞ કરીને દક્ષિણા આપતાં જો જળ મૂકેલું તેનું ઇંદ્રધુમ્ન નામે સરોવર થયું છે. એ ઇંદ્રધુમ્ન જ્યાં આગળ મહોદધિ (મહાસાગર)માં નાહ્યો તે તીર્થમાં પણ સ્નાન કર્યું.

૮ માર્કંડેય ૪૦-ત્યાં આગળ માર્કંડેયનો આશ્રમ અને શ્વેતગંગાતીર્થ છે. વટે ૪૦-જળપ્રલય વખતે માર્કંડેય ઋષિને વડના પત્રમાં જોણે શયન કરેલું એવા ભગવાનનું દર્શન થયું હતું (માર્કંડેય પુરાણ). ઉત્કર્ષ-ઉત્કર્ષવાળું. એ પુરૂષોત્તમ ક્ષેત્ર અતિ ઉત્કર્ષવાળું છે.

પદ ૬ હું

પછી ગયો આઘ કુર્મક્ષેત્ર જી, મજ્જન દર્શો શુચિ તનુ નેત્ર જી;
વળતી નિરખ્યા ગિરિપદ્મનાભ જી, સહ્યાદ્રિનરહરિ લખી લાભ જી. ૧
મંગળગિરિ શ્રીપણાનૃસિંહ જી, પિયે પ્રત્યક્ષ પણો શ્રીરંગ જી;
ગોદાવરી વેણાસરી સ્નાન જી, રૂપ હૃદ મુખ હરિગુણ ગાન જી. ૨

ઢાળ.

ગુણગાન ગોવિંદ યજ્ઞપદ, પાપ રહે નહિ લેશ;
આગળ શેષાચળ શિખર નિરખ્યાં, રાજે શ્રીવ્યંકટેશ. ૩
પછી તળેટીમાં ત્રિપતિપુરી, શ્રીરામચંદ્રજી બ્રાજે;
પછી કાંચીશિવ વિષ્ણુપુરી, શ્રીવર્દરાજ વિરાજે. ૪
શુચિ પક્ષીતીર્થ ને કામકોષ્ઠિ, કુંભકર્ણ સુક્ષેત્ર;
નદી કાવેરી શ્રીરંગસ્વામિ, નિરખી સદ્ગુણ નેત્ર. ૫

૧ આઘ કુર્મક્ષેત્ર—દક્ષિણમાંનું એક તીર્થ. મજ્જન ઈ—ત્યાં સ્નાન કરવા-
વડે શરીર અને દર્શન કરવાવડે નેત્ર પવિત્ર થયાં છે. પદ્મનાભગિરિ—દક્ષિણમાં
અનંતશયનપદ્મનાભ નામે નગરમાં એ તીર્થ છે. દ્રાવિડભાષામાં એ શહેરને
તિખનંદપુર કહે છે. સહ્યાદ્રિનરહરિ—સહ્યાદ્રિપર્વત ઉપર એક દેવ છે. લખી—
ખણીને. લાભ ખણીને.

૨ મંગળગિરિ—દક્ષિણમાં એક પર્વત છે. પણાનૃસિંહ—મંગળગિરિ ઉપર
એક દેવ છે. વેણાસરી—વેણા નામની નદી. કૃષ્ણગંગાનદીની પાસે છે. રૂપ
ઈ—હૃદયમાં હરિનું રૂપ મુખમાં હરિના ગુણનું ગાન રાખીને વેણા નદીમાં
સ્નાન કર્યું. એ અન્વય.

૩ યજ્ઞપદ—યજ્ઞના સ્થાન રૂપ—ગોવિંદ. ગોવિંદના ગુણગાનથી લેશ પાપ
રહે નહિ. શેષાચળ—દક્ષિણમાં એક પર્વત છે. રાજે છે—શોભે છે.

૪ ત્રિપતિપુરી—દક્ષિણમાં એક ગામ છે. તેની પાસે પર્વત ઉપર
બાલાજીનું મોટું ધામ છે. બ્રાજે—શોભે. કાંચીશિવ—ત્રિપતિપુરીથી આશરે
૪૦ કોસપર મહાદેવનું સ્થાન છે. વિષ્ણુપુરી—વિષ્ણુકાંચી—શિવકાંચીથી દોઢ
ગાઉ છે. વર્દરાજ—વિષ્ણુકાંચીમાં વિષ્ણુની મૂર્તિ છે.

૫ પક્ષીતીર્થ—ચંગલપટ સ્ટેશનથી ૫ ગાઉ પર પર્વત ઉપર એ તીર્થ છે.

પછી દક્ષિણમથુરા દારકા, નિર્ખિયા રાજગોપાળ;
 શ્રીરામ પોઢ્યા નિર્ખાં નવ ગ્રહ, પૂજિયા લઘુ કાળ. ૬
 શ્રીસેતુબંધારામેશ્વર, પૂજિયા અઘદુઃખભંગ;
 પછી ધનુષ્યતીર્થ સ્નાન કીધું, ઉભય સાગર સંગ. ૭
 તુંગભદ્રા કૃતમાળા પયસ્વિની, તામ્રપર્ણી નીર;
 હોય સ્નાન પાને દયાપ્રીતમ, કૃષ્ણભક્તિ ધીર. ૮

એની વાત જાણુવા જેવી છે. ત્યાં દરરોજ મધ્યાહ્ને સમળી જેવડાં સફેદ તથા
 કાળા છાંટાવાળાં બે પક્ષી આવે છે. તેમનો સેવક એક બાવો તેમને ભોજન
 કરાવે છે. ઘડીકવાર ત્યાં રહીને તે ઉડી જાય તે પાજાં બીજે દિવસે મુકરર કરેલે
 વખતે આવે છે, તેમનાં લોકો દર્શન કરે છે. લોકો કહે છે કે એ બે શાપિત્રાપિ
 છે, તે કલ્કી અવતાર થશે ત્યારે મુક્ત થશે. કામકોટી-દક્ષિણમાં એક તીર્થ છે.
 કુંભકર્ણુક્ષેત્ર-કુંભકોણુ નામે ગામમાં આ ક્ષેત્ર છે. ત્યાં કુંભેશ્વર મહાદેવ અને
 બીજાં અનેક મંદિરો છે. કન્યાકુમારીથી તૃણાવલી થઈને ત્યાં જવાય છે.
 કાવેરી-શ્રીરંગપટ્ટણુ શહેર આગળ છે. શ્રીરંગસ્વામી નામે ત્યાં દેવ છે.

૬ દક્ષિણમથુરા-હાલ મથુરા શહેર છે તે. દક્ષિણદારકા-પંઢરપુર. ત્યાં
 રકિમણી, સત્યભામા, લક્ષ્મીજી, વૃંદાવતી, વગેરેનાં મંદિર છે. બળદેવજી, ગર-
 ડજી, નારદજી, વગેરેની મુર્તિઓ છે. રાજગોપાળ-રામેશ્વરની યાત્રામાં એ ધા-
 મ આવે છે. રામ પોઢ્યા તે સ્થળ-ત્રિવાંદ્રમ આગળ એક તીર્થ છે. નવ ગ્રહનું
 સ્થાન-હરખોલાની ખાડીથી આશરે બાર ગાઉપર આ સ્થાન છે. અહીં રામે
 સેતુ બાંધતી વખત નવ ગ્રહનાં સ્થાપન કર્યાં છે, એમ કહેવાય છે. લઘુકાળ-
 થોડો સમય.

૭ સેતુબંધારામેશ્વર-હિંદુસ્તાનની છેક દક્ષિણે પ્રસિદ્ધ છે. અઘ-પાપ.
 ધનુષ્યતીર્થ-રામેશ્વરથી આઠ ગાઉપર સમુદ્રકાંઠે આ તીર્થ છે, ત્યાંથી રામનો સેતુ
 જણાય છે

૮ તુંગભદ્રા, કૃતમાળા, પયસ્વિની, તામ્રપર્ણી, એ દક્ષિણમાં નદીઓ છે.

પદ ૭ મું.

નિર્ઘ્યા હરિ તોતાદ્રિ ધામ જી, શ્રીઆદિકેશવ અભિરામ જી;
મેહેલકોટામાં શ્રીહરિ રૂપ જી, કુમારી કન્યા ક્ષેત્ર અનુપ જી. ૧
પદ્મમતીર્થ પંચાપ્સર ક્ષેત્ર જી, અનંતપુર શ્રી પંકજનેત્ર જી;
પદ્મનાભજી શ્રીસહનામ જી, જનાર્દન શ્રીપૂર્ણકામ જી. ૨

ઢાળી.

છે પૂર્ણકામ શ્રીરંગનાથજી, ચલપત્રરાયજી નામ;
શ્રીસ્વામીકાર્તિક, ગોકર્ણેશ્વર, પંપાસર અભિરામ. ૩

૧ તોતાદ્રી—તિનવલીથી ૧૦ ગાઉ પર વિષ્ણુનું ધામ છે. એ ભગવાન નિત્ય તેલથી સ્નાન કરે છે. આદિકેશવ—દક્ષિણમાં એક ધામ છે. ત્યાં શેષ ઉપર શયન કરેલી આદિ કેશવની મૂર્તિ છે. પદ્મનાભથી તે ૪ ગાઉ છે. અભિરામ—સુંદર—મનોહર. મેહેલકોટા— રામેશ્વરની પાસે એક તીર્થ છે. કન્યાકુમારી—એ નામના ભૂશિરમાં એ ક્ષેત્ર છે. રા માટે કન્યાકુમારી કહેવાય છે તેની કથા આ રીતે છે. પાર્વતીના પુત્ર સ્વામિકાર્તિકનો સમુદ્રની કન્યા સાથે વિવાહ કર્યો હતો. પછી સ્વામિકાર્તિકે પોતાની માતાને પૂછ્યું કે, માતા! કન્યા રૂપ ગુણમાં કેવી છે? માતાએ કહ્યું કે તે મારા જેવી રૂપ ગુણવાળી છે. તે ઉપરથી કાર્તિકેય બોલ્યા કે તારા જેવા રૂપ ગુણ જગતમાં બીજા કોઈમાં નથી, તું તો અદ્વિતીય છે. અને તું કહે છે કે એ કન્યામાં મારા જેવા રૂપ ગુણ છે તો તે તારું જ સ્વરૂપ હોવું જોઈએ. માટે હવે એ મારી માતા છે. એને હું નહિ પરણું. એ કન્યાને આ વાતની ખબર પડી તેથી તેણે પણ કહ્યું કે મારું ચિત્ત મેં એકવાર કાર્તિકેયને આપ્યું માટે મારાથી બીજાને પરણાય નહિ. એવી રીતે એ કન્યા કુમારી રહી. તેનું ત્યાં દેવળ છે અને મૂર્તિ છે.

૨ પદ્મતીર્થ—રામેશ્વરની નજીક એક તીર્થ છે. પંચાપ્સરક્ષેત્ર—રામેશ્વર નજીક એક તીર્થની જગો છે. અનંતપુર—એજ અનંતશયન પદ્મનાભનું નગર. પંકજનેત્ર—કમળ સમાન નેત્રવાળા ભગવાનનાં દર્શન કર્યા. પદ્મનાભ ઇ૦—પંકજનેત્ર, પદ્મનાભ, સહનામ, જનાર્દન, એ દેવનાં ધામ અનંત પુરમાં છે. અહીં આગળ સમુદ્ર કિનારે બ્રહ્મકુંડ નામે યજ્ઞકુંડ છે તેમાંથી સુંદર જેવા ધૂપ કરવાના ગદ્દા નીકળે છે, તેને જનાર્દનધૂપ કહે છે.

૩ છે ઇ૦—શ્રીરંગનાથજી પૂર્ણકામ છે અને તેનું નામ ચલપત્રરાયજી

શ્રીશૈલશિખરે મલિકાર્જુન, રૂપભશૈલ મહેન્દ્ર;	
શ્રીરામહદ અર્ધનારીશ્વર, પછી નિખ્યા શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર.	૪
પછી પુંઢરપુર શ્રીવિઠલેશ્વર, ચંદ્રભાગા તીર;	
નદી ભીમરથી શ્રીભીમાશંકર, કૃષ્ણા નિર્મળ નીર.	૫
શ્રીમહાલક્ષ્મી કોલાપુર, પછી સપ્તશૃંગી દેવી;	
શ્રીગૌતમીગંગા પુનિત પય, દેવ મુનિજન સેવી.	૬
શ્રીત્ર્યંબકેશ્વર નીલગિરિ, કનખલતીર્થ શુભનામ;	
નાહી નિર્ખિયું સ્થળ પંચવટી, લક્ષ્મણસહ સીતારામ.	૭

છે. એ અન્વય. સ્વામીક્રત્તિક-કિષ્કિંધા તરફ પાલાડ ઉપર ધામ છે. તથા ત્યાં અગસ્તિ કુંડ છે. કસ્તિકસ્વામીનાં દર્શન સ્ત્રીઆથી થતાં નથી. જે સ્ત્રી તેનાં દર્શન કરે તે સાત જન્મ સુધી વિધવા થાય એમ કહેવાય છે. ગોકર્ણેશ્વર—દક્ષિણમાં ગોકર્ણુ તીર્થ છે ત્યાં એક મહાદેવ છે. પંપાસર—કિષ્કિંધાથી ૧૧ ગા-ઉપર સરોવર છે.

૪ શૈલશિખરે—પર્વતના શિખર ઉપર. મલિકાર્જુન, રૂપભશૈલ, મહેન્દ્ર-શૈલ, એ તીર્થરૂપ પર્વતનાં શિખરો છે. અર્ધનારીશ્વર—દક્ષિણમાં મહાદેવ છે.

૫ પંઢરપુર—દક્ષિણમાં એક ગામ છે. દુરવાડી સ્ટેશનથી ૧૨ ગાઉ વિઠ-લેશ્વર—પંઢરપુરના દેવ. ચંદ્રભાગા—દક્ષિણમાં એક નદી છે. એને કાંઠે પંઢરપુર છે. ભીમરથી—ભીમાનદી. ભીમાશંકર—ભીમા ઉપરના એક મહાદેવ. કૃષ્ણા—દક્ષિણમાંની એક પ્રસિદ્ધ નદી.

૬ શ્રીમહાલક્ષ્મી—કોલાપુરમાં એક દેવી છે. સપ્તશૃંગીદેવી—સપ્તશૃંગ (સહ્યાદ્રિનું એક શિખર) પર્વત ઉપર દેવી છે. પ્રસિદ્ધ વૈદ્ય જીવનનો કર્તા લોલિંબરાજ એ દેવીનો ઉપાસક હોય. ગૌતમીગંગા—નાશક આગળ એક નદી છે. પુનિત—પવિત્ર. પય—જળ.

૭ ત્ર્યંબકેશ્વર—નાશકથી બારગાંઠી ત્ર્યંબક નામે ગામમાં મહાદેવ છે નીલગિરિ—નીલપર્વત. ત્ર્યંબક નગર આગળ નીલપર્વત છે. ત્ર્યંબકમાં પાંચ તીર્થ છે. ગોદાવરીનું મુખ (ગંગાદ્વાર), કુશાવર્ત કુંડ, ખીલ્વક સરોવર, નીલ-પર્વત, કનખલ કુંડ “ગંગાદ્વારેકુશાવર્તેખિલ્વકેનીલપર્વતેસ્નાત્વાકનખલેતીર્થેપુનર્જન્મન વિચતે” એમ લોકો બહુવાર બોલે છે. કનખલ તીર્થ—ત્ર્યંબક નગરમાં એ નામ-નો કુંડ છે. પંચવટી—ગોદાવરી નદીને ઉત્તર કાંઠે એ સ્થળ છે.

દંડકારણ્યની યાત્રા કરી, પછી સૂર્યતનયા સ્નાન;
જન દયાપ્રીતમ પ્રિયા ભગિની, તીર્થ પરમ મહાન.

૮

પદ ૮ મું.

નદી પયોળણી મજ્જન કીધું જી, રેવાસાગર નાહી પય પીધું જી;

પરશુરામ લોટશ્વર તીર્થ જી, ભૃગુક્ષેત્ર નાહો શુભ અર્થ જી.

૧

યજ્ઞ કર્યા જ્યાં બળિ બડભાગી જી, શ્રી વામનજી ભિક્ષા માગી જી;

શુકલતીર્થ ઇશ્વર ઓંકાર જી, રેવોરી સંગમ માહાત્મ્ય અપાર જી.

૨

હાળ.

છે અપાર મહિમા ચંડીપુરી, શ્રીશેષશાયી ભગવાન;

શ્રીવ્યાસક્ષેત્ર ને શુકાશ્રમ, શૂલભેદ ક્ષેત્ર મહાન.

૩

ઔંકારનાથજી નિરખિયા, નર્મદા નિર્મળ સ્નાન;

માહિષ્મતીપુરી પરમ પાવન, શાસ્ત્રમાં એમ ગાન.

૪

૮ દંડકારણ્ય—વિંધ્યાચળ અને શૈવલપર્વતની મધ્યનો પ્રદેશ. દંડક નામે રાજનો એ પ્રદેશ હતો માટે દંડકારણ્ય. સૂર્યતનયા—તાપી. દયાપ્રીતમ પ્રિયા ભગિની—યમુના એ કૃષ્ણની પ્રિયા છે અને સૂર્યની પુત્રી છે; તાપી પણ સૂર્યપુત્રી કહેવાય છે માટે યમુનાની બેન છે.

૧ પયોળણી—એક નદી. રેવાસાગર—રેવા અને સાગરનો જ્યાં સંગમ થાય છે તે સ્થળ. પરશુરામ અને લોટશ્વર એ તીર્થ રેવાસાગર સંગમથી ઉત્તર કાંઠા પર છે. ભૃગુક્ષેત્ર—ભરૂચ.

૨ યજ્ઞ ઇન્—જ્યાં બડભાગી (મોટા ભાગ્યવાળા બળિ રાજાએ યજ્ઞ કર્યા હતા અને વામનજીએ તેની પાસે ભિક્ષા માગી હતી તે એ ક્ષેત્ર (દશાશ્વમેધ—ભરૂચ). શુકલતીર્થ—નર્મદાને કાંઠે ભરૂચથી સાત ગાઉપર તીર્થનું ગામ છે. ઇશ્વર—મહાદેવ. ત્યાં ઓંકારેશ્વર મહાદેવ છે. રેવોરી સંગમ—રેવોર (રેવા + ઓર) સંગમ, કરનાળી પાસે.

૩ ચંડીપુરી—ચાણોદ. જ્યાં શ્રીશેષશાયી ભગવાનની મૂર્તિ છે. વ્યાસક્ષેત્ર અને શુકાશ્રમ—નર્મદાના બે કાંઠાપર સામસામી આવેલા છે. ચાણોદથી આસરે ત્રણ ગાઉ. શૂલભેદ—શૂલપાણેશ્વર.

૪ ઓંકારનાથ—નર્મદા કાંઠા ઉપરના મહાદેવ. માહિષ્મતી—નર્મદા કાંઠા ઉપર તેના મૂળ તરફ જતાં એક નગરી છે. પ્રસિદ્ધ મંડનમિશ્ર જેણે શંકર સાથે વાદ કર્યો હતો તે એ નગરમાં રહેતો હતો.

પુરી અવંતી માંકાજેશ્વર, ક્ષિપ્રાતીર્થ પાવન;
 શ્રીદારિકાપુરી પછી ગયો, જ્યાંહાં સદા જગજીવન. ૫
 ગોમતીસાગર ચક્રતીર્થે, કર્યું સ્નેહે સ્નાન;
 પછી શંખોદ્ધાર બેઠે નિર્ખિયા, કૃષ્ણ શ્રીભગવાન. ૬
 શ્રીત્રિકમ માધવ પુરુષોત્તમ, નિર્ખિયા કુંવર કલ્યાણ;
 રૂકિમણી રાધા જાંબવતી, સત્યભામાદિ પ્રભુપ્રાણ. ૭
 વિધિવત્ કરી સહુ નારાયણસર, તીર્થ અતિ ઉત્કર્ષ;
 પછી પિંડતારક પ્રભાસ નાથો, સુદામાપુરી દર્શ. ૮
 કૂપદામોદર ગિરિનાર યાત્રા, જીર્ણગઢ જ્યાં ગ્રામ;
 જન દયાપ્રીતમ ભક્ત સ્થળ, નૃસિંહ મેહેતા નામ. ૯

૫૬ ૯ મું.

સોરઠ સોમેશ્વર સુર સેવા જી, નાગેશ્વર ધુમેશ્વર દેવા જી;
 અરબુદાયણ અતિજ પ્રલંબા જી, આરાસુરમાં દેવી અંબા જી. ૧

૫ અવંતી—ઉજ્જયિની. માંકાજેશ્વર—મહાકાજેશ્વર. ક્ષિપ્રા નદી અને મહાકાજેશ્વર મહાદેવ એ અવંતીમાં છે.

૬ ગોમતીસાગર—એ બેનો સંગમ ત્યાં ચક્રતીર્થ છે. જેમાં ગોમતી ચક્ર યાય છે. શંખોદ્ધાર બેઠ—દારકાપાસેનો બેઠ.

૭ શ્રીત્રિકમ ઇન્—ત્રિકમજી, માધવજી, પુરુષોત્તમજી, કુંવર કલ્યાણ, રૂકિમણી, રાધા, જાંબવતી, સત્યભામા, એ સર્વનાં મંદિર બેઠમાં છે.

૮ કરી—જત્રાકરી. નારાયણસર—કચ્છમાં છે. પિંડતારક—દારકાથી ગુરગટ ગયા પછી ત્રણ ગાઉ પર એક કુંડ છે, તેમાં નાખેલા પિંડ તરે છે. પ્રભાસ—કાઠિયાવાડમાં સમુદ્ર કાંઠાપર તીર્થ છે. સુદામાપુરી—પોરબંદર.

૯ કૂપદામોદર—દામોદરકુંડ. ગિરનારપર્વત ઉપર છે. જીર્ણગઢ—જૂનાગઢ. ભક્તસ્થળ ઇન્—નરસિંહ મેહેતા નામના ભક્તનું સ્થળ.

૧ સોમેશ્વર—સોરઠી સોમનાથ. સુર ઇન્—એ દેવની સેવાકરી. નાગેશ્વર—ધુમેશ્વર—એ સોરઠમાં મહાદેવનાં તીર્થ છે. અરબુદાયણ—આરાસુરની પાસે પાહાડ છે. પ્રલંબા—લાંબા (પાહાડ).

સિદ્ધપુરે હું વળતો ધાયો જી, સરસ્વતી પ્રાચી જળ પૂત નાયો જી;
ખિંદુસરોવર મજ્જન કીધું જી, ગોવિંદમાધવ દર્શન લીધું જી. ૨

હાળ.

લીધું પરમ સુખ ડાકોર, ગોમતી સ્નાન પૂરણ કોડ;
સાક્ષાત શ્રીદારકાપતિ, નિરખિયા શ્રીરાણછોડ. ૩
મહીસાગર નાહી પાવાગઢ, કાલિકા દેવી સેવ;
પછી મેવાડ જઈ પ્રજ્યા, શ્રી એકલિંગજી મહાદેવ. ૪
પછી શ્રીજીદારે હું ગયો, જે પરમ પાવન ધામ;
મેં નિરખિયા શ્રીનાથ જી, પરબ્રહ્મ પૂરણ કામ. ૫
સહુ તીર્થ ગુરુ પુષ્કર તીર્થ, ત્યાં સ્નાન કરી હરિ દર્શ;
ચર્મણવતી વેદિકા સુરનદી, નાહી પામ્યો હર્ષ. ૬
પછી વ્રજમંડળ ફરી આવિયો, એ મુખ્ય નામોચ્ચાર;
જે વિધિવત્ વર્ણન કરું, તો ગ્રંથ થાય વિસ્તાર. ૭
એ કહી પુનિત તીર્થાવળી, શ્રદ્ધા સુણે વા ગાય;
તો દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ રીજે, સહુ તીર્થ ફળ થાય. ૮

પદ ૧૦ મું.

સુણી એમ બોલ્યા શ્રીગુરુ રાય જી, હરિ કૃષ્ણા હોય તો એ થાય જી;
પૂછ હવાં તું ધાર્યો પ્રશ્ન જી, સંશય છૂટે પૂરણ થાય તૃણ જી. ૧

૨ પ્રાચી—પૂર્વવાહિની. પૂત—પવિત્ર. ખિંદુ સરોવર—સિદ્ધપુર પાસે સરો-
વર છે. ગોવિંદમાધવ—એ નામના સિદ્ધપુરમાં દેવ છે.

૪ પાવાગઢ—ગૂજરાતની પૂર્વમાં પાહાડ છે તે ઉપર કાલિકાનું ધામ છે. ૫
શ્રીજીદારે—શ્રીનાથજી (મેવાડમાં વૈષ્ણવોનું પ્રખ્યાત ધામ છે.). પુષ્કરતીર્થ
મેવાડમાં છે. ૬ ચર્મણવતી—વેદિકા, સુરનદી, —એ ત્રણ નદીઓ મધ્ય હિંદમાં છે.
ચર્મણવતીને ‘ચંબલા’ કહે છે.

૭ વ્રજમંડળ—મથુરા પાસે. એ ઇ—એ પ્રમાણે મેં મુખ્ય તીર્થનાં નામ-
નો ઉચ્ચાર કર્યો છે એ ભાવ છે. ૮ તીર્થાવળી—તીર્થોનાં નામની પંક્તિ. ૧ તૃણ
—તૃણા (ઇચ્છા).

શિષ્ય વદો એમ સુણી શીર નામી જી, પ્રથમજ એ પૂછું છું સ્વામી જી;
કહો કયમ આત્યંતિક કલ્યાણ જી, નિગમાગમમાં જે પ્રમાણ જી. • ૨

હાળ.

પ્રમાણ નિગમાગમ વિષે, જે પામી પડવું નહીં કદા;
પદ પ્રાપ્ત તે કેમ થાય, છૂટી જન્મમરણી આપદા. ૩
સુણી એવું બોલ્યા શ્રીગુરુ, તેં સુંદર પૂછ્યું પ્રશ્ન;
તેં સકળ સિદ્ધિ થાય પૂજે, પરમેશ્વર તજી તૃણજી. ૪
એવું સુણી બોલ્યો શિષ્ય, કો' પ્રભુ! પરમેશ્વર તે કાણ;
નિજ મતે કહે સહુ જાણવા, કયમ લહોંએ આજ પ્રમાણ. ૫
કો વિષય કે' શિવશક્તિ, કો ગાણપતિ કોઈ દિનેશ;
ઈત્યાદિ બહુ ઋષિમત સુણ્યા, કહો કેટલા પરમેશ. ૬
હે બ્રાહ્મણ! તું ગોજાળ ભ્રમમાં, પરમેશ્વર તો એક;
પાણ સમજ વાણ સંશય રહે, તુને નથી પકવ વિવેક. ૭
એક યુક્તિથી સમજાવું બહુ, પરમેશ કહે જડ એમ;
પાણ દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ છે, સર્વેશ તજ મન વેંમ. ૮

પદ ૧૧મું.

એક સદનમાં જન દશ બાર જી, જેના કલ્યામાં તે શીરદાર જી;
સદનાધિપ એવા જેમ અત્યંત જી, જ્ઞાત્યાધિપ તેનો અધિપત્ય જી. ૧

૨ આત્યંતિક—છેવટનું—જે મળ્યા પછી ફરી જન્મ ન લેવો પડે તે નિ-
ગમાગમ—નિગમ (વેદ) + આગમ (શાસ્ત્ર).

૩ જે ઈં—જે કલ્યાણ પામીને કદા પડવું (જન્મવું) ન પડે. તથા
જે વેદ શાસ્ત્રમાં પ્રમાણ હોય તે પદ કેમ પ્રાપ્ત થાય ? એ ભાવ. જન્મમરણી
આપદા—જન્મ મરણને દુઃખરૂપ ગણેલાં છે. “ જનનાદિરોગમરણાદિવેદના ”
(લક્ષ્મીસહસ્ર).

૪ પૂજે ઈં—તૃણા તજીને પરમેશ્વરને પૂજે તો. ૬ દિનેશ—સૂર્ય. ૭ ગો-
જાળ—(ગો—વાણી)—વાણીની જાળ. વાણીની જાળમાં ભરમાઇશ નહિ. ૧ સદન
—ઘર. અત્યંત—ધણી. જ્ઞાત્યાધિપ (જ્ઞાત્યાધિપ)—જ્ઞાતિનો અધિપ.

જ્ઞાત્યાધિપ એવાનું જૂપ છ, તેનો પરમેશ્વર પૂર જૂપ છ;
જૂપ ઘણા એવા પ્રમાણે છ, દશપતિ તેનો પ્રભુ જાણે છ. ૨

ઢાળ.

જેમ જાણે પ્રભુ તે તેનો, વળી તેવાનું જે વૃંદ;
તેનો સ્વામી મુલકતણે અધિપ, પે'લી પડી પ્રભુતા મંદ. ૩
બહુ મુલકપતિ ધણી ખંડપતિ, નવખંડપતિ પતિ દીપ;
સપ્ત દીપના પતિ તદ શિરે, નૃપ ચક્રવર્તી અધિપ. ૪
તેવાંનો ઇશ્વર ઇંદ્ર એમ, એશ્વર્ય ક્રમ ક્રમ જ્યેષ્ઠી;
સુરનાથ અનલાનીલ યમ, વરુણાદિ પ્રભુ પરમેષ્ઠી. ૫
વિધિ શિવ શિવા વિદ્યેશ રવિ, પ્રભૃતિ પરિવૃઢ શેષ;
શ્રીશેષ અનિરુદ્ધ પ્રદ્યુમ્ન, વાસુદેવ દેવ રમેશ. ૬
શ્રીમન્ નારાયણ વિશ્વરૂપ, સમાન અક્ષર બ્રહ્મ;
તેમના પાણ પ્રભુ પરમ કારણ, પૂર્ણ પુરુષોત્તમ. ૭
જેની ન કોઈ બરાબરી, તો અધિક ક્યાંથકો હોય;
જન દયાપ્રીતમ તેજ, પરમેશ્વર ન બીજે કોય. ૮

૨ જૂપ-જયો. તેનો ઈં-સર્વે જ્ઞાત્યાધિપનો પરમેશ્વર-પ્રભુ. પુરજૂપ-
નગરપતિ છે. પ્રભુ-ધણી.

૩ વૃંદ-ટોળું-જયો. પે'લી ઈં-મુલકના અધિપ આગળ તેની પહેલાં-
ની (પૂર્વે ગણાવ્યા તેની) પ્રભુતા મંદ પડી-ગૌણ થઈ છે.

૪ બહુ ઈં-બહુ મુલકપતિનો ધણી ખંડપતિ છે; એવા નવખંડનો પતિ
તે દીપપતિ છે. સપ્ત ઈં-એવા સાત દીપના પતિ છે. તેમને માથે ઈં-સ્પષ્ટ છે

૫ એશ્વર્ય ઈં-એશ્વર્યના ક્રમ પ્રમાણે જ્યેષ્ઠી-જ્યેષ્ઠતાનો ક્રમ છે. એ
અન્વય. સુરનાથ-ઈંદ્ર, અનલ-અગ્નિ, અનિલ-વાયુ, યમ-ધર્મ, વરુણ-જળ-
દેવ, ઇત્યાદિનો પ્રભુ પરમેષ્ઠી (બ્રહ્મદેવ) છે.

૬ વિધિ-બ્રહ્મા. શિવા-પાર્વતી. વિદ્યેશ-ગણપતિ. પ્રભૃતિ-વગેરે. પરિવૃ-
ઢ-ધણી. રમેશ-લક્ષ્મીપતિ. ૭ અક્ષર-નાશ ન થાય એવા. પરમકારણ-આ-
દિકારણ.

પદ ૧૨ મું.

આધ સ્વયંભૂ આત્મારામ જી, મૂળ પુરૂષ જે પૂર્ણ કામ જી;
 પ્રધાનપુરૂષેશ્વર પરબ્રહ્મ જી, નેતિ નેતિ કહે નિગમ જી. ૧
 પર અક્ષરથી ત્રિગુણાતીત જી, ગમ્ય ન મન ગો અકળ અજીત જી;
 જે થકી કંપે માયા કાળ જી, એવું અખિલનું રૂપ રસાળ જી. ૨

ઠાળ.

જે રસાળ નિત્ય નવીન મોહન, આનંદમય સહુ અંગ;
 નટવર લલિત ત્રિભંગ છબી, પર વારૂ અનંત અનંગ. ૩

૧ સ્વયંભૂ-પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થયેલા (પોતાનું કારણ પોતેજ)-અર્થાત્ અનાદિ આત્મારામ, પોતાના સ્વરૂપમાં રમનાર-આનંદ પામનાર. પૂર્ણ-કામ-જેના સર્વ મનોરથ પૂર્ણ થયા છે એવો-કોઈ પ્રકારની ઇચ્છા વિનાનો. પ્રધાન પુરૂષેશ્વર-પ્રધાન પુરૂષનો ઇશ્વર-તમામ સૃષ્ટિ જે તત્ત્વમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી છે તેને પ્રધાન પુરૂષ કહે છે. નેતિ નેતિ-(ન + ઇતિ)-જે જે નામ રૂપાત્મક છે તે તે બ્રહ્મ નથી એવો અર્થ છે. ‘ નેતિ નેતિ ’ નો અર્થ કટલાક એમ કરે છે કે ‘ બ્રહ્મને વેદ પણ જાણી શકવાની ના પાડે છે, અથવા તેનો પાર નથી ઈત્યાદિ’ પણ તે યથાર્થ નથી. (જુઓ બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ).

૨ પર ઇં-અક્ષરથીપર. જગતને ઉત્પન્ન કરનારી અવ્યક્ત સત્તાને અક્ષર કરીને કહે છે. સંપ્રદાય મતમાં એક સાકાર અક્ષર બ્રહ્મ માનીને તેની પર એક અક્ષરાતીત પૂર્ણ પુરૂષોત્તમ માનેલા છે, તે અક્ષરથી પર છે એમ કહેવાનો અભિપ્રાય છે. “ક્ષરઃ સર્વાણિભૂતાનિકૂટસ્થોક્ષરોઽચ્યતે । ઉત્તમઃ પુરુષસ્ત્વન્યઃ પરમાત્મેત્યુદાહૃતઃ । યોલોકત્રયમાવિર્યભિમર્સ્યવ્યર્ઘ્યેશ્વરઃ ॥” (ભગવદ્ગીતા). ત્રિગુણાતીત-સત્ત્વ, રજસ અને તમસ એ ત્રણ ગુણથી રહિત. ગમ્ય ઇં-જે મન અને ગો (ઇન્દ્રિયો) ને ગમ્ય નથી. અખિલ-અખંડ-પરમેશ્વર. રસાળ-રસયુક્ત-આનંદદાયક.

૩ નિત્ય-ઉત્પત્તિ નાશ રહિત. નવીન-જ્યારે જુઓ ત્યારે નવાની પેઠે પ્રીતિ ઉપજાવે એવું. આનંદમય ઇં-જે સદાજે અંગે (ખાંડના નાળિયેરની પેઠે) આનંદમય છે. નટવર-નૃત્યકરનારાઓમાં ઉત્તમ. લલિત-સુંદર. ત્રિભંગ છબી-(વાંસળી વગાડતાં) ત્રણ જગોએ (ડોકી, કમર, અને પગ) વાંકવાળી છબી. વારૂ-ઓવારૂ. અનંગ-કામદેવ. નટવરની સુંદર ત્રિભંગ છબી ઉપર અનંત કામદેવને ઓવારી નાખું ! એ અર્થ.

પ્રતિ રોમ જે મહાપુરુષ બ્રહ્મ, બ્રહ્માંડ કોટિ અનંત;
તે વામપદમાં બિંદુ રૂપે, વસે રાધાકાન્ત. ૪
પરમાત્મ ધર્મે કરી જે સર્વના અંતર્યામી;
શ્રીનારાયણ ભગવાન ધર્મે, સકળ કેરા સ્વામી. ૫
આકૃતિ શિશુ ને કુમાર વ્રજ, પૌગંડ નંદકુમાર;
છે ધર્મી નિત્ય કિશોર કેશવ, રાધિકા ઉરહાર. ૬
નિત્ય નવલ યશ બે સહસ્ર રસના, શેષ જેના ગાય છે;
શિવ શીશ પાવન અચલ પદ પય, વહન કરી સુખી થાય છે. ૭
જે મૂળ પ્રકૃતિ મહામાયા, જે પુરુષની કિંકરી;
તે દયાપ્રીતમ અખિલ ઈશ્વર, ગોપીજન વલ્લભ હરિ. ૮

પદ ૧૩ મું.

જેને નમે શુચિ ગણુરાય જી, જેના જપથી આઘ પૂજય જી;
જેના ભયથી સૂર્ય બ્રમેછે જી, હરિ મૂકાવે રાહુ દમેછે જી. ૧
શશિ અર્કાગ્નિ તેજ જેનું જી, તે ક્યમ પામે સમપણું તેનું જી;
જેની મરજી સમ સહુ ચાલે જી, અધિકું ઓછું પત્ર ન હાલે જી. ૨

૪ પ્રતિ ઈ૦—બ્રહ્મ મહાપુરુષ, જેના પ્રતિરોમમાં અનંતકોટિ બ્રહ્માંડ રહે. હાં છે તે, રાધાકાન્તના વામ પદમાં બિંદુરૂપે વસે છે! (મહત્તમતા વર્ણી છે)-

૫ વ્યાપકપણું બતાવે છે કે, પરમાત્મ ઈ૦—સ્પષ્ટ છે, ૬ આકૃતિ ઈ૦—આકૃતિ બાળકની છે, વ્રજમાં જે કુમાર રૂપે છે, નંદનાકુમાર રૂપે જે પૌગંડ અવસ્થામાં છે (દશ વર્ષસુધીની વયને પૌગંડ કહે છે) પણ જે કેશવ રાધિકાના ઉરના હાર રૂપે છે તે નિત્ય (સદૈવ) તો કિશોર ધર્મી—કિશોર વયવાળા છે.

૭ શિવ ઈ૦—જેના અચલ પદનું પાવન પય (જળ) શિવ શીશ (પર) વહન કરીને સુખી થાય છે. ૮ મૂળ પ્રકૃતિ—આદિ કારણ રૂપ પ્રકૃતિ. જેને મહામાયા કહે છે તે. અખિલ—સમગ્ર.

૧. શુચિ—પવિત્ર. ગણુરાય—ગણુપતિ. જેના ઈ૦—અને જેનો જપ કરવાથી ગણુપતિ આઘ (પ્રથમ) પૂજય છે. હરિ ઈ૦—તેને (સૂર્યને) બ્યારે રાહુ દમેછે ત્યારે તેને હરિ મૂકાવેછે. ૨ શશિ ઈ૦—ચંદ્ર, સૂર્ય, અને અગ્નિ, એ જેનું તેજ છે તે તેનું (પરમેશ્વરનું) સમપણું કેમ પામે?

ઢાળ.

હાલે ન દળ ઓછું અધિક, તો બીજું કાંઈ ક્યમ થાય;	
છે વાયુ બળિયો અતિ ઘણો, પણ રૂચિ પ્રમાણે વાય.	૩
જઠરાગ્નિ બાળે આહાર માત્ર, ન દહે ક્યમ પણ ચર્મ !	
પણ થરથરે તેથકી બાકી, સહુ દહ્યાનો ધર્મ.	૪
જલ અડે અગ્નિ ના બચે, છે સદા સઘળે રીત;	
દધિ દુઃખદ વડવાનળ ન બૂજવી, શકે જે પ્રભુ ભીત.	૫
મરનાર બે એક ગૃહ તુરત, ઈકે એક પછી પણ પાંચ;	
સંગે જવાય ન લેઈ ઉભય, તે મહાપુરૂષની આંચ.	૬
જે સમય ધનવૃષ્ટિ જ્યહાં, જેટલી હરિરૂચિ હોય;	
તે પ્રમાણે સુરપતિ કરે, ન કરે કદા તો રોય.	૭
સહુ જગતને ભય કાળનો, કાળને ભય ભગવંત;	
જન જ્યાપ્રીતમ તેજ નિર્ભય, એક બીજા સંત.	૮

પદ ૧૪ મું.

સુત ! તેં જે પરમેશ્વર ભાખ્યા જી, તે સહુ ભયથી હરિએ રાખ્યા જી;
વૃકને વર આપી શિવ કંપ્યા જી, હરિ અરિ બાળ્યો ત્યારે જંપ્યા જી. ૧
ત્રિપુર જલધર નવ જીતાયા જી, હરિ પત રાખી રચીને માયા જી;
વળી બલિસુત પક્ષે હર આવ્યા જી, હારી સૂતા હરિથી ન ફાવ્યા જી. ૨

૩ રૂચિપ્રમાણે—હરિની રૂચિપ્રમાણે. ૪ પણ—માંસ. બાકી ઈં—બાકી જ-
ઠરાગ્નિનો તો સહુ કાંઈ દહ્યાનો ધર્મ છે. એ અન્વય. ૫. દધિ—ઉદધિ (સમુદ્ર)—
જળ સઘળા અગ્નિને હોલાવી નાખે એવું છતાં સમુદ્રમાં રહેલા વડવાનળને
હોલવતું નથી તે પ્રભુના ભયથીજ.

૬ મરનાર ઈં—એક ઘરમાં બે જણ મરે તેમાં એક તરત મરે અને
બીજો પાંચ પણ પછી મરે પણ તે બેને સાથે લઈ ન જવાય તે મહાપુરૂષ
(પરમેશ્વર) ની આંચ (પ્રતાપ) ને લીધેજ. ૭ ધનવૃષ્ટિ—મેઘવૃષ્ટિ. સુરપતિ
—ઈંદ્ર. ન કરે તો રોય—પસ્તાય. ગોકુળમાં સપ્ત દિવસ ગોવર્ધન પર્વત તોળી
રાખીને ઈંદ્રનો મદ હયો હતો એ કથા ભાગવતમાં પ્રસિદ્ધ છે. ૮ એક ઈં—
એક હરિ નિર્ભય છે અને બીજા સંત નિર્ભય છે.

૧ સુત !—હું શિષ્ય ! ભયથી ઈં—તે સર્વને હરિએ ભયથી રાખ્યા—બ-
ચાવ્યા છે. વૃક—વૃકાસુર. ૨ ત્રિપુર—એ ત્રામનો અસુર. બલિસુત—બાણાસુર.

ઢાળ.

- શાવ્યા ન સ્તુતિ કરી કૃષ્ણગુની, કહ્યું નાથ હું તવ દાસ;
પતિરતિ સમય સતી શ્યામ સમર્પા, હરિ હર્યો મહાત્રાસ. ૩
- ખળ મધુકૈટભ શંખાસુર હણી, હરિ હણ્યો વિધિતાપ;
સનકાદિ પ્રશ્નોત્તર કર્યો, યશ ખલ્લાવાહન આપ. ૪
- ગજવદન અગણિત ખલ્લહત્યા, કરી થયા ભયભીત;
હરિ દયાકરી નિજ નામ આપી, હરી પીડ અમિત. ૫
- રાવણસદન ખર ચારતા, વહ્યું હતું પદ વિદ્વેશ;
પંચાંગ ધાતા વાંચતા, દીપિકા ચંદ્ર દિનેશ. ૬
- શકાદિ સહુ સુર આજ્ઞાધીન, રે'તા સાધી ટે'લ;
નવગ્રહ પનોતી બંધીખાને, દશાનનને મે'લ. ૭
- તે સર્વનો ભય હરિ હણ્યો, હતી દુષ્ટ નિજ બિદે જોઈ;
તે દયાપ્રીતમ કૃષ્ણસમ, જડ ક્યમ આવે કોઈ. ૮

પદ ૧૫ મું.

- અકળ અજીત શ્રીહરિની માયા જી, ઇક હરિ પાપે સર્વ વવાયા જી;
શ્રીમહાલક્ષ્મી નિજ અર્ધાંગ જી, ભય ધરી લખી નૃસિંહ જી. ૧
- હળધર ભૂલ્યા તાળી ગણતાં જી, દાખી લીલા ન બણે ભણતાં જી;
એકદા ઉપન્યો ગર્વ અનંત જી, મુજ વાણ ચાલે નહિ ભગવંત જી. ૨

૩ પતિરતિ —રતિપતિ (કામદેવ). શિવે કામને બાળ્યો ત્યારે તેની સતી—
રતિએ શ્યામનું રમરણ કર્યું. ૪ વિધિતાપ—ખલ્લાનો સંતાપ. ખલ્લાવાહન—હંસ—
હરિએ હંસનું રૂપ લેઈને સનકાદિના પ્રશ્નના ઉત્તર કર્યા. ૫ અમિત—માપ
વિનાની—ધણી.

૬ સદન—ઘર. વહ્યું ઈં—વિદ્વેશે (ગણપતિએ) ખર ચારવાનું પદ વહ્યું
હતું—ધારણ કર્યું હતું. ધાતા—ખલ્લા. દિનેશ—સૂર્ય. સૂર્ય અને ચંદ્ર દીપિકા—દીવા
રૂપે થયા હતા. ૭ સાધી ટેલ—ટેલ ટકોરો (કામકાજ) સાધી—કરીને. ૮ હતી—
હણીને. (' હનુ હણવું ' તે ઉપરથી ભૂતકૃદંત).

૧ પાપે ઈં—હરિ વિના સર્વે વંવાયા—છેતરાયા. તેનાં દૃષ્ટાંત આપે
છે કે, શ્રીમહાલક્ષ્મી ઈં—સ્પષ્ટ છે. લખી—જણી (લખ્ ધાતુ ઉપરથી) ૨
દાખી ઈં—જલમાં જે લીલા દાખી—ખતાવી તે ભણતાં—મુખથી કહેતાં ન

ઢાળ.

ભગવંત મુજ વણ પોઢે ક્યાંહાં, ઉર વસ્યું સઘં પ્રભુ જાણિયું;	
ઉડ્યા મહદ આકાશકલ્પ, અગણિત ભ્રમણ વખાણિયું.	૩
પછી જાણ્યું આ કૃણ ગર્વનું, ભૂમિ પડ્યા શેષાચળ થઈ;	
અધાપિ જે પર્વત વિરાજે, શ્રીવ્યંકટેશ કૃપા મહી.	૪
શિવ છળાયા મોહની રૂપ, ન રહ્યું જ્ઞાન વિવેક;	
દારિકા વૈભવ લખી ચળ્યા, વળી એમ વાર અનેક.	૫
શ્રીરામરૂદન વિલોકી, અંબા મોહ પામ્યાં સત્ય;	
ધર્યું રૂપ સીતા ઓળખ્યાં, હરિ લજ્જા લાગી અત્ય.	૬
સુર અસુર મળી સાગર મધ્યે, વિદ્વેશ મંદર બોલ્યો;	
મદ હરિ હત્યો ક્રીકા પડ્યા, ધરી કૂર્મતનુ તર્ત તોળ્યો.	૭
મળમાસમાં સહુ સૂર્ય કહ્યું, અમો તપીશે નહીં કોઈ;	
રૂપિ થઈ તપ્યા હરિ દયાપ્રીતમ, સહુ રહ્યા તવ જોઈ.	૮

પદ ૧૬ મું.

પ્રકટાવ્યા પ્રાર્થના કરીને જી, તેજ ગયા ધાતા વશ હરિને જી;
 પ્રજાવાસવ દુઃખ દીકું અપાર જી, તદપિ ન દ્રુમ આપ્યું વણ પ્રહાર જી. ૧
 ઇત્યાદિક સંસાર સમસ્ત જી, હરિ માયા આગળ બળ અસ્ત જી;
 હરિ સંબંધે લહે સહુ સેવા જી, દૂર થયે ઘડી કંકર જેવા જી. ૨

બણે—તેવી ન વર્ણાય. અનંત—શ્રેષ્ઠ. ૩ આકાશકલ્પ—આકાશ જેવા. ૬ અંબા—પાર્વતી. ૭ વિદ્વેશ ઇન્—ગણપતિએ મંદરાચળ પર્વત બોલ્યો—ડૂબાડ્યો. મદ ઇન્—ત્યારે હરિએ તેનો મદ—ગર્વ હત્યો—હણ્યો. કૂર્મતનુ—કાચબાનું શરીર. ૮ તપીશે—તપીશું.

૧ પ્રકટાવ્યા ઇન્—ભૂભાર હરવા માટે બ્રહ્માએ પ્રાર્થના કરીને હરિને પ્રકટાવ્યા—અવતાર લેવડાવ્યો. તેજ બ્રહ્માએ તેમનો મહિમા ભૂલીને વાહરડાંનું હરણ કર્યું ત્યારે તેમનો મહિમા જાણીને છેવટે હરિને વશ થયા. સ્તુતિ કરી. ધાતા—બ્રહ્મા. પ્રજા ઇન્—વાસવે (ઇન્દ્રે) પ્રજા (માં) અપાર દુઃખ દીકું (મદ હત્યો ત્યારે) તદપિ તેમનો મહિમા ભૂલીને વગર પ્રહારે દ્રુમ (પારિજાતક) ન આપ્યું.

૨ બળઅસ્ત—અસ્તબળ (બહુત્રીહિ). લહે ઇન્—સહુ સેવા લહે—પામે. પણ દૂર ઇન્—હરિથી દૂર થાય તો સેવા ન પામે. ત્યાં દૃષ્ટાંતઃ જેમ ધર્મ સાથે

ઢાળ.

- એ કંકર ગોધૂમન્યાય સહુ, પૂજય મહાજન દેવ;
હરિ સંબંધ ટળતાં કંકર સમ, ઇશ્વર રહ્યા સ્વયમેવ. ૩
- પાંડવસભા અગ્રેશ હરિ, પૂજ્યા રહ્યા સહુ જોઇ;
ગજ અનિર્વચને સ્તુતિ કરી, હરિ વણ ન ધ્રાયા કોઇ. ૪
- અવતારી અંશી સર્વાત્મા, ઇશ્વર હરિ ભગવાન;
પરમાત્મ પ્રભ અપાર તે, શ્રીકૃષ્ણ શ્રુતિ કરે ગાન. ૫
- મહાદેવ આદે મોટા સહુ, કહેવાય છે જગ માંય;
પણ આટલા ગુણ હરિ વિષે, ન મળે કદાપિ ત્યાંય. ૬
- સર્વજ્ઞ સ્વામી સકળના, સર્વના અંતરયામી;
સમતા ન જેની કોઇમાં, નહિ શીશ જેને સ્વામી. ૭
- આત્મારામ ને આત્મયોનિ, સર્વાત્મા સહુ રૂપ;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણમાં, ઇત્યાદિ સુગુણ અનુપ. ૮

પદ ૧૭ મું.

સર્વ કરે ને નહીં અહંકાર જી, ગંભીરતાનો ન મળે પાર જી;
નિત્યપરિપૂરણ અતિ તોષજી, ગુણ કરી માને જનના દોષ જી. ૧

કાંકરા હોય તે ઘઉંની કીમતમાં ખપે, પણ દૂર થયા એટલે તેની કાંઈ કીમત નથી તેમ.

૩ કંકર ગોધૂમન્યાય—ઊપર દૃષ્ટાંતમાં કહેજો. સ્વયમેવ [સ્વયમ્ (પોતે) એવ (જ)]—એકલા તાત્પર્ય કે હરિના સંબંધથી દેવ અને મોટા પુરુષો પૂજા પામે છે પણ હરિના સંબંધમાંથી તેમને જુદા કાઢીએ તો ખરા પૂજવા લાયક એક ઇશ્વરજ છે; બીજા કાંકરા જેવા માલ વિનાના હોવાથી પૂજવા યોગ્ય નથી. અનન્ય ભક્તિનું સમર્થન કરવા માટે આ વિષયનું પ્રતિપાદન દ્યારા-મે કર્યું છે.

૪ અગ્રેશ—સર્વથી મુખ્ય. ગજ ઇં—મગરે ગળેલા હાથીએ અનિર્વચને-જેનું નિર્વચન (વ્યાખ્યા) થઈ શકે નહિ એવી રીતે. ૫ અવતારી અંશી—અંશ-વડે અવતાર ધારણ કરનારા. શ્રુતિ ઇં—શ્રુતિ (વેદ) જેનું ગાન કરે છે એવા.

૮ આત્મારામ—પોતાના સ્વરૂપમાંજ આનંદ પામનારા. આત્મયોનિ—પોતાનાથીજ પોતાની ઉત્પત્તિવાળા. સુગુણ—સારાગુણ. ઇશ્વર સગુણ છે એ વાતનું સમર્થન કરવા માટે ઇશ્વરમાં દ્યારામ ગુણ પ્રતિપાદન કરે છે.

૧ સર્વ ઇં—ઇશ્વર સર્વ—સઘળું (કરે ક્રિયાપદનું કર્મ) કરેછે, પણ તેને

આણું સેવા માને અતુલિત જી, એકરસ નીભવે નિત્યે પ્રીત જી;
શણાગત થઈ થાય વિમુખ જી, ફરી ચીતવે તો પ્રકુલિત મુખ જી. ૨

ઢાળ.

પ્રકુલિત મુખ શ્રીનાથ જી, સમરે ન પે'લા દાષ;
ધ્રિછે પ્રત્યુપકાર સહજ, ઉદાર સદ્ગુણ કોશ. ૩
ભય દેષ હિત વા કામના, કોઈ ભાવ કો સમરાણ કરે;
હરિ તેને પણ ફળ મોક્ષ દે, મોટાઈ નિજ અંતર ધરે. ૪
મહાદુષ્ટ ઉપર પણ દયા, હરિ કરે નિજપણું જોઈ;
જે જે હણ્યા ખળ મુક્તિ તેને, કહે એવું કોઈ. ૫
સહુ શક્તિપતિ ને શાન્ત અતિ, ભૂગુ પરીક્ષા જોઈને કહ્યું;
એવા તો એકજ કૃષ્ણ બીજા,નું કથન માત્રજ રહ્યું. ૬
ક્રોધી ક્ષાપિ ન શાપ દે, વર તુલ્ય જેનો ક્રોધ;
સ્વાધીન મન ધાર્યું કરે, કોઈનો ન ચાલે રોધ. ૭
અવળું ન અર્ચનમાં પડે, નિષ્કંટક જેનો પંથ;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ એવા, ગાય મહામુનિ ગ્રંથ. ૮

અહંકાર (હું કર્તા છું એવો અભિમાન) નથી. નિત્ય પરિપૂર્ણ-નિરંતર ઈચ્છા રહિત. ગુણ ઈન્-જનના (મનુષ્યના) દોષને તે ગુણ કરીને (ગુણરૂપે) માને છે. મતલબ કે એવા ઉદારસ્વભાવવાળા તે છે. ૨ આણુ-લગાર જેટલી-ધણી થોડી. અતુલિત-ધણી. એકરસ-એક સરખી. ૩ સહજ ઉદાર-સ્વભાવ સિદ્ધ ઉદારતા ગુણવાળા.

૪ કોઈ ભાવ ઈન્-કો (કોઈ) ભયથી, દેષથી, હિતથી કે કામનાથી-કો. ઈ પણ ભાવથી જે તેનું સ્મરણ કરે તેને પણ હરિ મોક્ષ ફળ આપેછે. ૫ કોઈ ઈન્-સર્વ કોઈ પુરાણ, ઇતિહાસ વગેરે કહેછે. ૬ સહુ ઈન્-ભૂગુ ઋષિએ પરીક્ષા જોઈને-છાતીમાં લાત મારી જોઈને પછી કહ્યુંકે, સહુ શક્તિઓના પતિ છતાં પણ શાંત ઈન્-સ્પષ્ટછે.

૭ વર-વરદાન. ૮ અવળું ઈન્-જેમ બીજા દેવ દેવીઓના પૂજનમાં લગાર ચૂક પડતાં તે દેવને અવળું પડેછે-તે દેવ કોપાયમાન થાયછે, તેમ આ દેવ-કૃષ્ણના અર્ચનમાં કોઈ ભૂલ ચૂક થાય તો પણ અવળું પડતું નથી. એ ભાવ છે.

પદ ૧૮ મું.

જેનું આપ્યું ન જાય કદાપિ જી, અચલિત પદ છે ધ્રુવ અધાપિ જી;
‘શરણ પડ્યો છું’ સાચું ભાષે જી, તેને હરિ નિજ સમ કરી રાખે જી. ૧
અભય અચળ દાતા હરિ એક જી, એ બળ ન મળે દેવ અનેક જી;
‘કૃપણ તમારો’ કે’ એક વાર જી, સહજ હરિ દે સુખભંડાર જી. ૨

દાળ.

ભંડાર સુખ એટલાજમાં, ઉગ્રસેન વિભીષણ પામિયા;
કહે ભેટ સાધન શાં કર્યા, દુઃખ સધ સધળાં વામિયાં. ૩
શિવ બ્રહ્માદિક સુર આરાધે, મહાકષ્ટ કરી કદો કોઇ;
દે તુચ્છ ફળ તે પણ અનિત્ય, વિચારી જો મન સોઇ. ૪
વર હિરણ્યકશિપુ હિરણ્યગર્ભથી, પામ્યો નરહરિ મૂરિયો;
જન જાણી પોતાનો વિધાતા, ક્યમ ન આવી ઉગારિયો. ૫
શિવ સેવક રાવણ બાણાસુર, હરિ હણ્યો છેધા હસ્ત;
શંકરથકી શું નિપન્ધું, વરવૈભવ પામ્યા અસ્ત. ૬
જહલરત હરિજન તેજ સહન, થયું ન શક્તિ ફાટી;
નિજ કરે નિજકિંકર હણ્યા, થઈ ગયો શ્રમ સૌ માટી. ૭

૧ જેનું આપ્યું—જેણે આપેલું. ૩ એટલાજમાં—‘હું તમારો છું’
‘હું તમારો શરણ પડ્યો છું’ એટલુંજ કહેવાથી.

૫ વર ઇન્—હિરણ્યકશિપુ હિરણ્યગર્ભથી (બ્રહ્માથી) વરદાન પામ્યો
હતો તોપણ નરહરિ (નૃસિંહે) તેને માર્યા.

૬ હણ્યો ઇન્—રાવણને હણ્યો અને બાણાસુરના હસ્ત છેધા. વરવૈભવ—
વરદાનના વૈભવ.

૭ શક્તિ ફાટી ઇન્—જહલરત હરિજન હતો તો તેનો દેવીના આગળ
વધ કરવા તેના સેવકોએ (ચોરોએ) તેને આણ્યો તે વખતે તેનું તેજ શક્તિથી
સહન થયું નહિ અને તે ફાટી—ક્રોધે ભરાઇ. તથા પોતાના કરે—હાથે પોતા-
ના કિંકર—સેવકોને હણ્યા. માટી—અર્થાત્ વ્યર્થ.

ઇત્યાદિ અમર નશ્વર ફળ, અવળું પડે ક્ષણ માંય;
જન દયાપ્રીતમ ફળણ વણ, સુખ રૂપ સધળું કયાંય.

૦૮

પદ ૧૯ મું.

હરિ વણ ઉજવળ પંથ ન એક જ, વામી મેલા માર્ગે અનેક જ;
મધમાંસ માગે બલિ ચાંડી જ, શિવવ્રત ધારી સહુ પાખાંડી જ. ૧
ધરે 'મુંડમાળા' અસ્થિ ચર્મ જ, ભૂગુને શાપે અનુચિત ધર્મ જ;
કયહું વિષય કયહું બ્રહ્માચાર જ, વાણીશ્રમ નહિ ધર્મ લગાર જ. ૨

હાળ.

ના ધર્મ એકાચાર સહુ, નહિ વેદશાસ્ત્ર પ્રમાણ;
તે માટ કહ્યું શુક શિવાદિક તજ, વિષ્ણુથી કલ્યાણ. ૩
સ્ત્રી રક્ષ ભૂલે ભક્ષ ભણ્યું, જય દેહી સંકટ દેહી કહ્યું;
તે પ્રમાણે શક્તિ કયું, અંતરજાપણું કહે કયાં રહ્યું. ૪
તે માટ સર્વેશ્વર હરિ સમ, ઇતિરમાં મતિ જે ધરે;

૮ અમર ઇવ-ઇત્યાદિ (ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે) અમર (દેવ)નું ફળ નશ્વર (નાશવંત) છે—('અભાદિકના વરદાનનું' દર્શાવે), અને ક્ષણમાં આવવું પડે એવું છે—(શક્તિનું દર્શાવે).

૧ શિવવ્રત ધારી સહુ પાખાંડી જ— (જુઓ ભાગવત ચતુર્થ સ્કંધ. અ. ૨) “ મવ્રતધરાયેચયેચલાનમનુવ્રતાઃ । પાલંડિનઃસંતુતેચૈવસચ્છાસ્ત્રપરિપંથિનઃ ॥ નષ્ટશૌચામૂઢાધયોજટાભસ્માસ્થિધારિણઃ । વિશંતુશિવદીક્ષાયાંયત્રદૈવસુરાસવં ” ઇ૦.

૨ વિષય-આમ્ય વિષય. ૩ શુક-શુકે (ભાગવતમાં) “ સ્થિત્યાદિપુહ-મિત્રિર્ગિચ્છિરેતિસંજ્ઞાશ્રેયાંસિતત્રસ્તુસત્વતનોનૃગાંસ્યુઃ ” ઇ૦.

૪ બીજા દેવને અવળું કેમ પડે છે તેનું દર્શાવે આપે છે: સ્ત્રી ઇ૦— ચાંડીપાઠ કરતાં 'માર્ગારક્ષતુ' ને બદલે 'માર્ગામક્ષતુ' બોલાઇ ગયું તથા 'રૂપંદે-હિજયંદેહિયજાંદેહિદ્વિષોજહિ' ને બદલે 'રૂપંદેહિયજોદેહિદ્વિષોદેહિજયંજહિ' બોલા-ઈ ગયું. તે પ્રમાણે શક્તિએ કયું એટલે સ્ત્રી મારી નાખી, શત્રુ આપ્યા અને જયનો નાશ કર્યો. અંતરજાપણું-મનની ભાવના જાણવાપણું.

- તે નારકીશ સદા મહામુનિ, પદ્મપુરાણે ઉચ્ચરે. ૫
મતિ શિલા હરિ અર્ચા ગુરુ, નરજાતિ મતિ છે સંતમાં;
પદ તીર્થ પાવન વિષ્ણુ વૈષ્ણવ, અધમ ઉદમતિ ચંતમાં. ૬
હરિ નામ મંત્ર કલુષહર, ત્યાં ધી શબ્દ સમાનની;
તે પતિત પશુમતિ ગાય દ્રુમ, તુલસી પ્રિયે ભગવાનની. ૭
મુખદાર ઈંદ્રીત્વસિ સહુ, તરૂત્વસિ જ્યમ જડી પોષ;
ત્યમ દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ પૂજે, પામે સહુ સંતોષ. ૮

પદ ૨૦ મું.

- તજ સુંદર શ્રી હરિની સેવા જી, કરે ઉપાસન દેવી દેવા જી;
તે જ્યમ તરપો ગંગા અનૂપ જી, તજને તીરે ખોદ કૂપ જી. ૧
સુર પૂજે મૂકી જગદીશ જી, તજ કામદુધા દુહા મહિષ જી;
કે' નિગમાગમ એ ફરો ફરોને જી, ભજો સદા સહુ એક હરિને જી. ૨

૫ છતર—ખીજ (દેવ) નારકીશ—નરકમાં જન્મીએમાં વડો. મહા-મુનિ—વ્યાસ. ૬ મતિ ઈં—હરિની અર્ચા (પ્રતિમા) ને વિષે જેને શિલા ખુદ્ધિ (પાપાણુ ખુદ્ધિ) છે, સંતોમાં અને ગુરુમાં જેને નરજાતિની ખુદ્ધિ છે. તેમને ખીજ સાધારણુ નર જેવા માને છે, વિષ્ણુ અને વૈષ્ણવના પદનું જે પાવન (પવિત્ર કરે એવું) તીર્થ (જળ) જેને વિષે જે અધમ (પુરુષ) ના અંતરમાં (મનમાં) ઉદમતિ (જળ ખુદ્ધિ) છે—તેને જે સાધારણુ જળ જેવું માને છે.

૭ હરિ ઈં—કલુષ (પાપ) ને હરનાર જે હરિનામ રૂપી મંત્ર તેને વિષે સમાન (સામાન્ય) શબ્દની ધી (ખુદ્ધિ) છે, ગાયને વિષે સામાન્ય પશુ ખુદ્ધિ છે, ભગવાનની પ્રિયા તુલસીને વિષે જેને દ્રુમ (વૃક્ષ) ખુદ્ધિ છે, તે પુરુષને પતિત (ધર્મબ્રષ્ટ) જાણવો.

૮ મુખદાર ઈં—જેમ મુખદારા સહુ ઈંદ્રિયો તૃપ્ત થાય છે, તથા જેમ જડી (જડ—મૂળ) ના પોષ (પોષણ) થી તરૂની તૃપ્તિ થાય છે, તેમ દયાના પ્રીતમ એવા કૃષ્ણને પૂજવાથી સહુ (દેવાદિક) સંતોષ પામે છે.

૧ તજ ઈં—“ વાસુદેવં પરિત્યજ્યયેન્ન્યં દેવમુપાસતે । તુલિતાજાન્દ્રવીતીરેકૂપંત્રાંછં-

ઢાળ.

શ્રીહરિ તજી કલ્યાણ ઇચ્છે, બાલ અવરાધાર;	
ન્યમ શ્વાન પૂછ ગ્રહી ધરે, મન જાવા સાગર પાર.	૩
એ સર્વ વાતો વેવલાં, ભામા ભમાવ્યા વ્યર્થ;	
એક કેવળ શ્રીહરિશરણ વણ, નથી સર્વો કોઈનો અર્થ.	૪
શ્રીકૃષ્ણ શ્રીમુખ કહ્યું બહુ, પ્રિય મુને દાસ અનન્ય;	
અતિ દુરાચારી તદપિ સાધુ, શ્રેષ્ઠ મારે મન.	૫
વળી કહ્યું હારીત સ્મૃતિમાં, પાંડવી ગીતા માંય;	
તે વચન કેરા અર્થ માત્રજ, લખું છું હું આંય.	૬
નમવું નહિ અન્ય દેવને, નિર્ભવા નહીં ન પ્રસાદ;	
મંદિર જાવું નહીં જદપી, કોઈની પડતી હોય મરજદ.	૭
વદવું સમરવું સેવવું, ચિન્તનાશ્રય શ્રવાણાદિ;	
અન્યનું ન કરવું દયાપ્રીતમ, કૃષ્ણરસ જે સ્વાદી.	૮

પદ ૨૧ મું.

વિશ્વ સકળ છે હરિનું રૂપ જી, એકાંશે વ્યાપક પ્રજભૂપ જી;	
કરતા હરતા પોષક સ્વામી જી, સહુ ઘટ વાસી અંતરયામી જી.	૧
માટે કોઈનો દ્રોહ ન કરવો જી, હરિ દુખાશે એ ભય ધરવો જી;	
જે તે રીતે કોઈતનુધારી જી, સુખી કરતાં ખુશી કુંજવિહારી જી.	૨

તિદુર્મગા: ” (પાંડવગીતા) ૩ બાલ-મૂર્ખ-બાલિશ. અવરાધાર-(અવર + આ-ધાર) બીજા દેવાદિનો આધાર રાખનાર. ૪ ભામા-ભ્રમણા.

૫ શ્રીમુખ-પોતાને મુખે. (ગીતામાં) “ અનન્યચેતાઃમતતંયોમાંસ્મરતિનિત્ય-શઃ । તસ્યાહંમુલમઃ પ્રાર્થનિત્યયુક્તસ્યયોગેનઃ ” (અધ્યાય ૮) “ અનન્યાશ્રિતયન્તોમાં-વેજનાઃ પર્યુપાસતે । તેષાંનિત્યાર્મિયુક્તાનાંયોગક્ષેમંવહામ્યહં ” (અધ્યાય ૯.)

૮ વદવું ૧૦-(જુઓ પાંડવગીતા) “ નાન્યંવદામિનશૃણોમિનર્ચિતયામિના ન્યંસ્મરામિનમજામિનચાશ્રયામિ । મક્ત્યાત્વર્દાયચરણાંબુજમંતરેણશ્રીશ્રીનિવાસપુરુષોક્તમ દેહિદાસ્યમ્. ”

૧ એકાંશે ૧૦—“ અનંત અને અપાર સર્વત્ર હાશ્વર છે. અને જગત્ તેના એક દેશમાં રહેલું છે ” એમ તત્ત્વવિચારથી જણાય છે. માટે અપાર

ઢાળ.

કુંજવિહારી રાજી રહે, જો દયા સહુપર હોય;	
આત્મા ન કોઈનો દુખવે, નવ દોષ કોઈનો જોય.	૩
સહુ દેવ હરિ અંગેથી ઉપન્યા, દાસ હરિના જાણી;	
નિંદા ઈર્ષ્યા ના કરે પણ, ભજે શારંગપાણી.	૪
શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર વિના ન કોઈની, ભક્તિ નહિ કોઈ તૃણ;	
સહજે શિવાલય માર્ગ દીઠું, કરવા જય શ્રીકૃષ્ણ.	૫
હરિને વિષે સહુ વિશ્વ તે, હરિ પૂજતાં પૂજય;	
કોઈ કહે હું હરિમાં નથી, તેને પૂજે અમારી બલાય.	૬
પ્રતિ પશુ પશુ શો ચીસાડો, પ્રતિ પોળીએ શું મ્હોંણ;	
સમજી ન દેવા નીસરે, વડી વડી પ્રત્યે લોંણ.	૭
શિવ સ્કુટ નમ્યા નહિ દક્ષને, દેખી દેહાભિમાન;	
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ અંતર્યામી નમિયા ધ્યાન.	૮

ઈશ્વર પોતાના એક અંશવડે જગતમાં વ્યાપી રહ્યા છે એમ કહેવાય છે.
૪૮—દેહ. ૨ તનુધારી—દેહધારી—પ્રાણી.

૫ નહિ કોઈ તૃણ—કોઈની તૃણા પણ નહિ. સહજે—વિના પ્રયાસે માર્ગમાં શિવાલય જોવામાં આવે તો તેમને પણ ‘ જય શ્રીકૃષ્ણ ’ કરવા. અર્થાત્ હું તમને પ્રણામ કરું છું તે તમારામાં વ્યક્ત શ્રીકૃષ્ણ છે એમ જાણીનેજ.

૭ પ્રતિ ઇં—પ્રત્યેક પશુ પશુ પ્રતિ શો ચીસાડો ?—શી ચીસ પાડવી ? અર્થાત્ પ્રત્યેક પશુને ગોવાળ શું જૂદું જૂદું હાંક મારી બોલાવે છે ? પ્રતિ પોળીએ ઇં—પ્રત્યેક પોળીએ (રોટલીએ) શું મોંણ નાખવામાં આવે છે ? તેમ જો જો સમજી હોય તે વડી વડી ઇં—પ્રત્યેક વડીએ લોંણ (લવણ)—મીઠું નાખવા નીસરતો નથી. તાત્પર્ય કે, તેમજ પ્રત્યેક પ્રાણીમાં જૂદો જૂદો ઇશ્વર માની તેનું પૂજન કરનારને કોઈ સમજી ન કહે. “ પ્રણમેદ્વંદ્વક્ત્રુમાવશ્વચાંદાલ-ગોસ્થરમ્ ” “ ઘોડો, ચાંડાલ, ગાય, ગધેડું, એ સર્વને પૃથ્વીપર પડી દંડવત પ્રણામ કરવો ” એવું કહેનારાના મતનું ઉપરના વચનથી દયારામે ખંડન કરી સર્વત્ર ઇશ્વર વ્યાપ્ત છે એ વાત સ્થાપિત રાખી છે.

૮ શિવ ઇં—(ભાગવત ચતુર્થસ્કંધ શ્લોકો.) “ પુરાવિશ્વસૃજાંસત્રસમેતાઃ પરમર્ષયઃ । તથામરગણાઃસર્વેસાનુગામુનયોઽમયઃ ॥ ૪ ॥ તત્રપ્રવિષ્ટમૃષયોદાશ્વાર્કમિવરોચિ-

૫૬ ૨૨ મું.

સઘળે સરખી પ્રાત ન સારી જી, ટેકની ભક્તિ પ્રભુ અતિ પ્યારી જી;
અળગા અન્યાશ્રિત ભગવંત જી, વ્યભિચારિણીથી પ્રેમ ન કાંત જી. ૧
પતિપ્રતા ઉત્તમ જો હોય જી, પતિ પુરૂષોત્તમ ત્યાં ચિત્ત પ્રાય જી;
વાણ સમજે અન્યાશ્રય જનમાં જી, તે પણ ખટકે હરિના મનમાં જી. ૨

ઢાળ.

મેન ખટક જ્યમ રજ નેત્રમાં, વણ નીકળે નહિ ચેન;
ત્યમ અન્યાશ્રય વણ છોડવે, નહિ જંપ પંકજનેન. ૩
પશુપતાકાસ્ત્રાદિક અન્યાશ્રય, હતો અર્જુન;
બ્રહ્માસ્ત્રદારા મૂકાવ્યો, હરિ જાણીને નિજ જન. ૪
વળી આશરો અર્કનો, અક્ષયપાત્ર દ્રૌપદાદિ;
તે દુર્વાસા પ્રેરી મૂકાવ્યો, કૃષ્ણ શુચિરતિ સ્વાદિ. ૫
અંબરીષને અભયા તણો, આશ્રય લખ્યો અપિલેશ;
તે પણ ટળાવ્યો મોકલી, મુનિ દ્વાદશી વ્યપદેશ. ૬

૧। આજમાનાંવેતિભંકુર્વન્નેતન્મહત્સદઃ ॥ ૫ ॥ ઉદતિષ્ઠત્સદસ્યાસ્તેમાનુગામુનયોઽગ્રયઃ ।
ઋતેવિચંચંશર્વચતદ્માસાક્ષિત્તેજસઃ ॥ ૬ ॥ ૫૦ ”

૧ અળગા ઈ૦—અન્યાશ્રિત—ખીજત દેવના આશ્રયવાળાથી. ૩ અન્યાશ્રય
ઈ૦—અન્યનો આશ્રય છોડ્યા વિના પંકજનેન (ભગવાન)ને જંપ વળે નહિ.

૪ પશુપતાકાસ્ત્રાદિક ઈ૦—પશુપતાકાસ્ત્ર અર્જુનને શિવથી મળ્યું હતું
માટે એ અસ્ત્રને સંબંધે અર્જુનને શિવનો આશ્રય હતો, પણ તેને પોતાનો
જન જાણીને વિષ્ણુએ બ્રહ્માસ્ત્ર આપીને તે દ્વારા અન્યાશ્રયથી મુક્ત કર્યો—
અન્યાશ્રયની ગરજ મટાડી.

૫ વળી ઈ૦—વળી દ્રૌપદી આદિકને અક્ષયપાત્રના સંબંધથી અર્ક (સૂ-
ર્ય)નો આશ્રય હતો તે પણ દુર્વાસાને મોકલીને શુચિરતિ (પવિત્ર પ્રીતિવાળા)
અને સ્વાદી (મધુર—મિષ્ટ ગુણુવાળા) કૃષ્ણે મૂકાવ્યો. અર્થાત્ તેમને સમન્-
વ્યું કે પદાર્થને અક્ષય કરવાનું અથવા જૂત માત્રને તૃપ્ત કરવાનું સામર્થ્ય મારા
માંજ છે.

૬ અભયા ઈ૦—અપિલેશ (ભગવાને) અંબરીષ રાજાને અભયા એકા-

વળી એજ વ્રતનો આશરો, નંદને દીઠો નાથ;
 પ્રેરી વરુણ-ચર બંધાવ્યા, વળી લાવ્યા ગૃહી હરિ હાથ. ૭
 વળી અંબિકા યાત્રા ગયા, ત્યાં ગળ્યા અન્નગર નંદ;
 ફરી દયાપ્રીતમ છોડવ્યા, તવ સમજ્યા સહુ સુર મંદ. ૮

પદ ૨૩ મું.

અન્યાશ્રયનું ફળ છે એવું જી, નંદાદિકને દીકું જેવું જી;
 હરિને હિત ના આવે ત્યાંય જી, જેનું ચિત્ત હોય બહુ મુરમાંય જી. ૧
 પ્રાધૂણિક બહુ ઘરનો હોય જી, મરે હુધાએ ન પૂછે કોય જી;
 પુત્ર પુંશ્વલી પિતુ કહે કોને જી, લાડ આલંભા કોઈના માને જી. ૨

ઢાળ.

માને ન મન માધવ વિના, કહું તેજ સાચો સંત;
 નિજ પ્રાણ અધિકો લહે તેને, ભક્તાધીન ભગવંત. ૩
 એમ સુણી બાલ્યો શિષ્ય, પ્રભુ સંશય રહેછે એક;
 આપે કહ્યું તે ખરું, ભજવા, એક હરિ ધરિ ટેક. ૪
 શ્રુતિ સ્મૃતિ વચને દૃઢ થયું, સંશે ન નિશ્ચે એવ;
 છે એમ તદપિ ઘણા જાણુ કયમ, ભજે ઇતર દેવ. ૫
 કેટલા દ્રઢ શૂર એક, કેટલા નામે સુધળે શીશ;
 ને કયમ હશે ગુરુ કહો ઝળકે, પ્રવર જશ જગદીશ. ૬

દર્શનો આશ્રય જાણ્યો; તે આશ્રય પણ દુર્વાસા મુનિને મોકલી દ્વાદશીના વ્યપ દેશ (નિમિત્ત)થી ટળાવ્યો.

૭ નંદ—ગોકુળના નંદ. વરુણચર—વરુણના દૂત. યમુનાજીમાં સ્નાન કરવા ગયા હતા ત્યાંથી વરુણના સેવકો નંદને લેઈ ગયા હતા અને તેને કૃષ્ણ છોડવી લાવ્યા હતા તે પ્રસિદ્ધ છે. ૮ મંદ—મંદબુદ્ધિવાળા દેવો.

૧ હિત ઇ—હિતેચ્છા ન ઉત્પન્ન થાય. ૨ પ્રાધૂણિક—પરોણો. પુંશ્વલી—અભિચારિણી. આળંભા—આળ. ૩ પ્રાણ અધિકો—પ્રાણથી અધિક.

૪ એવ—(નિશ્ચયદર્શક અવ્યય.) જ. ઇતર—બીજા. ૬ કેટલા ઇ—કેટલા દૃઢ અને શૂરા એકનેજ શીશ નામે છે. પ્રવર—શ્રેષ્ઠ.

એમ સુગ્રી શ્રીગુર કહ્યું, સાંભળ્ય કહું કારણ તાત;

જે અંશ જોહના હોય તે, તેને ભજે શ્રુતિ ખ્યાત. ૭

જેનું તેને તે મળે, તવ થાય ચિત્તનિરોધ;

જ્યમ દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ સેવે, ભગવદી વણુ બોધ. ૮

પદ ૨૪ મું.

જેનું કદા મહિષી નવ ધાવે જી, ધેનુ ધાવવા મહિષી ન આવે જી;

શુભ અવગુણનું કર્યું ન કામ જી, ચિત્ત તેનું ત્યાંજ વિરામ જી. ૧

ભૂલુ પડિયું બાળક રોય જી, મુખ અધમોત્તમ સહુનાં જોય જી;

તદપિ ન ભટકણુ ભાગે મનની જી, સધે શાંતતા મળતાં જનની જી. ૨

હાળ.

જ્યમ જનની મળતાં જંપ તતક્ષણ, અવર રહે નહિ આશ;

પછી બોધ તેને ન કરવો, પામ્યા પૂરણ અભિલાષ. ૩

સઘળે નમે પાંચ પરિયા, જીવ આસુરી કે'વાય;

ઉપજતાં માયામાં મળ્યા, ક્યમ એક ઠોર ઠરાય. ૪

એકદા શ્રીમદ્પુરુષોત્તમને, ઇચ્છા ઉપની એવી;

વિસ્તાર જગમાં થાય જશનો. કૃતિ કરવી તેવી. ૫

એમ ધારી ભૂકટી ભંગીથી, ઉપજીવી સૃષ્ટિ સાર;

બ્રહ્માંડ ભવ્ય વિચિત્ર નાના, લોક દશને ચાર. ૬

૭ જોહના—જો દેવના. ૮ ચિત્તનિરોધ—ચિત્તની એકાગ્રતા. ભગવદી—જનમાંતરનો ભક્ત.

૧ મહિષી—ભેંશ. ૩ પામ્યા ઈ—જેનો પૂર્ણ અભિલાષ હતો તે પામ્યા પછી.

૪ સઘળે ઈ—જે પુરુષ સઘળે નમે છે તે જીવ પાંચ પરિયા સુધી આસુરી કહેવાય. અર્થાત્ તે પછીના પાંચ જન્મ સુધી આસુરી જીવ થાય.

૫ એકદા ઈ—(જગતની ઉત્પત્તિનું કારણ બતાવ્યું છે). ૬ ભૂકટીભંગી—આંખની ભમર વાંકી કરીને—અર્થાત્ ઇચ્છામાત્રથી. નાના—અનેક પ્રકારના. દશને ચાર—ચૌદ (લોક).

મહીમંડળ નવ ખંડાદિ રચના; લીલા માત્રે કીધી;

જુગ પ્રકારે રચી સૃષ્ટિ, કરવા પર પોતાની પ્રસિદ્ધિ. ૭

એક દેવી બીજી આસુરી, ઉપજાવી આપો આપ;

જન દયાપ્રીતમ. સકળ, શક્તિપતિ, અતુલ પ્રતાપ. ૮

પદ ૨૫ મું.

ભક્તિ સુંદરી માયા દાસી જી, બધે પ્રકટ કરી કુંજવિલાસી જી;

નખશિખ સુભગા ભક્તિ જેહ જી, અતિ પ્યારી લાગી પ્રભુ તેહ જી. ૧

પડી અક્ષર પર કૃપા-કટાક્ષ જી, સત્વ ઉપન્યા લક્ષો લક્ષ જી;

થયા ભક્તિમાં લીન સુભાગી જી, વૈભવ ગુણવંતા હરિરાગી જી. ૨

ઢાળ.

અનુરાગી કેવળ કૃણુમાં, સર્વદા કૃણુધીમ;

જે બીજી કટાક્ષે ઉપન્યા, તે માયામાં થયા લીન. ૩

તે આસુરી સહુ કર્મજડ, હરિભજન ધર્મવિમુખ;

તે કરે ઉપાસન અવરનાં, જેમાં સદા ભય દુઃખ. ૪

૭ લીલા-રમતમાત્રથી. જુગ પ્રકારે-સત્યયુગ વગેરે અનુક્રમથી. પર
ઈ-પોતાની અને પરની પ્રસિદ્ધિ કરવા માટે.

૮ દેવી-સત્વાદિ ગુણવાળી. (જુઓ ભગવદ્ગીતા) “ અમયંસત્વસંશુદ્ધિ-
જ્ઞાનયોગવ્યવસ્થિતિઃ । દાનદમશ્ચયજ્ઞશ્ચસ્વાધ્યાયસ્તપ્તપૂજાર્જવમ્ । ૧ । અહિંસાસત્યમક્રોધ-
સ્ત્યાગશાંતિરપૈશુનમ્ । દયાભૂતેષ્વલોલુપ્તવંમાર્દવં-હીરચાપલમ્ । તેજઃક્ષમાધૃતિઃશૌચમ-
દ્વોહોનાતિમાનિતા । મત્સરસંપદૈર્દર્વામાભજાતસ્યમારત ” ॥ ૩ ॥ આસુરી-દંભાદિ ગુ-
ણવાળી “ દંભોદર્પોન્નિમાનશ્ચક્રોધઃપારુષ્યમેવચ । અજ્ઞાનંચાભિજાતસ્યપાર્થસંપદમાસુરી-
મ્ ” ॥ ૪ ॥ (અ. ૧૬).

૧ ભક્તિ ઇ-ભક્તિ એ ભગવાનની સ્ત્રી છે અને માયા દાસી છે.
દાસી છે માટેજ તેને બધે પ્રકટ કરી છે. નખશિખ-નખથી શિખા લગી.
સુભગા-સુંદર.

૨ અક્ષર-અક્ષરબ્રહ્મ (પ્રધાન તત્ત્વ). સત્વ-જીવ. હરિરાગી-હરિમાં
રાગવાળા. અક્ષરને વિષે પ્રથમ કટાક્ષથી હરિભક્ત ઉપન્યા.

૩ બીજી કટાક્ષે ઇ-અક્ષરને વિષે બીજી કટાક્ષથી જે જીવ ઉપન્યા તે
માયામાં લીન થયા. ૪ કર્મજડ-યજ્ઞાદિ કર્મ કરવામાં જડ થઈ ગયેલા. હરિભ-
જન ઇ-હરિભજન રૂપ ધર્મથી વિમુખ.

એવાજ મૂળે જીવ તે, કો કાળ નહીં કલ્યાણ;
 કહ્યું મૂઢા જન્મનિ જન્મનિ, શ્રીગીતા માંય પ્રમાણ. ૫
 વળી તેવા ને અતિ બહિર્મુખ, શિવ કર્યા હરિ રૂચિ જોઈ;
 મૂળે મઠેટ ને વળી મધ પાચો, તે શાણા કહે કોઈ. ૬
 એ કથા પદ્મપુરાણમાં, વિસ્તાર છે અથ ઇતિ;
 તે અંશ માત્ર લખ્યો, વધે બહુ ગ્રંથ તે મન ભીતિ. ૭
 તે માટ હરિના હોય તેજ, સદા ભજે હરિરાય;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ વણ, તેનું ચિત્ત ક્યહું નવ જાય. ૮

પદ ૨૬ મું.

શ્રી ગિરિધરના ભક્ત સોહાગી જી, પ્રેમરસ ભક્તિતાણા વિભાગી જી;
 એ સરજ્યા છે હરિરસ પીવા જી, આણુઅધિકારી ન ઉતરે શ્રીવા જી. ૧
 મરાલ મીન મધ્યે નવ જાય જી, બગલે મુક્તાફળ ન ખવાય જી;
 દીપક જીવે પાને સ્નેહ જી, મક્ષી તજે તે અડતાં દેહ જી. ૨

ઢાળ.

એમ દેહ છૂટે ખર તણો, જો કદા સાકર ખાય;
 તે આહાર સક્કરખોર ખગ, મિસરી વિના ન જીવાય. ૩

૫ મૂઢા જન્મનિ જન્મનિ-જન્મે જન્મે મૂઢ. (જુઓ ગીતા) “આમુર્તિ-યોનિમાપન્નામૂઢાજન્મનિજન્મનિમામપ્રાપ્યેવકૌતેયતતોયાંત્યયમાંગતિમ્ (અ. ૧૭-૨૦).

૬ તેવા ઇ-—તેવા આસુરી લો હતાજ અને તેમને વળી હરિની રૂચિ જોઈને શિવે અતિ બહિર્મુખ (વામ તંત્રાદિ કહીને) કર્યા. ૮ ક્યહું-ક્યાંએ.

૧ સોહાગી-સોહાગવાળા. વિભાગી ઇ-—પ્રેમરસ ભક્તિમાં વિભાગ લેનારા-આણુઅધિકારી—(અનધિકારી) જે ભક્તિ કરવાને યોગ્ય ન હોય તે. શ્રીવા-ગણ.

૨ મરાલ-હંસ. મીન-માંછલાં. મુક્તાફળ-મોતી. દીપક ઇ-—દીવો સ્નેહ (તેલ) નું પાન કરીને જીવે છે પણ મક્ષી-માખ તે તેલને અડતાં દેહ તજે—પ્રાણ ખુએ. (મતલબ કે તેલનો સ્પર્શ કરવાની અધિકારી તે નથી.) ૩ સક્કરખોર ખગ-સાકર ખાઈને જીવનારા પક્ષી.

ચિંહણ પય જ્યમ જેરવે, સિંહણનાં જે બાળ;
 ષણ કંચન પાત્ર ટકે ન કયહું, કોડી નીસરે તત્કાળ. ૪
 ઉદરે ટકે રસ સોમવલ્લી, શુદ્ધ કુળ જે વિપ્ર;
 હોષ વિકારી તો વમન કરી, કાઢેજ તે રસ ક્ષિપ્ર. ૫
 જ્યમ ક્ષાર જળનું મત્સ્ય, મીઠે જળે પામે મીચ;
 જ્યમ કીઠ વિષનો મરે ખાંડે, એજ રીતિ નીચ. ૬
 મહામિષ્ટભોજન કટુક લાગે, જેને તન જ્વર હોય;
 ઊંઠ ભક્ષિ કંકેજ્ય કર્મ કૂંપળિ, આમ્ર ખાય ન કોય. ૭
 ભગવદી જન ભગવંત ભજવા, નિત્ય નવલા કોડ;
 જન દયાપ્રીતમ પ્રભાકર, દષ્ટે ન આસુરી ઘોડ. ૮

પદ ૨૭ મું.

સુણી એમ બોલ્યો શિષ્ય વચન જી, સુણી પ્રતિઉત્તર ઉક્ત્યું મન જી;
 સત્ય કહોછો સકળ પ્રપંચ જી, સહુ હરિ કારણ વ્યર્થ ન રંચ જી. ૧
 ખલ્લ સગુણ કો'છો સાકાર જી, જીવ ખલ્લના અંશ અપાર જી;
 જીવ અજ્ઞના ઇશ્વર સ્વામી જી, જીવ અણુ પ્રભુ સહુ ગુણધામી જી. ૨

૫ સોમવલ્લી—એક જાતનો કેદી છેડ. ક્ષિપ્ર—તત્કાળ. ૬ મીચ—મૃત્યુ.
 ખાંડે—ખાંડ ખાવાથી. નીચ ઇં—એજ રીતે નીચ પુરપથી ભક્તિરસ જીર-
 વાય નહિ.

૭ ઊંઠ ઇં—કંકેજ્ય ભક્ષી (કાંકેળ ખાનાર) ઊંઠના કર્મમાં કૂંપળો—
 ઝાડનો ફળો પાલો ખાવાનો સરજેલો છે તે માટે કોઈ ઊંઠ આમ્ર (કેરી—આં-
 બો) ખાય નહિ.

૮ ભગવદી જન ઇં—ભગવદી જનને ભગવાન ભજવાના નિત્ય નવલા
 (નવા નવા) કોડ હોય છે. પ્રભાકર—સૂર્ય

૧ પ્રપંચ—વિસ્તાર—સૃષ્ટિ. સહુ ઇં—હરિનાં સહુ કાર્યમાંથી રંચ—
 ભગાર પણ વ્યર્થ નથી—મિથ્યા નથી.

૨ અજ્ઞ—માયા. અણુ—સૂક્ષ્મ. આ બે કદીઓમાં શિષ્યનાં વચનદ્વારા
 ભક્તિ માર્ગવાળાનો સિદ્ધાંત પ્રકટ થયો છે.

ઠાળ.

છે ધામી અક્ષર ધામના, સેવવા સંતત તેહ;	
અચલિત સેવક સ્વામી નાતું, સંભવે ક્યમ એહ.	૩
જળતરંગ ભેદ નહિજ, કાંચન કુંડળ ભેદ ન હોય;	
મૃત્તિકા ઘટમાં ભેદ શો, જડ તેજ જૂદાં જોય.	૪
નિર્લેપ પ્રહ્લ અખંડ સંતત, ત્યાં ન ભેદ ત્રિકાળ;	
કહે ભેદ વેદ વૃથાજ, કે' કો સત્ય સમજો બાળ.	૫
એમ સુણી બોલ્યા શ્રીગુર, તું સુણી કહેછે વાત;	
પાણ અંતરમાં સમજાણ નથી, આ મલીન આ અવદાત.	૬
એક દ્રવ્ય કેરી અવસ્થા સુણય, વિવિધ ભાતની થાય;	
તે માટ નિશ્ચે કાર્ય કારણ, વસ્તુ બે કહેવાય.	૭

૩ ધામી-ધામમાં વસનારા-અક્ષર ધામના સ્વામી. જેવે શિષ્ય પૂર્વપક્ષ કરે છે કે, અચલિત ઈન્-બ્યારે તમે કહો છો કે જીવ એ પ્રહ્લનોજ અંશ છે ત્યારે વસ્તુ સ્વરૂપે તેનાથી ભિન્ન નથી; (જે જેનો અંશ હોય તે તેનાથી વસ્તુ સ્વરૂપે ભિન્ન ન હોય એ આગળ દૃષ્ટાંતદ્વારા પ્રતિપાદન કરશે.) અને એમ છે તો અચલિત-અળે નહિ એવું (મિથ્યા ન થાય એવું) સેવક સ્વામીનું ના-તું—જીવ સેવક અને હ્રસ્વર સ્વામી (સેવ્ય) એવો સંબંધ કેમ સંભવે ? તાત્પર્ય કે અંશ અને અંશી વચ્ચે ભેદજ સંભાવ્ય નથી તો સેવક સેવ્ય ભાવ તો સંભવેજ કયાંથી ?

૪ પોતાનું કહેલું દૃષ્ટાંતથી પ્રતિપાદિત કરે છે: જળ ઇન્-જળ અને તરંગ એમાં ભેદ નથીજ; કાંચન અને કુંડળ એમાં ભેદ નજ હોય. (વસ્તુ સ્વ-રૂપે બન્ને સોનુંજ છે.) જડ ઇન્-જે જડ (મૂર્ખ) હોય તેજ તેમને જૂદાં મમજો.

૫. શિષ્ય પોતાનો સિદ્ધાંત સ્થાપન કરે છે: નિર્લેપ ઇન્-પ્રહ્લ નિર્લેપ (ગુણાદિના લેપ રહિત). અખંડ (જેના અંશ—વિભાગ ન થાય એવું), અને સંતત (સર્વદા એક સરખું) છે; તેનામાં ત્રિકાળે (ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યમાં) ભેદ નથી કહે ઇન્-વેદ પણ ભેદને વૃથાજ કહે છે. “ એકમેવા દ્વિતીયંબ્રહ્મનેહનાનાસ્તિકેંચન ” “ દ્વિતીયાદ્વિભયંભવતિ ” (શ્રુતિ). કે' ઇન્-કોઇ ભેદને સત્ય કહે તો તેને બાળ (અજ્ઞાન) સમજો.

૬ સુણી ઇન્-તું સાંભળેળી વાત કહે છે. અવદાત—નિર્મળ. ૭ ગુરૂ દેત (ભેદ) પ્રતિપાદન કરે છે: એક ઇન્-સાંભળ, એકજ દ્રવ્યની અવસ્થાઓ

છે ભેદ નામાકારથી, વળી ક્રિયાથી પણ હોય;
જે મૃદાથી આવે નહિ તે, ઘટે આવે તોય.

૮

પદ ૨૮ મું.

લહરી કુંડળ ને વળી કળશ જી, જળ કંચન ભૂમિથી દર્શ જી;
સમીર સોની કુલાલ પાખે જી, ભેદ ન ઉપજે નિખર્યો આંખે જી. ૧
પણ ત્રય હેતુ કારણ ન હોય જી, શ્રુતિ સ્મૃતિ બોલે સહુ કોય જી;
ઉપાદાન ઘટ મૃત્તિકા કહિયે જી, નિમિત્ત કારણ કુલાલ કહિયે જી. ૨

ઢાળ.

કહિયે વળી સમવાયી કારણ, વિવર ચક્ર ને દંડ;
એ ત્રણ કારણથી, સમજી લે રચ્યું ખલાંડ.

૩

અતેક પ્રકારની થાય છે. તે માટે—તે અવસ્થા પરત્વે કાર્ય વસ્તુ અને કારણ વસ્તુ એવા બે ભેદ વસ્તુના પડે છે. એ ભાવ છે.

૮ ભેદનું કારણ: છે ઇ—નામથી, આકારથી અને ક્રિયાથી પણ ભેદ છે. ભેદનું સમર્થન કરવા દૃષ્ટાંત આપે છે કે, જે ઇ—જે તોય (જળ) મૃત્તિકાથી ન આવે તે ઘટથી આવે છે. અર્થાત્ જે ઘટ (કાર્ય) અને મૃત્તિકા (કારણ) એ બેમાં ભેદ ન હોત તો જળ લાવવા રૂપ કમ જેમ ઘટથી થાય છે તેમ મૃત્તિકાથી પણ થવું જોઈએ. પણ (માટી તો પાણીમાં પીગળી જાય છે તેથી) તે થતું નથી માટે કાર્ય વસ્તુ અને કારણ વસ્તુમાં ભેદ છે એજ સિદ્ધ છે.

૧ લહરી (લેહેર—તરંગ). કળશ—ઘટ. જળ કારણથી લહરી કાર્ય, કંચન કારણથી કુંડળ કાર્ય અને ભૂમિ કારણથી ઘટ કાર્ય, ઉપજે છે. એ ભેદ ઉપજવાનાં ત્રણ નિમિત્ત અનુક્રમે બતાવે છે: સમીર ઇ—સમીર (વાયુ), સોની અને કુલાલ (કુંભાર). એ ત્રણ વિના ભેદ ઉપજતો નથી.

૨ કાર્યના હેતુ કહે છે: પણ ઇ—ત્રણ હેતુ વિના કારણ હોય નહિ. શ્રુતિ ઇ—શ્રુતિ (વેદ), સ્મૃતિ અને સહુ કોય (પુરાણ આદિક) બોલે (કહે છે). ત્રણ કારણના નામ કહે છે: ઉપાદાન ઇ—ઘટ રૂપ કાર્યનું મૃત્તિકા એ ઉપાદાન કારણ; કુલાલ (કુંભાર) એ નિમિત્ત કારણ કહિયે.

૩ કહિયે ઇ—વિવર (પોલાણ), ચક્ર અને દંડ, એમને ઘટ કાર્યનું સમવાયી કારણ કહિયે. દ્યારામે ઉપાદાન, નિમિત્ત અને સમવાયી ત્રણ પ્રકારનાં કારણ બતાવ્યાં છે, પણ સાંખ્યાદિ મતવાળા ઉપાદાન અને નિમિત્ત બેજ

- જો નિર્ગુણ નિરાકાર વાણ, બીજું ન હોયજ કોય;
તો તું કે' આ સૃષ્ટિ, શી રીતે અભેદ હોય. ૪
- સુણી શિષ્ય બોલ્યો સાંભળો, મહારાજ કો'છો જ્યમ;
હું કદાપિ હા કહું પણ, એમ વાદી માને ક્યમ. ૫
- તે એમ કહે છે સાંભળો, કોઈ કાચ મંદિર માંય;
જન ગયો એક અનેક રૂપે, થયો પોતે ત્યાંય. ૬
- નિજ છાયા દર્પણે દખી, માને અવર હામે હામ;
ભૂલો પડ્યો પ્રતિબિંબ નિર્બી, આપણુંજ અભિરામ. ૭
- ત્યાં દૃષ્ટા દૃષ્ટ નથી અવર, સૃષ્ટા ન સૃષ્ટિ કોય;
છે દયાપ્રીતમ બ્રહ્મ તે એક, વાદી કે' સૌ કોય. ૮

કારણ માને છે અને ન્યાય વૈશેષિક મતવાળા સમવાયી, અસમવાયી અને નિમિત્ત ત્રણ કારણ માને છે. જેમાંથી કાર્ય ઉત્પન્ન થાય તે પદાર્થને તેનું ઉપાદાન કારણ કહેછે. જેમ ઘડાનું કારણ મૃત્તિકા, વસ્ત્રનું કારણ તાંતણા, વગેરે. એનેજ ન્યાયમાં સમવાયી કારણ કહેછે. ઉપાદાન કારણના ઉપાદાનને અસમવાયી કારણ કહેછે. જેમ ઘડાનું કારણ પૃથ્વી; વસ્ત્રનું કારણ રૂ વગેરે. બીજાં તમામ કારણો કે જે કાર્ય થયા પછી તેમાં મળેલાં ન હોતાં દૂર ખશી જાય છે તેને નિમિત્ત કારણ કહેછે. એ રીતે જોતાં ચક્ર અને દંડ નિમિત્ત કારણ હરે છે, તેને દયારામ સમવાયી કારણ ગણે છે તે બરાબર નથી. અથવા ઉપાદાન કારણ ગણાવ્યા પછી સમવાયી જે ઉપાદાનના પર્યાય રૂપ છે તેને ત્રીજું કારણ ગણવું યોગ્ય નથી.

૪ શી રીતે ઇ—અભેદ—અભેદવાળી. જો એક નિર્ગુણ અને નિરાકાર બ્રહ્મ વિના બીજું કંઈ હોયજ નહિ તો બ્રહ્મથી અભેદવાળી આ સૃષ્ટિ શી રીતે ઉત્પન્ન થઈ તે તું કહેતી ?

૭ છાયા—પ્રતિબિંબ. અવર—બીજો. બીજા ધણા છે એમ માને. આપણુંજ—પોતાનુંજ. અભિરામ—સુંદર.

૮ દૃષ્ટા—જોનાર. દૃષ્ટ—જોવામાં આવેલી વસ્તુ. (તેમજ) સૃષ્ટા—ઉત્પન્ન કરનાર. સૃષ્ટિ—ઉત્પન્ન કરેલી વસ્તુ. એ પણ નથી. બ્રહ્મ ઇ—તે એક બ્રહ્મજ છે. અને જીવાદિ સૃષ્ટિ તેનાં પ્રતિબિંબ છે. એમ સર્વે વાદી અર્થાત્ (વેદાંતી) કહેછે.

પદ ૨૯ મું.

જળ ભરી ધરીએ કોટિક કળશ જી, તેટલા રવિ તેહ માંયે દર્શ જી;
ત્યમ સંયોગે કરીને માંય જી, રૂપ પ્રલ્લનાં ઘણાં જાણાય જી. ૧
એમ મુણી વધા શ્રીગુરુ વાણી જી, મેં મતિ તારી અતિ જડ જાણી જી;
મુણી તારી વાતો હાંસી આવે જી, વદતો એ સંભવ લાજ ન લાવે જી. ૨

ઢાળ.

તું લાવતો! નથી લાજ મન જે, ખોટું સંભવશે કહીં;
જે તારા મતમાં પ્રલ્લને તો, રૂપ મૂળગું છે નહીં. ૩
(વળી) દર્પણ સ્થાની માયા કહી તે, માયા કપટનું નામ;
તે કપટમાં ક્યાં અમળતા ગણો, આદર્શ કેરે ઠામ. ૪
પ્રતિબિંબ ન પડે રૂપ વણ, નિર્મળો વસ્તુ પાખ્ય;
પવનનું પ્રતિબિંબ કાષ્ટનાં, કહીં પડયું દીકું ભાખ્ય? ૫
વળી તું અભેદ કહે જ્યહાં, ત્યાં ભેદ ભાસે સત્ય;
જે તુંજ તારા કલ્યાથી, બંધાય છે વણ મત્ય. ૬
એક કાચ બીજે નર ગણો, વળી છાયા તેની ત્રીજી;
કોઈ અજ્ઞ એથો મળ્યો સંગે, ભ્રમણમાં મતિ ભીજી. ૭
અવયવ વિના છાયા ન સંભવ, દયાપ્રીતમ રંચ;
સમજે ન જડ તું પણ, બને નહીં યુગલ વણ પ્રપંચ. ૮

૧ સંયોગે ઈન્—જળની સાથે રવિના રૂપનો સંયોગ થવાથી જેમ
અનેક પ્રતિબિંબ ભાસે છે તેમ માયાની સાથે પ્રલ્લનો સંયોગ થવાથી જી-
વાદિ અનેક પ્રતિબિંબ ભાસેછે, એ ભાવ છે.

૪ અમળતા—નિર્મળતા. આદર્શ ઇન્—આદર્શ (આરસી) ને ઠામે
જેવી નિર્મળતા છે તેવી (મલિન) માયામાં નિર્મળતા ક્યાં ગણો છો?

૫ ગુરુ કહેછે: તું કહેછે કે માયામાં પ્રલ્લનું પ્રતિબિંબ પડે છે તો,
પ્રતિબિંબ પડવાને જે વસ્તુ જોઈએ. રૂપ (આકાર) વાળું બિંબ, અને જેમાં
પ્રતિબિંબ પડવાનું છે તે વસ્તુની નિર્મળતા. પાખ્ય—પાખે—વિના.

૬ વણ મત્ય—મતિ વિના. ૭ અજ્ઞ—અજ્ઞાની—મૂર્ખ.

૮ અવયવ ઈન્—અવયવ વિના છાયા—પ્રતિબિંબનો રંચ (લેશ) સંભવ
નથી. યુગલ—જોડું. પ્રપંચ—વિસ્તાર.

પદ ૩૦ મું.

અખંડ વ્યાપક અરૂપ જાણાયા જી, ત્યાં પ્રતિબિંબજી શું શી છાયા જી;
અગુણ એક ત્યાં ભિન્ન શી માયા જી, માયાએ તો એક શીદ ગાયા જી. ૧
રૂપ વિના કર્તૃત્વ ન હોય જી, સગુણ વિના સૃષ્ટિ નહિ કોય જી;
જો કરતા ન હોય સાકાર જી, તો અવયવ હોય ક્યમ સંસાર જી. ૨

હાળ.

સંસાર રૂપ ન હોય જો, કરતા પુરૂષ ન હોય;
કારણ સરીખું કાર્ય સઘળી, સૃષ્ટિ શે નવ જોય. ૩
હરિ રૂપાદિક સહુ જોઈ નિજ, જગતનું કીધું જાણ્યું;
ના કહે તે અજ્ઞાન છે, તું સત્ય કરી પ્રમાણ્ય. ૪
કહે કર પદાદિ ન પ્રભ શ્રુતિ, છે ગૃહણ ગતિ આશ્ચિ;
નિર્વાહ ક્યમ તે રચ્યાનો જો, કે'શ છેક અલીક. ૫

૧ અખંડ ઇ-જો અખંડ, વ્યાપક અને અરૂપ (રૂપ અથવા આકાર વિનાનું) જાણાય (અર્થાત્ કહેવાય) છે તેનું પ્રતિબિંબ શું કે છાયા શી? અગુણ ઇ-ગુણ રહિત પ્રભ જો એકજ છે તો તેનાથી ભિન્ન (જુદી) માયા શી? અને તેનાથી ભિન્ન માયા છે તો એક શીદ ગાયા—કહ્યા.

૨ સાકારત્વ અને સગુણત્વનું સ્થાપન: રૂપ ઇ-રૂપ વિના—આકારવિના કર્તૃત્વ (જગતને ઉત્પન્ન કરવાપણું) હોય નહિ (સંભવે નહિ.) સગુણ ઇ-સગુણ ઇશ્વર હોય નહિ તો કોઈ સૃષ્ટિ પણ ન હોય. સાકાર ઇ-જો સાકાર કર્તા ન હોય તો સંસારને અવયવ (વિભાગ) કેમ હોય ?

૩ સંસાર ઇ-જો કર્તા ન હોય તો સંસારનું રૂપ (આકાર) પણ ન હોય. કારણ—ઉપાદાન કારણ. સૃષ્ટિ ઇ-સઘળી સૃષ્ટિ તું શે નથી જોણી જોતો ?

૪ હરિ ઇ-હરિએ નિજ (પોતાનાં) રૂપાદિક સહુ જોઈને જગતનાં પણ રૂપાદિક કીધાં છે એમ તું જાણ.

૫ કહે ઇ-તું કહે છે કે પ્રભને કર (હાથ) પદ (પગ) આદિક નથી તો તેણે પ્રહણ કર્યું, તેણે ગતિ (ગમન) કરી, આદિ શ્રુતિ છે (ભાગવતાદિ-માં અમે સાંભળ્યું છે). નિર્વાહ ઇ-(તેમજ તેણે આ વિશ્વ રચ્યું છે) જો તું છેક અલીક (મિથ્યા) કહીશ (અર્થાત્ પ્રભ હાથ પગ વિનાનું નિરાકાર

સિદ્ધાંત તેનો એજ છે, પ્રાકૃત ન ઇન્દ્રિય ધર્મ;
 છે અપ્રાકૃત આનંદમય, સહુ રૂપાદિ શ્રુતિ ધર્મ. ૬
 તું કહીશ તેજ્ઞેમય કહે, સહુ બ્રહ્મ ગોળાકાર;
 તે રૂપ અક્ષરધામ હરિ, તે માંહ્ય છબી સાકાર. ૭
 તેની સમીપ (જે) વસનાર મહા, પ્રભુ સદૃશ નિત્યજ સિદ્ધ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણશુ તે, રમે અચળ પ્રસિદ્ધ. ૮

પદ ૩૧ મું

વળી સમજવું દઈ દૃષ્ટાંત જી, તારા મનની ટળવા બ્રાંત જી;
 જેમ કચ્છપ છે કર પદ મુખ જી, રમે સન્નતિમાં લહે સુખ જી. ૧
 કોઈ વિગતીય આવે જ્યારે જી, વર્તુલ રૂપે થઈ જાય ત્યારે જી;
 અંગ સકળ છે પણ સંતાડે જી, શૂન્ય સરીખી પીઠ દખાડે જી. ૨

અને કર્તૃત્વાદિ રહિત છે એમ કહીશ) તો તે રચ્યાનો (અને ભાગવતાદિમાં
 જે તેનું ગૃહણ, ગમન, આદિ વર્ણ્યું છે તેનો) નિર્વાહ કેમ થશે ? તે બનવું શી
 રીતે શક્ય થશે ?

૬ ('ત્યારે શું ખરું છે ? ' એવી અપેક્ષા ઉત્પન્ન કરીને સમાધાન કરે-
 છે કે,) સિદ્ધાંત ઇ—તેનો સિદ્ધાંત એજ છે કે, તેને પ્રાકૃત (પ્રકૃતિજન્ય—
 સાધારણ જીવના જેવા) ઇન્દ્રિય ધર્મ નથી, પણ અપ્રાકૃત (દિવ્ય) અને આ-
 નંદમય સહુ રૂપાદિ ગુણવાળો તે છે. એવો શ્રુતિનો ધર્મ (ગૃહ્ય—ધ્વનિ) છે.

૭ તું ઇ—ત્યારે બ્રહ્મને તેજ્ઞેમય ગોળાકાર કહે છે એવો અભિપ્રાય છે
 એમ તું કહીશ તો, (તેનું સમાધાન એમ છે કે) તે રૂપ—ગોળાકાર અને
 તેજ્ઞેમય અક્ષરધામ—હરિને વસવાનું ધામ છે; અને તે માંહે બગવાનની સા-
 કાર છબી છે.

૮ નિત્યજ સિદ્ધ—નિત્યસિદ્ધ—ઉત્પત્તિ વિનાશ રહિત. અચળ—ચળે
 નહિ એવા અર્થાત અવિનાશી.

૧ કચ્છપ—કાચખો. કાચખાને કર (હાથ) , પદ અને મુખ છે. અને તે
 સન્નતિ—સન્નતીય (કાચખા) માં રમે છે. ૨ વિગતીય—ખીજી જાતનો પ્રાણી.
 વર્તુલ—ગોળ.

ઢાળ.

- દેખાય શૂન્ય સરીખડું, વપુ વિજતીયથી જ્યમ;
 ત્યમ શૂન્યવાદી શૂન્ય સરખા, માને દેખે બ્રહ્મ. ૩
- જે જેવા જાણીને ભજે, હરિ તેને તેવા થાય;
 શ્રીમુખે શ્રીગીતાબ્રમાં, એમ કહ્યું વૈકુંઠ રાય. ૪
- જ્યમ સૂર્યમંડળ જોઈ, જગ સહુ કહે ગોળાકાર;
 'છે દૂરના જોનાર દેખે, નહીં રૂપ લગાર. ૫
- પણ અરુણાદિક અવલોકે અંતર, રૂપ રહે રવિ પાસ;
 એમ મંડળ અક્ષર તેજોમય માંડે, સૂર્ય ત્યમ અવિનાશ. ૬
- છે ધામી નટવર પુરૂષોત્તમ, કૂટસ્થ અક્ષરધામ;
 તેની પ્રતીતિ થાવા પ્રતિ, નિધિ પ્રકટ શાલિગ્રામ. ૭

૩ વપુ—શરીર. ત્યમ ઈં—તેમ શૂન્ય સરખા (બુદ્ધિશૂન્ય સરખા) શૂન્યવાદી (એક પ્રકારના બૌદ્ધમતવાળા શૂન્યવાદી કહેવાય છે પણ દયારામે આ સ્થળમાં વેદાંતીઓને શૂન્યવાદી કહ્યા હોય એમ જણાય છે) બ્રહ્મને જેવા માને છે તેવા દેખે છે. અર્થાત્ તેઓ બ્રહ્મને નિર્ગુણ અને નિરાકાર માને છે ખરે તે તેમને તેવા દેખાય છે.

૪ તેને તેવા થાય—તેને તેવા થઈને દેખાય. શ્રીમુખે ઇં— (જુઓ ભગવદ્ગીતા અધ્યાય ૭ મે.) “યોયોયાંયાંતનુમક્તઃશ્રદ્ધયાર્ચિતુમિચ્છતિ । તત્પતસ્વાચલાંશ્રદ્ધાંતામેવવિદધામ્યહમ્ ॥૨૧॥ સતયાશ્રદ્ધયાયુક્તસ્તસ્યાગોધનર્મીહતે । લભેત્ચતતઃ કામાનમયૈવવિદિતાં હિતાં ॥ ૨૨ ॥

૬. પણ ઈં—પણ જેઓ રવિની પાસે રહે છે તેઓ અરુણાદિક (સૂર્યના સારથિ વગેરે) નાં રૂપને અંતર—અંદર (સૂર્યમંડળમાં) અવલોકે (જુઓ).

૭ કૂટસ્થ—(કૂટ-એરણની પેઠે સ્થ-સ્થિત. એરણ પર જેમ અનેક ધાટ ધરાય છે તથાપિ તે જેવીને તેવીજ નિર્લેપ છે, તેમ પ્રાણી માત્રનો સાક્ષીરૂપ અંતરાત્મા જે સર્વ જાણે છે પણ સુખ દુઃખાદિ ભોગથી નિરાળો રહે છે તે કૂટસ્થ) અક્ષર. “દ્વાવિમૌપુર્ણાલોકેક્ષરશ્ચાક્ષરૈવચ । ક્ષરઃસર્વાણિભૂતાનિકૂટસ્થોક્ષરઃકચ્યતે ॥ ઉત્તમઃપુરુષસ્ત્વન્યઃપરમાત્મેત્યુદાહતઃ ॥”(ગીતા). દયારામે એમ માનેલું જણાય છે કે, બ્રહ્મ (પુરૂષોત્તમ) ને રહેવાનું જે ધામ તેજ અક્ષર અથવા અક્ષરધામ અથવા કૂટસ્થ. અને વેદાંતીઓ એક ચેતન પદાર્થનીજ ત્રણ

તે મધ્યથી રાધારમણ, નીકળ્યા વૃંદાવન;
જન દયાપ્રીતમ અધાપિ, સહુ શિલા દે દર્શન. ૮

૫૬ ૩૨ મું.

અરૂપ અગુણ તું કહે છે બ્રહ્મ જ, તેથી પર છે પુરૂષોત્તમ જ;
દિવ્ય જન્મ ને કર્મ જેનાં જ, પ્રાકૃત કે' કૃત્યાં કર્મ તેનાં જ. ૧
મન વાણીથી પર ગતિ ગૂઢ જ, તેને શું જાણે જન મૂઢ જ;
રૂપ વિના કાંઈ નહીં સુખકારી જ, શાણા સમજે હૃદ વિચારી જ. ૨

ઠાળ.

વિચારી જોયું શ્રીગુરૂ મેં, શિષ્ય બોલ્યો વાણી;
ગુણ રૂપ વણ પ્રતિબિંબ શું, મેં જુક્તિ જૂઠી જાણી. ૩

અવસ્થાઓ પરત્વે એ ત્રણ નામની યોજના કરેછે. એટલે, જ્યારે ચેતના પદાર્થ 'હું કર્તા, ભોક્તા, વગેરે છું' એમ માને છે ત્યારે તે જીવ, જ્યારે તે પોતાને કર્તા ભોક્તા નહિ, પણ તેનો સાક્ષી-દૃષ્ટા માને છે ત્યારે તે કૃતસ્થ, અને જ્યારે તે જ્ઞાનાદિકના સંસ્કારથી પોતાને બ્રહ્મરૂપ-સર્વ પ્રેમમય માને છે ત્યારે તે બ્રહ્મ કહેવાય છે.

૮. તેમધ્યથી ઇ.—શાલગ્રામ ગોળ છે. પણ તેમાંથી જ્યારે વૃંદાવનમાં હસ્તપાદાદિવાળા રાધારમણ (રાધા + રમણ—સ્વામી) નીકળ્યા ત્યારે ત્યાંના વાસીઓની પ્રતીતિ થઇ. શિલા—શાલગ્રામના પાપાણુ.

૧. પ્રાકૃત ઇ—તેનાં જન્મ કર્મને જે પ્રાકૃત (સામાન્ય જીવ જેવાં) કહે. તેનાં કર્મ કૃત્યાં જાણવાં. દિવ્ય—અલૌકિક—કાંઈક એવું કે, જેનો સંભવ છે, પણ તે મનુષ્યની કલ્પનામાં આવી શકતું નથી; કેમકે તે સમજાવવાને માટે ઉપમા નથી.

૨. મન ઇ—તે મન અને વાણીથી પર (મનથી ન કલ્પાય એવો કે વાણીથી ન વર્ણાય એવો) છે, અને એટલામાટેજ તે ગૂઢ છે. રૂપ વિના ઇ—રૂપ (આકાર) વિના મનુષ્યને કાંઈ સુખકારી લાગતું નથી (એવો મનુષ્યનો સામાન્ય સ્વભાવ છે. અને તેથી સાકાર ભક્તિની પણ ઉત્પત્તિ થઈ હશે).

૩. જુક્તિ ઇ—અર્થાત્ પ્રતિબિંબ વાદ યથાર્થ નથી એમ મેં જાણ્યું. એમ કરીને હવે વિવર્તવાદ આગળ ધરવાને પૂર્વપક્ષ કરેછે:—

- પાણુ જગત કો'છો સત્ય ક્યમ, શ્રીમુખે ફરી ફરી આપ;
જે દેખતાં મટી જાયછે, જ્યમ દોરડીનો સાપ. ૪
- જ્યમ રૂપું માને સીપ દેખી, પાણુ ન રૂપું થાય;
જે સત્ય રૂપું હોય તો, ક્યમ ઘરેણું ન ઘડાય. ૫
- જ્યમ મરીચિકા જળ જોઈ મૃગગણ, મતિ વિના અથડાય;
પાણુ ત્યાં ન કિંચિત તોય, ધાધ ધાઈ અમિત થઈ પસ્તાય. ૬
- એમ પ્રભમાં અજ્ઞાનથી, જગતની બ્રાંતિ હોય;
છે પ્રભ સત્ય સદાજ તેથી, જગત સત્ય ન કોય. ૭
- ગુરુ એમ બહુધા મુગ્ધી મેં, વિવર્તવાદની રીતિ;
જન દયાપ્રીતમ દઢ અભેદની, તેથકીજ પ્રતીતિ. ૮

પદ ૩૩ મું.

- રે જડ ! તુજને નથી કાંઈ જ્ઞાન જ, મિથ્યા પંડિતનું અભિમાન જ;
જૂડી જુક્તિ ગ્રહી ઈતિહાસ જ, જીવને નાખે ભ્રમની ફાંસ જ. ૧
- વાંકી ચૂકી સર્પની ભાત જ, જોઈ જેવડી કોઈ એક રાત જ;
સાચા કેરી વિના સજ્જતિ જ, ભ્રમ નવ હોય એ યુગ ખ્યાતિ જ. ૨

૪ પાણુ ઇન્-જે જગત્ તત્ત્વવિચારથી દેખતાં (જોતાં) મટી જાયછે (મિથ્યા ભાસેછે) તેને આપ શ્રીમુખે (પોતાને મુખે) ફરી ફરીને સત્ય કેમ કહોછો? દૃષ્ટાંતઃ જ્યમ ઇન્-જેમં તિમિરાદિક દોષથી દોરડીમાં સાપની બ્રાંતિ થઈ હોય તે દોષો લાવીને જોવાથી નિવૃત્ત થાયછે અને દોરડી વસ્તુ જે સત્ય છે તેજ સમજાય છે, તથા દોરડીને સાપ માનવાથી જે ભય કંપાદિક થયાં હોય છે તે પણ નિવૃત્ત થઈ જાયછે, તેમ અજ્ઞાન આદિક દોષથી પ્રભમાં જગતની બ્રાંતિ થઈ છે તે જ્ઞાનથી નિવૃત્ત થાયછે અને સત્યવસ્તુ જે પ્રભ છે તેજ જાણાય છે, તથા પ્રભને જગત્ માનીને જે સુખ દુઃખાદિ પ્રાપ્ત થયાં હોયછે તે પણ નિવૃત્ત થઈ જાય છે.

૬. મરીચિકા જળ-ઝાંઝવાંનું પાણી. મૃગગણ-હરણનું ટોળું. તેમ-જળ. ૮ દઢ અભેદની-જીવ અને પ્રભમાં ભેદ નથી એવી દઢ પ્રતીતિ.

૧. ફાંસ-ફાંસીમાં. ૨ સાચા ઇન્-સાચાની સજ્જતીય વસ્તુ વિના ભ્રમ થાય નહિ. અર્થાત્ કોઈ વખત સત્ય સર્પ દીકો ન હોય, અને દોરડી સર્પ-

ઢાળ.

છે ખ્યાતિ ચો યુગ સર્પ સાચો, માટ બ્રાંતિ હોય;
 ને જૂઠું પુષ્પ ગગનનું, દીકું કહે નહીં કોય. ૩
 ને સીપ સાચી હોય નહીં ને, રૂપ હોય ન સત્ય;
 ના સત્ય નર તો, જોઈ તેને, બ્રમી કો'ની મત્ય. ૪
 ને કિરણ સત્ય ન સૂર્યનાં તો, ચમક શાથકી થાય;
 રવિ કિરણમાં જળ છેજ માટ, ક્ષાર ક્ષિતિ દરથાય. ૫
 એ ચારે સત્યના ભેદ વણ, બ્રાંતિ કયડું નવ થાય;

ના આકારની (લાંબી વગેરે) ન હોય, તો દોરડીમાં સર્પનો ભ્રમ થાય નહિ. ચો-યુગ ઇ—એ વિષે ચો યુગ (છ) ખ્યાતિઓ છે. ખ્યાતિ—દોરડીમાં સર્પનો ભ્રમ કેવી રીતે થાય છે એ વિષે જૂદા જૂદા શાસ્ત્ર કર્તાઓએ જૂદી જૂદી રીતે કથન કરેલું છે. એ કથનને ખ્યાતિ કહેછે. પ્રસિદ્ધ ખ્યાતિઓ પાંચ છે: આત્મ-ખ્યાતિ, અખ્યાતિ, અસત્-ખ્યાતિ, અન્યથા-ખ્યાતિ, અને અનિર્વચનીય-ખ્યાતિ. દયારામ (ચો+યુગ) છ ખ્યાતિઓ કહેછે, પણ છઠ્ઠી ખ્યાતિ કોઈ શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ નથી. દોરડીમાં જે સર્પ જણાય છે તે સત્ નથી કેમકે દીવો લાંબી જોવાથી ત્યાં સર્પ જણાતો નથી. તેમજ તે અસત્ નથી કેમકે તે જોવામાં આવેછે તથા સત્ય સર્પથી થતાં ભયકંપાદિક તેથી ઉપજે છે. એવી રીતે જોને સત્ કે અસત્ એમાંથી એકે રીતે કહી શકાતું નથી. તેને અનિર્વચનીય-ખ્યાતિ કહેછે. એનેજ વિવર્તવાદ પણ કહેછે. અથવા, ચોયુગ—ચારે યુગમાં એવી ખ્યાતિ—પ્રસિદ્ધિ છે.

૩ ને ઈ—જો કે ગગન (આકાશ) નું પુષ્પ જૂઠું છે તો તેને 'મે' દીકું' એમ કોઈ કહેતું નથી.

૪ ના ઇ—તેમજ નર પણ સત્ય ન હોય તો કોની બુદ્ધિ ભ્રમે ? અર્થાત્ (જોનાર) નર, (સત્ય) છીપ અને (અસત્ય) રૂપ, એ ત્રણે ન હોય તો વિવર્ત અનેજ કેમ ?

૫ ચમક—ચળકાટ. રવિ ઈ—સૂર્યના કિરણમાં જળ છે માટે ક્ષિતિ (પૃથ્વી ઉપર) ક્ષાર (ખાર) જળ રૂપે દેખાય છે. (સૂર્યના કિરણમાં જળ છે એવી દયારામની કલ્પના છે).

જડ દુરાગ્રહ અળગો કરે તો, સાચું તે સમજાય. ૬
 સાવયવને વિવર્ત હોય, નહીં નિરવયવને કોય;
 સાચીજ વસ્તુ માંહ સાચો, હોય તેને હોય. ૭
 નિરરૂપ અહ્મ દયાપ્રીતમ વાણ, અવર હોય ન વસ્ત;
 તો તેને મત દષ્ટાંત કેરું, કથન પામે અસ્ત. ૮

પદ ૩૪ મું.

જે ભવ જૂઠો નિઃસંદેહજી, તો આ જૂઠો ઠરિયો દેહ જી;
 તદા દેહની કૃતિ પણ જૂઠી જી, સાધન જૂઠે ગયું ફળ ઉઠી જી. ૧
 વિના શરીર હોય ન જ્ઞાન જી, તે જૂઠે શો મોક્ષ મહાન જી;
 પ્રાપ્તિ સ્વાપ્નમાં થઈ હોય ગયું જી, જાગે ન સરે તેથી અર્થ જી. ૨

ઢાળ.

નિજ અર્થ સાચો સરે જેથકી, મળે પદ મહામોદું;
 તેતાણું હેતુ શરીર સુંદર, કયમ કહીએ ખોદું. ૩
 હરિ વસ્તુમાં મમતાપણું તે, ટળ્યું મિથ્યા જાણું;
 વસ્તુનો નાશ નથી કદા તું, સત્ય કરી પ્રમાણ. ૪

૬ એ ચારે ઇ—દોરડી અને સર્પ, આકાશનું પુખ્ત, સીપ અને રૂપ
 સૂર્યકિરણ અને મૃગજળ, એ ચારેમાં અસત્ પદાર્થથી સત્ પદાર્થનો ભેદ
 (ભિન્નતા) છે માટેજ આંતિ થાય છે.

૭ સાવયવ ઇ—જે અવયવવાળો પદાર્થ છે તેને વિવર્ત હોય—સંભવે છે,
 પણ નિરવયવને તો તે સંભવતો નથી. સાચી ઇ—સાચી વસ્તુમાં જે પદાર્થ
 સાચો હોય તેને વિવર્ત હોય.

૮ અહ્મ નિરવયવ—આકાર રહિત તથા રૂપ રહિત છે માટે તેને વિવર્ત લા-
 ગુ પડે નહિ એટલુંજ નહિ પણ એવા મત માનનારને મને દષ્ટાંતનો પણ સં-
 ભવ નથી. તે અતાવતાં કહે છે કે, નિરરૂપ ઇ—સ્પષ્ટ છે.

૧ સાધન જૂઠે—સાધન પણ જૂઠું છે અને તેથી, ગયું ઇ—તેથી ફળ
 પણ ઉઠી ગયું—ફળ પણ મિથ્યા છે.

૪ હરિ ઇ—હરિ રૂપ વસ્તુમાં મમતાપણું રાખવું તેનું નામજ ‘ મિ-
 થ્યાપણું ટળ્યું ’ એમ જાણુ. મિથ્યાપણું એ શબ્દથી વસ્તુ માત્રનો નાશ તુ
 સમજીશ નહિ—વસ્તુજ નથી એમ માનીશ નહિ.

જે વસ્તુ પોતાની લહી તે, નાશ પામે રોય;
 મારાપણું મિથ્યા ઠર્યું, વસ્તુ તો જ્યાં ત્યાં હોય. ૫
 તું કહેશ પરિણામે મૃષા, તે મંદ તારી મત્ય;
 સંસાર સૂક્ષ્મ બીજ રૂપે, સદા હરિમાં સત્ય. ૬
 જ્યમ વૃષા વિતે અન્ન, અંતર્યાન હોય સૌ જ્યેય;
 ક્યહું હતાં નહીં તો સમય આવી, ડોણ વરસ્યું તોય. ૭
 ભવ લીલા છે ભગવંતની, સંશય ન ભગવત રૂપ;
 છે કારણ સાચું દયામીતમ, કાર્ય પણ તદ્રૂપ. ૮

પદ ૩૫ મું.

નામ રૂપ ને ગુણ કરી ભેદ જી, સકળ રૂપ શ્રીહરિ કહે વેદ જી;
 વિચિત્ર લીલા રચી સમર્થે જી, રમાણુ પોતાને કરવા અર્થે જી. ૧
 સકળ સદૃશ હરિ લે જોઈ જી, હરિ સદૃશતા ન મળે કોઈ જી;
 આદ્યંતે એક રહે હરિ જોઈ જી, મધ્યે બહુ રૂપે પણ તેહ જી. ૨

૬ પરિણામે—છંવટે. મૃષા—મિથ્યા. સંસાર ઇં—સંસાર નાશ પામતો જણાય છે પણ તે નાશ પામતો નથી; કેમકે તે સૂક્ષ્મ રૂપે સદા હરિમાં રહે છે માટે સત્યજ છે. ૭ અન્ન—વાદળાં. ક્યહું—કોઈ જગાએ. સમય—વર્ષાસમય.

૮ ભવ ઇં—ભવ (સંસાર) એ ભગવંતની લીલા (રમત) છે અને તે ભગવત રૂપ—ભગવાનના જેવા રૂપવાળી છે. એમાં સંશય નથી. છે ઇં—કારણ સત્ય છે માટે કાર્ય પણ તદ્રૂપ (અર્થાત્ સત્ય) છે.

૧ નામ ઇં—હરિ સર્વ વસ્તુમાં નામ, રૂપ અને ગુણના ભેદથી રહેલા છે માટે તે સકળ રૂપ છે એમ વેદ કહેછે.

૨ સકળ ઇં—હરિને તું સકળ સદૃશ (સર્વના જેવો) જોઈ લે. હરિ ઇં—પણ હરિની સદૃશતા (સમાનતા) કોઈ મળશે નહિ. આદ્યંતે ઇં—જગતના આદિમાં અને અંતમાં એક હરિજ રહે છે અને મધ્યમાં પણ બહુ રૂપે કરીને તેજ રહેછે. (એ રીતે હરિ વિના બીજું કંઈ નથી એમ સમજવું એમ કહેવાનો અભિપ્રાય છે.)

ઢાળ.

તેહજ સકળ સર્વત્ર કારણ, કાર્ય ભેદ અભેદ;	
તું નામ રૂપ વિનાશ કે' છે, વૃથા કહે છે વેદ.	૩
પોતેજ રચનારૂપ હરિ, પોતેજ જોય અનૂપ;	
ચિત્ત શુદ્ધથી નિર્ખતાં, ભાસ વિલાસ છે તદ્રૂપ.	૪
સુણી એમ બોલ્યો શિષ્ય, ગુરુ મુજ સંદેહ ઉપન્યો એહ;	
સર્વત્ર હરિ તો શ્રેય કયમ નહિ, જ્યાં ત્યાં કરતાં સ્નેહ.	૫
કરી શ્રવાણ શ્રીગુરુ બોલિયા, તુને સંશય ઉપન્યો સત્ય;	
પણ શ્રવાણ કર્ય શંકા ઢળે, નિશ્ચલિત રાખી મત્ય.	૬
ભૌતિક અધ્યાત્મિક ને, અધિદેવ હરિ ત્રિરૂપ;	
જ્યમ ગંગાવારિ તીર્થ દેવી, ક્રમ વિવેક અનૂપ.	૭
એ રૂપ ત્રણે સુરસરિ, વ્યવહાર જૂદો જ્યમ;	
જળ જગત્ તીરથ અંતરયામી, દેવી પુરૂષોત્તમ.	૮

૩ તેહજ ઈં-સર્વત્ર સકળ (કાર્ય) તું કારણ તે છે; સકળ કાર્યના ભેદનું અને અભેદનું કારણ પણ તેજ છે. તું ઈં-તું તો નામ અને રૂપનો વિનાશ કહેછે પણ વેદ તો નામ રૂપને વૃથા (મિથ્યા) કહેછે.

૪ પોતેજ ઈં-જગત્ રચનારૂપ પોતેજ છે અને તેને જોનારા પણ પોતેજ છે. ભાસ ઈં-જગત્માં જે ભાસ થાય છે તે અને જે વિલાસ જોવામાં આવે છે તે તદ્રૂપ (હરિરૂપ) છે.

૫ શ્રેય-કલ્યાણ. ૬ નિશ્ચલિત-સ્થિર. ૭ ભૌતિક ઈં-હરિ ત્રિ રૂપ-ત્રણ રૂપવાળો છે: ભૌતિક (પૃથ્વી આદિ ભૂતરૂપ), અધ્યાત્મિક (આત્મા સંબંધી રૂપ), અધિદેવ (દેવ સંબંધી રૂપ). જ્યમ ઈં-જેમ ગંગાનદીનો જળરૂપે (અધિભૂત), તીર્થરૂપે (અધ્યાત્મિક), અને દેવીરૂપે (અધિદેવ) ક્રમથી વિવેક કરવો તે અનૂપ (અનુપમ) છે તેમ.

૮ સુરસરિ (સુરસરિત)-ગંગા. એ ઈં-એ ત્રણે રૂપ સુરસરિતનાં છે તથાપિ તેનો વ્યવહાર જેમ જૂદો થાય છે તેમજ પુરૂષોત્તમ વિષે સમજવું. (દેવીનાં ત્રણે રૂપનું દૃષ્ટાંત સ્પષ્ટ કરે છે): જળ ઈં-જેમ ગંગાનું જળરૂપ અધિભૂત છે તેમ પુરૂષોત્તમનું જગત્રૂપ અધિભૂત છે; જેમ ગંગાનું તીર્થ રૂપ અધ્યાત્મ છે તેમ પુરૂષોત્તમનું અંતર્યામીરૂપ અધ્યાત્મ છે; જેમ ગંગાનું દેવીરૂપ અધિદેવ છે તેમ પુરૂષોત્તમ એ અધિદેવ છે.

પદ ૩૬ મું.

નિરાવર્ણું અગ્નિ જ્યમ બાળે જી, સાવરણું સ્પર્શે ત્યમ ન પ્રજાળે જી;
એમ હિત હરિનું સંસૃતિ ટાળે જી, પ્રીત પ્રપંચે ભદ્ર ન ભાળે જી. ૧
થડ ડાળાં અળગાં નહિ કોય જી, પણ સિંચન તે થડને હોય જી;
ખલ્લ સત્ય ને જગત અસત્ય જી, એમ કહે કાણા વણુમત્ય જી. ૨

ઢાળી.

મતિ હીણુ લોચન એક દોષ, ખલ્લ અવર ન કોય;
તેતણે મત દૃષ્ટાંત કેરું, કથન ક્યમ કરી હોય. ૩
તવ શિષ્ય કહે ગુરુ સાંભળો, પરમાર્થમાં હરિ એક;
વ્યવહારમાં સહુ સત્ય છે, વર્ણવી વસ્તુ અનેક. ૪
જ્યાં લગી જેને નિજ સ્વરૂપનું, નથી ઉપજ્યું જ્ઞાન;
ત્યાં લગી તેને ભેદ વસ્તુ, તણુ રહેછે ભાન. ૫

૧. નિરાવર્ણું—આવરણું (પડદા) વિનાનો. સાવરણું—આવરણું સહિત. એમ છં—એ પ્રમાણે હરિનું હિત (હેતુ અથવા પ્રીતિના અર્થમ્, વાપર્યો છે) સંસૃતિ (જન્મ મરણરૂપ સંસાર) ને ટાળે છે પણ પ્રીત છં—પ્રીતિમાં પ્રપંચ (કપટ) હોય તો તેથી તે ભદ્ર (કલ્યાણ-ભલું) ભાળતો નથી—અર્થાત્ પામતો નથી.

૨. થડ છં—સ્પષ્ટ છે. એજ પ્રમાણે જગત્ એ ડાળરૂપ છે અને હરિ થડ રૂપ છે માટે હરિને ભજવાથીજ સંસૃતિ ટળે; જગત્ને ભજવાથી નહિ. કાણા—એક નેત્રવાળા અર્થાત્ એક પક્ષે જોનાર.

૩ લોચન એક—એક આંખે. દૃષ્ટાંત છં—એક ખલ્લ વિના બીજું છેજ નહિ ત્યારે દૃષ્ટાંત જ્ઞાનું આપી શકાય ?

૪ તવ છં—(હવે શિષ્ય નવો પૂર્વપક્ષ કરેછે :) પરમાર્થમાં—પરમાર્થ દૃષ્ટિએ—તત્ત્વદૃષ્ટિએ તો એક હરિજ છે; પણ વ્યવહારમાં—વ્યવહાર દૃષ્ટિએ તો જે અનેક વસ્તુઓ વર્ણવી છે તે સહુ (જગત્) સત્ય છે.

૫ નિજ સ્વરૂપનું—આત્મસ્વરૂપનું—‘ હું કોણ છું ? અવિનાશી એવન કે વિનાશી જડ ’ એવી રીતનું. ભેદ વસ્તુતણું—હારે અને જગત્ ભિન્ન છે એવી રીતનું.

પ્રકૃતિવિકાર મટી ગયે, વ્યવહાર ભેદ અસત્ય;
 બ્રાંતિજ નિત્ય વ્યવહાર છે, ગુરુ શિષ્ય ત્યાં લગી સત્ય. ૬
 જ્યાં લગી કાંઈ એક રહે છે, અજ્ઞાન કરો લેશ;
 ત્યાં લગી ગુરુજી કરે છે, ધ્રુવ શિષ્યને ઉપદેશ. ૭
 ગુરુ દયાપ્રીતમ જ્ઞાન અખંડિત, સ્વરૂપ નિજ કરી જાણે;
 તદપિ પૂર્વ અધ્યાસ દૈતની, બ્રાંતિ મનમાં આણે. ૮

પદ ૩૭ મું.

એમ સુણી આચારજી બોલ્યા જી, જૂઠી જુક્તિ દેખી ડોલ્યા જી;
 અતિ અજ્ઞાની શિષ્ય વખાણ્યો જી, ગુરુ આજુ અજ્ઞાની પ્રમાણ્યો જી. ૧
 ગુરુને ન કંઈ પૂર્ણ જ્ઞાન જી, ભેદ દૃષ્ટિમાં ઉભય સમાન જી;
 એકજ જ્ઞાન હું છું સહુ ડામે જી, મુજ વાણ વસ્તુ અવર ન નામે જી. ૨

૬ પ્રકૃતિવિકાર—પ્રકૃતિ (સ્વભાવ—માયા) થી થયેલો વિકાર (ફેરફાર). તત્ત્વજ્ઞાનવડે સમજવામાં આવશે કે એકજ પરમાત્મ વસ્તુમાં આ સહુ ફેરફાર પ્રકૃતિથી થયેલો છે. પણ તે અસત્ય છે ત્યારે વ્યવહાર દૃષ્ટિથી જે ભેદ (હરિથી જગત્તુ જૂદાપણું) મનાયલો છે તે અસત્ય લાગશે. બ્રાંતિ ઈ—વ્યવહાર નિત્ય (નિરંતર) બ્રાંતિજ (નિશ્ચય બ્રાંતિરૂપ) છે.

૭ ધ્રુવ—નિશ્ચય. ૮ ગુરુ ઈ—દયારામના પ્રીતમ અખંડિત જ્ઞાન નિજ સ્વરૂપ છે એમ ગુરુ જાણે—જણાવે, તદપિ (તોપણ) શિષ્ય, પૂર્વના દૈત અધ્યાસની—પાછલા જન્મમાં જે જ્ઞાનને વિષે દૈત (જગત અને જ્ઞાન ભિન્ન છે એમ એપણું માનવું તે દૈત કહેવાય છે.) રૂપ અધ્યાસ (આરોપ) થઈ ગયો છે તેથી પાતાના મનમાં બ્રાંતિ આણે છે—હરિ અને જગતને જૂદું જુદું એ છે. (અહીં સુધી વેદાંત મતના સ્થાપન રૂપ પૂર્વપક્ષ શિષ્યે કર્યો, તેના ઉત્તર રૂપ સમાધાન ૩૭ માં પદમાં કહેશે.)

૧ ડોલ્યા—માથું ધૂણાવ્યું. અતિ ઈ—શિષ્યને અતિ અજ્ઞાની કહીને વખાણ્યો (વક્રોક્તિ). આજુ—સામે.

૨ ગુરુને ઈ—(શિષ્યે પાછળ જે પૂર્વપક્ષ કર્યો તે પ્રમાણે જોતાં) ગુરુને પૂર્ણ જ્ઞાન છે એમ ન કંઈ—નહિ સાબિત થયું; (કેમકે) ભેદદૃષ્ટિમાં તો ઉભય

ઢાળ.

નામે ન વસ્તુ અવર એવું, જ્ઞાન હોયજ નેને;	
હે શિષ્ય! પૂર્ણ જ્ઞાની, તારે મતે કે' છે તેને.	૩
જ્યાં લગી અંતરમાં રહ્યો, અજ્ઞાન કેરો લેશ;	
ત્યાં લગી તુંજ વિચાર છે, શું ગુરુ માંહ્ય વિશેષ.	૪
ગુરુ શિષ્ય બંધે બરાબર, જ્યાં લગણુ દૃષ્ટિભેદ;	
વાણજ્ઞાન તુજને ઉપજે છે, સત્ય વચને ખેદ.	૫
સુણી શિષ્ય બોલ્યો પ્રભો! ક્યમ, સમતા ઉભયને આપી;	
ગુરુ બ્રહ્મ જીવનો ભેદ તો, જાણતા છે ન કદાપિ.	૬
અજ્ઞાન ઘાડું શિષ્યને, આપથી બીજો દેખે;	
નિરૂપ નિર્ગુણ બ્રહ્મ તે છું, હુંજ એવું લેખે.	૭
સ્વપ્ને ન દૃષ્ટિ અવર ગુરુ, શિષ્યને મહાઅજ્ઞાન;	
ગુરુ દયાપ્રીતમરૂપ તો, ક્યમ હોય શિષ્ય સમાન.	૮

પદ ૩૮ મું.

સુણી એમ વદિયા ગુરુ વચન જી, તું સમ નથી કેો મૂરખ જન જી;
ભેદશૂન્ય જો ગુરુ નિજ પેખે જી, ગુરુ શિષ્યને ભિન્ન ન દેખે જી. ૧

(ગુરુ શિષ્ય બન્ને) સમાનજ રહ્યા. (કારણ કે ગુરુએ શિષ્યને પોતાથી જૂદો જાણ્યો ત્યારેજ તેને બોધ કરવા પ્રવૃત્ત થયો કે નહિ. શિષ્ય તો ભેદ દૃષ્ટિવાળો હતોજ અને ગુરુ પણ ભેદ દૃષ્ટિવાળો છે એમ એમના બોધરૂપ કૃત્યથી સાબિત થયું, માટે બન્ને ભેદ દૃષ્ટિવાળો છે. એમ કહેવાનો અભિપ્રાય છે).
નામે-નામ માત્ર.

૪ તુંજ ઈ—તુંજ વિચાર કરની? કે ત્યાં લગી ગુરુમાં શું વિશેષ છે?
૫ દૃષ્ટિભેદ—ભેદદૃષ્ટિ. ૬ સમતા—સમાનતા. ગુરુ ઈ—ગુરુ તો બ્રહ્મ અને જીવ એ બેમાં કદાપિ ભેદ જાણતા છે ન-જાણતા નથી.

૭ લેખે—ગુરુ લેખે. ૮ સ્વપ્ને ઈ—ગુરુને તો સ્વપ્ને પણ અવર (મારા વિના બીજો કોઈ છે એવી) દૃષ્ટિ નથી. ગુરુ ઈ—દયારામના પ્રીતમ (બ્રહ્મ રૂપ જે ગુરુ તે (અજ્ઞાની) શિષ્ય સમાન કેમ હોય? ૧ ભેદશૂન્ય-ભેદ બુદ્ધિ રહિત. નિજ-પોતાને.

અવર વસ્તુ નો છે નહીં લેશ જી, ગુરુ કરે કોને ઉપદેશ જી;
ભેદદષ્ટિ તુજ મન નહીં જ્ઞાની જી, સુણ્યો ન ઉપદેશ અજ્ઞાની જી. ૨

ઢાળ.

અજ્ઞાનીને આધિકાર નહીં, જ્ઞાની ન ભેદ લગાર;
તો તારે મત ઉપદેશનો, સંભવે નહીંજ વિચાર. ૩
એમ સુણી બાહ્યો શિષ્ય, વિનતિ કરું સુણિયે સ્વામી;
એ વાત જૂઠી નથી સાચી છેજ, કહું શિર નામી. ૪
એક ચંદ્ર દૃષ્ટિદોષવાળો, દેખે ઉભયાકાર;
દેખનારો પણ સત્ય ન કહે, સમજી નેત્ર વિકાર. ૫

૨ ભેદદષ્ટિ ઇ-ભેદ દષ્ટિવાળો પુરૂષ તારે મન-તારે મને જ્ઞાની (ગણાતો) નથી; અને (કોઈને પણ મને) અજ્ઞાની પુરૂષને ઉપદેશ (ઉપદેશ કરનાર— ગુરુ) સુણ્યો (સાંભળ્યો) નથી. અહીં દયારામે અનુક્રમે ત્રણ અનુમાન કરીને અભેદવાદીની ગમ્મત કરી છે તે નીચેસ્પષ્ટ કરીએ છીએ.

૧ જે બીજને ઉપદેશ કરેછે તે તેનાથી જૂદો છે. (સામાન્ય સિદ્ધાંત).

ગુરુ શિષ્યને ઉપદેશ કરેછે.

માટે, ગુરુ પણ શિષ્યથી જૂદો છે.

૨ પોતાથી બીજને જૂદો જાણે તે અજ્ઞાની. (અભેદવાદીને સિદ્ધાંત).

ગુરુ શિષ્યને પોતાથી જૂદો જાણેછે.

માટે, ગુરુ પણ અજ્ઞાની છે.

૩ જે અજ્ઞાની હોય તે બીજને ઉપદેશ કરવા યોગ્ય નથી. (સામાન્ય સિદ્ધાંત).

ગુરુ પણ અજ્ઞાની છે.

માટે, ગુરુ પણ બીજને ઉપદેશ કરવા યોગ્ય નથી.

અભેદવાદ સ્વીકારવાથી ગુરુનોજ (ઉપદેશનો પણ) અસંભવ કેમ થાય છે તે જીપર પ્રમાણે દયારામે બતાવ્યું છે.

૫ એક ઇ-ચંદ્ર એક છતાં દૃષ્ટિદોષવાળો (નેત્રના વિકારવાળો) તેને

નિત્ય પ્રત્ય એક વિલોકિયો તે, સત્ય માને મન;
 પરિણામ મિથ્યા મિથુન થાતાં, નિર્મળાં લોચન. ૬
 સુણ્ય શિષ્ય શશિ સાચો ન છે તો, શું દૃષ્ટિ બે આવે;
 જે જેનારો નથી સત્ય તો, બે ચંદ્ર કોણ બતાવે. ૭
 શ્રોતા ન સાચો હોય તો, કે' કોણ આગળ વાત;
 સાકાર સાચા દયાપ્રીતમ, સત્ય ભવ સાક્ષાત. ૮

પદ ૩૬ મું.

સત્ય ગુરુ સાચો ઉપદેશ જી, સત્ય શિષ્યના હરે કલેશ જી;
 પુષ્પ ગગનનું જૂં કહિયેજી, શિંગ શશાનું તદ્વત લહિયે જી. ૧
 જૂઠો વંઝયાસુત તેમ કા'વે જી, રૂપ ક્યહું કો દષ્ટ ન આવે જી;
 તે સહુ સાચું ભાસે સ્પષ્ટ જી, જૂઠું હોય તે નાવે દષ્ટ જી. ૨

ભયાનકાર (બે ચંદ્રના આકાર) દેખે છે. દેખનારો ઇ—બે ચંદ્ર દેખે ખરો
 પણ પોતાના નેત્રમાં વિકાર છે તેને સમજીને (એ દેખાવને) સત્ય નહિ કહે.

૬ પરિણામ ઇ—લોચન નિર્મળ થતાં મિથુન (બે) એવું પરિણામ
 મિથ્યા થશે. અર્થાત્ બે ચંદ્ર પછી નહિ દેખાય.

૭ શિષ્યે આપેલા બે ચંદ્ર દર્શન રૂપ દૃષ્ટાંતનું ખંડન: સુણ્ય ઇ—હે
 શિષ્ય ! સાંભળ, જે શશિ (ચંદ્ર) જ સાચો ન હોય તો બે શું (કમો પદાર્થ)
 દૃષ્ટિએ આવે ? અથવા બે ચંદ્ર દૃષ્ટિએ આવે શું ? અર્થાત્ મૂલં નાસ્તિ કુતઃ
 જ્ઞાન્ના ” અભેદવાદીને મતે દૃશ્ય વસ્તુ છેજ નહિ ત્યારે તેમાં વિકાર તો હોય-
 જ ક્યાંથી ? તેમજ દષ્ટા-પણુ નથી. કેમકે દષ્ટા હોય તો દૃશ્ય પણ હોવુંજ
 જોઈએ. અને દૃશ્ય કમૂલ રાખે તો દ્વૈત પ્રતિપાદિત થાય—ભેદ સત્ય થાય.

૮ માટે ફલિત કહે છે. સાકાર ઇ—સ્પષ્ટ છે. ભવ—સંસાર—જગત
 (અભેદવાદ અને શૂન્યવાદનો ગોટાળો કરી દયારામે ખંડન કરેલું જણાય છે.)

૧ શશો—સસલો. ૨ તે ઇ—જે સ્પષ્ટ ભાસે —જેવામાં આવે લે
 સહુ સાચું જાણવું; નાવે = ન + આવે.

ઢાળ.

દૃષ્ટિએ જૂઠું ના પડે, સુણી શિષ્ય બોલ્યો વાણી;	
મહારાજ સમજ્યો હવાં હું, તેની જુક્તિ જૂઠી જાણી.	૩
એવી અનેક અભેદ જુક્તિ, સુણી વધ્યું અજ્ઞાન;	
નિજ કૃપાથી કાંઈ થયું હવાં, મુજ સત્યાસત્યનું જ્ઞાન.	૪
હું રહ્યો કાશી ત્યાં થયો, સંન્યાસી કેરો સંગ;	
તે માયાવાદી હતો તેથી, ચડ્યો એવો રંગ.	૫
મુને કહ્યું તું એક બ્રહ્મ નિત્યે, પોતાને કરી જોની;	
નથી ભેદ તુજ મુજ આણું, ન્યૂનાધિકપણું સૌ ખોની.	૬
છે સત્ય જ્ઞાન અભેદ સહુ, ભેદનું મિથ્યા જાણ્ય;	
નિજ રૂપ મય સમજી સકળ તું, અભયતા ઉર આણ્ય.	૭
બહુ કાળ તેવો બોધ સુણી, નવ રહ્યો સત્ય વિવેક;	
તે માટેય કહ્યું ગુરુ દયાપ્રીતમ, બ્રહ્મ જીવ તો એક.	૮

૫૬ ૪૦ મું.

વળી તેણે એક જુક્તિ બતાવી જી, મુજને હવાણાં સાંભરી આવી જી;	
ત્રય સત્તા કે'છે સહુ ઠામ જી, શ્રીગુરુ સુણીએ તે નામ જી.	૧
વ્યવહારિક તો પે'લી કહિયે જી, પ્રાતિભાસ બીજને લહિયે જી;	
ત્રીજી પરમાર્થ એક બ્રહ્મ જી, કહું વિસ્તારી તેનો મર્મ જી.	૨

૩ હવાં—હવે. તેની—અભેદવાદીની. ૪ નિજ કૃપાથી—આપણી (અ-
ચાંત તમારી) કૃપાથી.

૫ માયાવાદી—દૃશ્ય માત્રને (જગતને) માયા (મિથ્યા—બ્રમ) રૂપ
માનીને વાદ કરનાર.

૭ છે ઇ—સહુને વિષે અભેદ જુદી એજ સત્ય જ્ઞાન છે. ભેદનું ઇ—
ભેદનું જ્ઞાન તે મિથ્યા જાણુ. અભયતા ઇ—સઘળું વિશ્વ પોતામય હોય તો.
પછી ભય કોનાથી ?

૧ સત્તા—અસ્તિત્વ. સર્વ ઠેકાણે જે અસ્તિત્વ માલમ પડે છે તેના ત્ર-
ણ ભેદ છે.

૨ વ્યવહારિક (વ્યાવહારિક)—સામાન્ય દૃષ્ટિથી પદાર્થોનું જે અસ્તિત્વ
જાણાય છે તે અસ્તિત્વને વ્યાવહારિક સત્તા કહે છે. પ્રાતિભાસ (પ્રાતિભાસિક).

ઢાળ.

- મર્મે ભેદ શ્રુતિ વ્યવહાર તેમાં, સત્ય સહુ સંસાર;
છે પ્રાતિભાસની સ્વપ્ન, જગ્યા પછી રહે ન લગાર. ૩
- પરમાર્થ બ્રહ્મ સ્વરૂપ નિજ, તેનું ન જ્યાં લગી જ્ઞાન;
ત્યાં લગી સાચું છે સકળ, ગુરુ શિષ્યનું અભિમાન. ૪
- એ વિધિ કહ્યો કહ્યો જુક્તિ બહુ, મોહિત કરે સંસાર;
તેના મુખની વાત છળનો, કો ન પામે પાર. ૫
- સુણી એમ ગુરુ કહે ત્રણ સત્તા, ખંડી છે મેં પે'લી;
વિવર્તપ્રતિબિંબવાદમાં, વળી પૂછે છે મતિ ઘે'લી. ૬
- નિજ મત નિજ ખંડન કરે, સમજે નહીં આણુ બાળ;
જ્યમ મૂર્ખ જે ડાળે ચઢે, છેદન કરે તે ડાળ. ૭
- પરમાર્થમાં વસ્તુ અવર નહીં, એજ પાડ્ય પ્રમાણ;
છે દયાપ્રીતમ બ્રહ્મ એકજ, તે કહેનાર કોણ. ૮

આસવા માત્ર અસ્તિત્વ, જે વ્યવહારદૃષ્ટિએ ખરું નથી તેમ જે પરમાર્થ દૃષ્ટિ-
એ પણ ખરું નથી. જેમ સ્વપ્નમાં પદાર્થોનો ભાસ થાય છે તે સ્વપ્નમાંજ
માત્ર સત્ય લાગે છે; જ્યત્ર તથા પછી અસત્ય છે. પરમાર્થ—તત્ત્વદૃષ્ટિએ જે
અસ્તિત્વ જણાય તે. પદાર્થમાત્રનું તત્ત્વદૃષ્ટિએ અસ્તિત્વ વિચારતાં—નામરૂપ
બાદ કરતાં છેવટે જે રહે તે—સત્ત્વરૂપ પદાર્થનું અસ્તિત્વ તે પરમાર્થ સત્તા.

૩ મર્મ—તાત્પર્ય. તાત્પર્ય એ છે કે. શ્રુતિ (વેદમાં) જે ભેદરૂપ વ્યવ-
હાર કર્યો છે તેમાં સહુ સંસાર સત્ય હોય એમ જણાય છે. અથવા, ભેદશ્રુતિ—
'ભેદ' નું જ્યાં શ્રવણ થતું હોય ત્યાં વ્યવહાર—વ્યાવહારિક સત્તા જાણવી,
છં. (ખીજું સ્પષ્ટ છે.)

૫ વાત છળનો—વાદ્યછળનો (અર્થાત્ છળયુક્ત વાણીનો). ૬ વિવર્તપ્રતિ-
બિંબવાદ—વિવર્તવાદ અને પ્રતિબિંબવાદ (૬૬). મતિ ઘેલી—ઘેલી મતિથી.

૮ પરમાર્થમાં છં—પરમાર્થ સત્તામાં અવર (ખીજી) વસ્તુ નહીં
નથી એજ પ્રમાણ વાક્ય—સ્વીકાર કરી લે. અર્થાત્ એ વાત કબૂલ કરી મેટલે
ખીજી જે (વ્યાવહારિક અને પ્રાતિભાસિક સત્તાઓ) એની મેળે અસત્ય ઠરે
છે—ખંડિત થાય છે. અને જે વ્યાવહારિક અને પ્રાતિભાસિક સત્તાઓ સાચી

૫૬ ૪૧ મું.

કે'શ અવરતું વધું ન સાચું જી, વેદ કે'છે તે ક્યમ કાચું જી;
તો તું બંધાયો મુખ તારે જી, કર્યું પણ ન કે'વું પડ્યું મારે જી. ૧
એક બ્રહ્મને બીજો વેદ જી, સિદ્ધ કર્યો પરમેશ્વર ભેદ જી;
જ્યાં ત્યાં સત્તા ત્રણ બતાવે જી, તેમાં મોટો દોષ એ આવે જી. ૨

દાખ.

ત્યાં આવે મોટો દોષ એ, મન વચન તન જે થાય;
પંડિત પુરૂષ એમ કે'છે, વ્યવહાર તે કહેવાય. ૩
એ ત્રિસત્તામાં આવિયું, નથી પરસ્પર કાંઈ ભેદ;
એ તરેહુ ગોમો ઘેર છે, સમજતાં થાશે ખેદ. ૪

હોય તો, છે ઇં-દયારામનો પ્રીતમ એવો બ્રહ્મ એકજ (કેવળ એક) છે એમ કહેનાર કોણ છે ? મતલબ કે, ત્રણ સત્તા સાચી હરે તો અદ્વૈતનું ખંડન; અને અદ્વૈત સત્ય હરે તો ત્રણ સત્તાનું ખંડન. (વ્યાખ્યાત દોષ).

૧ કે'શ ઇં-તું કહીશ કે બીજાનું વધું—બોલેલું સાચું નથી; પણ વેદ કહે છે તે કેમ કાચું (અસત્ય) થશે ? વેદનું ક્યન કાચું નહિ હોય તો તું તારા મુખથીજ બંધાયો છે.

૨ (શી રીતે બંધાયો તે બતાવે છે:) એક બ્રહ્મ સત્ય અને બીજો વેદ સત્ય. એમ બે સત્ય પદાર્થ હોવાથી અભેદખંડન. જ્યાં ત્યાં—સર્વત્ર. તેમાં મોટો દોષ એ (હવે પછી કહેવાશે તે) આવે છે.

૩. મન ઇં—(વ્યવહારનું લક્ષણ કરેછે:) મન, વચન અને તન (શરીર)થી જે કાંઈ થાય—બંને તે વ્યવહાર કહેવાય છે.

૪ એ ઇં—એ વ્યવહાર ત્રિસત્તામાં—વ્યાવહારિક આદિ ત્રણ સત્તામાં આવેલો છે, માટે એ ત્રણ સત્તામાં પરસ્પર કાંઈ ભેદ નથી. તરૂંથી પણ તે પ્રતિપાદિત થઈ શકે છે; જેમ,—

મન, વચન, અને કાયાથી જે બંને તે વ્યવહાર—(વ્યવહારનું સામાન્ય લક્ષણ).

પ્રતિભાસ અને પરમાર્થ પણ મન, વચન અને કાયાથી બંને છે.

માટે, પ્રતિભાસ અને પરમાર્થ પણ વ્યવહાર છે.

અર્થાત્ તમે જેને પ્રાતિભાસિક સત્તા કહો છો તે પણ (વ્યવહાર રહિત

સ્વપ્નમાં જે જે વસ્તુ કાંઈ, નિદ્રસ્થ દેખે જન;
 તે સમય ભાસે તેહને, વ્યવહાર સાચો મન. ૫
 તે સમે સાક્ષી બ્રહ્મ રે'છે, શ્રુતિ કહે સૌ કોઈ;
 વૈખરીના વ્યવહાર આવો, યહાં પાણુ લે જોઈ. ૬
 જાગ્રત સમય સૌ કરે છે, જે વિધિથકી વ્યવહાર;
 તે રીત પાછો સ્વપ્નમાં, દેખે સકળ સંસાર. ૭
 એ વિધે સત્તા ત્રણમાં, ઉપજે છે વ્યવહાર;
 એ દયાપ્રીતમ બ્રહ્મ લગી, સંભવ ન સમજ્યા ગમાર. ૮

પદ ૪૨ મું.

શિષ્ય કહે સુણો ગુરુ હું ભાણું જી, જુક્તિ અવર તેની કહી દાણું જી;
 જીવને બ્રહ્મ બે એક ઠરાવે જી, ત્યાં દષ્ટાંત તે જળતું બતાવે જી. ૧
 જ્યમ જળ મધ્યે જળ મળી જાય જી, એમજ બ્રહ્મમાં જીવ સમાય જી;
 વળી જુક્તિ એક કહે છે અભેદ જી, મત તેને ત્યાં રહે નહિ ભેદ જી. ૨

નથી માટે) વ્યાવહારિક સત્તાજ છે. અને વ્યાવહારિક સત્તા અસત્
 છે માટે સધળું અસત્ છે—શૂન્ય છે!! એ તરેહ ઈ—એ રીતે ગોભો (અર્થાત્
 નુકસાન) ઘેર (પોતાને ઘેર—અભેદ વાદમાં) છે. અને તે (ઉપર કહ્યું તેમ)
 સમજતાં ખેદ થશે.

૫ (પ્રાતિભાસિકમાં વ્યવહાર છે એમ સિદ્ધ કરે છે:) સ્વપ્નમાં ઈ—
 નિદ્રસ્થ (ઊંઘતો) મનુષ્ય સ્વપ્નમાં જે જે કાંઈ વસ્તુ દેખે છે, તે સમય
 તેને (તે વસ્તુનો) વ્યવહાર મનમાં સાચો ભાસે છે.

૬ તે સમે ઈ—તે સ્વપ્નમાં બ્રહ્મ સાક્ષી રહે છે, એમ શ્રુતિમાં કહેલું-
 છે એમ સૌ કોઈ (વિદ્વાનો) કહે છે. વૈખરી—અક્ષરાત્મક વાણી. શ્રુતિ કહે
 છે કે 'બ્રહ્મ એ સ્વપ્નમાં સાક્ષી છે' એ વાક્યથી બ્રહ્મરૂપ પરમાર્થસત્તા પ-
 ન્નુ વ્યવહારમાં આવે છે.

૮ એ ઈ—દયાના પ્રીતમ બ્રહ્મ લગી એ (વ્યવહાર)નો સંભવ પ્રાપ્ત
 થાયછે તે, તે ગમાર (ત્રિસત્તાવાદીઓ) સમજ્યા નહિ!

૧. તેની—કાશીમાં મને જે સંન્યાસી મળ્યો હતો તેની—અર્થાત્ માય
 વાદીની. ૨ મત તેને—તેને મતે.

ઢાળ.

કંઈ ભેદ ન રહે દીપ જ્યોતિ, જુગ્મ જ્યાં મળી જાય;	
ટળતાં અવિદ્યા જીવ તેમજ, બ્રહ્મમય થઈ જાય.	૩
એ પ્રભને હું એ નથી, સમજ્યો શમ્યું જ્યાં હંદ;	
ત્યાં નિશ્ચે તે ભોગી થયો, જાણવો પ્રભાનંદ.	૪
સુણ્ય શિષ્ય એ ત્રય યુક્તિકેરા, ખંડનની કહું રીત;	
એ વિચાર્યેથી વ્યર્થ છે, તું રખે ધરતા પ્રીત.	૫
ઘટ પૂર્ણ જળ હોય તેમાં, જે અવર નીર સમાય;	
તો જાણીએ જે જીવ જઈને, પ્રભમાં ભળી જાય.	૬
દષ્ટાંત બીજું જ્યોતિ મધ્યે, જ્યોતિ મળતી હોય;	
તો એ મળેથી પ્રકાશ અધિકો, ક્યમ લખે સહુ કોય.	૭
દીપ પ્રભા દ્રવ્ય એ જાણીએ, ઘટ વધ ધર્મને હોય;	
જન દયાપ્રીતમ કૃણુ ધર્મી, દાષ ન અડે કોય.	૮

૩ દીપ ઈ—દીવાની જુગ્મ (એ) જ્યોતો જ્યાં મળી જાય ત્યાં કાંઈ ભેદ રહેતો નથી. અવિદ્યા—અજ્ઞાન. ૪ હંદ—સુખ, દુઃખ; ટાઢ. તાપ; ભૂખ. તરસ; ઇત્યાદિ જોડાંને હંદ કહે છે. એ ઇ—એ પ્રભ અને હું એ—જૂદા નથી એ જ્યાં સમજ્યો કે તરત તેનું હંદ શમ્યું એમ જાણવું. ભોગી—પ્રભાનંદનો ભોગી.

૫ ત્રય ઇ—ત્રણ (૧) એ જળ એકઠાં મળી જવાથી તે એકરૂપ થાય છે; (૨) એ દીવાની જ્યોતિએ એકઠી મળવાથી એકરૂપ થાય છે. (૩) હંદનો નાશ થવાથી પ્રભાનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. એ ત્રણ યુક્તિઓનું ખંડન કરવાની રીત કહું છું.

૬ ઘટ ઇ—જે જળથી પૂર્ણ ભરેલા ઘટમાં બીજું પાણી સમાય તો જીવ પ્રભમાં ભળી જાય એ વાત જાણીએ (માનવામાં આવે). (સામાન્ય બુદ્ધિવાળા શિષ્યને નિરૂત્તર કરવાની દયારામે આ યુક્તિ વાપરી છે, એમ કહી શકાય).

૭ લખે—જુએ. ૮ દીપ ઇ—દીપ અને પ્રભા (કાંતિ—તેજ) એ એ દ્રવ્ય છે. ઘટવધ ઇ—એ બંને દ્રવ્ય ઘટવધ ધર્મને (ઘટારા અને વધારા રૂપી ધર્મને) હોય—પામે એવાં છે. કૃણુ ઈ—કૃણુ (હરિ) એવા ધર્મવાળા છે કે તેને કાંઈ દાષ (ઘટવધ ધર્મ) જાણુ પડે નહિ.

પદ ૪૩ મું.

દીપની કાંતિ રહી હોય ફેલી જ, લઈએ તેને ઘટ સંકેલી જ;
દીપકને કરી હાનિ ન આવે જ, ન્યૂનાધિકતા કાંતિને કા'વે જ. ૧
ઉપમાન ઉપમેય કથન જ, ન ઘટે જ્યાં એક પ્રહ્લ અતન જ;
વળી કહ્યો ત્રીજો દ્વંદ્વવિયોગી જ, તે ક્યમ હોય પ્રહ્લાનંદ ભોગી જ. ૨

દાળ.

એક ભોગી ને વળી ભોગ વસ્તુ, જે વિમાશી જ્ઞેય;
જે એક તો આનંદ અનુભવ, તેને ન મળે કોય. ૩
અદ્વૈત પ્રહ્લ અરૂપથી, પૃથક્ ના હોય પ્રકાશ;
જે ધર્મિને માયા અડેતો, સ્વરૂપનો હોય નાશ. ૪
કે' જીવ પ્રહ્લની એકતા, જાણુવો અજ્ઞથી અજ;
છે જીવ તો અલ્પજ્ઞ નિત્યે, પ્રહ્લ છે સર્વજ્ઞ. ૫

૧ ઘટ ઇ૦—તેને ઘટમાં સંકેલી લેઈએ—સંકેલી લેઈ શકીએ. દીપકને ઇ૦—તેમ કરવાથી દીપકને કાંઈ હાનિ થતી નથી પણ તેની કાંતિને ન્યૂનાધિકપણું થાયછે. (અર્થાત્ દીપક અને કાંતિ ભિન્ન દ્રવ્ય છે એમ જાણાય છે).

૨ અતન—શરીર વિનાના. નિરાકાર પ્રહ્લને ઉપમાન ઉપમેયનું કથન સંભવતું નથી. ઉપમાન—જેની ઉપમા આપવામાં આવેછે તે. ઉપમેય—જેને ઉપમા આવે છે તે. જેમ, પ્રહ્લ ઉપમેય અને દીપ ઉપમાન. જીવ ઉપમેય અને દીપકાંતિ ઉપમાન. ત્રીજો—ત્રીજી યુક્તિમાં. દ્વંદ્વવિયોગી—સુખ દુઃખાદિ જોડાં-થી રહિત.

૩ (૪૨મા પદમાં એથી કડીમાં જીવને પ્રહ્લાનંદનો ભોગી કહ્યો છે તે કથનનું ખંડન કરતાં દયારામ કહે છે કે.) એક ઇ૦—એક ભોગી (વસ્તુ) અને બીજી ભોગ વસ્તુ, જે વસ્તુ છે, એમ વિમાશીને (વિચારીને) જોવાથી જાણાય-છે. જે ઇ૦—જે એકજ હોય તો તેને આનંદનો કાંઈ અનુભવ મળતો નથી. (અર્થાત્ જે જે વસ્તુ કબૂલ કરતાં અદ્વૈત હાનિ થાયછે અને એક વસ્તુ કબૂલ રાખતાં આનંદ હાનિ થાય છે.)

૪ જે ધર્મા ઇ૦—જે ધર્મા (ધર્મવાન્-પ્રહ્લ)ને માયા (જેપણુરૂપ માયા) અડે તો તેના સ્વરૂપનો અદ્વૈતપણાનો નાશ થાય છે.

૫ એકતા એકપણું. અજ-અજ્ઞાની-મૂર્ખ. (એકતા સામાટે નહિ થ-

વળી જીવ તો છે અનીશ્વરને, ઈશ્વર છે પરબ્રહ્મ;
 તે ઉભયની એકતા, વિદ્વજ્જન કહે કો' ક્યમ. ૬
 આજી જીવ કર્માદિક વશ, ભોગવે વિવિધ કલેશ;
 છે મહદ્ બ્રહ્મ સ્વતંત્ર, આનંદ કર્માદિક નહિ લેશ. ૭
 થડે સ્વર્ગ નરકમાં જીવ એ, સંસૃતિ વારંવાર;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ ભક્તિ, કરે પામે પાર. ૮

પદ ૪૪ મું.

જીવ મનોરથ કરે અનેક જી, પૂરો ન પડે તેમાં એક જી;
 બ્રહ્મ આ'ય તે તતક્ષણ હોય જી, તેને મેટી ન શકે કોય જી. ૧
 હુંજ બ્રહ્મ છું જગમય કે'છે જી, તેજ નરકના ભોગને સે'છે જી;
 મિથ્યા ગુરુ ને મિથ્યા જ્ઞાન જી, શિષ્ય મૃષા ક્યમ તે ગુરુ ધ્યાન જી. ૨

દાળ.

ક્યમ ધ્યાન જૂઠા ગુરુનું, આવે? ન સમજે બાળ;
 રે શિષ્ય! તું મા પડીશ, માયા વાદી માયાજાળ. ૩

૬ શકે? તેનું કારણ બતાવેછે કે,)છે ઈ૦—જીવ અદ્વૈત (થોડું જાણનારો) છે અને બ્રહ્મ સર્વજ (સર્વ જાણનારો) છે.

૭ અનીશ્વર—ઈશ્વરતા ગુણ રહિત. ૭ આજી ઈ૦—જીવ આજી—સૂક્ષ્મ, કર્માદિને વશ—પરતંત્ર, અને વિવિધ કલેશ ભોગવે છે; બ્રહ્મ મહદ્ (મોટું), સ્વતંત્ર અને કર્માદિના લેશ વિનાનું તથા આનંદરૂપ છે.

૮ સંસૃતિ—જન્મ મરણરૂપે જવું આવવું. કૃષ્ણ ભક્તિ ઈ૦—કૃષ્ણની ભક્તિ કરે તો પાર પામે—ફરીને જન્મવું મરવું ન પડે.

૧ મેટી—મટાડી. તેને કોઈ અન્યથા ન કરી શકે એવો ભાવ છે.

૨ હુંજ ઈ૦—હું બ્રહ્મ છું અને હું જગત્તમય છું એમ જે કહેછે તે નરકના ભોગને સહે છે—નારકી થાયછે. મૃષા—મિથ્યા. ગુરુ મિથ્યા, જ્ઞાન મિથ્યા અને શિષ્ય પણ મિથ્યા, ત્યારે તે ગુરુનું ધ્યાન શામાટે ધરવું ?

૩ ધ્યાન કેમ આવે?—ધ્યાન કેમ ધરાય? ન ઈ૦—જે બાળ (મૂર્ખ) હોય તે ન સમજે.

નહિ દ્વૈતજ્ઞાન વિનાજ મુક્તિ, કહે વેદ પુરાણ;
 છે વ્યાસાદિકનો એજ આશય, સુજ લહે કાણ. ૪
 હું વિપ્ર છું હું ક્ષત્રી છું, વૈશ્યાદિ છે સહુ ભાન;
 નથી દેહ જીવની ભિન્નતા, સમજતા જન અજ્ઞાન. ૫
 જો સાધન મુક્તિદેરું એ, અભેદ જ્ઞાનજ હોય;
 તો સહજ મોક્ષ લહે સહુ, ગુર શરણ ચાહે ન કોય. ૬
 અશ્વત્થ વૃક્ષ તનુ કહ્યો શ્રુતિ, ત્યાં કહ્યા ખગ જોડ;
 એક બ્રહ્મ બીજો જીવ, મિથ્યા કહે મોટી ખોડ. ૭
 છે જીવ બ્રહ્મનો દાસ નિત્યજ, બ્રહ્મ સહુ જગસ્વામી;
 છે જીવ બ્રહ્મની દેહ તેમાં, બ્રહ્મ અંતર્યામી. ૮
 જડ આણુ વ્યાપક હેતુ હરિ, કરી કરે વર્ણન વેદ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણને, ત્રય તત્ત્વ ભેદ અભેદ. ૯

૪ દ્વૈતજ્ઞાન—હું જીવ અને તે બ્રહ્મ જૂદા છીએ એવું જ્ઞાન. આશય—અભિપ્રાય. સુજ ઇ—કયો સુજ એ આશય લહે—સમજે છે ? અથવા, જે સુજ હોય તે એ આશય લહે—સમજે; બીજો કોણ સમજે ?

૭ અશ્વત્થ—પીપળો. તનુ—શરીર. શ્રુતિ ઇ—વેદમાં કહ્યું છે કે “ બે પક્ષીઓ એક પીપળાના વૃક્ષ ઉપર બેઠા છે તેમાંનો એક પીપળાનાં ફળ ખાય છે અને બીજો કાંઈ ખાતો નથી તથાપિ બળવાન છે. “ (સરખાવો :) ” દ્વાવેતૌસુપર્ણૈસયુજૌસસ્વાયાવશ્વત્યમેકંપરિષ્વજાતે । એકસ્તયોઃસ્વાદતિપિષ્પલાન્નમન્યો નિરન્નોપિબલેનમૂયાન્ ॥ (શ્રુતિ). મતલબ એ છે કે શરીરરૂપી પીપળાના વૃક્ષ માં જીવ અને અંતર્યામી એ બે પક્ષીઓ રહેલા છે, તેમાંનો એક જીવરૂપી પક્ષી દેહના ભોગ ભોગવે છે અને બીજો અંતર્યામી સાક્ષીરૂપે (કૂટસ્થ) છે તે કાંઈ ભોગવતો નથી તથાપિ જીવ કરતાં વધારે બળવાન છે. મિથ્યા ઇ—દ્વૈત મિથ્યા કહે તો ભ્રમોટી ખોડ છે.

૯ જડ ઇ—જડ અને આણુ (આણુરૂપ જીવ) તેમાં વ્યાપક અને તેના હેતુ હરિ છે એમ કરી વેદ વર્ણન કરે છે. ત્રય ઇ—જડ, જીવ અને પરમાત્મા, એ ત્રણ તત્ત્વનો કૃષ્ણ સાથે ભેદ છે અને અભેદ પણ છે.

પદ ૪૫ મું.

નિર્ગુણ સગુણ શ્રુતિનો અર્થ જી, એમ કયો મહામતિ સમર્થ જી;
પ્રાકૃત ગુણ નહિ જેમાં લેશ જી, અપ્રાકૃત ગુણ ભર્યા અશેષ જી. ૧
સત્ સિદ્ધ આનંદ આદિ અનંત જી, ઐશ્વર્યાદિ સહ ભગવંત જી;
અગુણ સગુણ એ બ્રહ્મ વિચાર જી, કેવળ નિર્ગુણ કહે ગમાર જી. ૨

ઠાળ.

કહે ગમાર ગતિ વિના, જીવ બ્રહ્મ થાયે એક;
ભજ્યો બ્રહ્મમાં એ કથન છે, જીવ ભિન્ન ભાજ્યું વિવેક. ૩
નદી નીર ચઢી સાગર ભળે, ભિન્નતા ન ભાસે લેશ;
નિજ ઉદક લેઇ પાછો ફરે, સરિસલિલ રહે અવશેષ. ૪
બહુ વૃક્ષના રસ ભળેથી, નિપજે મધુઆપૂપ;
નવ સ્વાદ જૂદો અન્ય, મક્ષિ જ્ઞાન પૃથક્ સ્વરૂપ. ૫

૧ મહામતિ—મોટી બુદ્ધિવાળા સમર્થ આચાર્યજીએ. અપ્રાકૃત—દિવ્ય, અશેષ—સમગ્ર.

૨ સત્ ઇ—સત્ (અસ્તિત્વ), ચિત્ (જ્ઞાન), આનંદ, ઇત્યાદિ અનંત શ્રેણી ભગવાનમાં છે. તેમજ તે ઐશ્વર્ય આદિ ગુણો સહિત છે. અગુણ ઇ—અગુણ (નિર્ગુણ) અને સગુણ (ગુણસહિત) બ્રહ્મનો એ (ઉપર કહ્યો તે) વિચાર છે. જે તેને કેવળ નિર્ગુણ કહે તેને ગમાર જાણવો.

૩ ભજ્યો ઇ—‘બ્રહ્મમાં જીવ ભજ્યો’ એ કથન છે તેવડે જીવ બ્રહ્મથી ભિન્ન છે એમ વિવેકથી ભાજ્યું છે. અર્થાત્ જીવ બ્રહ્મમાં ભળે છે એમ કહેવામાં આવે છે તો તે ઉપરથીજ સમજાય છે કે તે તેનાથી જૂદો હોવો જોઈએ.

૪ (ભળનાર પદાર્થ જૂદો હોય છે તેનું દર્શન:) નદી ઇ—નદીના નીર ઉપર ચઢીને સાગર તેમાં ભળે છે ત્યારે નદીના નીરથી સાગરના નીરની ભિન્નતા લેશ પણ ભાસતી નથી; પણ પછી જ્યારે સાગર પોતાના ઉદક (જળ) ને લેઇને પાછો ફરે છે ત્યારે સરિસલિલ (નદીનું જળ) અવશેષ (બાકી) રહે છે. તાત્પર્ય કે જે ભળે છે તે જૂદો પણ થઈ શકે છે, માટે ભળનારો પદાર્થ સર્વથા ભિન્નજ છે.

૫ મધુ—આપૂપ—મધપૂડો (અપૂપ પૂડો, પૂરી). નવ ઇ—મધનો સ્વાદ

નથી ભિન્ન તો ક્યમ જનક બોલ્યો, ભળી બ્રહ્મ સ્વરૂપ;
વળી બ્રહ્મ ભળિયાં નીકળ્યાં, વ્રજવાસી કેમ અનૂપ. ૬
કદી બ્રહ્મ ભળ્યા તોય સુખ કર્યું, જળસ્વાદશો જળરૂપ;
જ્યમ કમળગંધ ન કમળને, ભોક્તા સુગંધ મધૂપ. ૭
છતે સ્વામીએ વિધવાપણું, સહુ માને માયાવાદી;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણનંદના, રસિક જન છે સ્વાદી. ૮

પદ ૪૬ મું.

સર્વોપરિ છે ભજનાનંદ જી, (પણ) અનુભવ નહિ જે રતિમંદ જી;
તે સુખ લૂટ્યું સહુ વ્રજભક્તે જી, હરિ વશ કીધા જાણ્યું જક્ત જી. ૧
શુકમુનિ વ્યાસે પ્રશંસા કીધી જી, પદરજ માગી ઉદ્ધવ લીધી જી;
શેષ રમા શિવ વિધિ નિજ નિંદેજી, ફરી ફરી ગોપીજનપદ વંદે જી. ૨

ઢાળ.

વંદે સર્વ શ્રીકૃષ્ણને, તે કૃષ્ણ પણ આધીન;
ત્યાં મોટમની અવધી થઈ, ગજપદે સહુ પદ લીન. ૩

અન્ય (અન્ય મનુષ્યાદિને) જૂદો નથી—જૂદો માલમ પડતો નથી, પણ માખી-
ઓતું જાન તે વિષે પૃથક્ સ્વરૂપ છે—જૂદું જૂદું છે.

૬ જનક ઇં—જનક બ્રહ્મ સ્વરૂપમાં ભળીને (જીવન્મુક્ત છે માટે) પછી
કેમ બોલ્યો—“ મિથિલાયાં પ્રદગ્ધાયાં નમેદહ્યાતિકિંચન—મિથિલા બળે છે તેમાં માંડ
કાંઈ બળતું નથી ” ઈત્યાદિ કેમ બોલ્યો. બ્રહ્મમાં ભળ્યો એટલે પછી બોલવા-
પણું હોયજ નહિ, એ ભાવ છે. વ્રજવાસી ગોપીઓ.

૭ જળ ઇં—જે જળરૂપ થાય તેને જળનો સ્વાદ શો ? અર્થાત્ બ્રહ્મરૂ-
પ થાય તેને બ્રહ્મનો આનંદ કયાંથી મળે ? મધૂપ—ભમરો.

૮ છતે ઇં—હરિરૂપ સ્વામી છતાં “ અમારે સ્વામી નથી. ” એમ કહીને
છતે સ્વામીએ માયાવાદી વિધવાપણું—અનાથપણું માને છે. સ્વાદી—સ્વાદ જા-
ણનારા. કૃષ્ણને પોતાથી ભિન્ન જાણી તેથી મળતો આનંદ તો રસિકજન હો-
ય તેજ અનુભવે છે !

૧ રતિમંદ—પ્રીતીમાં મંદ. વ્રજભક્ત—ગોપાંગનાઓ. ૨ પ્રશંસા—વ-
ખાણુ. પદરજ—ચરણની રજ. શેષ ઇં—શેષ, રમા (લક્ષ્મી), શિવ, વિધિ, એ
નિજ (પોતાને) નિંદે છે, તથા ફરી ફરીને ગોપીજનના પદ (ચરણ) ને
વંદે છે.

૩ આધીન—ભક્તને આધીન. ગજપદે ઇં—જેમ હાથીના પગલામાં

શ્રીગોપીજન વલ્લભ અતિ, પ્રિય નંદસુતને નામ;	
હરિ વિશ્વવલ્લભ વલ્લભ તેને, પ્રાણાધિક વ્રજવામ.	૪
કાંઈ કહું તેનું હેતુ જેમાં, હેતુ વણુ દૃઢ ભક્તિ;	
અલ વ્યસન મૂર્તિમાન સશ્વત, પ્રેમ સહ આસક્તિ.	૫
એ રીત રતિ નહીં અવરમાં, સર્વની સાભિપ્રાય;	
ભવ બ્રહ્માદિક ન સમાન, મોટા જ્ઞાની યોગી રાય.	૬
પ્રીતિ સહજની અતિ ઘણી, શ્રીનાથજીને ભાવે;	
તે કોટિ સાધન કરે હરિ, કરુણા વિના ક્યહું નાવે.	૭
તે સંપૂર્ણ વ્રજભક્તમાં, અનપાયિની નવ જાય;	
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ જીતા, યા અર્જુન શ્રુતિ ગાય.	૮

ખીજ સર્વનાં પગલાં લીન થઈ જાય છે—સમાઈ જાય છે તેમ ભક્તની મોટાઈમાં ખીજ સર્વની મોટાઈ સમાઈ જાય છે.

૪ શ્રી ઇ૦—પ્રિય એવા નંદસુત (કૃષ્ણ) ને શ્રીગોપીજન અતિ વલ્લભ—વાહલાં છે. નામ—માત્ર. હરિ ઇ૦—હરિ વિશ્વવલ્લભ (જગતના વાહલા) છે, અને તેને વ્રજવામ (વ્રજની વનિતાઓ) પ્રાણાધિક (પ્રાણ કરતાં વધારે) વલ્લભ (વાહલા) છે.

૫ (વ્રજસ્ત્રીઓ એટલી બધી વાહલા શા માટે? તેનો હેતુ કહે છે) કાંઈ ઇ૦—તેનો હેતુ જેમાં છે તે કાંઈક હું કહું છું. તે હેતુ એ કે, હેતુ વણુ દૃઢ ભક્તિ—કોઈ પણ કારણ વિના દૃઢ ભક્તિ એજ તેનો હેતુ છે.

૬ એ રીત ઇ૦—એ રીતની રતિ (પ્રીતિ) અવરમાં (ખીજઓમાં) નથી; પણ સર્વની પ્રીતિ સાભિપ્રાય (હેતુ સહિત) છે. ભવ—શિવ. શિવાદિક (પ્રેમ ભક્તિમાં) ગોપીઓની સમાન નથી, એ ભાવ છે.

૭ પ્રીતિ ઇ૦—સહજ (સ્વાભાવિક) પ્રીતિ શ્રીનાથજીને અતિ ઘણી ભાવે (પસંદ છે). તે ઇ૦—કોટિ સાધન કરે પણ તે પ્રીતિ હરિની કરુણા વિના આવે નહિ (પ્રાપ્ત થાય નહિ).

૮ વ્રજ ભક્ત—ગોપીઓ. અનપાયિની (દૃઢ—જથુ ટકી રહે એવી). નવ જાય (નાશ ન પામે એવી). જન ઇ૦—જેને શ્રુતિ (વેદ) અજિત કહીને ગાય છે એવા જન જે દયાના પ્રીતમ કૃષ્ણ તે એવી ભક્તિથી જીતાયા.

૫૬ ૪૭ મું.

કે'શો ક્યમ નહિ સમતા કોય જી, કહું સમજવી સમજ ન હોય જી;
નિજ આજ્ઞા બ્રહ્મા તપ કીધો જી, રાસમંડળમાં ક્યારે લીધો જી. ૧
જોગ જુક્તિમાં શંકર પૂરા જી, પરમ તત્વમાં મન ચકચૂરા જી;
ભુજ ધરી ગ્રીવા નંદકુમારે જી; ગાન કર્યું કહો હજી મળી મ્યારે જી. ૨

ઢાળ.

જો ક્યારે બ્રહ્મદેવ્ય કષિ, ભીંજતા વૃષ્ટિ માંહે;
જોઈ પ્રજપતિએ ધરી ગિરિ, કર શીશ કીધી છાંહે. ૩
તપપુંજ દુર્વાસા કષિ, ત્રાણ દુર્ગા નિત્ય આહાર;
દુઃખી ચક્રાનલ દેખીને, ક્યમ પીધો ન નંદકુમાર. ૪

૧ કે'શો ૪૦—તમે કહેશો કે પ્રજની ગોપીઓની સમતા કોઈ કેમ નહિ હોય ? અર્થાત્ ગોપીઓનો કૃષ્ણ ઉપર અને કૃષ્ણનો ગોપીઓ ઉપર જેવો પ્રેમ હતો તેવો બીજાનો પ્રેમ કૃષ્ણ ઉપર અને કૃષ્ણનો બીજાપર કેમ ન હોય તો હું તમને સમજાવીને કહું—દૃષ્ટાંત આપું. નિજ ૪૦—પોતાની આજ્ઞાથી બ્રહ્માએ (સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ વખતે) તપ કર્યું તો પણ તેને રાસમંડળમાં ક્યારે લીધો છે ?

૨ ભુજ ૪૦—શંકર એવા છતાં પણ તેમની ગ્રીવા (ઢોક) ઉપર ભુજ (હાથ) મૂકીને નંદકુમારે ક્યારે ગાન કર્યું ? અર્થાત્ તેમને પણ રાસમંડળમાં ક્યારે લીધા છે ? એ તો ફક્ત ગોપીઓનેજ લીધી છે. (અને તે ઉપરથી કૃષ્ણનો ગોપીઓ ઉપર જેવો પ્રેમ હતો તેવા બીજાપર નહોતો એમ જણાય છે. એમ કહેવાનો અભિપ્રાય છે.)

૩ જો ૪૦—કૃષ્ણે ગોપીઓને ભીંજતી જોઈને જેમ ગોવરધન પર્વત ઉપાડી છાયા કરી તેમ બ્રહ્મદેવ્ય પણ તપ કરતાં ભીંજતા હતા તેમને ક્યારે છાયા કરી ? (કેમ ન કરી ? ગોપાંગનાઓ જેવો તેમનો પ્રેમ શ્રીકૃષ્ણ ઉપર નહિ હોય તેથીજ.)

૪ તપપુંજ—તપના ઢગલા રૂપ. ચક્રાનલ—અંગરીપને દુર્વાસાએ સતાવવા માંડ્યો તેથી દુર્વાસાની પછવાડે ચક્ર પડ્યું હતું તેનો અગ્નિ કૃષ્ણે કેમ પીધો નહિ ? (ગોપ બચાવવા માટે તો દાવાનળ પી ગયા હતા; એ અર્થનો અધ્યાહાર).

- મુનિ માર્કંડેય જ્ઞાની યોગી, તેને નિજ ભરમાવ્યા;
શત કલ્પ વીત્યા જળ વિષે, તોયે વરણથી ન મૂકાવ્યા. ૫
- નિજ ભક્ત વિરહે કૃષ્ણ કાતર, કૃપામય શ્રુતિ ગાય;
હરિ જીતવાનો શુદ્ધ ભક્તિ, સમ ન એક ઉપાય. ૬
- કોટિકલ્પ લગી તપ સમાધિ, ધ્યાનાદિક કરી કોય;
અધ રહિત જન થાય તદા, ઉર ઉદય ભક્તિ હોય. ૭
- તે પણ સહેતુ, અહૈતુકી હરિ, - કૃપા વણ નવ થાય;
થઈ તદા દુર્લભ કરું નહીં, વરા દયાપ્રીતમ રાય. ૮

પદ ૪૮ મું.

- કર્મ જ્ઞાનનુ ફળ તે ભક્તિ જી, શ્રીગીતા શ્રીમુખ કરી વ્યક્તિ જી;
કર્મ પૂર્વ ભાખ્યું પછી જ્ઞાન જી, છેલ્લી ભક્તિ કથી ભગવાન જી. ૧
- કર્મે કરવી સત્યની શુદ્ધિ જી, જ્યાં લગી હરિમાં લુપ્ધ ન બુદ્ધિ જી;
શ્રવણાદિકમાં શ્રદ્ધા જાગી જી, થવું કર્મથી પછી વીતરાગી જી. ૨

૫ મુનિ ઈ૦-નિજ (પોતે) ભરમાવ્યા, અને જળમાં સો કલ્પ વીત્યા પણ તેમને વરણથી છોડાવ્યા નહિ. ('નંદને તો વરણથી છોડાવ્યા હતા' એ અધ્યાહાર).

૬ કાતર-કાયર. અર્થાત્ ભક્તનો વિરહ સહન કરવાને કાયર છે. ૭ અ-ધ-પાપ. ઉર-હૃદય (માં).

૮ તે ઈ૦-તે પણ સહેતુ-હેતુયુક્ત-સકામ. અહૈતુકી-હેતુ રહિત ભક્તિ તો હરિની કૃપા વિના નજ ઉપજે. થઈ ઈ૦-જે અહૈતુકી ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ તો.

૧ વ્યક્તિ-સ્પષ્ટતા. કર્મ ઈ૦-ગીતામાં ૩-૪-૫ અધ્યાયમાં કર્મ વિષે કથન કર્યું છે; ૭ મા અધ્યાયમાં જ્ઞાન વિજ્ઞાન વિષે કહ્યું છે; અને ૧૨ મામાં ભક્તિ યોગ વિષે કહ્યું છે; મારે ભક્તિ છેલ્લી કથન કરી છે એમ કહેવાનો અ-ભિપ્રાય છે.

૨ સત્યની શુદ્ધિ-(અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરવી એમ શાસ્ત્ર જાણનારા કહે છે.) લુપ્ધ ઈ૦-જ્યાં લગી હરિમાં બુદ્ધિ લોભાઈ ન હોય ત્યાં સુધી. શુદ્ધ અંતઃકરણ થયા પછીજ તે હરિમાં એકાગ્ર થઈ શકે છે, શ્રવણાદિ ઈ૦-શ્રવણ (સંભળવું), મનન (વિચારવું), અને નિદિધ્યાસન (તેમાં મનની એકાગ્રતા કરવી). એ શ્રવણાદિ સાધનમાં શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત થાય એટલે કર્મથી વીતરાગી-ત્યાગી થવું-કર્મ તજવાં એ ભાવ છે.

ઢાળ.

વીતરાગી થાવું કર્મ જડથી, ભક્તિમાં વિદ્વેષ;	
વિશ્વાસ દઢ હરિ સેવતાં, કર્મનો ન અડે ચેપ.	૩
તું કે'શ કર્મ કદા ન તજવાં, વેદ વાણી ખ્યાત;	
સર્વાત્મ ભાવે હરિ શરણ, નથી ગયા તેની વાત.	૪
સહુ કર્મ તજી હરિને ભજે, તેથી ધર્મ સહુ હેઠ;	
ત્રય કોટિ કષિ તે ભક્તકર્મની, ભોગવે છે વેડ.	૫
હરિ ભજન અર્થ સ્વધર્મ મૂકે, કદી પડે ને કાચો;	
તોપણ ન થાય અભદ્ર તો, શો લાભ સ્વધર્મ સાચો.	૬
શત જન્મ સ્વધર્મનિષ્ઠ નર, લોકે વિરંચિ જાય;	
ભગવદી તેજ તનુ તજે, પદ પરમ પ્રાપ્તિ થાય.	૭
સેવા સદા શ્રીકૃષ્ણ કરવી, તેજ વર એક કર્મ;	
જન દયાપ્રીતમ જગન્નાથ જી, વધા મોટો ધર્મ.	૮

૩ વીતરાગી ઈ०—જો જડરૂપ કર્મથી ભક્તિમાં વિદ્વેષ આવતો હોય તો તે કર્મથી વીતરાગી (લાગી) થવું.

૪ વાત ઈ०—કર્મ ન તજવાં એવું જે વેદ કહે છે તે તો જેઓ સર્વાત્મભાવે (તન, મન, ધનથી) હરિને શરણે નથી ગયા તેની વાત છે.

૫ સહુ ઈ०—(જુઓ ગીતા) “સર્વધર્માન્પરિત્યજ્યમામેકંશરણંવ્રજ । અહં-ત્વાસર્વપાપેભ્યોમોક્ષયિષ્યામિમાશુચ. ” (અ. ૧૮-૬૬).

૬. તોપણ ઈ०—અભદ્ર (અકલ્યાણ) “પાર્યનૈવેહનામુત્રવિનાશસ્તસ્યવિચ-તે । નહિકલ્યાણકૃત્કાશ્ચિદુર્ગતિતાતગચ્છતિ ” ઈ० (૭-૪૦)

૭. લોકે વિરંચિ—વિરંચી (અભા) ના લોકમાં. ભગવદી ઈ०—ભગવદી પુ-રૂષ તેજ (જે દેહમાં હોય તેજ દેહ) તજે એટલે તરત તેને પરમપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. (એકેજ જન્મે મોક્ષ પામેછે.)

૮. વર—ઉત્તમ. વધા ઈ०—એજ મોટો ધર્મ ભગવાને ગીતામાં કહ્યો છે. (જુઓ અધ્યાય ૭ મો) “તપાસ્વભ્યાધિકૌયોર્ગીજ્ઞાનીભ્યોપિમતોધિકઃ । કર્મિભ્ય-આધિકૌયોર્ગીતસ્માદ્યોર્ગમિવાર્જુન । ૪૬ । યોગિનામપિસર્વેષામદ્રતેનાંતરાત્મના । શ્રદ્ધા-વાન્ભજતેયોમાંસમેયુક્તતમોમતઃ ॥ ૪૭ ॥ ”

પદ ૪૯ મું.

શ્રેષ્ઠ સર્વથી તે ચાંડાળ જી, મન વણુ જીવ્હા જપ ગોપાળ જી;
તેણે કીધાં તપ સહુ તીર્થ જી, સ્વધર્મ સાધ્યા યજ્ઞ સમર્થ જી. ૧
વેદ ભણ્યા તેણે સહુ જાણો જી, અથવા પૂર્વે કર્યા પ્રમાણો જી;
કૌતુક આનંદ એ વિખ્યાત જી, કહ્યું કપિલજી પ્રત્યે માત જી. ૨

ઢાળ.

માતાનું ભાખ્યું કહ્યું, કહ્યું વળી ઉપનિષદવચન;
સંધ્યા ન કુશ જળ મંત્રથી, થાય કૃષ્ણ સાંધ્યે મન. ૩
મન કૃષ્ણ રૂપે જોડવું, સંધિનું સંધ્યા નામ;
એમ વાસુદેવોપનિષદમાં, કહ્યું છે અભિરામ. ૪
મન વસન કર્મે ક્ષાલવું, જ્યાં લગી ઉજવળ હોય;
પછી રંગ કૃષ્ણ ચઢાવવો, વળતી ધૂવે તો રોય. ૫
તજી ઉચિત રીતિ હઠ કરે, તે કર્મજડ કહેવાય;
જ્યમ શ્વાન કંઠે કાંઠો, તે કાઢવા દે ન કઢાય. ૬

૧ મન વણુ ઇ—મન વગર પણ જીવ્હા (જીભ) વડે ગોપાળનો જપ કદાચ ચાંડાળ કરતો હોય તો તે પણ શ્રેષ્ઠ છે. સ્વધર્મ ઇ—તેણે જ્યાં સ્વધર્મ સાધ્યા અને સમર્થ યજ્ઞ કર્યો.

૨ કૌતુક ઇ—એજ વિખ્યાત કૌતુક (નવાઈ) અને આનંદ છે. કહ્યું ઇ—કપિલે પોતાની માતા દેવહૂતિને એ કહ્યું છે. (ભાગવત તૃતીય સ્કંધમાં).

૩ સંધ્યા ઇ—કુશ (દર્ભ). જળ અને મંત્ર, એટલાવડે જ સંધ્યા થાય તે સંધ્યા જાણવી નહિ; પણ કૃષ્ણની સાથે મનનો સંધિ કરવા રૂપ જો કર્મ તેને સંધ્યા કહે છે.

૪ મન ઇ—મનરૂપી વસન (વસ્ત્ર) જ્યાં લગી ઉજવળ હોય (થાય) ત્યાં લગી તેને કર્મે ક્ષાલવું (ધોવું). વળતી ઇ—વળતી (કૃષ્ણ રૂપી રંગ ચઢાવ્યા પછી) ધૂવે તો રોય (પસ્તાય) કેમકે ધોવાથી રંગ ઉતરી જાય. તાત્પર્ય કે મન શુદ્ધ કર્યા પછી તેને કૃષ્ણની પ્રીતિમાં જોડવું; અને એ રીતે જોડાયા પછી કર્મકરવાની જરૂર નથી.

૬ ઉચિત—ધૃટિ—યોગ્ય (ઉપર કહી તે). કાઢવા દે ન કઢાય—(ઉમ-

હોય અનીશ્વરવાદી મીમાંસક, કર્મ અત્યાસક્તિ;
હરિ બહિર્મુખ તે જાણવા, કદી પ્રાપ્ત થાય ન ભક્તિ. ૭
પ્રભુ વિમુખ દિવ ગુણ બાર સહ, સ્વય તરે નહિ ગર્વાળ;
હરિ દયાપ્રીતમ દાસવર, કુળ સહ તરે ચાંડાળ. ૮

પદ ૫૦ મું.

કદી વિમુખ ગુણભંડાર જી, તે સહુ ગુણને છે ધિક્કાર જી;
કદી હરિજન મહાદાસની ખાણ જી, તદપિ વર સાધુ તે જાણ જી. ૧
પ્રાણીય થઈ સાધે હરિભક્તિ જી, તે તો તુલના નહિ જનજગતી જી;
સાચા પ્રાણીય કા'વે તેહ જી, કૃણ જાણને જાણે જેહ જી. ૨

રા ઉપર મૂકેલા દીવાની પેઠે 'ન' નો ઉપયોગ બન્ને તરફ કરવો) કાઢવા દે નહિ કે કઢાય પણ નહિ.

૭ હોય ૪૦—જે અનીશ્વરવાદી (ઈશ્વર નથી, પણ કર્મ એજ સુખ દુઃખ ફળ આપનાર છે એવો વાદ કરનાર) મીમાંસક (પૂર્વમીમાંસા શાસ્ત્રના મત-વાળા) કર્મમાં અત્યંત અસક્તિ રાખનારા હોય તેમને હરિથી બહિર્મુખ જાણવા; તેમને કદી ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય નહિ.

૮ પ્રભુ ૪૦—પ્રભુથી વિમુખ દિવ (પ્રાણીય) બાર ગુણ [ધર્મ, સત્ય, દમ, તપ, અમાત્સર્ય, -હી (લજ્જા), તિતિક્ષા (સહનશીલતા), અનસૂયા (ખીજના ગુણમાં દોષ બુદ્ધિ ન કરવી તે), યજ્ઞ, દાન, ધૃતિ, (અત્યંત આપ-પત્તિમાં પણ વ્રતાદિનો અત્યાગ), શ્રુત (અર્થ ગ્રહણ સહિત વેદાધ્યયન). એ બાર ગુણ પ્રાણીયનાં મહાવ્રત કહેવાય છે.—શુઓ મહાભારત—વનપર્વ—સતસુખતીય અધ્યાત્મ જ્ઞાન. એ બાર ગુણ સહિત હોય તથાપિ તે ગર્વાળ (ગર્વયુક્ત) હોય તો તરે નહિ. પણ ચાંડાળ હોઈને દાસવર (હરિનો ઉત્તમ દાસ) હોય તો તે પોતાના કુળ સહિત તરે.

૧ વિમુખ—હરિથી અવળો ચાલનાર. વર—શ્રેષ્ઠ. ૨. જનજગતી ૪૦—જગતી (પૃથ્વી) ઉપરના જનમાં તેવી તુલના. (બરાબર) કોઈ નહિ. એવો ભાવ છે. (શુઓ ગીતા) “માંદિપાર્થવ્યપાશ્રિત્યયોપિસ્યુઃ પાપયોનયઃ । સ્ત્રિયોવૈસ્ત્યાસ્તથાશૂદ્રાસ્તેપિયાંતિપરાંગતિમૂ । કિંપુનર્બ્રાહ્મણાઃ પુણ્યામક્તારાજર્ણવસ્તથા ” “ હે અર્જુન મારો આશ્રય કરીને, જે પાપ યોનિમાં ઉત્પન્ન થયેલા, સ્ત્રીઓ,

ઢાળ.

- જે બ્રહ્મ જાણે તેજ બ્રાહ્મણ, જન્મ સાચો શુદ્ધ;
સંસ્કારથી દિવ વેદાભ્યાસે, વિપ્ર માને બુદ્ધ. ૩
- હરિ લહે તે શ્રુતિ ઉચિત બ્રાહ્મણ, બીજા કે'વા માત્ર;
જ્યમ પય પીયૂષ કે'વાય પણ, જીવે મૃતક નવ ગાત્ર. ૪
- એમ સુણી બોલ્યો શિષ્ય, બ્રાહ્મણ સર્વ સરખાં પાત્ર;
એ ઇશ્વર કેરાં રૂપ તે ક્યમ, કથન કરવા માત્ર. ૫
- એમ સુણી શ્રીગુરુ ઉચર્યા, તું મમજતો નથી બાળ;
સુણ્ય શંકરસ્વામી વજ્ર સુચિ, ગ્રંથે કહ્યું તત્કાળ. ૬
- જો કે'શ બ્રાહ્મણ દેહ તો, સંભવ ન સંકટ જાગે;

વૈશ્ય તથા શૂદ્ર હોય તે પણ પરમગતિ પામે છે તે, પવિત્ર બ્રાહ્મણો અને રાજર્ષિઓ જે મારા ભક્ત હોય તે પરમગતિ પામે એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? ”

૩ જે ઇ૦—“ જન્મનાજાયતેશૂદ્રઃ (કેઈ શૂદ્રઃ પણ બોલે છે) સંસ્કારાદ્વિ-
જડચ્યતે । વેદાભ્યાસાદ્વેદિપ્રોવ્રહ્મજાનાર્તિબ્રાહ્મણઃ ” આ શ્લોક ધણા બોલે છે, તેનો અર્થ અહીં દયારામે લખ્યો છે. શૂદ્રને ઠેકાણે શૂદ્ર પદ લીધું છે.

૪ શ્રુતિ ઉચિત—વેદોક્ત કર્મ કરવાને બોલ્યું, બીજા બ્રાહ્મણ કહેવા માત્ર છે તે દૃષ્ટાંતથી સમર્થિત કરે છે: જ્યમ ઇ૦—જેમ પય (દૂધ)ને પીયૂષ (અમૃત) કહે છે પણ તેથી મૃતકગાત્ર (મરી ગયેલું શરીર) જીવે નહિ.

૬ વજ્ર સુચિ ઇ૦—વજ્ર સુચિ નામે ઉપનિષદમાં એમ કહ્યું છે કે “ તપ-
વડે બ્રાહ્મણ થાય છે; કાંઈ જાતિમાત્રે (જન્મમાત્રે) જ બ્રાહ્મણ નથી ” એનાં દૃષ્ટાંત આપ્યાં છે, જેવાં કે, “ હરિણીર્ગર્ભસંસૂતઋષિશ્ચંગોમહામુનિઃ । તપસાબ્રાહ્મણો-
જાતસ્તસ્માજ્જાતેર્નકારણમ્ ॥ વેશ્યાર્ગર્ભસંસૂતોવસિષ્ઠોહિમહામુનિઃ । તપસાબ્રાહ્મણોજાત-
સ્તસ્માજ્જાતેર્નકારણમ્ । ઇ૦ ” અર્થ “ હરિણીના ગર્ભથી ઉત્પન્ન થયેલા શૃંગી ઋષિ મોટા મુનિ થયેલા છે; તે તપથી બ્રાહ્મણ થયા છે માટે જન્મનું કાંઈ કારણ નથી. વેશ્યાના ગર્ભથી ઉત્પન્ન થયેલા વસિષ્ઠ મહામુનિ છે; તે તપથી બ્રાહ્મણ થયા છે માટે જન્મનું કાંઈ કારણ નથી. ઇ૦ ”

સુત પ્રજ્ઞજે પિતુ દેહ ક્યમ, નવ બ્રહ્મહત્યા લાગે. ૭

જે કે'શ આત્મા બ્રાહ્મણ છે, નહીં સંભવે નિરધાર;

આત્મા દયાપ્રભુ અંશ વ્યાપક, બ્રાહ્મણ સહુ સંસાર. ૮

૫૬ ૫૧ મું.

પૃથક્ પૃથક્ જીવાત્મા કે'શ જી, તોપણ દૂષણ તેમાં લે'શ જી;
બડે બદલે છે આત્મા દેહ જી, ક્યમ કા'વે નહીં બ્રાહ્મણ તેહ જી. ૧

શુક્લ વર્ણુ જે બ્રાહ્મણ કહિયે જી, તેનો પણ નિશ્ચે નવ લહિયે જી;
બ્રહ્મબીજ બ્રાહ્મણ સનમાન જી, તેનું નિશ્ચે ક્યાંછે જ્ઞાન જી. ૨

ઢાળ.

હોય જ્ઞાન સમ્યક્ ઓળખે, હરિ જતિનું નહિ કામ;
જે બતાવું તુજને ઘણા, હરિ બજે બ્રાહ્મણ નામ. ૩

૭. જે ઇ૦—જે તું દેહને બ્રાહ્મણ કહીશ તો તે સંભવ ન (સંભવ-
તું નથી), કેમકે તેમ કહેવાથી સંકટ જાગે છે. (શુ સંકટ જાગે છે તે સ્પ-
ષ્ટ કરે છે;) સુત ઈ૦—જે દેહજ બ્રાહ્મણ હોય તો, મરી ગયેલા પિતાનો
દેહ પુત્ર પ્રજ્ઞજે છે તેને બ્રહ્મહત્યા કેમ ન લાગવી જોઈએ?

૮. જે કે'શ આત્મા ઇ૦—જે આત્મા બ્રાહ્મણ છે એમ કહીશ તો તે
લગાર પણ નહિ સંભવે; કેમકે આત્મા તો દયાના પ્રભુનો અંશ છે અને તે
સર્વમાં વ્યાપક છે માટે આખું જગત બ્રાહ્મણ થવું જોઈએ ! (હવે કહો,
બ્રાહ્મણ કોણ ?)

૧. (પાછલા પદમાં કહેલા બ્રાહ્મણપણનો પૂર્વપક્ષ આ પદમાં પણ
ચાલુ છે.) પૃથક્ પૃથક્-જ્ઞાતા જ્ઞાતા. આત્મા જ્ઞાતા જ્ઞાતા છે અને તેથી બ્રા-
હ્મણનો આત્મા બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયનો આત્મા ક્ષત્રિય એ પ્રમાણે વ્યવસ્થા
છે એમ તું કહીશ તો તેમાં પણ તું દૂષણ લે'શ (લહીશ-જોઈશ.) દૂષણ
સાબિત કરે છે: બહુ ઇ૦—બ્રાહ્મણનો આત્મા બીજો દેહ બદલે સારે તે
બ્રાહ્મણજ હોવો જોઈએ; પણ તેમ હોવાનું પ્રમાણ નથી. એ ભાવ છે.

૨. શુક્લ ઇ૦—શુક્લ (ગૌર) વર્ણનો તે બ્રાહ્મણ. એમ કહીશ તો
તેનો પણ નિશ્ચય નથી; (કાળા પણ બ્રાહ્મણો હોય છે, માટે પ્રત્યક્ષ વિરોધ).
બ્રહ્મબીજ ઇ૦—સ્પષ્ટ છે.

૩ હોય ઇ૦—જેને જ્ઞાન હોય અને જે સમ્યક્ (સારી રીતે) હરિને

ઋષ્યશૃંગ મૃગીથી ઉપન્યા, કુસુમાસ્તરણ કૌશિક;	
શશપૃષ્ઠથી ગૌતમ ઉદ્ધે, વાલ્મિકિ થયા વલ્મીક.	૪
મુનિ પરાશર ચાંડાળી ગર્ભ, અગસ્ત્ય ઘટથી જાત;	
માતંગ મુનિ માતંગી સુત, માંડવ્ય માંડૂકી માત.	૫
કરિણીકુંવર અનુચર ઋષિ, ભરદ્વાજ મા શૂદ્રાણી;	
કૈવર્તકન્યા જનની વેદવ્યાસ મુનિની જાણી.	૬
વેશ્યાથકીજ વસિષ્ઠ, ક્ષત્રાણીથી વિશ્વામિત્ર;	
કિંકરી જનુની નારદમુનિ, જગપૂજ્ય પરમ પવિત્ર.	૭
ઈત્યાદિ બ્રાહ્મણ કાંવિયા, શ્રીકૃષ્ણ ભજન પ્રતાપ;	
નથી દયાપ્રીતમ કૃષ્ણપ્રિય તે, પ્રકટ મૂર્તિ પાપ.	૮

૧૬ પર મું.

જ્ઞાની પાણુ તે મહાઅજ્ઞાની જી, પ્રભુપણું પોતે બેઠા માની જી;	
ધર્મ દાસનો સઘળો ત્યાગે જી, તે જ્યમ પરમેશ્વર પ્રિય લાગે જી.	૧
હું સાગર છું બોલે લવાણુ છું, સત્ય કહે તે વાણી કવાણુ જી;	
જીવ જદાપિ અહ્મ ન થાય જી, નદી ઉલટી વહે મૂળ ન સમાય જી.	૨

દાખી.

જ્યમ મૂળમાં ન સમાય નદી, ત્યમ જીવ સમાય ન અહ્મ,	
એમ કાર્ય કારણુ નિરંતર છે, મુજબ ન લહે મર્મ.	૩

ઓળખે (તે બ્રાહ્મણ એ અધ્યાહાર). હરિગોવિંદનું કામ નથી. જોઈએ—હરિ ભજે તેનું નામ બ્રાહ્મણ એ વાતનાં દૃષ્ટાંત આપે છે.

૪ મૃગી—હરણી. કુસુમાસ્તરણ ૪૦—ફૂલના બિઝાનાથી કૌશિક ઉપન્યા. શશપૃષ્ઠ—સસલાની પીડ. વલ્મીક—રાફડો.

૫ જાત—જન્મેલા. માતંગી—હાથણી. માંડૂકી—દેડકી. ૬ કરિણી—હાથ-ણી. કૈવર્ત—માછી. કિંકરી—દારી.

૮. પ્રકટ ૪૦—પણુ જે બ્રાહ્મણ પ્રકટ પાપની મૂર્તિઓ છે તે કૃષ્ણને પ્રિય નથી.

૨ નદી ૪૦—નદી ઉલટી વહે અને તે પાછી પોતાના મૂળમાં સમાવા જાય તો તેમ અને નહિ.

૩ ત્યમ ૪૦—જીવ મૂળ અહ્મ છે માટે જીવ પણ અહ્મમાં સમાય નહિ.

હરિ વર્ણે જીવ રકાર કમ, એક કમ રૂપે હોય;	
ભળી ગયાનો આકાર, અધ શિર છત્ર સેવક જોય.	૪
સનકાદિ વિષ્ણુ વિલોકો કહ્યું, અધિકો સ્વરૂપાનંદ;	
અમો બ્રહ્માનંદ પણ અનુભવ્યા છે, આથકો અતિ મંદ.	૫
શુક દેવજી પણ બ્રહ્માનંદનિમગ્ન હોતા સત્ય;	
ઉદ્ધાર કીધો ત્યાંથી સ્વરૂપાનંદ અધિકો અત્ય.	૬
જો ભિન્ન ના'તા બ્રહ્મથી તો, નીકળ્યા કહો ક્યમ;	
તે માટ માથાકૂટ મૂકી, પૂજ્ય પુરુષોત્તમ.	૭
ભાખિયું ભક્ત્યાચાર્ય માર્ગ, જ્ઞાન બ્રાંતિમૂળ;	
જન દયાપ્રીતમ સેવવા, તેને નહીં અનુકૂળ.	૮

કાર્ય કારણ ૪૦—કાર્ય કારણનો નિરંતર એજ ધર્મ છે કે કાર્ય કારણમાં સમાય નહિ. (વેદાંતીઓ આથી ઉલટું જ કહે છે. તેઓ કહે છે કે જે કાર્ય હોય તે છે-ચંટે તેના કારણમાં જ સમાય છે. જેમ ઘડો ભાગે ત્યારે છેવટે તેની માટી જ થાય; કુંડળ ભાગે ત્યારે તેનું સોનું જ થાય; ૪૦).

૪ હરિ ૪૦—હરિ એ કોઈ પણ વર્ણ (૨ વિનાના અક્ષર) જેવા છે, અને જીવ એ રૂ કાર અક્ષર જેવો છે. તે વર્ણમાં રૂ ભળવાથી એક રૂપક્રમ અને બીજું રૂપ કર્મ એવું થાય છે. અર્થાત્ કૂ વર્ણ રૂપ હરિમાં રવર્ણ રૂપ જીવ ભળી જાય છે ત્યારે ક એવો અક્ષર થઈ તેની પછી મ મૂકવાથી ક્રમ શબ્દ બને છે એ જોડાક્ષરમાં રૂ કૂ ની નીચે જાય છે. મતલબ કે હરિમાં ભળે તો તેનો આકાર અધ (નીચો) અર્થાત્ અધમ થાય છે. અને જ્યારે રૂ કમાં નથી ભળતો અને સેવક રૂપે જૂદો રહે છે ત્યારે તે કર્મ રૂપે લખાય છે. એટલે તે શિરછત્ર થાય છે. (રકાર મ અક્ષરને માથે લખાય છે તેમ).

૫ સ્વરૂપાનંદ—ભગવાનના સ્વરૂપને ભિન્ન બાણી તેનું ધ્યાન કરવાથી અથવા ભજવાથી મળતો આનંદ. બ્રહ્માનંદ—પોતે બ્રહ્મ છે એમ માનીને જે આનંદ અનુભવે તે. અતિ મંદ ૪૦—સ્વરૂપાનંદ કરતાં બ્રહ્માનંદ અતિ મંદ છે.

૮ ભક્ત્યાચાર્ય માર્ગ ૪૦—ભક્તિ એ આચાર્યનો કહેલો માર્ગ છે. અને જ્ઞાન એ બ્રાંતિનું મૂળ છે. તેને—જ્ઞાન માર્ગવાળાને.

૫૬ ૫૩ મું.

પ્રરૂપોત્તમને પ્રિય જે લક્ષ્મિ છે, તે સાથે નહીં આણુ આસક્તિ છે;
 નિશદિન સેંછે કષ્ટ મહાન છે, લભ્ય થવાને કેવળ જ્ઞાન છે. ૧
 પોચ ફટતાં લાભ ન લેશ છે, એજ ઉગરે કેવળ ક્લેશ છે;
 કડાણુ સમજવું તેવું કહેવું છે, વિવેક સાધન કડાણુજ લહેવું છે. ૨

દાળ.

લહેવું કડિન સહુ રીતથી, જ્ઞાનમાં વિદ્ય અપાર;
 એ ધુણાક્ષર ન્યાયે સફળ, કોકને કોઈએક વાર. ૩
 તે લાભ પાણુ વળી તુચ્છ જોતાં, મુક્તિ મૃત્યુ સમાન;
 જે અસુર અરિ ભાવે મળ્યા, સમ ઈયું વૈર ને જ્ઞાન. ૪
 એ તત્ત્વ ટુંપાણું તુચ્છ લાગે, પ્રેમરસ પીનાર;

૧ આણુ-લગાર. આસક્તિ-પ્રીતિ. લભ્ય થવાને-પ્રાપ્ત થવાને. ૨. પો-
 ચ-ડાંગરનાં થોથાં. ફટતાં-ખાંડતાં. એજ ઈં—કેવળ ક્લેશ એજ ઉગરે-ઉ-
 ગારે પડે-પ્રાપ્ત થાય. વિવેક ઈં—વિવેકનું નિત્ય અનિત્યતા તદ્વાવતનું સાધ-
 ન લેહેવું—સમજવું કડાણુ છે.

૩ લહેવું ઈં—જ્ઞાન લેહેવું—સમજવું સહુ રીતથી કડાણુ છે. (જુઓ
 ભગવદ્ગીતા અ. ૧૨) “ક્લેશોધિકતરસ્તેષામવ્યક્તાસત્ત્વેત્તસામ્ । અવ્યક્તાદિગ-
 તિર્દુઃસ્વદેહવદ્ધિરવાપ્યતેના” “અવ્યક્ત જ્ઞાનરૂપ પરમાત્માને વિષે જેમનું ચિત્ત આ-
 સક્ત છે તેમને (તે પ્રાપ્ત કરવાને) વધારે ક્લેશ થાય છે; કેમકે જે ગતિ અવ્ય-
 ક્ત (અસ્પષ્ટ) છે તે દેહધારીઓ દુઃખે કરીનેજ પ્રાપ્ત કરી શકે છે”.
 ધુણાક્ષર—ધુણુ (લાકડાં કોરનારો એક જીવડો) અક્ષર. જીવડાંએ કોરેલા
 લાકડામાં જે આંકા થયા હોય તેમાંથી કોઈવાર ૩, ૬, ૯ એવાજ કોઈ અક્ષરો
 જેવી આકૃતિ જેવામાં આવે છે તેટલા ઉપરથી તે જીવડો જેમ વિઠાન છે
 એમ ઠરતું નથી, તેમ (એજ ધુણાક્ષર ન્યાયે) કોકને કોઈક વાર કોઈક સંજો-
 ગથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ જાય છે, માટે તેવું જ્ઞાન સર્વનેજ સુલભ છે એમ
 કહેવાય નહિ.

૪ મુક્તિ મૃત્યુ સમાન—દાંટા દૃશ્ય ઇત્યાદિ સર્વનો લોપ થવાથી ક્રિયા ર-
 હિત આત્માની સ્થિતિ તે જડ જેવીજ નિશ્ચેદ છે, માટે મૃત્યુ સમાન છે.
 સમ ઈં—ભગવાન સાથે વૈર કરો કે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો તે સરખુંજ હરે છે । કે-
 મકે જેમાંથી ગમે તે રીતે મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

- હરિ દ ન લે જળ લવાણુ સરખી, મુક્તિ માને ચાર. ૫
- ઢોકળા સરખી મુક્તિથી, જન પ્રેત થાય પ્રસન્ન;
- જે ભક્તિ ઘેઘર ભોગિયા, તેનું ન માને મન. ૬
- નિત્ય સેવક સ્વામી ભાવ વણુ, અન્યથા નથી આનંદ;
- પણ પય પચે માંઝાર, પાયસ ના પચે રતિમંદ. ૭
- પોતા સરીખો પ્રભુ કરે પણ, ન આપે નિજ ભક્તિ;
- તે દયાપ્રીતમ પ્રાણુપ્રિય, જેને દઢ સ્વરૂપાસક્તિ. ૮

૫૬ ૫૪ મું.

- રૂડી રસાળી શ્રીહરિભક્તિ જી, સકળ શિરોમણિ વિશ્વે વ્યક્તિ જી;
- ભક્તિયુક્તથી ભુવન પવિત્ર જી, માધવ માને મનથી મિત્ર જી. ૧

૫ તત્વ ઇ૦—પ્રેમરસ પીનારને એ તત્વદુષ્પણું—તત્વનું ચુથણું તુચ્છ લાગે છે. હરિ ઇ૦—જેમાં હરિ કાંઈ દેતા નથી કે લેતા નથી એવી ચાર પ્રકારની મુક્તિને લવાણુ (ખારા) જળ જેવી પ્રેમી ભક્તો માને છે. “સાગુજ્યસાર્થિસા-મીપ્યસાહુપ્યૈકત્વમવ્યૂત । દીયમાનાતગૃહ્ણન્તિવિનામત્સેવનંજનાઃ” “સાયુજ્ય (ભગવાનના દેહમાં જોડાઈ જવા ૩૫ મુક્તિ), સાર્થિ (ભગવાનના લોકમાં વસવા ૩૫ મુક્તિ), સામીપ્ય (ભગવાનની પાસે વસવા ૩૫ મુક્તિ), સાહુપ્ય (ભગવાનના જેવું ૩૫ થવા ૩૫ મુક્તિ). મારા સેવન વિના એ ચારમાંની એકે પણ મુક્તિ આપતાં છતાં પણ મારા ભક્તો લેતા નથી.”

૬ ઢોકળા ઇ૦—મુક્તિ ઢોકળા સરખી છે માટે પ્રેત (ભૂત) સરખા મનુષ્યો તેથી પ્રસન્ન થાયછે; પણ જે ભક્તિરૂપી ઘેઘરના ભોગી છે તેનું મન તેથી માનવું નથી.

૭ અન્યાય—ખીજે પ્રકારે. પણ ઇ૦—પણ માંઝારને પય—દૂધ પચે છે અતઃ પાયસ (દૂધપાક) પચતો નથી. તેમ જેઓ રતિમંદ (ભગવાનમાં પ્રીતિ વગરના) છે તેઓ એવા છે.

૮ તે ઇ૦—જેને ભગવાનના સ્વરૂપની આસક્તિ દઢ હોયછે તે ભગવાનના પ્રાણુપ્રિય હોય છે.

૧ વિશ્વે—વિશ્વમાં. વ્યક્તિ (વ્યક્ત)—સ્પષ્ટ. ભક્તિયુક્ત—ભક્તિયુક્ત જન.

ભક્તિ વિના સહુ સાધન શૂન્ય જ, શ્રીભાગવતે ભખ્યું શુક મુન્ય જ,
ભક્તિ રહિત આસુર તપ અત્ય જ, ભવભયહેતુ ન લહે ગત્ય જ. ૨

ઢાળ.

ગતિ થાય નહિ ભક્તિ વિના, કોઈ કરે કોટિ પ્રયત્ન;
ભક્તિ સ્વરૂપ શ્રમ પરમપદ, જ્યમ કોડી સાટે રત્ન. ૩
પ્રાચીનબાહિષ નૃપે અગણિત, યજ્ઞ ચિતરી જગતી;
તેથકી ઉલટો ભય થયો, હ્યો નારદ દઈ હરિ ભક્તિ. ૪
ગૌદાની નૃગ નૃપ ભક્તિ વાણ, થાવું પડ્યું કૃકલાસ;
ભક્તિ સહિત નંદ કર્યાં, ગૌદાન પૂર્ણાભિલાષ. ૫
વાસના ન ટળે યોગથી, જે હોય ભક્તિવિયોગી;
બહુ દિન સમાધિ ઉતર્યે, કડી થઈ પૂછ્યું યોગી. ૬
શું થાય અગણિત સાધને, વાણ ભક્તિ સુંદરશ્યામ;
જે ભક્તિ છે તે કોઈ સાધન, તણું છે નહીં કામ. ૭
અજપા જપો અનહદ સુણો, પાંપલાં સઘળાં વ્યર્થ;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણભક્તિ, વિના ન સરે અર્થ. ૮

પદ ૫૫ મું.

વ્યર્થ ભણ્યા ભક્તિ વાણ વેદ જ, રાવણ દીવો રઘુપતિ ખેદ જ;
ભક્તિ વિના વંડ્યો વૈરાગ જ, જે નવ ઉપન્યો હરિ અનુરાગ જ. ૧

૨ ભવભયહેતુ ઈં—ભક્તિ રહિત તપ ભવભયહેતુ—સંસાર રૂપી ભયનું કારણ છે; અને તે ગતિ (સદ્ગતિ) પામતો નથી.

૩ સ્વરૂપ ઈં—ભક્તિવડે સ્વરૂપ (થોડા) શ્રમે પરમપદ (મળેછે—અધ્યાહાર). ૫ ગૌદાની—ગાયોનું દાન આપનાર. નૃગ—એ નામે રાજા. કૃકલાસ—કાચડો.

૬ વાસના—વિષયના સંસ્કાર હૃદયમાં રહેલા હોય તે. યોગથી—સમાધિથી. ભક્તિવિયોગી—ભક્તિ રહિત. કડી—કઠ્ઠી (કષ્ટયુક્ત).

૮ અજપા—શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપે જે જપ થાય છે તે ('સોહંહસઃ' એવો ગૂઢ ઉચ્ચાર શ્વાસોચ્છ્વાસ વખતે થાય છે). અનહદ—કાનમાં આંગળીઓ ધાતતાં જે નાદ સંભળાય છે તે. પાંપલાં ઈં—એ સઘળાં પાંપલાં (કાંકાં—ભામા) વ્યર્થ છે.

૧ રાવણ ઈં—રાવણ વેદ બણ્યો હતો પણ તેનામાં ભક્તિ નહોતી

ભક્તિ મણિ ને દીપક જ્ઞાન જી, અભય સભય આદિ કાર્ય માન જી;
જેને જેની ઉપર સ્નેહ જી, તેને ગણિયે તેના દહ જી. ૨

ઠાળ.

દહ તેના તેહ જેને, હ્રદ જેવું રૂપ;
ઉર જેહને સ્ત્રી ભક્તિ છે, તે જાણવા તદ્રૂપ. ૩
નહિ મોહ સ્ત્રીને સ્ત્રીથકી, છે માયા પણ સ્ત્રી દહ;
ભક્તને ન દમે અજ્ઞ તે, સમજવું કારણ એહ. ૪
પુલ્લિંગ જ્ઞાન વૈરાગ, યોગા, શ્રિત તત્સમ સોહે;
તે માટ પીડ પ્રધાન દેહે, નારી નરને મોહે. ૫

તો તેણે રઘુપતિ (રામચંદ્ર) ને ખેદ દીધો (સીતા હરીને શ્રમ આપ્યો).
વંકચો-બગડ્યો. અનુરાગ-પ્રીતિ.

૨ અભય ઈ૦—તેમનાં કાર્ય (પણ અનુક્રમે) અભય અને સભય આદિ (વગેરે) માનો. મતલબ કે, મણિનું કાર્ય જે પ્રકાશ તે અભય છે.—પવનથી હોલાવાનો તેને ભય નથી; દીપકનું કાર્ય જે પ્રકાશ તે સભય છે—પવનથી હોલાવાનો તેને ભય છે.

૩ ઉર ઈ૦—જેના ઉરમાં (હૃદયમાં) ભક્તિરૂપી સ્ત્રી છે તેમને પણ તદ્રૂપ (સ્ત્રીરૂપ) જાણવા. અર્થાત્ ભક્તો સ્ત્રીરૂપ છે.

૪ નહિ ઈ૦—સ્ત્રીને સ્ત્રીથકી મોહ થાય નહિ; માયા પણ સ્ત્રીદેહ છે (નારીજનિ છે માટે); માટે, ભક્ત રૂપ સ્ત્રીને અજ્ઞ (માયા) દમતી નથી—મોહ ઉપજાવતી નથી.

૫ પુલ્લિંગ ઈ૦—જ્ઞાન અને વૈરાગ પુલ્લિંગ છે ('જ્ઞાન' શબ્દ નપુંસક છે, તથાપિ લિંદી ભાષામાં નપુંસક ન હોવાથી તે પુલ્લિંગ બોલાય છે અને કવિને લિંદીનો અભ્યાસ ધણો, માટે જ્ઞાનને પણ કાર્ય પરત્વે પુલ્લિંગ ગણ્યું છે). યોગાશ્રિત ઈ૦—યોગધર્મને આશરેલા (યોગીઓ) પણ તત્સમ (તેની બરોબર-પુલ્લિંગ) સોહે (શોભે છે). તે માટે ઈ૦—તેઓ પુરુષ છે (પુલ્લિંગ હોવાથી) માટે નારી (માયા) નરને મોહે (નર ઉપર મોહ હોવાથી) તેમને પ્રધાન (મુખ્ય-અર્થાત્ ઘણી) પીડ (પીડા) દે છે. તાત્પર્ય કે ભક્તિયુક્ત ભક્તોને માયા બાધ કરતી નથી પણ કેવળ જ્ઞાની તથા યોગીઓને માયા બાધ કરે છે—(ગીતામાં પણ કહેલું છે,) “દેવીયેવાગુણમયીમમાયાદુરત્યયા । મામેવ્યેપ્રપચંતેમાયાનેતાંતરંતિતે” (અ. ૭-૧૪). “એ દેવી અને ગુણયુક્ત મારી માયા દુઃખે કરીને તરવા જેવી છે; જેઓ મારે શરણે આવે છે તેઓજ એ માયાને તરે છે”

ભવતારણ નૌકા ભક્તિ છે, દારૂ તુંબી જ્ઞાનાદિક;
 નાવે સકળ સહજે અભય, ત્યાં સ્વયમપિ શ્રમ સહ બીક. ૬
 જ્ઞાનાદિ તથા તન ઈંદ્રિયો, કદી તરે એકલા આપ;
 દુઃખ દેઈને દૂર કરે, તેને ઈંદ્રિયો દ શાપ. ૭
 યોગીનું પણ મન માત્ર શુચિ, જે હોય દયાપ્રભુ ધ્યાન;
 નખશિખ લગી દુર્ગંધ તનુ, હરિ સેવા વણ શખ માન. ૮

પદ પદ મું.

તારે સંગી સહુ હરિભક્ત જી, જે કો આશ્રિત હોય જન જક્ત જી;
 દહ રસિક જે જીવને વળગ્યાં જી, હરિરસ વેળા ન કરે અળગાં જી. ૧

૬ ભવતારણ ઈં—ભવ (સંસાર) ને તારણ (તારનારી) ભક્તિ તે નૌકા રૂપ છે અને જ્ઞાનાદિક દારૂ (લાકડું) તથા તુંબી (તુંબડાં) રૂપ છે. નાવે ઈં—નાવથી સકળ (સઘળું તરવું) સહજ અને અભય (નિર્ભય) છે અને ત્યાં (લાકડાને બાઝીને તથા તુંબડાં બાંધીને તરવામાં) શ્રમ (મેહેનત) સહિત બીક (ડુબી જવાની) સ્વયમપિ (ખોતાની મેજેજ) રહેલી છે—અધ્યાહાર.

૭ જ્ઞાનાદિ ઈં—જ્ઞાનાદિ (જ્ઞાનાદિવાળા પુરૂષો—જ્ઞાની, વૈરાગી, યોગી વગેરે.) તન (શરીર) અને ઈંદ્રિયોને તજીને કદી (કદાપિ) આપ એકલા તરે, (મુક્તિ પામે), અને (ઈંદ્રિયાદિકને) દુઃખ દેઈને દૂર કરે તો તેને ઈંદ્રિયો શાપ દેછે. (સરખાવો પંચતંત્રનો શ્લોક)—“સ્ત્રાપુદ્ગમકરધ્વજસ્યજયિર્નિર્સર્વાર્થસંપત્કરીમે નાંયેપ્રવિહાયયાંતિમુધિયોમિથ્યાફલાન્વેષિણઃ । નેતેનૈવનિહત્યાનર્દયતરંનમીકૃતામુંહિતાકે-ત્વદ્વસ્મપટાકૃતાશ્વજાટલાકાપાલિકાશ્ચાપરે” અર્થ. “કામદેવની જય કરનારી અ-ને સર્વ અર્થ તથા સંપત્તિને આપનારી સ્ત્રી મુદ્રાને (સ્ત્રી જાતિના ચિન્હ-ને)તજીનેજે કુબુદ્ધિવાળા અને વૈરાગ્યાદિકમાં મિથ્યા ફળ શોધનારા બીજી જગો-એ જાયછે તેમને તેજ કામદેવે નિર્દયપણે હણીને તેમાંના કેટલાકને નાગા કરી નાખ્યા છે, મુંડિત કર્યા છે, કેટલાકને રાખોડી ચોળાવી છે, કેટલાકને જટા ધારણ કરાવી છે અને કેટલાકને કાપાલિક કર્યા છે—હાથમાં કાચલું ઝ-લાવ્યું છે!”

૮ યોગીનું ઈં—જે દયાના પ્રભુનું ધ્યાન હોય તો યોગીનું પણ મન મા-ત્ર શુચિ (પવિત્ર) જાણવું, (જે એમ ન હોય તો) હરિની સેવા વિના નખ-શિખ લગી (નખથી તે શિખા લગી) તેમનું (શરીર) દુર્ગંધયુક્ત અને શ-ખ રૂપ માનવું.

૧ તારે ઈં—હરિભક્ત ખોતાના સહુ સંગીઓને તથા જગતના જે

સહુ સહ ભુકતે ભજનાનંદ છ, આશિષ દ તનને ગોવિંદ છ;
આપણુ સેવા અવર ન તૃણુ છ, પરલોકે પણ ભજવા કૃણુ છ. ૨

હાળ.

શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરે કર, ચરાણુ દર્શન ધાર; ૩
જેત્ર તો નટવર છબી નિહાળે, શ્રવણુ કૃષ્ણ કથાય.
વાણું કરે વાણી હરિ, ગુણ પદકમળ મન ધ્યાન;
ધ્રાણુને પુષ્પ પ્રસાદી તુલસી, ચરણોદક મુખપાન. ૪
શિર નમે હરિ ગુરુ સંત, દંડવત સર્વોગે પ્રણામ;
સહુ સમર્પા દાસ થઈ માગે, ભક્તિ સુંદરશ્યામ. ૫
ભક્તિનું કૃળ ભગવંત નિજ, જ્ઞાનાદિનું કૃળ મોક્ષ;
રસિકને રૂપ રસાળ પ્રિય, નિર્દાણુ ન રૂચે રક્ષ. ૬
એ ભક્તિના યે પુત્ર છે, જ્ઞાન પૈરાગ્ય કહાવે;
જ્યાં ગાય ઘરમાં આવી સેજે, વત્સ આલ્યાં આવે. ૭
કર્તવ્ય તેને કશું નથી, મળી પ્રેમ ભક્તિ અનુપ;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ મન, મોહના રાધા રૂપ. ૮

જન તેના આશ્રિત હોય તે સર્વને તારેછં. દેહ ઈં—રસિક પુરૂષ, દેહ (દેહાદિક) જે જીવને વળગેલાં છે તેને હરિરસ (અનુભવતી) વેળા અળગાં કરે નહીં.

૨ સહ ભુકતે—સાથે ભોગવે. દેહ અને જીવ સદૃશાં ભજનાનંદને સાથે ભોગવે. આપણુ ઈં—આપણને તો સેવા વિના અવર (ખીજી) તૃણુ નથી.

૩ શ્રવણુ ઈં—(સાંભળે.—અધ્યાહાર).

૪ પદ ઈં—મન પદકમળનું ધ્યાન કરે. ધ્રાણુ ઈં—પ્રસાદીનું પુષ્પ અને પ્રસાદીની તુલસી એ ધ્રાણુને (વાસ લેનારા ઈંદ્રિયને) સુધવાને આપવું. —અધ્યાહાર.

૬ ભક્તિ ઈં—ભક્તિનું કૃળ ભગવંત પોતે છે, અને જ્ઞાનનું કૃળ મોક્ષ છે. રસિકને ઈં—રસિક પુરૂષને રસાળ રૂપ પ્રિય છે અને રક્ષ (લૂખો) નિર્દાણુ (મોક્ષ) તેને રૂચતો નથી.

૮ કૃષ્ણા ઈં—કૃષ્ણના મનને મોહ પમાડનારી રાધારૂપ અનુપમ પ્રેમભક્તિ જેને મળી તેને ખીજું કશું કર્તવ્ય નથી.

પદ ૫૭ મું.

શિષ્ય બોલિયો સુણી શુચિ વાણી જી, ગુરુ ! ભક્તિ સહુથી વખાણી જી;
તે ભક્તિનું કહો મુને રૂપ જી, અંગ આધિકારી ભૂષણ અનુપ જી. ૧
શ્રીગુરુ બોલ્યા સાંભળ તાત જી, કહું વિસ્તારી પૂછી વાત જી;
પ્રેમ સહિત છે દશધા ભક્તિ જી, વ્યસન પછી પહેલી આસક્તિ જી. ૨

દાળ.

આસક્તિ રાખી શ્રવણ કર, છે શ્રવણ પહેલી ભક્તિ;
કીર્તન સ્મરણ પછી પાદસેવન, અર્ચન વંદન વ્યક્તિ. ૩
દાસત્વ ભક્તિ સખ્યતા, આત્મનિવેદન નામ;
તે ઉપર દશમી પ્રેમભક્તિ, અતિ પ્રિય ધનશ્યામ. ૪
પરીક્ષિત શુક પ્રહ્લાદ શ્રીપૃથુ, અકૂર ને હનુમાન;
અર્જુન બલિ શ્રીગોપીજન, અનુક્રમે ભક્તિ દાન. ૫

૧ શુચિ—પવિત્ર. અંગ ઇ—તે ભક્તિનાં અંગ કેટલાં છે? અધિકારી કાણ છે? તેનું ભૂષણ શું છે? તે મને કહો.

૨ પ્રેમ ઇ—પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ સહિત દશધા (દશ પ્રકારની) ભક્તિ છે. કોઈ કહેશે કે, ભાગવતાદિ ગ્રંથોમાં “ શ્રવણં, કીર્તનં, વિષ્ણોઃ સ્મરણં, પાદસેવનમ્, । અર્ચનં, વંદનં, દાસ્ય, સરવ્ય, માત્મનિવેદનમ્. ” (અર્થ સ્પષ્ટ છે). એવી નવ પ્રકારની ભક્તિ કહેલી છે છતાં દશમી પ્રેમભક્તિની શી જરૂર છે? તો તેના સમાધાન માટે કહે છે કે, વ્યસન ઇ—પેહેલી આસક્તિ (પ્રીતિ—પ્રેમ) થાય તે પછી તેનું વ્યસન થાય. (વ્યસન શું તે છટ્ટી કડીમાં કહેશે).

૩ દશ પ્રકારની ભક્તિ ક્રમે ગણાવે છે: આસક્તિ ઇ—આસક્તિ રાખીને તું શ્રવણ કર, કેમકે પેહેલી શ્રવણ ભક્તિ છે. (ઈશ્વરનાં ગુણ કર્મ સાંભળવાં તે શ્રવણ ભક્તિ કહેવાય છે. બીજી કીર્તન—હરિનાં ગુણ કર્મોદિતું કથન કરવું. ૩ જી, સ્મરણ—હરિનાં ગુણ કર્મોદિતું સ્મરણ. ૪ થી, પાદસેવન—હરિના ચરણની સેવા કરવી. ૫ મી, અર્ચન—હરિનું પૂજન કરવું. ૬ થી, વંદન—હરિને પ્રણામ કરવો. ૭ મી, દાસત્વ—સેવક ભાવે હરિની ભક્તિ કરવી. ૮ મી, સખ્યતા—મિત્ર ભાવે હરિની ભક્તિ કરવી. ૯ મી, આત્મનિવેદન—આત્મા અને સર્વસ્વ હરિને અર્પણ કરવું. ૧૦ મી પ્રેમભક્તિ—કોઈ હેતુ વિના હરિમાં દૃઢ પ્રીતિ કરવી. વ્યક્તિ—જૂદાં જૂદાં ભક્તિનાં નામ.

૫ પરીક્ષિત ઇ—(એ શ્રવણાદિ ભક્તિ જોણું કરી તેમનાં નામ અનુક્રમે

તે ઉપર આવે આસક્તિ, પછી વ્યસનાવસ્થા થાય;
તે ઉપર તનમયતા ખરી, વળતી ન કાંઈ કહેવાય. ૬
પ્રેમની અવસ્થા ચાર છે, આસક્તિ ત્રણ વિવેક;
છે વ્યસનની બે અવસ્થા, પછી તનમયતાની એક. ૭
એ દશ અવસ્થા થઈ તેનાં, પ્રકટ ભાષુ નામ;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણહિતુ, ભોગવી છે પ્રજવામ. ૮

પદ ૫૮ મું.

દુગરચિ સ્મૃતિ અભિલાષોદ્દેગ જી, પ્રેમ અવસ્થા એ ચો નેગ જી;
આસક્તિ ત્રિ વ્યાધિ પ્રલાપ જી, ઉન્માદસ ત્રીજી આલાપ જી. ૧

કહે છે:) પરીક્ષિત—શ્રવણ ભક્તિ કરનાર. શુક—કીર્તન ભક્તિ કરનાર. પ્રહ્લાદ—
સ્મરણ ભક્તિ કરનાર. શ્રી(લક્ષ્મી)—પાદસેવન ભક્તિ કરનાર. પૃથુ—અર્ચન
ભક્તિ કરનાર. અકૂર—વંદન ભક્તિ કરનાર. હનુમાન—દાસત્વ ભક્તિ કરનાર.
અર્જુન—સખ્યત્વ ભક્તિ કરનાર. બલિ—આત્મનિવેદન ભક્તિ કરનાર. શ્રીગો-
પીજન—પ્રેમ ભક્તિ કરનાર. ભક્તિદાન—ભક્તિનું પાત્ર.

૬ તે ઇ૦—હરકોઈ વસ્તુ ઉપર પ્રથમ આસક્તિ (કામના) થાય, આ
સક્તિ થયા પછી તેનું વ્યસન થાય; અને વ્યસન દઢ થયા પછી તનમયતા
(તદ્ગુપતા) થાય. આ ત્રણ અવસ્થાઓ પછી ચોથી અવસ્થા નથી.

૮ ભાષુ ઇ૦—એ દશ અવસ્થાઓનું વર્ણન ૫૮ માં પદમાં કહીશ.
કૃષ્ણહિતુ—કૃષ્ણને માટે.

૧ દુગરચિ—તેજથી જોવા ઉપરથી રચિ (પ્રીતિ). (દર્શનથી પ્રીતિ થઈ એ
ટલે પછી તેની સ્મૃતિ થાય); ‘સ્મૃતિ’ એ પ્રેમની બીજી અવસ્થા છે. (સ્મૃતિ-
થઈ એટલે અભિલાષ થાય); ‘અભિલાષ’ એ પ્રેમની ત્રીજી અવસ્થા છે. (અ-
ભિલાષવાળી વસ્તુ ન મળે એટલે ઉદ્દેગ થાય); ઉદ્દેગ એ પ્રેમની ચોથી અવ-
સ્થા છે. એ ચો (ચાર) પ્રેમની નેગ (નેક—નેકવાળી—નિયમિત) અવસ્થાઓ છે.
આસક્તિ ઇ૦—આસક્તિની ત્રણ અવસ્થા છે; વ્યાધિ, પ્રલાપ (લવરી—અસ-
બુદ્ધ ભાષણ), અને ત્રીજી ઉન્માદસ (ઉન્માદ સહિત) આલાપ (સંબદ્ધ પણ
નિરર્થક લંબાણવાળું ભાષણ). પ્રેમની ચોથી અવસ્થા ઉદ્દેગ થાય તેટલામાં
પ્રિય ન મળે તો ઉદ્દેગથી વ્યાધિ થાય, તેથી લવરી થાય, તેમાંથી ઉન્માદ (ગાં-
ડપણ) પણ થાય.

વ્યસન અવસ્થા જડતા એક જ, અપર મૂર્છના રહિત વિવેક જ;
તન્મયતાની અવસ્થા એક જ, મૃત્યુસદૃશ પણ છૂટે ન દેહ જ. ૨

ઢાળ.

દેહ છૂટે નહીં એ દશ, અવસ્થા કહેવાય;
જે વિસ્તારી વર્ણન કરું તો, ગ્રંથ વાધી જાય. ૩
જળ સ્વાતિ આતક પ્રેમ છે, આસક્તિ ચંદ્ર ચકોર;
છે વ્યસન વારિ મત્સ્ય ત્રણ, ઉદાહરણના ઠોર. ૪
હવાં કહું અતિ સંક્ષેપ શ્રવણા, દિક ક્રમ કરી માહાત્મ્ય;
આણુ માત્ર અંતર ઉતરે, તો પ્રસન્ન થાય પરમાત્મ. ૫
એક વાર નામ કરણ વિષે, 'શ્રીકૃષ્ણ' પડતાં માત્ર;
જ્યમ શરદ સંગે જળ અમલ, ત્યમ સદ્ય શુચિ જન ગાત્ર. ૬
હોય શ્વાદ તદ્દપિ દીક્ષિતનો, અધિકાર તેને થાય;
શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે, જે કદી શંક ભરાય. ૭

૨ ઉન્માદમાંથી જડતા પણ ઉપજે: જડતા એ એક અને (તેથી ઉપજ-
તી) અપર (ખીજ) વિવેક રહિત (જેમાં વિવેક શક્તિ-બુદ્ધિ નાશ પામે છે તે)
મૂર્છના (મૂર્છા) એ બે વ્યસનની અવસ્થા છે. તન્મયતાની અવસ્થા એ છે કે,
મૃત્યુ સદૃશ (મૃત્યુ સરખી) અવસ્થા થાય પણ દેહ છૂટે નહિ. (આ દશ અવ-
સ્થાઓ, જે સાહિત્ય શાસ્ત્રમાં દશ 'કામદશાઓ' એ નામથી ઓળખાય છે
તેને મળતી છે; આમાં જે 'દગરચિ' કહેલી છે તેને બદલે ત્યાં 'ગુણકથન' કહે-
લી છે. (પણ એ મતભેદની વાત છે). જેમ, "અભિલાષશ્ચિન્તાસ્મૃતિગુણકથનોદ્વેગ-
સંપ્રભાપાથ ૧ ઉન્માદોયવ્યાધિર્જડતામૃતિરિતિદશાત્રકામદશાઃ ॥૧૧॥" (સાહિ. ૬૪૫૦)
અર્થ સ્પષ્ટ છે.

૪ જળ ઇ. —સ્વાતિનક્ષત્રનું જળ અને આતક પક્ષી એ બેનો સંબંધ
તે પ્રેમનું ઉદાહરણ છે; ચંદ્ર અને ચકોર એ આસક્તિનું ઉદાહરણ, અને વા-
રિ (પાણી) અને મત્સ્ય, એ વ્યસનનું ઉદાહરણ. એ ત્રણ ઉદાહરણના ઠોર
(કામ) છે. શ્રવણાદિક ઇ. —શ્રવણાદિક ભક્તિનું ક્રમે કરીને માહાત્મ્ય કહું છું.

૬ કરણ —કર્ણ —કાન. જ્યમ ઇ. —જ્યમ શરદઋતુના સંગથી જળ નિ-
ર્મળ થાય છે તેમ જનનાં ગાત્ર (અંગ) સદ્ય (તત્કાળ) શુચિ (પવિત્ર) થાય છે.

૭ શ્વાદ —શ્વપચ —ચાંડાલ. દીક્ષિત —અગ્નિહોત્રી-યજ્ઞમાં દીક્ષા લીધેલી
એવો.

વળી વધાં શ્રીમહાલક્ષ્મી જી, શ્રવણમાહાત્મ્ય અપાર;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ એટલું, સાંભળ્યું એક વાર.

પદ પદ મું.

જપ ગાયત્રી કોટિ એક જી, દાન સોળસેં સહિત વિવેક જી;
કૃતુ શતકોટિ કર્યાં અવેધ જી, સહજ કર્ષા તેણે હયમેધ જી. ૧
પરિક્રમ ભૂ પંચ લાખ હજાર જી, કરી તેણે જાણો શત વાર જી;
સૂણ્યું એક જોણે હરિનું નામ જી, વચન રમાનું સહુ શ્રુતિધામ જી. ૨
દાળ.

શ્રુતિશિખરનું સિદ્ધાંત કલિ, શ્રીકૃષ્ણ કીર્તન સાર;
જેથકી વાણ શ્રમ અગમ ભવ તરી, સર્વ પામે પાર. ૩
કલિકાળ મહદાશૌચ, નહીં કો કર્મનો અધિકાર;
શ્રીકૃષ્ણ નામ અડે નહીં, આનંદમય ઉચ્ચાર. ૪
સાધન સકળ શ્રીમુકટમણિ, શ્રીકૃષ્ણ અપર સ્વરૂપ;
હરિથકી પાણ બળ અધિક, કરુણાવંત અભય અનૂપ. ૫
મહાપાપ અકથિત તાપ, અખિલ સમૂળ ભસ્મીભૂત;
કરી કરે પરમાનંદ પ્રિય, હરિનામ પાવન પૂત. ૬

૧. કૃતુ—યજ્ઞ. શતકોટી—સો કરોડ—અખજ. અવેધ—વેધ (દોષ વિનાના. હયમેધ—અશ્વમેધ યજ્ઞ.

૨ પરિક્રમ ઇ૦—પંચ લાખ હજાર—પચાસ કોટિ યોજન માપવાળી ભૂ (પૃથ્વી)ની પરિક્રમ (પ્રદક્ષિણા) તેણે શત વાર કરી એમ જાણો. સૂણ્યું ઇ૦—જોણે હરિનું નામ સૂણ્યું તેણે ઉપર કહેલાં બધાં વાનાં તેટલી વાર કર્યાં. એનું રમાનું (લક્ષ્મીનું) સહુ શ્રુતિધામ (સધળી વેદની શ્રુતિઓના સ્થાન ૩૫) વચન છે.

૩ શ્રુતિશિખર—ઉપનિષદ. કલિ—કલિયુગમાં. “ કલૈકેશવકીર્તનમ્ ” એમ કહેવાય છે. અગમ—દુર્ગમ ન તરાય એવો. સર્વ—શૂદ્રાદિક સહુ કોઇ.

૪ કલિકાળ ઇ૦—કલિકાળ ૩૫૦. મહદાશૌચ (મોટું સૂતક) છે માટે કોઈ કર્મ કરવાનો અધિકાર નથી. (સૂતકમાં કોઈ દેવ કે પિતૃનું કાર્ય થાય નહિ એ પ્રસિદ્ધ છે.) શ્રીકૃષ્ણ નામ ઇ૦—પણ શ્રીકૃષ્ણના નામને તે આશૌચ અડતું નથી. આનંદમય ઇ૦—તેના નામનો ઉચ્ચાર આનંદમય છે.

૫-૬ સાધન ઇ૦—હરિનું પાવન નામ સકળ સાધનમાં શોભાયમાન

મનકામના પરિપૂર્ણ, ચિંતામણિ અધિકું એહ;
 મુખ રટણ નિશદિન કરે. હરિ મળશે, નથી સંદેહ. ૭
 મહા અધમથી પણ અધમ, જેની નહિ ગતિ કો કાળ;
 ગતિ તેની કરતા દયાપ્રભુ, નામ શ્રીગોપાળ. ૮

પદ ૬૦ મું.

કૃષ્ણ કહે કો એક વાર જી, તેના મહિમાનો નહિ પારજી;
 ગંગાદિ સહુ તીર્થ મહાન જી, કલ્પ ત્રિંશત લગી કરતાં સ્નાન . ૧
 શુચિ જેવું તથકી હોય ગાત્ર જી, તેવું શુચિ એક હરિ વચ માત્ર જી;
 હરિજશ હેતે ગાય જ્યાં દાસ જી, સકળ તીર્થ તો ત્યાંજ નિવાસ જી. ૨

ઢાળ.

છે નિવાસ તીર્થ અખિલનો, હરિ ચરણપંકજ માંય;
 તે આપોપે ઉભા રહે, જન ગાય ગુણ નિજ જ્યાંય. ૩
 હરિ સ્મરણ કરતાં માત્રમાં, બંધન ટળે સંસાર;
 આનંદ મંગળ નિત્ય નિર્ભય, પુણ્યનો નહીં પાર. ૪

મુકુટમણિ જેવું, શ્રીકૃષ્ણના અપર (ખીજ) રૂપ જેવું, હરિથકી પણ અ-
 ધિક બળવાળું, કશણાવંત, અભય (અભય આપનાર અથવા જેમાં કોઈ પ્રકા-
 રનો ભય નથી એવું), અનૂપ (ઉપમા રહિત), અને મહાપાપ તથા અકથિત
 (ન કહેવાય એવા) તાપ, એ અખિલ (સમગ્ર) ને સમૂળ (મૂળ સહિત)
 ભસ્મીભૂત કરીને પરમાનંદ (ભગવાન) ને પ્રિય કરે એવું તથા પૂત (પવિ-
 ત્ર) કરે એવું છે, એ અન્વય.

૭ મન કામના ૪૦—મન કામનાને પરિપૂર્ણ કરે એવું તથા ચિંતામણિ-
 થી અધિકું છે. કરે-કરે તો—કર્યેથી. ૮ ગતિ—સદ્ગતિ—ઉદ્ધાર.

૧ ત્રિંશત — ત્રીશ. કલ્પ — ૪૩૨૦૦૦૦૦૦૦ (ચાર અબજ બત્રીસ ક-
 રોડ વર્ષ અથવા બ્રહ્માનો એક રાત્રી દિવસ.)

૨ હરિજશ ૪૦—૨૫૪ છે. (શુઓ ભાગવત) “તત્રૈવગંગાયમુનાચ્ચવેણોગો-
 દાવરીસિંધુસરસ્વતીચ । સર્વાણિતીર્થાનિવસંતિતત્રયત્રાચ્યુતોદારકથાપ્રસંગઃ । ” અર્થ-
 “જ્યાં ભગવાનની ઉદ્ધાર કથાનો પ્રસંગ છે ત્યાં ગંગા આદિક સર્વ (શ્લોકમાં ક-
 હેલાં) તીર્થ છે.” ૩ ચરણપંકજ—ચરણ કમળ. આપોપે—પોતાની મેળે.

શ્રી લાભ જય જશ શુભ સકળ હોય, અમંગળ ટળી જાય;
તે સમય સહુ સપણું, વિમુખ દુઃખ, યદા હરિ સમરાય. ૫
ભય કંસ, દેષે ચૈધ, કુખજ્યા સ્મરણ હરિ સ્મરભાવ;
તદપિ થયું શિવ, તો કહે, કો સ્નેહ સ્મરણ પ્રભાવ. ૬
જો નિમિષ વા નિમિષાર્ધ ચિંતન, અતુલુંજનું થાય;
તો યજ્ઞ કોટિ હજારનું, ફળ શાસ્ત્ર તેને ગાય. ૭
સહુ શાસ્ત્ર ફરી ફરી વિચાર્યે, મુનિ ! નીકળ્યો એ સાર;
જન દયાપ્રીતમ ધ્યાન ધરવું, નિત્ય નંદકુમાર. ૮

પદ ૬૧ મું.

છેલ છબીલા નટવર લાલ જી, સુંદર નવધનશ્યામ તમાલ જી;
લલિત ત્રિભંગ મદન ગોપાળ જી, ત્રિભુવનમંગળ રૂપ રસાળ જી. ૧
મદનમનોહર નખશિખ શોભા જી, નરનારી સહુ જગમન લોભા જી;
અમિત માધુરી છે પ્રતિ અંગ જી, જોપર વાર અનંત અનંગ જી. ૨

૫. શ્રી—લક્ષ્મી. વિમુખ દુઃખ—દુઃખ વિમુખ થાય—નાશી જાય.
૬ ભય ઇ ૦—કંસે ભયથી, ચૈધ (શિશુપાળે) દેષથી, કુખજ્યાએ સ્મરભાવ
(કામ ભાવ) થી હરિ સ્મરણ કર્યું. તથાપિ તેમનું શિવ (કલ્યાણ) થયું. તો
૭—તો કહે કે સ્નેહથી હરિનું સ્મરણ કરે છે તે સ્મરણનો પ્રભાવ (મહિમા)
કેવો હોય !

૭ નિમિષ—(પલક.) ૮. મુનિ !—શિષ્યનું સંબોધન. અથવા, મુ-
નિઓએ સહુ શાસ્ત્ર ફરી ફરીને વિચાર્યાં તો એ સાર નીકળ્યો કે જન (માણ-
સે) દયાપ્રીતમ એવા નંદકુમારનું નિત્ય ધ્યાન ધરવું.

૧ નવધનશ્યામ ઇ ૦—નવા મેઘ જેવા શ્યામ વર્ણના તમાલ વૃક્ષ જેવા
સુંદર. લલિત—સુંદર. ત્રિભંગી—ત્રણ જગોએથી વાંકા વળેલા (વેણુ વગાડતી
વખતે) ત્રિભુવન ઇ ૦—ત્રિભુવનમાં મંગળ એવું રસાળ જેનું રૂપ છે એવા.
કુ ત્રણ ભુવનના પતિ.

૨ મદનમનોહર ઇ ૦—મદન જેવી મનોહર નખશિખ શોભા—નખથી શિ-
ખા લગીની શોભા છે જેની એવા લોભા—લોભાવનાર. અમિત—અમાપ. માધુરી
—મધુરતા—સુંદરતા. વાર—ઓવારી નાખું. અનંગ—કામદેવ.

ઢાળ.

- વાર અનંત અનંગ, મસ્તક, મયૂરમુકુટ મણિ જડ્યો;
અવતંસ મુક્તાદિક મનોહર, કુટિલ ભૂકુટી જઈ ચડ્યો. ૩
- કેસરી તિલક સુભાળ મુક્ત, સુઢાલ નાકે લટકતું;
અડી અધર બનિયું બિંબશું, જેપર રસિક મન ભટકતું. ૪
- રતનાળી રસભરી આંખડી, અણિયાળી મન્મથ બાણ;
ભૂકુટી કમાન સમાન, કુટિલ કટાક્ષ પ્રિયજ પ્રાણ. ૫
- શ્રુતિ કુંડળ ઝલક કપોળમાં, વેળિયું વારં સોઢે;
મુખપર અલક લટ વાંકડી. મન્મથનું મન મોઢે. ૬
- ચાર ચિમુક ચારે ચિત્ત, અમૃત વચન લટક નિહાળિયે;
શશિ શરદ પૂરાણ કોટિ કંદર્પ, મોહન મુખપર વાળિયે. ૭
- તાંબૂલ લાલી કુંદ કલી દ્વિજ, અધર ચોપ અનૂપ;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ અલખેલોળ આનંદ રૂપ. ૮

૩ મસ્તક ઇ—મસ્તક ઉપર મણિથી જડેલો મયૂર (મોરપાંછનો) મુકુટ છે. અવતંસ ઇ—મુક્તાદિકનો મનોહર અવતંસ (તોરો) તે કુટિલ (વાંકી) ભૂકુટી (ભમર) ઉપર જઈ ચડ્યો છે.

૪ સુભાળ—સારં કપાળ. મુક્ત (મોતી). સુઢાલ—(સારા ઢાળવાળું) ઢાળકતું. અથવા, (નાકનું વિશેષણ). અધર ઇ—તે મોતી અધર (નીચલા હોઠ) ઉપર અડીને તેના રાતા રંગને લીધે બિંબજન જેવું બન્યું છે. અધર-બિંબજેવું બન્યું છે.

૫ રતનાળી—રત (કીકી) વાળી. મન્મથ બાણ—કામના બાણ જેવી. કુટિલ—વાંકા. પ્રિયજ પ્રાણ—પ્રાણપ્રિય (કટાક્ષ). અથવા, પ્રાણપ્રિય (શ્રીકૃષ્ણ) ના કટાક્ષ કુટિલ છે.

૬ શ્રુતિ—કાન. કપોળ—ગાલ. વેળિયું—કડકાઉં—ચોકડું. વાર—સુંદર. ઠીક. અલક—કેશ.

૭ ચાર—સુંદર. ચિમુક—હડપચી. અમૃત ઇ—અમૃત સરખા વચનની લટક નિહાળિયે (જોયા કરીએ) ! શ.શે ઇ—શરદઋતુનો પૂર્ણ ચંદ્ર અને કોટિ કંદર્પ (કામદેવ), એ સર્વને મોહન (કૃષ્ણ) ના મુખપર વાળિયે—આવારીએ ! ૮ કુંદ—મોગરો. દ્વિજ—દાંત.

પદ ૬૨ મું.

ફલરી કંઠે નિર્મળ મોતી જી, કૌસ્તુભ મણિની જળહળ જ્યોતિ જી;
વિશાળ વક્ષઃસ્થળ હરિ ભવ્ય જી, ભૃગુપદ શ્રી વત્સલક્ષ્મ અસવ્ય જી. ૧
કટિ કૃશ પીતાંબર પટ બ્રાજે જી, રશના તે ઉપર અતિ રાજે જી;
મણિ મુક્તા કંચન સ્તંક શ્યામ જી, વૃંદા વનમાળા રતિદામ જી. ૨

હાળ.

રતિદામ વિઠલ વૈજયંતી, અંગદ ભુજ અતિ રૂપ;
કર કંકણ કંચન મુદ્રિકા, ગ્રહી મોરલી અત્ય અનૂપ. ૩
વર વાગો અદ્ભુત ઉપરણો, નૂપુર ઝમક જુગ પાય;
ચાર ચિન્હ ખટ દશ તે તણે, ધરે ધ્યાન યોગી રાય. ૪
સ્વસ્ત્યષ્ટકોણને જંબુ જવ પવિ ધ્વજ સુઉર્ધ્વ રેષ;
અંકુશ અંબુજ દક્ષિણાંધિ, નવ ન ન્યૂન વિશેષ. ૫
મત્સ્ય ત્રિકોણ ધનુષ મધવા, કલશ મંડળ નામ;

૧ ફલરી—એક જાતનું કંઠનું ધરેણું. કૌસ્તુભ—એ નામનો મણિ. વક્ષઃસ્થ-
ળ—છાતી. હરિ—હરિનું. ભૃગુપદ—એ નામનું ચિન્હ. (કંઠે છે કે, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ
અને શિવ એ ત્રણ દેવોમાં શાંત કોણ છે તેની પરીક્ષા જેવા માટે ભૃગુએ વિ-
ષ્ણુની છાતીમાં લાત મારી હતી, તેનું એ ચિન્હ છે). શ્રીવત્સ—એ નામનું લક્ષ્મ
(ચિન્હ). અસવ્ય—જમણે પાસે.

૨ કટિ ઇં—કૃશ (પાતળી) કટિ ઉપર પીતાંબર (નામનું) પટ (વસ્ત્ર)
બ્રાજે—શોભે છે. રશના—કંદોરો. મણિ ઈં—શ્યામને અંગે મણિ, મુક્તા (મો-
તી) અને કંચન (સોના)ની સ્તંક (માળાઓ) છે. તથા જે રતિ (પ્રીતિ)
ની દામ (દોરડી—બંધન)રૂપ વૃંદા (તુલસી)ની વનમાળા છે.

૩ વૈજયંતી—વનમાળા. અંગદ—બાજુબંધ. ૪ નૂપુર—ઝાંઝર. ઝમક—
ઝમકે. જુગ—બન્ને. ખટદશ—સોળ (પગને તળિયે સોળ સુંદર ચિન્હ છે).

૫. સ્વસ્તિ ઈં—સ્વસ્તિ (સાથીઓ). અષ્ટકોણ, જંબુ (જાંબુ),
જવ, પવિ (વજ્ર), ધ્વજ (ધ્વજ), સુઉર્ધ્વરેષ (સારી ઉર્ધ્વરેષા—ઉભીલી-
ટી), અંકુશ, અંબુજ (કમળ), એટલાં નવ ચિન્હ દક્ષિણાંધિ (જમણે પગે)
છે. ન્યૂન કે વિશેષ નથી.

ગોચરાણુ ને અર્ધ ચંદ્રમા, છે લક્ષ્મ સમ પદ વામ. ૬
લીલા કમળ કર ફેરવે, ભવ રમાણુ હેતુ જોહ;
છત્યાદિ સાભિપ્રાય સહુ ધરી વસ્તુ હરિજન સ્નેહ. ૭
એ રૂપનું ચિંતન કરે, (તો) ઉર વસે એજ સ્વરૂપ;
જન દયાપ્રીતમ શ્રીપુરુષોત્તમ, અખિલ પ્રજના ભૂપ. ૮

પદ ૬૩ મું.

કૃષ્ણ ચણુમાં મન એકવાર જ, જો દીધું મધ્યે અવતાર જ;
તો સ્વપ્ને યમદૂત ન જોય જ, પ્રકટ પેખવા ક્યાંથી હોય જ. ૧
સદા કરે ચિંતન પ્રભુ કેરું જ, તે જન દાસોદરનું દેરું જ;
સહ સદા શ્રીજીમાં મનજ, સકળ સદ્ગુણ પૂર્ણ સાધન જ. ૨

૬ મત્સ્ય, ત્રિકોણ, ધનુષ મધવા (મધવા-ઈંદ્રનું ધનુષ્ય પણુછ વિના-
તું ધનુષ્ય), કલશ, મંડળ (ગોળાકાર), ગોચરણુ-(ગાયત્રી ખરી), અર્ધચંદ્ર-
મા, એવાં સમ (સાત) લક્ષ્મ (ચિન્હ) વામ (ડાબે) પદ (પગે) છે.

૭ લીલા કમળ-મોજને અર્થે કમળ. ભવ ઇન્-જો લીલાકમળ ભવના
રમણનો હેતુ છે. અર્થાત્ તે લીલાકમળ હાથમાં ધારણુ કરવાનો એવો અભિ-
પ્રાય છે કે આ કમળ જેમ મેં મારા હાથમાં મોજને અર્થે ધારણુ કર્યું છે તેમ
જગતમાં પણુ હું મોજને અર્થે અવતાર લેઉં છું. અથવા, ભવ (સંસાર)ને ર-
મણુ કરાવવાના હેતુરૂપ શ્રીકૃષ્ણ લીલાકમળ હાથમાં ફેરવે છે. [કમળમાંથી
બ્રહ્માદિક તમામ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ છે અને તે કમળ મારા હાથમાં રમતને અર્થે
છે. અર્થાત્ જગત્પત્ની રચના એ મારી લીલા (મોજ) છે.] સાભિપ્રાય ઇન્-
સાભિપ્રાય સાથે. જેમ, સ્વસ્તિ ચિન્હથી જગતનું કલ્યાણ સૂચવે છે; અષ્ટકો-
ણથી આઠે દિશામાં પોતાની વ્યાપકતા સૂચવે છે; જંબુ ઉપરથી પોતાનો વર્ણ
અને જંબુ દ્વીપની શ્રદ્ધતા સૂચવે છે; જવવડે પવિત્ર ધાન્ય આપી પોષકપણુ
સૂચવે છે; ધ્વજવડે પોતાની સર્વ કીર્તિ સૂચવે છે; છત્યાદિ કલ્પના યોજી લે-
વી. ભગવાનના અલંકારમાં પણુ એવીજ કલ્પના યોજવી.

૧ મધ્યે અવતાર— (આખા) અવતાર (જન્મ) માં એક વાર પણુ.

૨ દાસોદરનું દેરું-ભગવાનને નિવાસ કરવા યોગ્ય સ્થાન રૂપ. સહ ઇન્-
જો શ્રીજીમાં મન હોય તો તે સદા સહ (સાથે) જ છે. અને તેનાં સકળ સાધ-
ન સદ્ગુણ અને પૂર્ણ થાય છે.

ઢાળ.

સાધન પૂર્ણ સ્નેહ સહિત, જો બને શ્રીહરિ સેવા;	
તે અગ્ર સર્વે મંદ, દિનકર ઉદ દીપક જેવા.	૩
સાધન અવર શિવ આપણું, પણ શ્રીજીને શું સુખ;	
શુશ્રૂષામાં ઉભય આનંદ, માટ ભજનન મુખ્ય.	૪
સર્વાત્મભાવ પ્રભુ સુખી, ક્યમ થાય એ(જ) અભિલાષ;	
સેવાનું ફળ સેવાજ હરિછે, સુખ અવર નહીં આશ.	૫
મન લોક વેદની લાજ નહીં, એક ફળણ પિયુ શું પ્રેમ;	
પતિની પ્રસન્નતા સાધવી, અચળિત ઉર એ નેમ.	૬
માનસી સેવા મુખ્ય પણ, મન વ્યસન ઉપજે થાય;	
ત્યાં સાધન બળ પો'એ નહીં, ફળ કૃપા જો ગુરુ રાય.	૭
સેવા ન કા'વે સ્નેહ વાણ, પૂજન [ન] વેદ પ્રમાણ;	
લહી દયાપ્રભુમય જગત, સહુ સંતોષ, અર્ચન જાણ.	૮

૩ તે ઈ૦—તે અગ્ર (તેની આગળ) સર્વે (ખીજન સર્વે) મંદ (ઘાંખા) દેખાય છે. દિનકર ઇ૦—દિનકર (સૂર્યના) ઉદય આગળ તેઓ દીપક જેવા છે.

૪ સાધન ઈ૦—અવર (ખીજન) સાધન કરવાં તે તો માત્ર આપણું શિવ (કલ્યાણ) છે. શુશ્રૂષા—સેવા. ઉભય—સેવક અને સેવ્ય.

૫ સર્વાત્મભાવ ઈ૦—સર્વને વિષે એક આત્મભાવ રાખવાથીજ પ્રભુ સુખી થાય છે. એવી અભિલાષ કેમ રખાય? (તેનો ઉપાય બતાવે છે:) સેવાનું ઈ૦—સ્પષ્ટ છે.

૬ વેદની ઈ૦—લોકની કે વેદની શરમ ન રાખતાં એક ફળણ પિયુ ઉપર પ્રેમ રાખવો. સાધવી—સાધ્ય કરવી. અચળિત—દૃઢ—ન ચળે એવો.

૭ માનસી સેવા ઈ૦—પ્રતિમાદિની સેવા કરતાં મનવડે સેવા કરવી એ મુખ્ય તો છે પણ જ્યારે મનમાં હરિનું વ્યસન (અનિવાર્ય આસક્તિ) ઉપજે ત્યારે તે થાય. સાધન—જપ, તપ, ઇત્યાદિ. ફળ ઈ૦—જો ગુરુરાયની કૃપા હોય તો તે ફળ (માનસી સેવા રૂપ) પ્રાપ્ત થાય.

૮ પૂજન ઈ૦—જો વેદ પ્રમાણે (વેદના મંત્રો આદિથી) ન થાય તે પૂજન કહેવાય નહિ. માટે દયાના પ્રભુમય જગતને લહી (સમજી) ને (તે એક ભગવાનનું) અર્ચન કરવાથીજ સહુનો સંતોષ થશે એમ જાણ.

પદ ૬૪ મું.

હરિનું પૂજન સહુ સંતોષ છે, તે મહાસેવા વૈષ્ણવ તોષ છે;
 શ્રીહરિ શ્રીગુરુ સંત સમાન છે, જ્યમ ત્રય ગંગા ત્યમ અનુમાન છે. ૧
 જન્મ પરી અકોન પ્રણામ છે, જોણે કીધો સુંદરશ્યામ છે;
 તેથી આછા દશ હયમેધ છે, સંસૃતિ છૂટે નહીં એ વેધ છે.

૬.૫.

વેધ તો સં નિષેધ નમને, માયા કાળ ન ત્રાસ;
 જે પ્રણામી શ્રી કૃષ્ણનો, નહીં જનની જઠર નિવાસ. ૩
 કર્મ વચન મન હરિ નમન કરતાં, સકળ સાધન પૂર્ણ;
 હરયેનમઃ મુખ ઉચ્ચરે, એ વિધિ પાતિક ચૂર્ણ. ૪
 શુભ કીર્તિ કેરી અવધિ, જગ શ્રીકૃષ્ણ કા'વ્યો દાસ;
 સૌભાગ્ય સઘળું દાસ્ય પદમાં રહ્યું પૂરી વાસ. ૫

૧ સહુ સંતોષ—સહુને સંતોષ આપનાર. તે ઈ—વૈષ્ણવનો જે તોષ (સંતોષ) તેજ મહાસેવા જાણવી. શ્રીહરિ ઈ—જેમ વિષ્ણુના ધામમાં વિષ્ણુના ચરણમાંથી નીકળેલી ગંગા છે. તેજ ગંગા સ્વર્ગમાં આવીને સ્વર્ગગા-આકાશગંગા કહેવાય છે અને તેજ પૃથ્વીપર સામાન્ય ગંગા કહેવાય છે, અને તેમ છતાં એ ત્રણે ગંગાઓ એકરૂપ છે તેમ, શ્રીહરિ, શ્રીગુરુ અને સંત, એ ત્રણે જુદા છતાં સમાનજ જાણવા.

૨ વેધ—દોષ. સરખાવો. “એકોપિકૃષ્ણત્યકૃતઃ પ્રણામોદશાશ્વમેધાવશ્ચૈનતુ-લ્યઃ । દશાશ્વમેધીપુત્રોતિજન્મકૃષ્ણપ્રણામીનપુનર્ભવાય” — પાંડવ ગીતા. “કૃષ્ણને એક પણ પ્રણામ કર્યો હોય તો તે દશ અશ્વમેધ યજ્ઞની બરાબર છે; દશ અશ્વમેધ કરનારો તો ફરી જન્મ પામે છે પણ કૃષ્ણને પ્રણામ કરનારો બીજો જન્મ પામતો નથી.” સંસૃતિ—જન્મ મરણરૂપ સંસાર.

૩ વેધ ઈ—નમને (નમન કરવાથી) સં વેધ (દોષ) નો નિષેધ થાય છે—સં દોષ નાશ પામે છે. માયા કાળ—માયાનો અને કાળનો.

૪ કર્મ ઈ—મન, વચન અને કર્મવડે. એ વિધિ પાતિક—ચાર પ્રકારનાં પાપ. (કાયિક વાચિક માનસિક અને સાંસર્ગિક).

૫. શુભ ઈ—જગતમાં શ્રીકૃષ્ણના દાસ કહેવાનું એ શુભ કીર્તિની અવધિ—સીમા છે. સૌભાગ્ય—સારું ભાગ્ય. દાસ્ય—દાસપણું.

સૌભાગ્યનું લેખું નહીં, પ્રજ્વલકૃત પરમ પવિત્ર;
 નેતાણા પૂરણપ્રભ, પરમાનંદ અચ્યુત મિત્ર. ૬
 અર્જુન ઉદ્ધવ ગૂહનૃપ, સુગ્રીવ સરખા જંગ ખ્યાત;
 પણ સખ્યતા પ્રજવાસી જન, હરિ વિલક્ષણ બહુ વાત. ૭
 આત્મા સહિત સહુ અર્પિને, સેવે સતત થઈ દાસ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃણુ વણ, આશ ન ક્યહું વિશ્વાસ. ૮

પદ ૬૫ મું.

આત્મ નિવેદન જોણે કીધું જી, પદ પરમાનંદ જીતી લીધું જી;
 ચિંતા સઘળી પ્રલે પામી જી, પતિ પૂર્ણાનંદ શીરપર સ્વામી જી. ૧
 સર્વાત્મા ભાવે પિયુ ટેલ જી, વિધિ નિષેધની છૂટી ગેલ જી;
 સહજ પતિયું પ્રકટ્યો પ્રેમ જી, શાંતિ પામે સર્વે નેમ જી. ૨

ઢાળ.

સહુ નેમ નાસે પ્રેમ પ્રકટે, અનાદિ એ રીત;
 તે અનુભવ્યો રસ ગોપીજન, પણ પળે નૂતન પ્રીત. ૩
 આહીર અખળા અધમ જાતિ, સકળ સાધન હીન;
 અહો ! પ્રેમખળ, જે અજીત ઈશ્વર, તેતણે આધીન. ૪

૬ સૌભાગ્ય ઈ૦—પરમ પવિત્ર પ્રજ્વલકૃત (ગોપ ગોપી વગેરે) ના સૌભાગ્યનું લેખું (ગણતી) નથી. (થઈ શકતી નથી).

૭ ગૂહનૃપ—રામાયણમાં વર્ણવેલો ગૂહ નામે બીલ રાજા. પણ ઈ૦—પણ પ્રજવાસી જનની હરિસાથે સખ્યતા (મિત્રતા) તે બહુ વાતે વિલક્ષણ છે.

૮ સતત—નિરંતર. ક્યહું—કોઈ જગાએ. કોઈ જગાએ આશા નથી કે વિશ્વાસ પણ નથી.

૧ (હવે આત્મનિવેદનનો મહિમા કહે છે.) ૨ ટેલ કર્ચી—પરચુરણ કામકાજ કરવું. ગેલ—રમત અથવા માર્ગ (ગૈલ—માર્ગ, હિંદી.) વિધિનિષેધનો માર્ગ છૂટી ગયો. અથવા, ગેલ—ગેડ—ગડી.

૩ સહુ ઈ૦—પ્રેમ પ્રકટે પ્રકટયાથી સહુ નેમ (અંધતારક નિયમો) નાસે ૪ તેતણે—આહીરની અખળાઓને.

એક મેમ આસક્તિ વ્યસન, તન્મયપણું મળી ચાર;
 એ સ્નેહ કેરી અવસ્થા, કાંઈ કથુ બીજ વાર. ૫
 તન તપે બહુજ વિયોગથી, રતિ તેની તે અતિ દીન;
 એ મેમ લક્ષણ કહ્યું કિ ચિત્ત, ત્યાંનું ત્યાં રહે મન. ૬
 એકવાર આખા દિવસમાં, પાણુ મળે, નવ રે'વાય;
 કદી ના મળે તો વિકળ થાય, આસક્તિ એ કે'વાય. ૭
 ઉર પરસ્પર વીંધાય, નવ ખશી શકે કો આણુ માત્ર;
 જન દયાપ્રીતમ કૃણુ કરુણા, તે વ્યસન રસપાત્ર. ૮

પદ ૬૬ મું.

અતિ દુલંભ છે એવી ભક્તિ જ, જેની દાસી ચારે મુક્તિ જ;
 આચરણ વય વિદ્યા રૂપ કોય જ, ધન જાતિબળ હરિ નવ જોય જ. ૧
 રાધાવર ભક્તિ રસ ભીંજે જ, નિર્મળ રતિ પાપે નવ રીંજે જ;
 પારધી ક્યાં આચરણ પ્રતિપાળ જ, વય ક્યાં હતુ ધ્રુવ જ આળ જ. ૨

ઢાળી.

ધ્રુવ બાળ, ગજ વિદ્યા કરી, કુબળ્યા હતુ ક્યાં રૂપ;
 ધન સુદામાને ક્યાં હતું, વિદુર શી જાતિ અનૂપ. ૩
 પુરૂષાર્થ શું ઉગ્રસેનમાં, નિર્ખિયું નંદકિશોર;
 રીઝિયા કેવળ ભક્તિથી, એક એજ હરિ ચિત્ત ચોર. ૪

૬ રતિ ઇં—રતિ (પ્રીતિ) તેની તે (અર્થાત્ પ્રીતિ બદલાય નહિ).
 દીન—જ્ઞાનિ પામેલો.

૭ (આસક્તિનું લક્ષણ કહેછે) એકવાર ઇં—સ્પષ્ટ છે. ૮ (વ્યસન-
 નું લક્ષણ) ઉર ઇં—સ્પષ્ટ છે.

૧ આચરણ ઇં—આચરણાદિ સાત ગુણો હરિ જોતા નથી. (મા-
 ત્ર ભક્તિ જુએ છે).

૨ આચરણાદિ ગુણો વિનાના પણ ભક્તિવાળા તરી ગયા છે તેનાં અ-
 નુકસે દષ્ટાંત આપે છે: પારધી ઇં—સ્પષ્ટ છે. ૩ ગજ—મગરે પકડેલો ગજ.
 વિદુર—દાસી પુત્ર હોવાથી.

હરિ ભજનમાં પ્રતિકૂળ હોય, તેને તજે દાષ ન કોય;
જનની જનક સુત બ્રાત ભાઈ, ગુરુ આદિક કદી હોય. ૫
માતા ભરત, પ્રહ્લાદ પિતુ તજ્યો, ઉગ્ર મુત મતિ વક્ર;
બંધુ વિલીષણ, કાંત ઋષિપત્નિયો, બળિ ગુરુ શુક. ૬
તે પરમ પ્રિય પરમાણુવાં, જે ભજવે ભગવંત;
શત્રુ સરસ તે સમજવાં, પ્રભુથી ચળાવે ચંત. ૭
ચૂલ્યમાં પડી ચતુરાઈ સહુ, અવગુણ સમજ ગુણ જેહ;
જન દયાપ્રીતમ કૃણુ શું, જો નથી સાચો સ્નેહ. ૮

પદ ૬૭ મું.

તેજસ્વી હોય સૂર્ય સમાન જી, ગણપતિ સરખો મહામતિમાન જી;
આનંદદ શીતળ સમ ચંદ્ર જી, વૈભોગી તો બીજો ઈંદ્ર જી. ૧
દ્રવ્યવંત તો તુલ્ય કુબેર જી, અચળપણામાં તુલના મેર જી;
રૂપવંત તો જેવો કામ જી, અર્જુન સરખો ધીર સંગ્રામ જી. ૨

ઢાળ.

સંગ્રામવાદે સુરગુરુ સમ, જનક જ્ઞાને પૂર;
દેવી ક્ષમા સરખો ક્ષમી, મુનિ રોમહરપાયુર. ૩

૫ હરિભજન ઈં—હરિભજનમાં જે પ્રતિકૂળ હોય તેને તજે તો કોઈ દોષ ભાગતો નથી. જનની ઈં—ગમે તો તે જનની (માતા) હોય, જનક (પિતા) હોય, ઈં—સ્પષ્ટ છે.

૬ કાણે કોને તજ્યા તેનાં દૃષ્ટાંત બતાવે છે: માતા ઈં—સ્પષ્ટ છે. ઉગ્ર ઈં—ઉગ્રસેને વક્ર (વાંકી) મતિવાળો સુત (પુત્ર—કંસ) તજ્યો. કાંત ઈં—ઋષિપત્નીઓએ યજ્ઞ કરતા સ્વામી તજીને ભગવાનને ભોજન આપ્યું. બળિ ઈં—બલિરાજાએ શુક ગુરુને તજ્યો.

૭ સરસ—ઉત્તમ. ઉત્તમ શત્રુ—અર્થાત્ બળવાન શત્રુ સમજવાં. (સરસને ક્ષમે ' સરવ ' હોય તો અર્થ સ્પષ્ટ છે.)

૧ તેજસ્વી ઈં—(છટ્ટી કડી સાથે અન્વય કરવો). આનંદદ—આનંદ આપનાર. ૨ અચળપણામાં ઈં—અચળપણામાં જેની તુલના મેર (મેર) સાથે થઈ શકે એવો. સંગ્રામ—સંગ્રામમાં.

૩ સંગ્રામ વાદે—વાદ રૂપી સંગ્રામમાં. સુરગુરુ (બૃહસ્પતિ), જનક-

નૃગ કર્ણું સમ દાનેશ્વરી, ગંભીર સિંધુ સમાન;
 વિક્રમ સરિખો યશસ્વી, સત્યવાદી શીલી નળ માન. ૪
 કવિ શુક સમ, ધર્મી યુધિષ્ઠિર, વાયુ સમ બળવંત;
 રામ શીઘ્ર સહસ્રાન્વૃત, ઇત્યાદિક સુગુણ અનંત. ૫
 સત્કુળ જન્મ સત્કર્મ લક્ષણ, ન્યૂન નહિ કરી વસ્ત;
 એક શુદ્ધ ભક્તિ પ્રેમ વ્રજપતિ, વિના સહુ શ્રી અસ્ત. ૬
 ચૌ ચૌદ ખટ નવ અષ્ટાદશ, ભણી કર્યું સઘળું ટોળ;
 શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિ નથી તો, સમજવો દિવ ચંડોલ. ૭
 નહીં વેળ પીલ્યે તૈલ કદી, જળ મથે નવનીત નોય;
 ત્યમ દયાપ્રીતમ કૃષ્ણભક્તિ, વિના ભદ્ર ન હોય. ૮

જનક જેવો. દેવી ક્ષમા—પૃથ્વી દેવી (ક્ષમા—પૃથ્વી). મુનિ ઇં—આયુર (આયુર—આવરદા) માં રોમહર્ષ (લોમહર્ષણ) મુનિ જેવો.

૪ નૃગ કર્ણું સમ—નૃગ અને કર્ણું જેવો. સત્યવાદી ઇં—સત્યવાદી અને શીલી (શીલ ગુણવાળો) નળ (સરખો છે એમ) માન.

૫ યુધિષ્ઠિર—યુધિષ્ઠિર સમ. શીઘ્ર—ત્વરાવાળો—હતાવળો. ૬ સત્કુળ ઇં—(ઉપર કહ્યા તેવા ગુણવાળો હોઈને વળી તેનો) સત્કુળમાં જન્મ હોય, સત્કર્મ કરનારો હોય, સારા લક્ષણવાળો હોય અને કરી વસ્તમાં (કોઈ બાબતમાં) ન્યૂન ન હોય, તથાપિ વ્રજપતિની એક શુદ્ધ (અનન્ય તથા નિષ્કામ) ભક્તિ અને પ્રેમ વિના તે સહુ શ્રી (સંપત્તિ) અસ્ત છે ! અર્થાત્ ભગવાનની પ્રેમ લક્ષણા ભક્તિ વિના તેજસ્વીપણું વગેરે ગુણો નકામા છે.

૭ ચૌ ઇં—જો શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ નથી તો ચૌ (ચાર વેદ), ચૌદ (વિદ્યા), ખટ (શાસ્ત્ર), નવ (નવગ્રહનું શાસ્ત્ર—જ્યોતિષ્ય, અથવા નવ નાડીનું શાસ્ત્ર—યોગ, ઇં.) અને અષ્ટાદશ (પૂરાણ કે સ્મૃતિઓ એ સઘળું ભણીને તે ટોળ (ટીખળ) કર્યું છે. અથવા ટોળ (ટોળે—ભેગું કર્યું છે.) ચંડોલ—ચંડોલ પક્ષી. (એ પક્ષીને શીખવ્યું જ્ઞાન હોય છે માટે ભક્તિ વિનાના વિદ્વાનને તેની સાથે સરખાવ્યો છે).

૮ વેળ—રેતી. નવનીત—માખણ. નોય—નહોય. ભદ્ર—કલ્યાણ.

૧૬ ૬૮ મું.

સ્પર્શમણિનું પૂર અભિરામ જી, ચિંતામણિમય રચિયું ધામ જી;
કામધેનુ ઘેર અક્ષય પાત્ર જી, વાડ વાટિકા સુર દુમ માત્ર જી. ૧
નવગૃહ સિદ્ધિ સહુ આધીન જી, સહુ જગ જેની આગળ દીન જી;
જો નથી ભક્તિ નંદકુમાર જી, તો એ પામ્યું સહુ ધિક્કાર જી. ૨

ઢાળ.

ધિક્કાર ઇત્યાદિક સકળ, મળતુલ્ય લહે હરિભક્ત;
જો ભૂલ્યા સકળ પ્રપંચ દહ, શ્રીકૃષ્ણરૂપાસક્ત. ૩
જ્યમ જીવે ફૂણી મણિ જોધને, જળમગ્ન જીવે મચ્છ;
તે વિના પ્રાણ ટકે ન ક્ષણ, એવી અનન્ય પ્રીતિ સ્વચ્છ. ૪
નવધા ખરી પણ પ્રેમભક્તિ, તણું બળ છે અત્ય;
તે વિના રસિકચૂડામણિ હરિ, વશ ન થાય એ સત્ય. ૫
જ્યમ પુષ્પ નાના જાતિ પર, ટકી મધુપ લે ક્ષણ ગંધ;
પણ કમળ વણ બંધન ન ક્યહું, એમ સમજ ઉભય સંબંધ. ૬
જીતે અજીત બાંધે અબધ, બળ પાશ અતિશય પ્રેમ;

૧ સ્પર્શમણિ ૬૦—સ્પર્શમણિ (પારસમણિનું) અભિરામ (સુંદર)પુર
નગર) રચ્યું હોય, (અને તે નગરમાં) ચિંતામણિમય (ચિંતવી વસ્તુ
આપનારા મણિથી) ધામ રચેલું હોય, ઘેર કામધેનુ (દરિદ્ર વસ્તુ આપનારી
ગાય) અને અક્ષયપાત્ર (જે પાત્રમાંની વસ્તુ ખૂટે નહિ એવું પાત્ર) હોય,
તેની વાટિકા (વાડી) ની વાડ માત્ર (તમામ) સુરદુમ (કલ્પવૃક્ષ) ની હોય,
ઇત્યાદિ સહુ છતાં જો નંદકુમારની ભક્તિ ન હોય તો એ સર્વ પામ્યું (પામેલું)-
તેને ધિક્કાર છે. (એમ બીજી કડી સાથે અન્વય.)

૩ શ્રીકૃષ્ણરૂપાસક્ત—શ્રીકૃષ્ણના રૂપમાં આસક્ત. ૪ ફૂણી—સર્પ.
૫ નવધા—નવ પ્રકારની શ્રવણાદિક ભક્તિ. રસિકચૂડામણિ—રસિકોમાં ચૂડામ-
ણિ (શિરોમણિ રૂપ).

૬ નાના—અનેક પ્રકારની. મધુપ—ભ્રમર. પણ ૬૦—ભ્રમરો જો કે અ-
નેક પ્રકારનાં ફૂલ ઉપર એશીને તેનો સુગંધ ક્ષણ વાર લે છે ખરો પણ કમળ
વિના ક્યહું (કોઈ જગોએ પણ) તેને બંધન (લુપ્ત થવું) પ્રાપ્ત થતું નથી.
એજ પ્રમાણે ઉભય (ભક્ત અને ભજનીય) નો સંબંધ સમજ.

હરિ ક્રીડામૃગ પ્રેમી કર્યા, ભૂલ્યા વચન શ્રુતિ નેમ. ૭
કદી ત્રૂટે વજ્રની શૃંખલા, પણ પ્રણયપાશ ન ત્રૂટે;
ન્યાં દયાપ્રીતમ કૃષ્ણને મન, બેઉનું બળ ખૂટે. ૮

પદ ૬૯ મું.

શિષ્ય વદો શ્રીગુરુ મને કહિયે જી, એવી ભક્તિ તે ક્યમ લહિયે જી;
તેના છે કાંઈ સરળ ઉપાય જી, દુર્લભ વસ્તુ પ્રાપ્તિ થાય જી. ૧
શ્રીગુરુ બેલ્યા વચન અભંગ જી, ઉપાય એનો એક સતસંગ જી;
કૃષ્ણકૃપાએ તે પણ લાધે જી, પછી પદ તેનાં નિત્યારાધે જી. ૨

ઢાળી.

આરાધના શ્રદ્ધા સહિત, દીન મનમાં લાવે;
જોઈ કૃપા ઉપજે ભક્તને, તવ પ્રેમ ભક્તિ આવે. ૩
તે વેશધારી ઘણા પણ, અનુભવી વિરલજ હોય;
જે તાદશી કે'વાય દર્શન, થતાં અઘડુખ ખોય. ૪

૭ જીતે ઈ—પ્રેમના પાશનું બળ અતિશય છે. તે અજીતને જીતે અ-
ને અબધ (ન અંધાય તેવા) ને બાંધે છે. ઉદાહરણ આપે છે: હરિ ઈ—પ્રે-
મી (ભક્તોએ) હરિને ક્રીડામૃગ (રમવાના મૃગ) રૂપ (અર્થાત) પ્રેમીની
(ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તતા) કર્યા છે, અને તેમને તેમના વચન તથા નેમ (નિયમ
--પ્રતિજ્ઞા) થી પણ ભૂલાવ્યા છે એમ શ્રુતિ (સાંભળવામાં) છે. કૃષ્ણે મહામા-
રતના યુદ્ધમાં હથયાર ન ઝાલવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તેને બીજાએ તોડાવી હ-
તી, એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. અથવા શ્રુતિનેમ- વેદવિહિત નિયમ.

૮ શૃંખલા—બેડી. પ્રણયપાશ—સ્નેહ રૂપી ફાંસો—બંધન. ન્યાં ઈ—
ન્યાં એવો પ્રેમ હોય છે ત્યાં શ્રીકૃષ્ણના મનમાં બેઉનું (શૃંખલાનું અને પાશનું
અથવા કર્મ અને જ્ઞાનનું) બળ ખૂટે—ઓછું હોય છે—અર્થાત જો એવો પ્રે-
મ હોય તો તેના આગળ યજ્ઞાદિક કર્મ અને અદ્વૈતાદિક જ્ઞાન કાંઈ બળવાળાં
નથી—તુચ્છ છે.

૨ પછી ઈ— પછી તેનાં પદ (ચરણ) નિત્યારાધે (નિત્ય આરાધે-
સેવે). ૩ જોઈ ઈ—સેવકની દીનતા જોઈને ભક્તને (જેની સેવા કરે છે તે
સતને) કૃપા (દયા) ઉપજે ત્યારે ઈ—સ્પષ્ટ છે.

૪ તે— ભક્તો. જે ઈ—જે અનુભવી ભક્તો તાદશી (યથાર્થ વૈતનાગ)

તેતાણાં લક્ષણ સુણ્ય કહું. જે કહ્યાં શાસ્ત્ર પુરાણ;
 પ્રભુ પ્રાણાધિક જેને પ્રિય, પ્રભુને અધિક તે પ્રાણ. ૫
 શ્રીમદાચાર્યનો દઢાશ્રય ઉર, અન્યાશ્રય નહિ નામ;
 નિરપેક્ષ વર્ણત કામ લોભે, સેવે સુંદરશ્યામ. ૬
 માત્સર્ય રહિત વિરક્ત, તત્પર સદા પર ઉપકાર;
 હોય વ્યસન સેવા કથા કીર્તન, સતત નંદકુમાર. ૭
 શુભ સત્ય મિષ્ટ સુહૃતકરણ, વાયક વદે હરિયુક્ત;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણવલ્લભ, સંત જીવનમુક્ત. ૮

પદ ૭૦ મું.

તે ભગવદી દાસાનુદાસ જી, થાતાં ઉર હોય ભક્તિ નિવાસ જી;
 સતસંગતનું માહાત્મ્ય અપાર જી, હરિ મળવાનો સત્યોપચાર જી. ૧
 ઉદ્ધવ પ્રત્યે શ્રીહરિ વાણી જી, તે કહું કિંચિત અહાં વખાણી જી;
 ઉદ્ધવ! મુજને ન રોધે યોગ જી, સાંખ્ય ધર્મ, ના કર્મપ્રયોગ જી. ૨

કહેવાય છે તેમનું દર્શન થતાં (સાધક) અથ (પાપ) અને દુઃખ ખોય (નાશ કરેછે).

૫ પ્રભુને ઇન્—પ્રભુને તે પ્રાણ કરતાં પણ અધિક પ્રિય છે. ૬ શ્રીમદા-ચાર્ય—શ્રીમત્ વલ્લભાચાર્ય. દઢાશ્રય—દઢ + આશ્રય. અન્યાશ્રય—ખીજા આચાર્ય કે દેવનો આશ્રય. નામ—જરાપણ. નિરપેક્ષ—અપેક્ષા રહિત—‘ અમુક કાર્ય થાય તો સેવા કરવી ’ એવી ધારણા વિના—નિષ્કામ.

૭. માત્સર્ય—અદેખાઈ. વિરક્ત—સંસારના સુખભોગમાં પ્રીતિ વિનાનો. તત્પર ઇન્—સદા પરઉપકાર કરવામાં તત્પર. હોય ઇન્—જેને સતત (નિરંતર) નંદકુમારની સેવા અને કથા કીર્તનનું વ્યસન હોય એવો.

૮ શુભ ઇન્—શુભ, સત્ય, મિષ્ટ, સુહૃતકરણ (અતિ હિત કરે એવું) અને હરિયુક્ત (હરિના નામથી યુક્ત) વાયક (વચન) વદે. જન ઇન્—દયાનાપ્રીતમ શ્રીકૃષ્ણના વલ્લભ (વાહાલા) એવા સંતજન તેજ જીવનમુક્ત (જીવતાં મુક્ત થયેલા) જાણવા.

૧ તે ઇન્—તે ભગવદી પુરૂષના દાસાનુદાસ થાતાં ઉરમાં ભક્તિનો નિવાસ હોય—થાય. સત્યોપચાર—સાચો ઉપાય.

૨ અહાં—અહીંઆં. રોધે—અટકાવી રાખે. યોગ—સમાધિ પ્રયોગ. સાંખ્ય ધર્મ—તત્ત્વસાંખ્યા રૂપી ધર્મ. ના કર્મપ્રયોગ જી ઇન્—કર્મપ્રયોગ (મીમાંસા શાસ્ત્રોક્ત) પણ મને રોધી શકે નહિ (અર્થાત્ તે પણ મને પોતાનો કરી શકે નહિ).

હાળ.

ન પ્રયોગ ન સ્વાધ્યાય તપ, દક્ષણા દાન ન ત્યાગ;	
વ્રત નેમ યમ તીર્થાટણે, ન રોધાઈ નાના યાગ.	૩
રોધાઈ નહીં વેદાધ્યયન, આદિ વિના સતસંગ;	
વાણ ધર્મ સાધન થાઈ વશ, હું જો સુસંગે રંગ.	૪
બહુ દૈત્ય રાક્ષસ ખગ સમગ્ર, ગંધર્વ અપ્સરા નાગ;	
જન સિદ્ધ ચારણ વિદ્યાધર, ગુહ્યક કપિ સદ રાગ.	૫
શ્રી વૈશ્ય શૂદ્ર ને અત્યજ જાતિ, રજ પ્રકૃતિ સપાપ;	
તે તે સર્વ મુજ પામ્યા, કેવળ સુસંગ પ્રતાપ.	૬
તે કોણ કોણ કહું સુણો, પ્રહ્લાદાદિક બળિ ભૂપ;	
વૃષપર્વા વૃત્રાસુર, બાણાસુર તર્કા ભવકૂપ.	૭
હનુમાન સુગ્રીવ અંગદાદિક, તથા જાંબુવાન;	
તે સહુ દયામણુ પદ લહ્યું, સતસંગ શક્તિ મહાન.	૮

પદ ૭૧ મું.

ગજ સગ્રાહ ને ગીધ ખગ જાતિ જી, વ્યાધ વળી કુળજ્યા જગખ્યાતિ જી;
યજ્ઞપત્નીઓ સહુ વ્રજગોપી જી, ભક્તમણિ સતસંગે ઓપી જી. ૧

૩ પ્રયોગ—અનુષ્ઠાન. સ્વાધ્યાય—પોતાની શાખાનો વેદ પાઠ નેમ—નિયમ.
યમ—બ્રાહ્મણની ઈંદ્રિયોને કાંઈ રાખી તે. નાના—અનેક પ્રકારના. યાગ—યજ્ઞ.

૪ વેદાધ્યયન ઈ—હું સતસંગ વિના, વેદાધ્યયન આદિથી પણ, રોધા-
ઈ એવો નથી. જુઓ ભાગવત. “ રહુગણૈતત્તપસાનયાતિનચેજ્યયાનિર્વપણાદ્ગૃહાદ-
વા । નહંદસાનૈવજલાગ્નિર્સૂર્યૈર્વિનામહત્પાદરજોનિષેકાત્ ॥ ” વળુ ઈ—જો સુસ-
ંગમાં રંગ લાગ્યો હોય તો ધર્મ અને સાધન વિના હું વશ થાઉં.

૫ ખગ—પક્ષી. સિદ્ધ, ચારણ, વિદ્યાધર, ગુહ્યક, એ તે તે નામના દેવોની
જાતિઓ છે. કપિ—વાનર. સદરાગ—સારી પ્રીતિવાળા.

૬ રજ ઈ—રજોગુણી અને તમોગુણી પ્રકૃતિવાળા સપાપ (પાપી)
તે તે સર્વે કેવળ સુસંગના પ્રતાપથી મુજ (મને) પામ્યા છે. ૭ પ્રહ્લાદાદિક
—રાક્ષસો. હનુમાન—એ વગેરે વાનરો.

૧ તમોગુણી પ્રકૃતિવાળા જીવો જે મુક્તિ પામ્યા તે ગણાવેછે: ગજ—
ઈ—સગ્રાહ (મગર સહિત) ગજ (હાથી), અને ખગ (પક્ષી) જાતિનો

પ્રકટ્યો ઇત્યાદિક હરિ રંગ જી, પ્રભુ પામ્યા કેવળ સત્સંગ જી;
સંગ સંતનો વ્યર્થ ન જાય જી, અદ્વૈતમાત્ર અતિ ફળદાય જી. ૨

ઢાળી.

ફળ અતિ સહજ સત્સંગથી, તરિયો અન્નમિલ પાપી;
સુત નામ નારાયણ ધરાવી, યુક્તિ યુક્તિ આપી. ૩
પત્તનવીધિ ઉદ અતિ અશુચિ જ્યાં, મળ્યું જઈ જળ ગંગા;
ગંગા થયું તે સહજ સદૃશ, જો બળ મહદ પ્રસંગ. ૪
હરિસંગીસંગસમાન લવ, સુખ નાક નહિ નિરવાણ;
તો મૃત્યુ લોકનું મૃષા સુખ તે, કરે કથની કાણ ! ! ૫
સુરદ્રુમ હરે દારિદ્રતા, શશિ તાપ, ગંગા પાપ;
તે ત્રણે સાધુ સંગ સદૃશ, હરેજ અતુલ પ્રતાપ. ૬

ગ્રીષ્મ (જટાયુ) મુક્તિ પામ્યા. સપાપ કોણ મુક્તિ પામ્યો તે કહે છે: વ્યાધ—
પારધી. રજો ગુણીનું દૃષ્ટાંત: કુળજ્યા—કુળજ્યા. યજ્ઞપત્નીઓ—ઋષિપત્નીઓ
ભક્તમણિ ઈં—ભક્તોનામ શિરૂપ સત્સંગથી તે સર્વે આપી (આપાઈ) છે
અથવા સત્સંગે તેમને આપી છે.

૨ ઇત્યાદિક—ઇત્યાદિકને. સત્સંગ—સત્સંગવડે. ફળદાય—ફળદાયી.

૩ અન્નમિલ—એ નામનો પાપી પુરૂષ જેણે પોતાના છોકરાનું નામ
નારાયણ ધરાવ્યું હતું અને મૃત્યુ સમયે યમદૂતના ભયથી તેના નામનો
પોકાર કર્યો હતો તેથી નારાયણે તેને મુક્તિ આપી હતી. (શુઓ ભાગવત).
યુક્તિ—નારાયણ નામ ધરાવવા રૂપ યુક્તિને લીધે.

૪ પત્તન ઈં—પત્તન (નગર) ની વીધિનું (રસ્તાનું) અતિ અશુચિ
(અપવિત્ર) ઉદ (જળ) જ્યાં ગંગાના જળમાં જઈને મળ્યું તે જળ સદૃશ
(તત્કાળ) સહજ ગંગા (રૂપ) થાય છે; મહદ પ્રસંગ (મહત્પ્રસંગ—મોટાના
પ્રસંગનું) બળ જો !

૫ હરિ ઈં—હરિના સંગી પુરૂષોના સંગની સમાન સુખ નાક (સ્વર્ગ)
માં લવ (લેશ-લગાર) પણ નથી એ નિરવાણ (નકી) જાણવું. મૃષા—મિ-
થ્યા. કરે ઈં—તેની તો કથની (વાતજ) કોણ કરે છે !!

૬ સુરદ્રુમ ઈં—સુરદ્રુમ (કદપ વૃક્ષ) દારિદ્રતા હરે છે, શશિ (ચં-
દ્ર) તાપ હરે છે અને ગંગા પાપ હરે છે; પણ અતુલ પ્રતાપવાળો સાધુને

હોય વૈષ્ણવ વૃક્ષ સમાન ગુણ, પર સુખ કરે સહિ ક્લેશ;
નખશિખ લગી પરમાર્થ સહુ, સ્વાસ્થ્ય નહિ લવલેશ. ૭

વણ વાંક દે દુઃખ દુષ્ટ, મારે દુર્વચન ઉર બાણ;
સ્તવી દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ માગે, તેનું પણ કલ્યાણ. ૮

પદ ૭૨ મું.

ગુણ સાધુના હોયજી એવા જી, પરોપકારી આ'ય ન સેવા જી;
દોષ કરે જહુ પરના પાન જી, પ્રકટ કરે ગુણ અલ્પ મહાન જી. ૧
ગરલ દોષ સાગર શિવ પીધો જી, ચંદ્ર ચતુરથી ભાલે દીધો જી;
ફૂલેલ સાધુ મળવા એવા જી, મળે પ્રસન્ન જો હોય દેવા જી. ૨

દાખ.

હરિદેવની કરુણા જળે, ભગવદી એવા ભેટે;
ભક્તિ ઉદે અનપાયિની. દુઃકૃત દુઃખ સહુ મેટે. ૩

સંગ તે ત્રણે (દરિદ્રતા, તાપ અને પાપ) ને સઘ (તત્કાળ) હરે છે! (અથ-
વા એવો તેનો અતુલ પ્રતાપ છે).

૭ નખશિખ લગી—આળેઆળે. ૮ વૈષ્ણવનું આચરણ વર્ણે છે.
વણ ઈં—દુષ્ટ પ્રકારના વાંક વણ દુઃખ દે, અને દુર્વચનરૂપી બાણ ઉર (છઃ-
તી) માં મારે, તથાપિ તે દયાના પ્રીતમ કૃષ્ણને સ્તવીને તેનું પણ કલ્યાણ
માગે છે.

૧ પરોપકારી ઇં—તે પરોપકારી છતાં (પ્રત્યુપકારરૂપ) સેવા ચહાતા
નથી. દોષ ઇં—પરના જહુ દોષનું તે પાન કરે છે—દોષ પીળાય છે—ઢાંકે છે,
અને અલ્પ ગુણને મહાવરૂપ પ્રકટ કરે છે.

૨ ગરલ ઈં—સાગરના દોષ ગરલ (વિષ) ને શિવે પીધો (સમુદ્રમાંથી
નીકળેલા વિષનું શિવેના કર્તૃ ને કથા પ્રસિદ્ધ છે—શુઓ ભાગવત.) અને ચ-
તુરથી (ચતુર્થી)ના ચંદ્રને ભાલે (કપાળે) દીધો—લગાવ્યો. (ચતુર્થીનો ચંદ્ર
દોષરૂપ છે માટે લેખે તેનું દર્શન કરતા નથી પણ શિવે તેના અલ્પ પ્રકાશરૂપ
શુણને મોટા કરીને તેને પોતાના કપાળનું ભૂષણ કર્યું).

૩ ભક્તિ ઇં—તો અનપાયિની (દૃઢ) ભક્તિ ઉદે (ઉદય પામે) અને
સહુ દુઃખ તથા દુઃકૃત (પાપ) મેટે (નાશ પામે.)

એમ સુણી યોદ્યો શિષ્ય, શ્રીગુર મહાપ્રબળ સતસંગ;
સતસંગ કેટલા કરે છે, પણ નથી ચઢતો રંગ. ૪
તેનું કશું કારણ હશે, મહારાજ મુજને ભાષો;
શી પેર લાગે સંગ સજ્જન, તે વિધિ કહો દાષો. ૫
સુણ્ય શિષ્ય પ્રતિ ઉત્તર કરું, યોલિયા શ્રીગુર રાય;
છે યોદ્ય અઝેકી ઉભયમાં, ટળ્યે કારજ થાય. ૬
આતુર પરીક્ષિત શુદ્ધ શ્રોતા, વક્તા શુક શુચિગ્રામ;
ફલિભૂત સંગતિ શીઘ્ર થઈ, નૃપ મળ્યું અન્યુત ધામ. ૭
શ્રોતા તથા વક્તા બરોબર, મળે ત્યાં શી વાર;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણપંકજ, ઉભય [ના] ચિત્તતાર. ૮

પદ ૭૩ મું

તેજ કથા સાંભળી બહુ જન જી, પણ પરીક્ષિત સરખું નહિ મન જી;
માટે ન થયું ફળ તતખેવ જી, વક્તા તેના તે શુદ્ધવ જી. ૧
તરે તુંબિકા આશ્રિત તારે જી, અનુભવ સદુને શાસ્ત્ર પોકારે જી;
પણ જો ઉર હોય રહિત વિકાર જી, તરે ન તારે લીલી લગાર જી. ૨

ઢાળ

લીલી ન તારે તુંબી ત્યમ, ન ફળે સમજ જન સંગ;
ફરી તેનું તેજ કરે સુકાય, વિકાર થાતાં ભંગ. ૩

૫ લાગે ઇન્-સજ્જનનો સંગ શી પેર લાગે-પ્રાપ્ત થાય. ૬ યોદ્ય-ઉણપ.
ઉભયમાં-શ્રોતા અને વક્તા બન્નેમાં શ્રોતામાં આતુરતાની ઉણપ હોય છે અ-
ને વક્તામાં શુચિપણું નથી હોતું. એ ઉણપ ટળે તો કારજ થાય.

૭ શુચિગ્રામ (શુચિપણું ગ્રામ—સમુદાય)—પવિત્રતાનો મહાર.
૮ ચિત્તતાર-ચિત્તનો તાર.

૧ વક્તા—કથા કહેનાર. ૨ તરે ઇન્— તુંબિકા (તુંબડી) પોતે તરે
છે અને આશ્રિતને તારે છે. તરે ન તારે ઇન્— પણ જો તુંબડી લગારે લીલી
હોય તો તે તરે નહિ કે વારે પણ નહિ. તેમજ વક્તાનું હૃદય પણ વિકાર ર-
હિત હોય તોજ તે તરે અને તારે; અન્યથા નહિ.

૩ સમજ—(મળ સહિત) વિકારવાળા. ફરી ઇન્—વિકાર હોય ત્યાં

આર્દ્ર વસ્ત્ર અડે અવર, ભીજવે તે પાણુ વાસ;
 અડધું વસન સૂકું શુષ્ક ને, ત્યાં નહીં શીતાભાસ. ૪
 મલયાદ્રિ દ્રુમ અંદન સહુ, પાણુ નહિ ધરંડ ન વંશ;
 ઉરગ્રંથિઓ તે માટય ત્યમ, સત્સંગ ફળે ન નૃશંસ. ૫
 શત કલ્પ નીર નિમગ્ન, ઉર પાપાણુ આગ્ય ન જાય;
 કદી અષ્ટ યામ ઉકાળિયે, ગાંગકું ન કોમળ થાય. ૬
 જ્યમ ચિત્રકેરા અંદ્રથી, નવ શમે તન પરિતાપ;
 ત્યમ ગગનશશિથી પાણુ ન ઉભરે, ચિત્રઉદધિ આપ. ૭

સુધી કાર્ય ન થાય પણ વિકારનો ભંગ (નાશ) થતાં ફરીને તેનું તેજ સુધાર્યું
 (તારવારૂં) તે કરે છે.

૪ આર્દ્ર—લીલું. વાસ—વસ્ત્ર. વસન—વસ્ત્ર. શુષ્ક—સૂકું. શીતાભાસ—શીત
 બતાવે ભાસ.

૫ મલયાદ્રિ ઇ—મલય નામે પર્વત ઉપરનાં બધાં વૃક્ષો અંદન રૂપ
 થઈ જાય છે,* પણ એરંડો કે વાંસ અંદન ગણાતાં નથી; કેમકે તેમના ઉરમાં
 ગ્રંથિઓ (ગાંઠો) છે. તેમજ નૃશંસ (દુષ્ટ) ના ઉરમાં પણ કપટ રૂપી ગાં-
 ઠો હોય છે માટે તેને સત્સંગ ફળતો નથી.

૬ શત ઇ—જો કદી શત (સો) કલ્પ સુધી પાપાણુ નીરમાં નિમગ્ન
 (ડુબેલો) રહે તથાપિ તેના ઉર (હૃદય—અંતર ભાગ) ની આગ (અગ્નિ)
 જાય નહિ. યામ—પોહાર.

૭ ચિત્રઉદધિ—ચિત્રામણનો સમુદ્ર. ઉભરે—ઉભરાય. આકાશના અંદ્ર-
 થી જેમ ખરા મહાસાગરમાં ભરતી આવે છે તેમ ચિત્રના મહાસાગરમાં ભર-
 તી આવતી નથી. ‡ તેમજ સંતના સંગથી પણ દુષ્ટનું હૃદય ઉભરાતું નથી—
 તેને અસર થતી નથી.

* જુઓ સાહિત્યરત્નભાંડાગાર—“કિંતે નહે માગેરિનારજતાદ્રિનાવાયત્ર-
 સ્થિતાશ્વતરવસ્ત્રવસ્ત્રેવ । મન્યામહેમલયમેવયતસ્થિતાનાંકંકોલનિષ્કુટજાઅપિચંદ-
 નાસ્યુઃ ॥” તે સોનાનો કે રૂપાનો પર્વત, જેના ઉપર ઉગેલાં ઝાડ તે કેવળ
 ઝાડજ રહે છે, તેનાથી શું? અમે તો મલયાચળનેજ મોટો માનીએ છીએ કે
 જેના ઉપર ઉગેલી કાંકેળ, લીમડા, અને ઈંદ્રિજવ, એ સર્વે અંદન થઈ જાય છે.

‡ ભરતી આકર્ષણથી થાય છે એવાત આપણા લોકોને માલમ હતી તે
 આથી સિદ્ધ થાય છે.

નિશાસુ ઉપદેષ્ટા ઉભય હોય, ઉચિત ટળે ભવ રોગ;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણકરુણા, તવ મળે એવો યોગ.

૮

૫૬ ૭૪ મું.

હિત હરિ જગવે સાચા સંત જી, તેજ દુષ્ટ બૂલવે ભગવંત જી;
હરિજન પાસે નિત્યે વસવું જી, દુષ્ટ સંગથી દૂર ખસવું જી. ૧
દુષ્ટ સંગ પેલો પરનારી જી, નિજની પાણ વહુ પ્રિય નહીં સારી જી;
કામ દામ જે માયા ધામ જી, સદા અવિદ્યા ત્યાં વિશ્રામ જી. ૨

ઢાળ.

વિશ્રામ જ્યાં નિત્ય અવિદ્યા, ત્યાં સહુ અમંગળ દોય;
સ્મરાનસ્થળ ત્યાં પ્રેત હોય, કૌતક ન માને કોય. ૩
તરુણીજ માયા મોહની, તરવા ન દે જ્યાં સંગ;
અણુમળ્યા કો કદી ઉગરે, મળતાં સકળ બળ ભંગ. ૪
તે માટ્ય એવું નાસવું, જ્યમ છાયા સ્પર્શ ન થાય;
જ્યમ છાયામગરી છાયા અડતાં, કાયા કરડી ખાય. ૫

૮ નિશાસુ ઈ૦—નિશાસુ (તત્વ જાણવાની ઇચ્છાવાળો) અને ઉપદેષ્ટા
બન્ને ઉચિત (યોગ્ય) હોય ત્યારે ભવરૂપી રોગ ટળેછે. કૃષ્ણકરુણા (હોય-અ-
ધ્યાહાર).

૧ હિત ઈ૦—સાચા સંત હરિ સાથે હિત (માયા-હેત) જગવેછે. તેજ
ઈ૦—ભગવંત સાથેનો તેજ પ્રેમ દુષ્ટ (મનુષ્ય) બૂલવે છે.

૨ નિજની ઈ૦—પોતાની વહુ પણ પ્રિય હોય તે સારી (ઠીક) નહિ
(કારણ કે તેથી મનુષ્ય હરિને બૂલીને માયા પાશમાં ફસાય છે). કામ દામ
ઈ૦—સરખાવો,—“કાંતાકનકસૂત્રેણરચિતંસકલજગત્ । તામુતેષુવિરક્તોયોદ્વિતીયઃ
પરમેશ્વરઃ” ॥ “ સ્ત્રી અને સુવર્ણ રૂપી સૂત્રવડે સકળ જગત રચેલું છે; તે સ્ત્રી-
ઓથી અને સુવર્ણથી જે વિરક્ત છે તે બીજો પરમેશ્વર જાણવો ” અવિદ્યા-
અવિદ્યાનો (માયાનો).

૪ સંગ ઈ૦—તરુણીનો જ્યાં સંગ થયો ત્યાં તે તરવા નજ દે. અણુમ-
ળ્યા—સ્ત્રીને મળ્યા વિનાના.

૫ છાયામગરી ઈ૦—(એવું કહેછે કે એક જાતની મગરી પાણી ઉપર
મનુષ્ય કે બીજા જનવરનો પરછાયો જોઈને તેને પકડી ખાઈ જાય છે.)

તરવાર સરખી તરણી, શણગારી દીસે સારી;
 ઉપર અનુપમ રૂપ મનોહર, અંતરમાં હૃત્યારી. ૬
 પચરંગી પ્રકુલિત પુષ્પ સરખી, મોહન નિર્જે નાર;
 મસખા પછી મન ગ્લાનિ ઉપજે, ચતુર ચિત્ત વિચાર. ૭
 દુઃખ દુઃકૃત નરકની ખાણ સ્ત્રી, ડરી પરી ચિત્તથી કાઢ્ય;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ મળતાં મધ્ય મોટી આડ્ય. ૮

પદ ૭૫ મું.

ધન પાણ તેવું મન બગાડે જી, પ્રભુમાં પો'ચું ખેંચી કાઢે જી;
 અનર્થ જેમાં દશને પાંચ જી, શ્રીમુખ ગાયા ભરિયા આંચ જી. ૧
 સુહૃદ સંધી કલેશ કરાવે જી, પ્રાણ ખોય કે મેત બનાવે જી;
 હરિ સેવામાં વા પરમાર્થ જી, વિત્ત વવરાયું સકૃજિત અર્થ જી. ૨

ઢાળ.

સકૃજિત કરવું અર્થ એમજ, હોય જો કદી પાસ;
 નૂતન ઉપાજન કેરી હરિજન, ને ન ધરવી આશ ૩

૮ પરી-દૂર. મધ્ય મોટી આડ્ય—સરખાવો ભર્તૃહરિનું વચન. “સં-
 સારતવનિસ્તારપદવીનશ્વીયસી । મંતરાદુસ્તરાનસ્યુર્યદિરેમદિરેક્ષણાઃ ॥” “જો વચમાં
 મદિરા સમાન રાતાં નેત્રવાળી દુસ્તર સ્ત્રીઓ ન હોય તો, હે સંસાર ! તને ત-
 રી જવાનો માર્ગ કાંઈ દૂર નથી !”

૧ પાછલા પદમાં સ્ત્રીશ્ચી અંતરાય વર્ણવે આ પદમાં ધન અંતરાયનું
 વર્ણન કરે છે: દશને પાંચ—પંદર. એ પંદર ભાગવતમાં આ પ્રમાણે
 કહ્યા છે: “સ્તેયંહિંસાનૃતદંભઃકામઃક્રોધઃસ્મયોમદઃ । મેદોવૈરમત્રિશ્વાસઃ સંસ્પર્દાવ્ય-
 સગાનિચ ॥ एतेपंचदशानर्थान्मूलामतानृणाम् । तस्मादनर्थमर्थोख्यश्रेयोर्थोदूरतस्त्यजे-
 त् ॥”—‘ચોરી, હિંસા, અસત્ય, દંભ, કામ, ક્રોધ, ગર્વ, મદ, ભેદ, વૈર, અ-
 વિશ્વાસ, સ્પર્દા, સ્ત્રીવ્યસન, ઘૃતવ્યસન, મધવ્યસન, એ પંદર અનર્થની ઉ-
 ત્પત્તિનું મૂળ દ્રવ્ય છે, માટે અર્થ (દ્રવ્ય) નામનો અનર્થ કલ્યાણની ઇચ્છાવા-
 જાએ વેગળેથીજ તજવો.” ભરિયાઆંચ—પરિતાપ કરે એવા (અનર્થનું
 વિશેષણ).

૨ સુહૃદ—મિત્ર—સ્નેહી (સાથે). ૩ અર્થ—દ્રવ્ય કે મતલબ. નૂતન ન-
 વું. ઉપાજન—પ્રાપ્તિ.

મેળતાં દુઃખ દુઃખ રક્ષણમાં, હાનિ થતાં મહાદુઃખ;
પરવાર પ્રભુ ભજવા ન પળ, રહે ચિત્ત કૃષ્ણ વિમુખ. ૪
ભોજન વસન ચિંતા કરી, પૈણગવ ન થાવું ઉદાશ;
સહુ વિશ્વ પોષે નિશ્વંભર, ક્યમ ભૂતશે નિજ દાસ. ૫
ગિરિશિખર દ્રુમ શીંચે હરિ, અનાયાસ અજગર પોષે;
દધિ મધ્ય સકરખોર ખગ, સાકરવડે સંતોષે. ૬
જન્મતા પે'લું જનની સ્તન પય, પ્રકટ કયું પ્રભુપાસ;
ચુગણી રચ્યા પછી ચંચુ રચી, જડ જીવ નથી વિશ્વાસ. ૭
છે અજગરગુલમેહેરી ખગી, તજી અહાર રટ મુખ રામ;
જન દયાપ્રીતમ ચંચુ કરી, ચરણે ચતુર સુખધામ. ૮

૫૬ ૭૬ મું.

શિષ્ય વધો એમ સુણી કરન્નેડી જી, સંશય મોટો નાખ્યો ત્રોડી જી;
કામ દામ મોટા અંતરાય જી, મળવા દે નહીં મોહનરાય જી. ૧

૪ મેળતાં-મેળવતાં. જીઓ ભાગવત. “અર્થસ્યસાધનોસદ્વિત્કર્ષેરક્ષણેવ્યયે ।
માશોપભોગઆયાસત્રાસચિંતાશ્રમોનૃણામ્ ॥”

૫ વસન-વસ્ત્ર. જીઓ પાંડવગીતા. “ મોજનાચ્છાદનેચિન્તાંવૃથાકુર્વન્તિત્રૈ-
ણવાઃ । યોસૌવિશ્વંભરોદેવઃ સર્કિમક્તાનુપેક્ષતે ॥ ” “અર્થ મૂળમાં કહ્યા પ્રમાણેજ છે.

૬ અનાયાસ-વિના શ્રમે. અજગર શ્રમ કરતો નથી તથાપિ તેને પોષે
છે. જીઓ,—“અજગરકરેનચાકરી, પંક્તીકરેનકામ; દાસમલૂકાયૂંકહે, સર્વકાદાતા-
રામ.” દધિ-સમુદ્ર. સકરખોર-સાકર ખાઈને નિર્વાહ કરનાર પક્ષી.

૭ ચુગણી-ચારો-ખોરાક. જડ-મૂર્ખ. જીવ-જીવને. ૮ અજગરગુલ-
મેહેરી-એ નામની પક્ષી સ્ત્રી. ખગી-પક્ષિણી. એ પક્ષી મુખથી આહાર તજીને
રામ રટે છે. દયારામના પ્રીતમ ચતુર અને સુખધામ—પરમેશ્વરે તેને ચરણે
ચંચુ કરીછે. (અજગરગુલમેહેરી નામના પક્ષીનું ચિત્ર જોવામાં આવે છે. તેને
સ્ત્રીના જેવું મુખ હોય છે, એ પાંખો હોય છે, ચાર પગ હોયછે અને ત્યાં ચાંચ-
નો આકાર હોય છે તથા તેમાં હાથી પકડેલા હોયછે. આ જેવું કલ્પિત પક્ષી
છે તેવુંજ અનલ પક્ષી જે સાત હાથી લેઈને ઉડે છે. હંસ જે મોતીનોજ ચા-
શે ચરે છે, હારિલ પક્ષી જે લાકડી હાથમાં આવેલી પ્રાણ ગયે છોડે છે, સકર-
ખોર જે સાકરજ ખાય છે, ઇત્યાદિ પણ કલ્પિત હોય એવું લાગે છે).

સમજે સહુ કો પંડિત પે'લા જ, તે પણ એ બેમાં ક્યમ ઘેલા જ;
ત્યાગી જ્ઞાની યોગ મળેલા જ, તે પણ મનમાં માયાએલા જ. ૨

ઢાળ.

એલા પ્રકટ કોઈ ગુપ્ત માયા,થી બચ્યું નહીં કોય;
ક્યમ જાણીતા ભૂલા પડે, આશ્ચર્ય અતિશે હોય. ૩
એમ સુણી શ્રીગુરુ બોલિયા,તુને થઈ શંકા સત્ય;
એ કૃષ્ણ-માયા અતુલ બળ, અકળિત અટપટી અત્ય. ૪
નિજ કળ બળે નિકળાય નહીં, વણ શરણુ વિઠલરાય;
ગજ પંકમાં, મૃગ ફંદ ફરી, બળ કરે બહુ જકડાય. ૫
ગુરુદારા શ્રીકૃષ્ણની શરણુ,ગતિ ગ્રહે દૃઢ ટેક;
તે જીવ માયા જાળથી, છૂટે ઉપાયજ એક. ૬
એક અનન્યાશ્રય નિરંતર, શ્રીનંદસુતનો ઝાલે;
તો માયા કાળાદિ કરમ બળ, કોઈનું નવ ચાલે. ૭
નહિ દેવ દેવી કોઈ હરિઅવ,તારનો પણ દાસ;
પતિ દયાપ્રીતમ કૃષ્ણઆશા, એક દૃઢ વિશ્વાસ. ૮

૨ સમજે ઇ—સહુ કોઈ સમજે છે કે પંડિતો પેહેલા (મુખ્ય) છે, અથવા, પંડિતો સૈથી પેહેલા સમજે છે, તો તે પણ એ બેમાં (કામ દામમાં) કેમ ઘેલા હોય છે? યોગ મળેલા—યોગ (સમાધિ) માં મળેલા (યુક્ત). માયાએલા—માયાના શિષ્ય.

૩ એલા ઇ—કોઈ માયાના પ્રકટ એલા હોયછે અને કોઈ ગુપ્ત હોયછે; પણ માયાથી કોઈ બચ્યું નહિ.

૫ ગજ ઇ—જેમ ગજ (હાથી) પંકમાં (કાદવમાં) અને મૃગ (હરણ) ફંદ (ફાંસામાં) ફરીને જેમ જેમ નીકળવાને બહુ બળ કરે તેમ તેમ બહુ જકડાયછે. ૬ શરણુગતિ ઇ—દૃઢ ટેકથી. ગુરુ દારા શ્રીકૃષ્ણની શરણુગતિ—શરણુગમન ગ્રહણ કરે—શરણુગત થાય. ઉપાયજ ઇ—એજ એક ઉપાય છે.

૭ અનન્યાશ્રય—(અનૂ + અન્ય + આશ્રય) બીજાનો આશ્રય ન કરવો. ફક્ત એકનોજ આશ્રય કરવો. કરમ (કર્મ) પ્રારબ્ધ, ક્રિયામાણુ અને સંચિત, એ ત્રણ પ્રકારનાં કર્મ.

૮ અનન્યાશ્રયનું સ્પષ્ટીકરણ કરેછે: નહિ ઇ—દેવ,દેવી,કે હરિનો કોઈ

પદ ૭૭ મું.

કશું પછી કરવું ન રહ્યું તેને જી, આશ્રય પુરૂષોત્તમ એક જોને જી;
વહે પ્રભુ તેનો યોગ ક્ષેમ જી, નિજ જન જાણી દે નિજ પ્રેમ જી. ૧
સર્વ સમર્પિ થાવું દાસ જી, હરિ વણ આશા અવર ન ત્રાસ જી;
સમર્થસ્વામીબળ નિશ્ચિંત જી, સહુ કરતા માને ભગવંત જી. ૨

ઢાળ.

ભગવંત એક દહ ભરોસે, વણ કર્યે થયું સહુ પૂર્ણ;
હર આવ્યો અણુવિશ્વાસ પતિ, સહુ કર્યું સાધન ચૂર્ણ. ૩
ઈંદ્રજિતનું બ્રહ્માસ્ત્ર વણ વિશ્વાસ વ્યર્થ મહાન;
દહ પ્રતીતે ચાતક અનાવૃષ્ટિમાં સ્વાતિપાન ! ૪
તે માટ એકજ વ્રજપતિ, ભજ સમરવા ધરી ટેક;
સહુ દેવમાં પણ કૃષ્ણ જાણી, ભજ ન વ્યર્થ વિવેક. ૫

મત્સ્યાદિક અવતાર, તેનો પણ તે (ભક્ત) દાસ થાય નહિ; ફક્ત એક કૃષ્ણનીજ આશા અને તેનોજ દહ વિશ્વાસ તેને હોય.

૧ વહે ઇં—તેનો યોગ ક્ષેમ (યોગ લાભ, સંપત્તિ વગેરેની પ્રાપ્તિ + ક્ષેમ રક્ષણ)—સંપત્તિની પ્રાપ્તિ અને તેનું રક્ષણ પ્રભુ વહે છે—ધારણ કરે છે—અલાવે છે.

૨ હરિ ઇં—હરિ વણ અવર (બીજની) આશા કે ત્રાસ ન રાખવો. બળ—બળવડે. નિશ્ચિંત—નિશ્ચિંત રહેવું. સહુ કરતા—સહુના કરતા.

૩. ભગવંત ઇં—ભગવંતના એક દહ ભરોસાવડે, સહુ સાધન વગર કર્યે પણ પૂર્ણ થયાં છે એમ જાણવું. અને જો પતિ (ભગવાનનો) હર (મનમાં) અણુવિશ્વાસ આવ્યો તો સહુ સાધન કર્યું હોય તોપણ તે ચૂર્ણ (નાશ પામેલું) છે.

૪ ઈંદ્રજિત ઇં—ઈંદ્રજિતનું મહાન બ્રહ્માસ્ત્ર હતું પણ ‘ તે ધાર્યું કાર્ય કરશે કે નહિ ’ એવા અણુવિશ્વાસથી તે વ્યર્થ થયું હતું. અને ચાતક પક્ષી દહ પ્રતીતિ (વિશ્વાસ) ના બળથી અનાવૃષ્ટિ (વરસાદ ન વરસે એવા વખત)માં પણ સ્વાતિના જળનું પાન કરે છે !

૫ સહુ ઇં—સહુ દેવમાં પણ કૃષ્ણજ છે એમ જાણીને તેમને ભજન નહિ; કેમકે એવો વિવેક કરવો એ વ્યર્થ છે.

પીયે શુદ્ધ સ્વાતિજળ બપૈયો, ગગન પડતી ધાર;
 સરી સરાદિ ન સ્વાતિ સંબંધે, પિયે જ્યમ કો વાર. ૬
 વાણુ સ્વાતિખિંદુ ન શીપ ગ્રહે, ત્યમ સિંધુજળ તલ્લીન;
 ઉદ ઉદધિ સ્પર્શ ન ધાર યમુના, વસે યમુના મીન. ૭
 જો અમર નિજજન પૂજતાં, હોય પ્રસન્ન ગોકુળરાય;
 તો દયાપ્રીતન ઈંદ્રયજ્ઞ, હતી ન દે શિક્ષાય. ૮

પદ ૭૮ મું.

મુણી એમ બોલ્યો શિષ્ય વચન જી, પ્રભુ એક સંશય મારે મન જી;
 અનન્ય જનને હરિ ઈક બજવા જી, ઉચિત કહ્યું સુર અવર ન યજવા જી. ૧

૬ ઉપરની કડીમાં કહેલી વાતને દૃષ્ટાંતથી દઢાવે છે; પીયે ઈં-બપૈયો (ચાતક) ગગન (આકાશ)માંથી પડતી ધારનું શુદ્ધ સ્વાતિજળ પીએ છે; પણ સરી (સરિત-નદી) અને સરાદિ (સર આદિ-સરોવર વગેરે)નું જળ પણ સ્વાતિ સંબંધે (સ્વાતિ નક્ષત્રમાં જ પડેલું છે એમ જાણીને) તે ટાઇવાર પીતો નથી. (તેજ રીતે હરિના અનન્ય ભક્તે પણ કૃષ્ણને જ બજવા, પણ, ખીજ દેવ પણ કૃષ્ણનાં જ રૂપ છે એમ માની તેમને બજવા નહિ, એ અભિપ્રાય છે).

૭ પણ ઈં-ત્યમ (ઉપરનાજ દૃષ્ટાંતની પેઠે) મોતી ઉત્પન્ન કરનારી શીપ સ્વાતિખિંદુ પણ તલ્લીન (સ્વાતિનું જળ જેમાં લીન થયેલું છે-મળી ગયેલું છે એવા) સિંધુજળ (સમુદ્રજળ)ને ગ્રહણ કરતી નથી. ખીજ દેવમાં લીન થયેલા કૃષ્ણને પણ ન બજતાં તેનાં શુદ્ધ સ્વરૂપને જ બજવું એમ કહેવાનો આશય છે. ઉદ ઈં-યમુનાનાં મીન (માછલાં) ઉદધિ (સમુદ્ર)ના ઉદ (જળ)નો સ્પર્શ કરે છે એમ તું ન ધાર; તેઓ તો યમુનામાં જ વસે છે.

૮ જો ઈં-જો નિજજન (પોતાના ભક્તો) અમરને પૂજતાં (પૂજે તેથી) ગોકુળરાય (કૃષ્ણ) પ્રસન્ન હોય તો, દયાના પ્રીતમ (કૃષ્ણ) ઈંદ્રયજ્ઞને તેને શિક્ષા દે નહિ.

૧ અનન્ય-ફક્ત એકનાજ આશ્રયવાળો. અનન્ય ભક્તિવાળા પુરૂષે એક (ફક્ત) હરિને જ બજવા અને અવર (ખીજ) સુર (દેવ)ને ન યજવા એ તમે ઉચિત (યોગ્ય) કહ્યું (છે).

પણ નહિ આશ્રય અન્યાવતાર જી, કેવળ ભજવા નંદકુમાર જી;
તો ક્યમ કહીએ મતિઅધિપ જી, તારતમ્ય શો વનિહ દીપ જી. ૧

હાળ.

કહો દીપક વનિહ ભેદ શો, સમજવિયે મુજ સ્વામી;
સુણી આચારજ એમ વધા, મુદ્ધમ સમજી અંતરજમી. ૩
સુણ્ય શ્રીજીથી અવતાર સહુ, પણ કારજ કારણ ભેદ;
કો કળા અંશાવેશ વિભૂતિ, કૃષ્ણાલં કહે વેદ. ૪
જે પતંગ સરખા પ્રેમી, અનલ ન જોત વેહેરો કોય;
પણ રસિક ટેકી ચક્રોર, વણ અંગાર તૃપ્તિ ન હોય. ૫
વળી ન્યૂનાધિક છે યજન ફળ, કમ કમે શાસ્ત્ર પ્રમાણ;

૨ ક્યમ ઇ૦—હે મતિના અધિપ (મોટી મતિવાળા) ! તે કેમ કહીએ ?
—એમ કહેવું શી રીતે બને—યોગ ગણાય ? તારતમ્ય (તરતમપણું—વધારે-
પણું અને તેથી વધારેપણું) તદ્વાવત. વનિહ (અગ્નિ) અને દીપમાં શો
તદ્વાવત છે ?

૪ કારજ કારણ ભેદ—શ્રીજી (હરિ) કારણ છે અને તેના મત્સ્યાદિ અવ-
તાર કારજ (કાર્ય) છે એટલો ભેદ છે. કો ઇ૦—કોઈ અવતાર તે કારણરૂપ
ભગવાનની કળાના કે અંશના આવેશથી થયેલા હોય છે અને કોઈ તે ભગ-
વાનની વિભૂતિ (મહિમા) માત્રથી થયેલા હોય છે. (ભગવાનનો એકાદ ગુણ તે
દર્શાવે છે. જેમ, “મુર્તીનામપ્યઢંવ્યાસઃ કર્તૃનામુશનાકવિઃ ઇ૦—” “બધા મુનિ-
ઓમાં વ્યાસ એ મારું રૂપ છે અને કવિઓમાં શુક્રાચાર્ય મારું રૂપ છે.” વ્યા-
સ અને શુક્રાચાર્ય એ વિભૂતિ રૂપ અવતાર જાણવા.) કૃષ્ણાલં ઇ૦—કૃષ્ણા-
વતારને તે વેદ અલં (પરિપૂર્ણ) કહે છે. “એતેચાંશકલાઃ પ્રોક્તાઃ કૃષ્ણસ્તુભગવા-
મ્સ્ત્રયમ્” “એ (ખીજ અવતાર) અંશ અને કળાથી થયેલા કલા છે પણ કૃ-
ષ્ણ તો ભગવાન (આદિ દેવ) પોતેજ છે.” —ભાગવત. ભાગવત એ વેદનોજ
અર્થ પ્રતિપાદન કરે છે માટે એ વાત વેદ કહેછે એમ લખ્યું છે.

૫ જે ઇ૦—જે પતંગ (પતંગીયા) સરખા પ્રેમી છે તેમને તો અગ્નિ
અને દીવાની જ્યોતમાં કોઈ વેહેરો (ભેદ) નથી; પણ જે ટેકી રસિક ચક્રોર
જેવા છે તેમની તો અંગાર વિના તૃપ્તિ થતી નથી. (પતંગ અને ચક્રોરમાં
જેટલો ફેર છે તેટલો એ જ ભક્તોમાં ફેર સમજવો).

- તે કહું કિંચિત શ્રવાણ કૃય વિધિ. હોય જો તું અજ્ઞાણ. ૬
 જો જન્મ પંચ લગી ભજે, અવતાર હરિના અન્ય;
 તો હયગ્રીવ સ્વરૂપ ભક્તિ, ઉપજે તે પુણ્ય. ૭
 દશ જન્મ હયશિર ઉપાસનથી, પ્રીતિ નરહરિ પામે;
 જે રૂપ કૌસ્તુભ દયાપ્રીતમ, સમરતાં ભય વામે. ૮

પદ ૭૯ મું.

- સહસ્ર જન્મ સેવે નૃસિંગ જી, પ્રકટે નારાયણમાં રંગ જી;
 ભજતાં નારાયણ ભવ કોટિ જી, શ્રીરધુપતિ ઉદ્ભવ રતિ મોટી જી. ૧
 રધુપર સેવે જન્મ અનંત જી, તવ હોય શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિવંત જી;
 શ્રીજી સેવે પરમગતિ પામે જી, વૃંદાવનલીલા વિશ્રામે જી. ૨

દાળ.

- વિશ્રામ વૃંદાવિપિન જ્યાં, નિત્યે જુગલ રતિરાસ;
 તે શ્રીવૃંદાવન ચંદ્રમાં, અવતાર અખિલ નિવાસ. ૩
 શ્રીરાધાવરના હાર્યથી, પ્રકટિયા છે શ્રીરામ;

૬ ન્યૂનાધિક ઇ—વળી અવતારના ક્રમ ક્રમે (ક્રમે ક્રમે) તેના યજન (પૂજન)નું ફળ ન્યૂનાધિક (વતું ઓછું) છે, એ વિષે શાસ્ત્રમાં પ્રમાણ છે. વિધિ—ફળનો વિધિ.

૭ હયગ્રીવ—નરાકૃતિ ધડ અને અશ્વાકૃતિ મુખવાળો ભગવાનનો અવતાર. ૮ જે ઇ—જે નરહરિ શ્રીકૃષ્ણના કૌસ્તુભ (મણિ) રૂપ છે તે દયાના પ્રીતમને સમરતાં ભય વામે.

૨ વૃંદાવનલીલા ઇ—અખંડ વૃંદાવન લીલામાં વિશ્રામે—વિશ્રામ કરે. (પૃથ્વીપર જેવું વૃંદાવન છે તેવું જ ગોલોકમાં અખંડ વૃંદાવન છે. તેમાં જવું એજ મુક્તિ એમ વલ્લભી વગેરે મતવાળા માને છે).

૩ વૃંદાવિપિન (વૃંદા—તુલસી+વિપિન—વન) —વૃંદાવન. નિત્યે (નિત્ય)—અખંડ. જુગલ રતિરાસ—એ બેનાં જોડાંનો પ્રીતિયુક્ત રાસ. તે ઇ—તે—અખંડ વૃંદાવનમાં નિત્ય રાસ રમનારા ભગવાનમાં અખિલ (સમગ્ર) અવતારનો નિવાસ છે.—તેમાંથી સધળા અવતાર થાય છે—તે અંશકળાદિવડે અવતાર ધારણ કરે છે.

નરહરિ કૌસ્તુભમણિ છે, ઉર સદા સુંદરશ્યામ.	૪
શ્રીવામનજી કટિમેખલા, પૃથુ પીતાંબર પ્રભુરૂપ;	
શ્રીઋષભદેવજી બાજુબંધ, તણું સ્વરૂપ અનૂપ.	૫
શ્રીવત્સલાંછન કૂર્મજી છે, પાદપદ્મવ મચ્છ;	
પ્રાદેશ માત્ર વરાહજી, અવતાર શ્રીજી સ્વચ્છ.	૬
છે દત્તાત્રેયજી ચતુર્ભુજ, સનકાદિ આયુધ ચાર;	
છે નપુરકિંકિણી મન્વન્તર, રક્ષક પ્રભુઅવતાર.	૭
મુદ્રિકારૂપ મરાળ, કુંડળ કિરીટી, હયશિર રૂપ;	
વનમાળનો અવતાર હરિ, દયાપ્રીતમ શ્રીવ્રજભૂપ.	૮

પદ ૮૦ મું.

અસિત કુટિલ કચ નંદકુમાર જી, પરશુરામ તેનો અવતાર જી;	
સહજ સિન્ધતા કાન્તિ કેશ જી, ધન્વંતરિજી તેનો વેશ જી.	૧
નરનારાયણ પ્રસન્ન વદન જી, વરદ કમળલોચન ધ્રુવજન જી;	
ચિંતાકૃતિ છે વેદવ્યાસ જી, કલ્કી ઈશ્વરતાથી પ્રકાશ જી.	૨

૪ ઉર—સુંદરશ્યામના ઉર ઉપર સદા જે કૌસ્તુભમણિ છે તે નરહરિ—
નૃસિંહાવતાનું કારણ છે. ૫ પૃથુ ઇ—પ્રભુના પીતાંબર રૂપ પૃથુ અવતાર છે.
૬ પાદપદ્મવ—પગની આંગળીઓ. પ્રાદેશ—તર્જની. (અંગુઠાની જોડેની
આંગળી.)

૭ છે ઇ—હરિના ચતુર્ભુજ (ચાર ભુજ) તે દત્તાત્રેય અવતારનું કારણ છે.
નૃપુરકિંકિણી—નૃપુરની ધૂધરીઓ તે મન્વન્તરના રક્ષક પ્રભુના અવતાર જે મનુ તેનું કારણ છે.

૮ મુદ્રિકા ઇ—મુદ્રિકા રૂપ મરાલ (હંસ) અવતાર છે, કુંડળ એ કિરીટી (અર્જુન)નો અવતાર છે; હયશિર (હયગ્રીવ) રૂપ એ દયાના પ્રીતમ અને વ્રજના ભૂપ હરિની વનમાળનો અવતાર છે.

૧ અસિત—કાળા. કુટિલ—વાંકા. કચ—કેશ. સહજ ઇ—કેશની કાંતિ અને સહજ (સ્વાભાવિક) સિન્ધતા (ચિકાશ) તેનો વેશ ધન્વંતરિ છે—ધન્વંતરિ તેનો અવતાર છે.

૨ નર ઇ—નર એ નારાયણનું પ્રસન્ન વદન (મુખ) છે; અને તે વરદ

ઢાળ.

×	×	×	
×	×	×	
×	×	×	
×	×	×	૪
ઐશ્વર્ય ષટ શ્રીકૃષ્ણનાં, ષટ નારાયણનાં રૂપ;			
છે ચતુષ્ટય અંતઃકરણ, ચૌવ્યૂહ શ્રીવ્રજભૂપ.			૫
સદ્રૂપ સમજ વિરાટ અક્ષર, પ્રભ ચિદ્ર કહે છે;			
છે નારાયણ આનંદમય, શ્રીકૃષ્ણ પરમાનંદ.			૬
સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ તે, સમજવું એણી રીત;			
છે સદાનંદ શ્રીરાધિકાવર, તેશુ કરવી પ્રીત.			૭
પ્રાકૃત સકળ સુર વહદ, ગણિતાનંદ ભાખ્યું પ્રભ;			
જન દયાપ્રીતમ પૂર્ણાનંદ, શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ.			૮

(વરદાન આપનારા ભગવાનનાં) કમળ સરખાં લોચન તે ધ્રુવજ છે. ચિંતાકૃતિ ઇં—ભગવાનની ચિંતાયુક્ત આકૃતિ તે વેદવ્યાસનો અવતાર છે: તથા તે ભગવાનની ઇશ્વરતાથી કલ્કી અવતારનો પ્રકાશ થયો છે—કલ્કી અવતાર ઐશ્વર્ય રૂપ છે.

૩-૪ આ બે કડીઓ અમને જે પ્રતો મળેલી છે તે પ્રતોમાં લખેલી નથી. ૫ ઐશ્વર્ય ઇં—શ્રીકૃષ્ણનાં છ ઐશ્વર્ય તે નારાયણનાં છ રૂપ છે. વ્રજભૂપનાં અંતઃકરણ ચતુષ્ટય (ચારનો સમુદાય) તે ચૌ વ્યૂહ (ચતુર્વ્યૂહ વાસુદેવ, સંકર્ષણ, પ્રદ્યુમ્ન અને અનિરુદ્ધ) છે.

૬ સદ્રૂપ ઇં—છંદ (વેદ) કહે છે કે કૃષ્ણનું 'સદ્'રૂપ તે વિરાટ સમજવું; ચિદ્રૂપ તે અક્ષરપ્રભ સમજવું; આનંદમય—આનંદરૂપ તે નારાયણ બાણવા; અને શ્રીકૃષ્ણ તો પરમાનંદ છે.

૭ સદાનંદ ઇં—રાધિકાવર (કૃષ્ણ) સદાનંદ (સદા આનંદરૂપ) છે.

૮ પ્રાકૃત ઇં—સકળ પ્રાકૃત (પ્રકૃતિથી ઉપજેલા) સુર તે કૃષ્ણનું વહદ—બૃહત્ [બ્રહ્મ શબ્દમાંનું બૃહત્ (મોટું) પદ] રૂપ છે; અને બ્રહ્મ તે તેનો ગણિતાનંદ છે. અથવા,—બૃહદારણ્યક ઉપનિષદમાં સર્વે પ્રાકૃત સુર તે બ્રહ્મનું ગણિતાનંદ રૂપ છે એમ ભાખ્યું છે.

પદ ૮૧ મું.

કૂટસ્થ લગી છે ગણિતાનંદ જ, તો શું લેખું સુરસુખ મંદ જ;
કે'શ ગણિત શી રીતે જાણ્યું જ, સુણ્ય તે શ્રુતિનો અર્થ વખાણું જ. ૧
જેટલો આનંદ દેશાધિપ જ, શતગુણ તેથી નાયક દ્વીપ જ;
અકવર્તિને શતગુણ લહિયે જ, શતગુણ તેથી સુરપતિ કહિયે જ. ૨

ઢાળ.

લહી ક્રમે શતઘણું સુખ મહર્જન, તપવિધિ શિવલોક;
તે થકી છે શતઘણો, મોક્ષાનંદ અક્ષર ઓક. ૩
ગણના થઈ તે માટ ગણિતાનંદ કૃષ્ણસદન;
એ અધ્યાત્મિક શ્રીસ્વરૂપ છે, જ્યાં લીન મહામુનિજન. ૪
છે તેથી પર શ્રીપુરુષોત્તમ, જ્યાંહાં આદિ વૃંદાવન;
લીલા અચળના વિહારી, જ્યાં ગમ્ય નહિ ગો મન. ૫

૧ કૂટસ્થ-અક્ષર (પરબ્રહ્મનું ધામ). ગણિતાનંદ-જેની ગણતરી થઈ શકે એવો આનંદ-માપવાળો આનંદ. સુરસુખ ઇ-એ અક્ષર સુધી ગણિતાનંદ છે તો દેવતાઓનું જે મંદ સુખ તેનું શું લેખું છે ? કે'શ-તું કહીશ કે, શ્રુતિનો-“ પરમાત્મા આનંદનો કાંઈક અદ્વય અંશ બીજા તમામ આનંદ છે ” એ અર્થ પ્રતિપાદન કરનારી શ્રુતિનો.

૨ દેશાધિપ-દેશપતિ-રાજા. નાયક દ્વીપ ઇ-દ્વીપનો નાયક-દ્વીપપતિ નો આનંદ તેથી શતગુણ (સોગણો) છે. સુરપતિ-ઈંદ્ર.

૩ લહી ઇ-એ પ્રમાણે ક્રમે (અનુક્રમે) મહલોક, જનલોક, તપલોક, વિધિ (બ્રહ્મા)નો લોક-સત્યલોક, શિવલોક, એમનો આનંદ સો સો ગણો જાણવો અને શિવલોકના આનંદથી અક્ષરના ઓક (ઘર-ધામ)માં જે મોક્ષાનંદ છે તે સો ગણો છે.

૪ કૃષ્ણસદન-અક્ષરધામ. એ ઇ-એ અક્ષરધામ એ શ્રીજીનું અધ્યાત્મિક સ્વરૂપ છે, જે સ્વરૂપમાં મોટા મુનિજન લીન થાય છે-સાયુજ્ય મુક્તિ પામે છે.

૫ આદિ વૃંદાવન-જેની પેહેલાં કોઈ તુલસીનું વન થયું નથી એવું તુલસીવન. લીલા ઇ-જ્યાં અચળ (નિત્ય-અખંડ) લીલાના વિહારી-વિહાર કરનારા-રમનારા (શ્રીપુરુષોત્તમ વિહાર કરે છે), તથા જ્યાં ગો (વાણી)

શ્રીઅંગની સૃષ્ટિ જ્યહાં, સામગ્રી સહુ નિજ રૂપ;
 આનંદમય ત્યાં અખિલ કીડા, નિત્ય અત્ય અનૂપ. ૬
 જે થકી શ્રેષ્ઠ ન કશું વ્યાપી, વૈકુંઠ વેદિત લોક;
 જ્યાં થકી પુનરાવૃત્તિ નહિ, જ્યાં સ્વપ્નમાં નહિ શોક. ૭
 હર હિરણ્ય ગર્ભાદિક ન ગતિ જ્યાં, સકળ સુંદરી ગ્રામ;
 છે દયાપ્રીતમ પુરુષોત્તમ, પુરુષૈક પૂરણકામ. ૮

પદ ૮૨ મું.

રમણિક શ્રીવૃંદાવન ધામ જી. નવ દ્રુમ વેલી અસિ અભિરામ જી;
 સ્વચ્છ મનોહર મૃદુ મણિમય ક્ષમા જી, અચળાનંદમય પાર્ણ ચંદ્રમા જી. ૧

અને મનને ગમ્ય (જાણી શકાય એવું) નથી—જ્યાંનો કોઈ પદાર્થ, (૫૦ ૧)
 મન કે વાણી જાણી શકતું નથી.

૬ કોઈ કહેશે ત્યાં સૃષ્ટિ (વૃંદાવન આદિ સરજેલા પદાર્થો) છે ત્યારે તે
 આપણી સૃષ્ટિની પેઠે પરમાણુજન્ય કે માયિક હશે, તો તેમ નથી. શ્રી ૬૦—
 જ્યાં શ્રીજીના અંગથી થયેલી સહુ સૃષ્ટિ છે; ત્યાંની સઘળી સામગ્રી પણ નિજરૂ-
 પ—શ્રીજીના અગરૂપ છે. આનંદમય ૬૦—ત્યાંની અખિલ (સમગ્ર) કીડા આ-
 નંદમય, નિત્ય, અને અતિ અનુપમ છે.

૭ વ્યાપી ૬૦—તેનાથી શ્રેષ્ઠ વ્યાપી (વ્યાપક) બીજું કશું છે નહિ;
 કેમકે સઘળા લોક વૈકુંઠવડે વેદિત (વીંટાયેલા) છે. પુનરાવૃત્તિ—ફરીને
 આવવાપણું—ફરીને આ લોકમાં જન્મ લેવાપણું.

૮ હર ૬૦—જ્યાં હર (શિવ) અને હિરણ્યગર્ભાદિક (બ્રહ્મા વગેરે)ની
 પણ ગતિ નથી; પણ જ્યાં સકળ સુંદરી ગ્રામ (સમૂહ) છે. અને પુરૂષ તો એક
 દયાના પ્રીતમ પૂરણકામ—નિત્યતૃપ્ત અથવા ભક્તના કામ (મનોરથને) પૂર્ણ
 કરનાર શ્રીપુરુષોત્તમ છે.

૧ નવ—નવીન. દ્રુમ—વૃક્ષ. અભિરામ—સુંદર સ્વચ્છ ૬૦—ક્ષમાનાં વિશે-
 પણ છે. મૃદુ—કોમળ. ક્ષમા—પૃથ્વી. અચળાનંદમય ૬૦—ત્યાં અચળ (નિત્ય—
 અખંડ) અને આનંદમય પૂર્ણ ચંદ્રમા છે. (એ ધામમાં નિરંતર શરદ્પુનમ-
 તો ચંદ્ર છે અને નિરંતર રાસ કીડા થયા કરેછે, માટે નિરંતર રાત્રીજ છે, એ-
 વા અભિપ્રાયથી ચંદ્રની સાથે સૂર્યનું વર્ણન નથી કર્યું એમ સમજવું (ત્યાં
 સૂર્યની જરૂર નથી માટે તે છેવટ નહિં) .

જ્યાં શ્રીયમુના સરિતાકાર જી, મણિ પૂર જટિત તટ છબી સાર જી;
યુગ્મ પુલિન સુંદર સોપાન જી, કમળ કુમુદ નાના અલિ ગાન જી. ૨

હાળ.

કરે ગાન મધુકર મનોહર, મન મત્ત મદ મકરંદ;
ત્યાં ત્રિવિધિ પવન વહે સુખદ, શીતળ સુગંધિ મંદ. ૩
કાંચનલતા મલિકા માલતિ, કેતકી રહી રૂલી;
અંપક બકુલ કલ્હાર પ્રકુલિત, કલ્હરી રહી ઝુલી. ૪
મણિરત્નમય ગિરિરાજશ્રી, શ્રીનાથ મન લોભાય;
અવ્યક્ત મધુર સુશબ્દ દિજગણ, શોભા કહી નવ જાય. ૫
શતપત્રલોચન સુંદરી, શ્યામાતણાં બહુ વૃંદ;
તે મધ્ય વિલસે લાલ નટવર, રસિકમણિ ગોવિંદ. ૬
નિત્ય નવલ રાસવિલાસ રચના, કથનમાં કયમ આવે;
છે નિત્ય લીલા અપ્રાકૃત, આનંદમય શ્રુતિ ગાવે. ૭
એ પુષ્ટિમૃષ્ટિ સર્વની, શ્રીઅંગથી ઉત્પત્ય;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણરૂપ, વિના ઠરે નહીં મત્ય. ૮

૨ મણિ ઇ—મણિથી પૂર (સપૂર્ણ) જટિત (જડેલા) તટની છબી (આકૃતિ—દેખાવ) સાર (સુંદર) છે. યુગ્મ ઇ—જમુનાજીને યુગ્મ (બન્ને) પુલિન (તટભૂમિ) માં સુંદર સોપાન (પગથીયાં) છે. કમળ ઇ—કુમુદ (પોષણ) અને કમળમાં નાના (અનેક) અલિ (ભમરા) ગાન કરે છે !

૩ મન ઇ—મકરંદના મદથી મનમાં મત્ત થયેલા. ત્રિવિધિ—ત્રણ પ્રકારનો. (પ્રકાર બતાવે છે :) શીતળ, સુગંધિ અને મંદ.

૪ કાંચન લતા ઇ—કુલવેલીઓનાં નામ છે. ૫ ગિરિરાજ—ગોવર્ધન પર્વત. અવ્યક્ત મધુર—અસ્પષ્ટ અને પ્રીતિકર. દિજગણ—પક્ષી સમૂહના.

૬ શતપત્રલોચન—કમળ સમાન લોચન વાળી. સુંદરી શ્યામા તણાં—સુંદર સ્ત્રીઓનાં. અથવા, ત્યાં કમળ લોચની સુંદરીઓ છે અને તેવી શ્યામાઓનાં બહુ વૃંદ (ટોળાં) છે, એમ અન્વય કરવા. વિલસે—શોભે.

૭ અપ્રાકૃત—દિવ્ય. ૮ એ ઇ—એ (અખંડ વૃંદાવન માંહેની) જે પુષ્ટિમૃષ્ટિ (પોષણ કરેલી સૃષ્ટિ) છે તે સર્વની શ્રીજીના અંગથી ઉત્પત્તિ છે.

૫૬ ૮૩ મું.

મર્યાદા સૃષ્ટિ જે વખાણી જી, તેની હેતુ હરિની વાણી જી;
 મનથકી ઉપન્યો સૃષ્ટિ પ્રવાહ જી, સહુ કારણ રાધાનાહ જી. ૧
 પુષ્ટપૃષ્ટિ છે સહુથી શ્રેષ્ઠ જી, શ્રીપુરૂષોત્તમ જેના ઇષ્ટિ જી;
 તે શ્રીપુરૂષોત્તમ સ્વયમેવ જી, દ્વિજકુળ પ્રકટયા વલ્લભદેવ જી. ૨

ઢાળ.

શ્રીવલ્લભદેવાત્મજ સકળ, શ્રીવિઠલેશાચાર્ય;
 પરબ્રહ્મ પૂરણ આપ પ્રકટયા, દૈવી કરવા કાર્ય. ૩
 પથપુષ્ટિ પ્રકટ કર્યો પુનિત, પૃથિવીતળે પરમેશ;
 કેવળ પ્રમેય બળે કરી, તારવા દૈવીઅશોષ. ૪
 સર્વાત્મકભાવે શરણ ગ્રહી, સેવવા સુંદરશ્યામ;
 વિશ્વાસ દઢ હરિસત ગુરુ, નહિ અવર સાધન કામ. ૫
 અસમર્પી વસ્તુ લે નહીં, આશ્રય અનન્ય અખંડ;
 તદર્થ સાધન સકળ, શ્રીગુરુ કરે હતિ સહુ દંડ. ૬
 શુભ કૃતિ સહુ સહજે બને, બળ કૃષ્ણકરુણાદૃષ્ટિ;
 નિજ બળે લીલા નિત્ય આપે, નંદસુત સુરસૃષ્ટિ. ૭

૧ નાહ—નાથ. ૨ પુષ્ટપૃષ્ટિ—હરિના અંગથી પોષણ કરેલી સૃષ્ટિ. ૩ દૈવી—દેવ સંબંધી અથવા મહાન.

૪ પથપુષ્ટિ—પુષ્ટિપથ (માર્ગ)—વલ્લભાચાર્યનો વૈષ્ણવમત. પુનિત—પવિત્ર. પરમેશ—વલ્લભાચાર્ય. પ્રમેય બળે કરી—પ્રમેય (પ્રમા—સત્ય જ્ઞાન ગમ્ય હરિ) ના બળે કરીને. દૈવી—ગીતામાં કહેલા દૈવી પ્રકૃતિના જીવો. અશોષ—સમગ્ર.

૫ પુષ્ટિપથ કેવો છે? જેમાં, સર્વાત્મકભાવે ઇન્દ્રિય—સ્પષ્ટ છે. સર્વાત્મકભાવે (મનસા વાચા કર્મણા સર્વ સમર્પણ કરીને અથવા તેમને સર્વના આત્મા જાણીને).

૬ અસમર્પી ઇન્દ્રિય—હરિને સમર્પણ નહિ કરેલી વસ્તુ લે નહિ. આશ્રય ઇન્દ્રિય—ભગવાનનો અનન્ય અતે અખંડ (તૂટક નહિ) આશ્રય રાખે. તદર્થ ઇન્દ્રિય—શ્રીગુરુ સહુ દંડ (યમદંડાદિક) હતી (હણીને) તદર્થ (તેનેજ અર્થ—અખંડ અતે અનન્ય આશ્રયને અર્થ) સકળ સાધન કરે.

૭ શુભ ઇન્દ્રિય—ભગવાનના ભક્તોથી જે સહુ શુભ કૃતિ (કાર્ય) સહજે બને તે કૃષ્ણની કરુણા દૃષ્ટિનું બળ છે. નિજ ઇન્દ્રિય—નંદસુત (કૃષ્ણ) સુરસૃષ્ટિ (દૈવી ભક્તોને) નિજબળે (પોતાના બળથી) નિત્ય લીલા આપે છે.

એ શ્રીવલ્લભકૃત પુષ્ટિપથ, શિવ બ્રહ્માનો ન પ્રવેશ;

વણુશ્રમ મળે જન દયાપ્રીતમ, કૃષ્ણ શ્રીરાધેશ. ૮

પદ ૮૪ મું.

નામ નિવેદન એ કુળદારા જી, કરી હરિ ભજવા ભાવે દારા જી;

પુષ્ટભક્તનો કરવો સંગ જી, પ્રતિપળ વાઘે પિયુશુ રંગ જી. ૧

સ્નેહ રાખવો પ્રભુ પતિ જીર જી, વાતસલ્યતા તો બાળ પ્રકાર જી;

ભય પણ ધરવો ભૂપસમાન જી, નિશદિન કરવું હરિગુણ ગાન જી. ૨

ઢાળ.

ગુણ જ્ઞાન ગુરુ ગોવિંદનું, ધારવો વૈષ્ણવ વેષ;

હરિચંદન ભાળ સુભાગ્ય, ઊર્ધ્વપુણ્ડ્ર વક્ર ન લેશ. ૩

તે મધ્ય મુદ્રા ગોપીચંદન, ઉચિત દ્વાદશ અંગ;

શુભ કંઠ માળા તુલસીકાષ્ઠ, પવિત્ર અચળ પ્રસંગ. ૪

શ્રીગુરુગોવિંદ ચરણામૃત, નિત્ય મહાપ્રસાદ સુનેમ;

૮ એ ઈં—સ્પષ્ટ છે. એમાં શિવ અને બ્રહ્માનો પણ પ્રવેશ નથી. તથા તે માર્ગમાં જવાથી રાધાના ઈશ (કૃષ્ણ) વણુશ્રમ (આનાયાસે) મળે છે.

૧ નામ ઈં—(એ માર્ગનો વિધિ બતાવે છે:) એ વલ્લભકુળના આચાર્યદારા નામ નિવેદન કરીને (મંત્રોપદેશ લેઈને) દારાભાવ (સ્ત્રી-સખી ભાવે) હરિ ભજવા. પુષ્ટભક્ત-પુષ્ટિ માર્ગના ભક્ત.

૨ સ્નેહ ઈં—પ્રભુ ઉપર જીર પતિના જેવો સ્નેહ રાખવો. (જીરનો સ્નેહ અતિ ઉત્કટ છે માટે એ દૃષ્ટાંત આપ્યું છે. “જૈસી પ્રીત હરામકી એસી હરપેં હોય” ઈં, સરખાવો. મતલબ કે અતિ સ્નેહ રાખવો.)

૩ હરિચંદન ઈં—ભાવે સુભાગ્ય સૂચક હરિચંદનનું ઊર્ધ્વપુણ્ડ્ર (ઊભું) તિલક કરવું; તે લેશ વક્ર ન જોઈએ.

૪ ઉચિત-ઘટિત. દ્વાદશ અંગ—બાર અંગ. બાર અંગે તિલક કરવું. લલાટ, હૃદય, નાભિ, ગળું, બે ખભા, બે બાહુ, બે કૂખો, પીઠ, માથું, એ બાર અંગ.

અતુલિત માહાત્મ્ય સુભાગ્ય માની, સેવીએ સહ પ્રેમ.	૫
શ્રીભાગવત શ્રીભગવદ્ગીતા, વલ્લભ માર્ગી ગ્રંથ;	
નિત્ય પઠન શ્રવણ સ્વમાર્ગીમુખ ટેક પુષ્ટિપંથ.	૬
ચિંતા ન કરી પણ રાખવી, વિશ્વાસ દઢ નિજ સ્વામી;	
મારું ભલું પ્રભુ સઘળું કરશે, ઈશ અંતરયામી.	૭
ભર ભરાંસે ગુરુ સંત શ્રીજી, ભજે તે વર ભક્ત;	
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણવલ્લભ સહ સદા મતિ રક્ત.	૮

પદ ૮૫ મું.

શિષ્ય સાંભળી એ વિધ વાણી જી, પુષ્ટ પ્રવર ભક્તિ ઉર જાણી જી;
સંશય છૂટ્યા સઘળા મનના જી, તાપ નિવર્ત્યા ત્રયવિધિ તનના જી. ૧
વર્તમે વલ્લભી વા'લો લાગ્યો જી, પ્રતાપ દુસ્સંગતનો લાગ્યો જી;
નિજ પ્રભુ મળવા આરત જાગી જી, સકળ કલ્પના બીજી લાગી જી. ૨

હાળ.

ભાગી કલ્પના મારી સહુ, સાંભળો મુજ સ્વામી;	
શુભ રીતિ પુષ્ટિપંથની, કહી આપ અંતરયામી.	૩
પ્રભુ સંબંધી વસ્તુ સકળ, પ્રભુ રૂપ કહી છે પ્રાગ;	
તદ્દપિ કહો કાંઈ માહાત્મ્ય, સુણી ઉર ઉપજે અનુરાગ.	૪

૫ અતુલિત—અપાર. ચરણામૃતાદિને અતુલિત માહાત્મ્યવાળાં સમજી નિયમથી અને પ્રેમથી સેવવાં. ૬ સ્વમાર્ગીમુખ—પોતાના પંથના પુરૂષના મુખથી.

૮ ભર—પૂર્ણ. કૃષ્ણ ઈ—કૃષ્ણના વલ્લભ (વાહાલા) સહ (સાથે) સદા મતિ (બુદ્ધિ) રક્ત (પ્રીતિવાળી) રાખવી.

૧ પુષ્ટ—પુષ્ટિમાર્ગની. પ્રવર—શ્રેષ્ઠ. નિવર્ત્યા—નિવૃત્ત થયા. ત્રયવિધિ—ત્રણ પ્રકારના. (આધ્યાત્મિક, અધિદૈવ અને અધિભૂત.)

૨ વર્તમે—માર્ગ. આરત જાગી—ગરજ થઈ—ઉત્કંઠા થઈ. ૪ પ્રાગ—(પ્રાક્) પૂર્વે—પહેલાં. પ્રભુસંબંધી પ્રભુના અલંકાર, અવયવ વગેરે. સુણી—જે સુણીને.

શ્રીસ્વામિનીજી સ્વરૂપશુ, અતિ રતિ સુંદરશ્યામ;
વેદ વધા અદ્વિતીય, પુરૂષોત્તમ આત્મારામ. ૫
શ્રીયમુનાજી શ્રીતુલસીજી, ગૌ ગોપીજન પ્રિય અત્ય;
શ્રીકૃષ્ણને શામાટ છે, કિંચિત્ કહો મુજ પ્રત્ય. ૬
ચાર્ણામૃત મહાપ્રસાદ માળા, ઉર્ધ્વપુણ્ડ્રાદિક;
સમજવું જે કશું સંતને, તે કહો પ્રીત અધિક. ૭
ચિંતા સમૂળી સહુ ટળે ક્યમ, સંશે સહુ ક્યમ જાય;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણશુ, વિશ્વાસ દઢ ક્યમ થાય? ૮

પદ ૮૬ મું.

સુખ દુઃખ કર્તા હર્તા કાણ જી, અવર કોઈ કે' પુરૂષપુરાણ જી;
કર્મકાળ ગ્રહ કેટલા કે' છે જી, મન સ્વભાવ જીવને પણ લે'છે જી. ૧
સંશય ટાળો નિશ્ચય થાય જી, એ ભ્રમજળે બહુ અથડાય જી;
એ વણ વૈભવને જે લે'વું જી, તે સૌ વણ પૂછે પણ કે'વું જી. ૨

દાળ.

કે'વું ખરું સહુ સ્વલ્પમાં ને, શુદ્ધ સ્ફુટ સમજાય;
તે રીતથી મુજને કૃપાકરી, કહો શ્રીગુરુરાય. ૩

૫ શ્રીસ્વામિનીજી ઈન્—શ્રી સ્વામીનીજી (રાધા) ના સ્વરૂપશુ (સ્વરૂ-
પ-મૂર્તિ-દેહસાથે) સુંદરશ્યામને અતિ રતિ (પ્રીતિ) છે, અને આત્મારા-
મ (કેવળ એક આત્મ-પ્રાતાના સ્વરૂપમાંજ રમનાર) પુરૂષોત્તમને વેદે તે
અદ્વિતીય (બીજના સંગ વિનાના-એકલા) વધા (કહ્યા) છે. એ વિરોધનો
પરિહાર શી રીતે થાય? (એ પ્રશ્ન છે.)

૬ શામાટ—શામાટે પ્રિય છે? ૭ ચાર્ણામૃત ઈન્—ચાર્ણામૃતાદિ શા-
માટે લેવાં? માળાદિક શામાટે ધારણ કરવાં? અને એ શિવાય પણ જે કશું
(જે કાંઈ) સંતને સમજવું (સમજવા જેવું) હોય તે અધિક પ્રીતિથી કહો.

૧ બીજા પ્રશ્નો કરે છે. સુખ ઈન્—સ્પષ્ટ છે. પુરૂષપુરાણ-વિષ્ણુ-
ભગવાન. કર્મ ઈન્—કેટલાક (મીમાંસક) સુખદુઃખના કર્તા હર્તા કર્મને કહે છે,
કેટલાક (કાળેશ્વરવાદી) કાળને, કેટલાક (જ્યોતિષીઓ) ગ્રહને, કેટલાક (સાં-
ખ્યાનુયાયી) મનને, કેટલાક (સ્વભાવવાદી) સ્વભાવને, અને કેટલાક (સાધારણ
લોકો) જીવને કહે છે. ૨ લે'વું-લહેવું-લક્ષમાં લેવું—સમજવું.

૩ કે'વું ઈન્—જે કહેવું તે ખરું (સત્ય), સહુ (કોઈ ભાગ બાકી રાખ્યા

એમ સુણી શ્રીઆચાર્ય વાયક, ઉચ્ચર્યા પછી એહ;	
સુણ્ય પ્રતિઉત્તર ક્રમે કરી, તેં પ્રશ્ન પૂછ્યા જેહ.	૪
શ્રીસ્વામિની શું સ્વરૂપ તે, સુણ્ય કહું સહિત વિવેક;	
શ્રીકૃષ્ણ રાધા નામ બે, વસ્તુતા જોતાં એક.	૫
જ્યમ અગ્નિ જ્વાળા, ચંદ્ર કૌમુદી, સિંધુ ને વળી છોળ;	
કહેવાં ભિન્ન અભિન્ન બંધે, વસ્તુ એકજ બોળ.	૬
જે 'એક મેવા દ્વિતીય બ્રહ્મ' કહ્યું, શ્રુતિ જુગ જાણી;	
નહિતો થયું ધ્રુવ 'એવ' શબ્દે, 'અદ્વિતીય' શીદ વાણી.	૭
ભાસે જુગલ વૈ એક બે મળી, હેતુ એ પુનરુક્તિ;	
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણરાધા, એક બે એ જુક્તિ.	૮

વિના), સ્વરૂપમાં (ટૂંકામાં), શુદ્ધ (ચોખ્ખું)—એક અર્થ બીજા અર્થ સાથે ગૂંચ-વાઈ ન જાય એવી રીતે) અને સ્પષ્ટ (સ્પષ્ટ) સમજાય તેવું કહેવું.

૪ ક્રમે કરી ઈ—તે જે પ્રશ્ન પૂછ્યા છે તેમના ક્રમ પ્રમાણે પ્રતિઉત્તર સાંભળ. ૬ કૌમુદી—ચાંદરણું. કહેવા ઈ—અગ્નિ અને જ્વાળા, વગેરે જે બે બેનાં દૃષ્ટાંત આપ્યાં છે તે બંધે (બન્ને) અભિન્ન (જૂદાં નહિ—એક રૂપ) છતાં ભિન્ન કહેવાં. (વ્યવહારમાં જૂદાં જૂદાં કહેવાં ઘટે છે) પણ તેની બોળ (શોધ) કરતાં એકજ વસ્તુ સમજાય છે. (તેજ પ્રમાણે કૃષ્ણ અને રાધા પણ એકજ વસ્તુ છતાં બે રૂપ જણાય છે).

૭ જે ઈ—શ્રુતિમાં જે “એકમેવાદ્વિતિયંબ્રહ્મ” (બ્રહ્મ એકજ અદ્વિતીય છે)” એમ કહ્યું છે તે જુગ (બે—બ્રહ્મનાં બે રૂપ જાણીને—ઉદ્દેશીને) કહ્યું છે; જો એમ ન હોત તો “એકમાત્ર” એમાંના એવ (જ) શબ્દથી ધ્રુવ (એકનો નિશ્ચય) થયો હોત ત્યારે અદ્વિતીય (દ્વિતીય—બીજા વગરનો) એવી વાણી શીદ કહી? અર્થાત્ બ્રહ્મ એકજ છે એ પ્રતિપાદન કરનારી શ્રુતિમાં ફક્ત એટલુંજ કહ્યું હોત કે “એકમેવબ્રહ્મ” (બ્રહ્મ એકજ છે) તો પણ ચાલત, એમ છતાં તેમાં અદ્વિતીય પદનો વધારો કર્યો છે તે એમ સૂચવે છે કે કોઈ ‘દ્વિતીય છે’ તેનો નિષેધ કર્યો છે, દ્વિતીય હોય નહીં તો તેનો નિષેધ પણ સંભવે નહિ.

૮ ભાસે ઈ—એક (કૃષ્ણ) અને બે (રાધા) મળીને જુગલ ભાસે છે, એ હેતુ માટે ‘અદ્વિતીય’ પદવડે ‘એક’ પદની પુનરુક્તિ કરી છે. (એક અને અદ્વિતીય શબ્દોનો એકજ અર્થ છતાં ઉક્ત શ્રુતિમાં અદ્વિતીય પદવડે પુનરુક્તિ કરી છે તેનો એજ હેતુ છે). કૃષ્ણ ઈ—કૃષ્ણ અને રાધા એક છે અને બે પણ છે, તે એ (ઉપર કહેલી) જુક્તિથી સિદ્ધ થાય છે.

પદ ૮૭ મું.

એક ચણો જ્યમ દ્વિદળ મળીને જી, સ્વતઃ સિદ્ધજ એ રહ્યા હળીને જી;
સત્વ ચણો જ્યમ ભાસે એક જી, દ્વિદળાંતરમાં વિરલ વિવેક જી. ૧
ત્યમ અક્ષર વેષ્ટિત જુગ રૂપ જી, અનુભવી જાણે વાત અનૂપ જી;
એક રૂપથી રમાણ ન થાય જી, બીજું સમ ઇચ્છ્યું વ્રજરાય જી. ૨

હાળ.

વ્રજરાય સમતા અવર નહીં, નિજ સરીખા નિજ એક;
સ્ત્રીરૂપ નિજ આત્મા હૃદયમાં, લીલા નિત્ય વિવેક. ૩
સહુ વિદ્યમાન હતો ઉપસ્કર, રસોદ્યોધક જેહ;
શ્રીસ્વામિની સહુ પ્રકટ કીધો, બાહ્ય ઇચ્છા તેહ. ૪
શ્રીરાધિકાથી રમાણ અચલિત, કરે સુંદરચામ;
એ રીત વેદવચન સાચું, કૃષ્ણ આત્મારામ. ૫
ભાતી પટોળું રૂપ છાયા, સંગ પ્રકટયાં બેહ;

૧ એક ઇ-જેમ દ્વિદળ (એ દાળો) મળીને એક ચણો થાય છે તેમ
એ સ્વતઃસિદ્ધ સ્વરૂપ અક્ષર ધામમાં હળીને રહ્યાં છે. સત્વ ઇ-ચણો જેમ એ-
ક સત્વ (પ્રાણી-પદાર્થ) ભાસે છે પણ તે અંતરમાં (છોડાનીમાંહે) દ્વિદળ
છે એવો વિવેક વિરલ (કવચિત) છે-એવો વિવેક કોઇકજ કરેછે.

૨ ત્યમ ઇ-તેમ અક્ષર ધામથી વેષ્ટિત જુગ (એ) રૂપ છે, એ અ-
નુપમ વાત પણ અનુભવી જાણે છે. કહેવાનું એ છે કે, અક્ષરધામ એ જાણે
તેજેમય આવરણ છે તેની મધ્યે રાધાકૃષ્ણનાં એ સ્વરૂપ છે પણ અજ્ઞાનીઓ
તે તેજના આવરણથી જાંખવાઈ જઈ તેને એક રૂપ દેખે છે; પણ જ્ઞાની ભક્તો
ગુરના વચનથી, વેદની શ્રુતિથી, તથા ‘એકથી રમાણ થાય નહિ માટે બેની જ
ર છે’, એમ પોતાના અનુભવ ઉપરથી અનુમાન કરીને નિશ્ચય કરે છે કે એ
તેજેમય અક્ષરરૂપ આવરણની અંદર રાધાકૃષ્ણનાં એ રૂપ ગુપ્ત છે.

૩ સ્ત્રીરૂપ ઇ-પોતાના હૃદયમાં સ્ત્રીરૂપ આત્મા અને નિત્યલીલાનો
વિવેક હતો. ૪ ઉપસ્કર—સાહિત્ય. રસોદ્યોધક—રસને જાત કરનાર. શ્રી-
સ્વામિની—રાધિકા. જે રસોદ્યોધક ઉપસ્કર હરિના હૃદયમાં વિદ્યમાન હતો તે
સ્વામિની સહિત બાહ્ય (બાહ્ય) પ્રકટ કર્યો. એ હરિની ઇચ્છા છે.

૫ એ રીતે ઇ-વેદ વચન “ એકમેવાદિર્તાયંબ્રહ્મ ” એ વચન એ રીતે
સાચું થાય છે અને કૃષ્ણ “ આત્મારામ ” છે એ પણ સાચું થાય છે.

ન્યમ દીપક દીપકથી હવે, સમરૂપ નિઃસંદેહ. ૬

શ્રીકૃષ્ણ હોય કદી રાધિકા, થઇ જાય રાધા કૃષ્ણ;

ત્યાં કાર્ય કારણ કથન શું, પ્રેરણ પરસ્પર તૃણ. ૭

આત્માવૈરાધિકાપ્રોક્તા, વેદની શ્રુતિ એહ;

જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ રાધા, એક નિઃસંદેહ. ૮

પદ ૮૮ મું.

જુગલ રૂપનું સ્મરશ્રમવારી જ, તે શ્રીયમુનાજી શુભકારી જ;
તુર્ય પ્રિયા શ્રીહરિના કા'વે જ, સ્વભાવસમતા કોઈ ન આવે જ. ૧

પિયુ આદ સહુને સુખરૂપ જ, કોશ કૃપાના અત્ય અનૂપ જ;
સ્વભાવ જીત્યાનો ન ઉપાય જ, તે જીતાવે યમુના માય જ. ૨

૬ ભાતી ઇ—પટોળું અને તેની ભાત, રૂપ અને છાયા (ખિંખ) એ બંને સાથેજ પ્રગટ્યાં છે. (જે જોડે પ્રકટ્યાં ન કહિયે તો ભાત વિના પટોળું હોવાનો સંભવ નથી અને છાયા વિના રૂપ હોવાનો સંભવ નથી). સાથે પ્રકટ્યાં તો ખરાં પણ સમરૂપ થવા વિષે શું દૃષ્ટાંત છે ? એ શંકાના સમાધાનમાં દૃષ્ટાંત કહે છે: જેમ ઇ—જેમ દીવાથી પ્રકટેલો દીવો સમરૂપ થાય છે તેમ.

૭ કૃષ્ણથી રાધા ઉપજી ત્યારે 'કૃષ્ણ કારણ અને રાધા કાર્ય' એમ ઠરશે એ કાર્ય કારણ ભાવનું નિરસન કરવા માટે કહે છે કે,—શ્રીકૃષ્ણ ઇ—સ્પષ્ટ છે. તેઓ પરસ્પર પૂર્ણ તૃણ (એક ખીજ ઉપર પૂરે પૂરી તૃણાવાખા—અત્યંત સ્નેહવાળાં) છે.

૮ આત્માવૈરાધિકાપ્રોક્તા—આત્મા એજ રાધિકા કહેલી છે. વેદની શ્રુતિ - વેદનો અર્થ પ્રકટ કરનાર પુરાણની શ્રુતિ.

૧ તુર્ય—ચાર, પ્રિયા—સખા (સુદામો, સિદામો, અર્જુન અને ઉદ્ધવ). સ્વ-ભાવસમતા ઇ—તેમના સ્વભાવની બરાબરી કોઈથી થાય નહિ. (યમુના જળના પાનથી).

૨ પિયુ ઇ—પિયુ (સ્વામી—કૃષ્ણ) આદિ ચાર સખાઓ સહુને સુખરૂપ છે અને તેઓ કૃપાના કોશ (ભંડાર) અને અતિ અનુપમ છે. સ્વભાવ ઇ—સ્વભાવ જીત્યાનો (જીતવાનો) કોઈ ઉપાય નથી પણ તે યમુના માતા જીતાવે છે !

ઢાળ

ઐ માય કૃષ્ણા કૃષ્ણ રૂપિણી, કરે ઉજ્જવળ દાસ;	
સહજે થયું પયપાન પાપી, તદપિ નહીં યમત્રાસ.	૩
જન સ્નાન સકૃત નૂતન તનુ, યોગ્યતા સેવન કૃષ્ણ;	
અહો!સપ્ત સાગર ભેદિની, નિજજન પૂરક તૃષ્ણ.	૪
સદ્ય સ્મરણ કરતા માત્રમાં, લય પાપ સહ સંતાપ;	
શ્રીયમુનાજી બીજાં નથી, શ્રીકૃષ્ણ પૂરણ આપ.	૫
શ્રીતુળસીજી હરિપ્રિયા. તે પણ, રાધા મૂળ સંબંધી;	
શ્રીમુખ્ય સ્વામિનીકેરડાં, એ છે શ્રીઅંગસુગંધી.	૬
પતિવ્રતાપણું સુઅનન્ય ભક્તિ, વલ્લભ શ્રીહરિ જેહ;	
શ્રીવૃંદાજીની કૃપા વણ, પ્રાપ્તિ ન કોઇને તેહ.	૭
શ્રીતુળસીજીના સંબંધ વણ, કશું અંગિકાર ન ઇશ;	
પ્રિય દયાપ્રીતમ કૃષ્ણપદ, ધરે શાલગ્રામજી શીશ.	૮

પદ ૮૯ મું.

તીર્થ પુષ્કરાદિક જગ જેહ જી, શ્રીગંગાદિક સરિતા તેહ જી;
હરિ આદિ સુર ક્ષણ ન ખસે છે જી, તુલસીદળને વિષે વસે છે જી. ૧

૩ કૃષ્ણા—યમુના. પયપાન—જળપાન. ૪ જન ઇ—જે જન યમુનામાં સકૃત (એકવાર) સ્નાન કરે તો તેનો તનુ (દેહ) નૂતન (નવો) થાય. અને તેને કૃષ્ણ સેવવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય. સપ્તસાગરભેદિની—સાત સમુદ્રને ભેદીને તેની પાર જનારી. નિજજન ઇ—પોતાના જનની તૃષ્ણા પૂરનારી.

૫ શ્રીયમુનાજી ઇ—શ્રીયમુનાજી બીજાં નથી—કૃષ્ણથી જુદાં નથી પણ પૂર્ણ એવા આપ શ્રીકૃષ્ણ તેજ તે છે.

૬ મૂળ સંબંધી—મૂળના સંબંધવાળાં. સંબંધ બતાવેછે. શ્રીમુખ્ય ઇ—શ્રીમુખ્ય સ્વામિનીકેરડાં (રાધાકેરડાં) એ (તુળસી) શ્રીઅંગસુગંધી—અંગનો સુગંધ છે.

૭ વૃંદાજી—તુળસીજી. ૮ કૃષ્ણ ઇ—કૃષ્ણ (તુળસીને) પદ (પગે) ધરે છે અને શાલગ્રામજી શીશ ધરેછે.

૧ તીર્થ ઇ—પુષ્કરાદિક તીર્થ અને ગંગાદિક સરિતા (નદી) તથા હરિ આદિ સુર (દેવ) તુળસીદળમાં વસેછે; ક્ષણ પણ ખસતા નથી.

તુળસીવન જ્યાં હોય અભિરામ જી, ત્યાં ખે ઘટી જે કરે વિશ્રામ જી;
કોટિ જન્મનાં મહાઅધ છૂટે જી, અલગ અવિદ્યા, કાળ ન ફૂટે જી. ૨

દાળ.

ફૂટે ન કામાદિક સહુ, અધદુઃખ દહે દરશન;
અભિવંદને મહારોગ નાસે, સ્પર્શ પાવન તન. ૩
સીંચતાં તુળસી ત્રાસ અંતક, મહાપદ યશ કાન;
હરિચરણ દળ અરપે અમિત ફળ, પરમાનંદ ગુણગાન. ૪
શ્રીતુળસી કાષ્ઠાગ્નિથકી, દહ્યું હોય જેનું શરીર;
તેને ન પુનરાવૃત્તિ કો દિન, વણ ભજે ચકુલીર. ૫
જો અગમ્યાગમનાદિ મહાપાતકગળ્યો કદી હોય;
તોય પ્રેત થાય ન, વસે વૈકુંઠ, તીર્થ પ્રાપ્ત ન કોય. ૬
હરિ અર્થ રોપી કોમળ દળ, હરિ ચરણ અરપે જેહ;
અપરાધ અગણિત દગ્ધ કરી, હોય કૃષ્ણવલ્લભ તેહ. ૭
શ્રીતુળસી નિર્મળ નામ જપથી, સદા પૂરણ કામ;
અતિ દયાપ્રીતમ પ્રિય, વૃંદાવન (સુ) વૃંદા નામ. ૮

૨ અલગ ઇ—અવિદ્યા અલગ થાય અને કાળ તેને ફૂટે નહિ. ૩ કા-
માદિક—કામ, ક્રોધ, લોભ વગેરે. અધદુઃખ ઇ—તુળસીવનનાં દરશન અધ
(પાપ)થી ઉપજેલા દુઃખને દહે (બાળે). અભિવંદને—પ્રણામથી.

૪ સીંચતાં ઇ—તુળસીના છોડને પાણી સીંચન કરવાથી અંતક (યમ)
નો ત્રાસ નાસે, અને તેના યશ કાને પડવાથી મહાપદ (મોટી આપત્તિ) નાસે,
અથવા નીચેની લીટીની ‘અરપે’ ક્રિયાનો સંબંધ લેઈએ તો,—તુળસીને સીંચન
કરવાથી તે અંતકને ત્રાસ આપે, અને તેના યશ કાને પડવાથી મહાપદ
(મોટું પદ) આપે. હરિચરણ ઇ—હરિને ચરણે તુળસીદળ અરપે (અરપવા-
થી) અમિત (અપાર) ફળ થાય છે અને તેના ગુણના ગાનથી પરમાનંદ થાય છે.

૫ પુનરાવૃત્તિ—ફરીને સંસારમાં આવવાપણું—પુનર્જન્મ. ૬ મહાપાતક
ગળ્યો—મહાપાતકે ગળેલો. તોય ઇ—યદ્યપિ તે કોઈ તીર્થમાં પ્રાપ્ત ન થયો
હોય—કોઈ તીર્થમાં ન ગયો હોય તોય, તે પ્રેત ન થાય અને વૈકુંઠમાં વસે.

૭ હોય—થાય. કૃષ્ણવલ્લભ—કૃષ્ણને વાહાણો. ૮ અતિ ઇ—દયાના
પ્રીતમને વૃંદાવન અને વૃંદા નામ અતિ પ્રિય છે.

પદ ૯૦ મું.

તુળસીદળ ઉતર્યું જગદીશ જી, બ્રમણ કરે જે ધરી ઉર શીશ જી;
મતિપદ ફળ લે દશ હયમેધ જી, નિશ્ચે નિશ્ચે નહિ આણુ વેધ જી. ૧
તુળસીકાષ્ટનો રચિત સુદામ જી, ધરે પ્રસાદી શ્રીધનશ્યામ જી;
પાપરહિત નિશ્ચે છે તેહ જી, વહન કરે ભક્તિથી જેહ જી. ૨

ઢાળ.

ભક્તિ સહિત ભૂષણ કરે, શુભ તુળસીકાષ્ટની માળ;
તેને પ્રાયશ્ચિત્ત નહિ, નહિ અશુચિ તનુ કો કાળ. ૩
જો કાષ્ટ સૂકું પત્ર વા, તુળસીતાણું જે ઘેર;
ત્યાં પાપનો ન સંબંધ કદી, નિત્યે સુમતિ હરિ મે'ર. ૪
શ્રીવ કાષ્ટ તુળસી માળ લખી, યમદૂત દૂર પળાય;
કૃતી દેવ પિતૃ, સુકૃત સધળું, કોટિગાણું ચઈ જાય. ૫
દુર્નિમિત્ત ન, દુઃસ્વપ્ન ભય નહિ, ઉભય લોકાનંદ;
નિશ્ચય સદા શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિ, નહિ કદા મતિમંદઃ ૬

૧. બ્રમણ કરે—કરે. પ્રતિપદ—ડગલે ડગલે— પ્રત્યેક પગલે. ફળ લે—ફળ મેળવે. આણુ—લગાર જેટલો. વેધ—ખામી. ૨. સુદામ—સારી માળા (કંઠી). તુળસી કાષ્ટની કંઠી શ્રીધનશ્યામને પ્રસાદી ધરીને જે ભક્તિથી વહન કરે—ધારણ કરે તે નિશ્ચય પાપ રહિત થાય.

૩. ભક્તિ ઇ—જો તુળસીકાષ્ટની શુભ માળાનું ભક્તિ સહિત ભૂષણ કરે (ભૂષણરૂપે ધારણ કરે) તો તેને પ્રાયશ્ચિત્ત (કરેલાં પાપ નાશ થવા માટે કરવાનો શાસ્ત્રોક્ત વિધિ) કરવું પડે નહિ; કેમકે તેનું શરીર કોઈ કાળ અશુચિ નહિ—અશુચિ થતું નથી. પ્રાયશ્ચિત્તનો અર્થ સાધારણ લોકમાં ‘પાપ’ એવો પ્રચલિત છે, તે લેઈએ તો—તેને પાપ લાગે નહિ. એમ અર્થ કરવો.

૪. નિત્યે ઇ—ત્યાં નિરંતર સુમતિ (સારી બુદ્ધિ) રહે અને હરિની મેહોર રહે. ૫. શ્રીવ ઇ—શ્રીવા (ડોક) માં તુળસીકાષ્ટની માળા લખી (જોઈ) ને યમદૂત દૂર પળાય—પળેછે. અને તેનાવડે દેવ તથા પિતૃ કૃતિ (પવિત્ર) થાય છે, અથવા, તેણે કરેલું દેવ અને પિતૃ સંબંધી સુકૃત (સુકૃત્ય—સાર કાર્ય) તે કૃતિ (સાર—સફળ) થાય છે.

૬. વિશેષ ફળ બતાવેછે: દુર્નિમિત્ત ઇ—તેને દુર્નિમિત્ત (નદારાં) નિ-

નથી માળ તુલસીકાષ્ઠ ધરતા, પાપમોહિત મુગ્ધ;
તેને ન નરકથી નિવૃત્તિ, હરિકોપાગ્નિથકી દગ્ધ. ૭

જે ધરે છે યજ્ઞોપવીતવત્, સતત શ્રદ્ધાવંત;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ વલ્લભ, સદા ગુરુ સહ સંત. ૮

પદ ૯૧ મું.

ઉર્ધ્વપુણ્ડ્ર હીણો દુરમત્ય જી, ભસ્મીભૂત શુભસઘળાં કૃત્ય જી;
શરીર તેનું સમ સ્મશાન જી, વ્યર્થ કમં સંધ્યા જપ દાન જી. ૧
ભક્તિવંત જે કો ગિરિધારી જી, ઉર્ધ્વપુણ્ડ્રના સહુ અધિકારી જી;
પ્રાણાણ આદિ શ્વપચ પયેત જી, ઉર્ધ્વપુણ્ડ્રાંકિત કોઇ જંત જી. ૨

ઢાળ.

કોઇ તે જંતુ જ્યાં મૃત્યુ પામ્યો, ત્યાંથી ઝેસી વિમાન;
મુજ લોકમાં જઈ વસે અચળિત, વધા શ્રીભગવાન. ૩
ઉર્ધ્વપુણ્ડ્રાંકિત કદી, ચાંડાળ પાણુ જો હોય;
તે વિશુદ્ધાત્મા જાણવો, પૂજ્ય જન ન સંશય કોય. ૪
અતિ અશુચિ મહાદુરાચારી, કરે મનસ્વી કૃત્ય;
તદપિ પવિત્ર થાય નિત્યે, ઉર્ધ્વપુણ્ડ્રી સત્ય. ૫

મિત) પ્રાપ્ત થાય નહિ, તેમ દુઃસ્વપ્ન (નકારાં સ્વપ્નનો) પણ ભય થાય નહિ.
ઉભય (બન્ને—આ લોક અને પરલોક) લોકમાં તેને આનંદ પ્રાપ્ત થાય.

૭. માળ તુલસીકાષ્ઠ—તુલસીકાષ્ઠની માળા. મુગ્ધ—મૂઢ. નિવૃત્તિ—છૂટકો.
૮. જે ઇન્—જે સતત (નિરંતર) શ્રદ્ધાવંત થઈને યજ્ઞોપવિતવત્ (જનોષ્ઠ-
ની પેઠે ધરેછે—તુલસીકાષ્ઠની માળા ધારણ કરે છે ઇન્—સ્પષ્ટ છે.

૧ ઉર્ધ્વપુણ્ડ્ર હીણો—ઉર્ધ્વપુણ્ડ્ર તિલક વિનાનો. દુરમત્ય—દુર્મતીવાળો.
ભસ્મીભૂત ઇન્—તેનાં સઘળાં શુભ કૃત્ય ભસ્મીભૂત (બળીને ભસ્મ) થાય છે.

૨ શ્વપચ—ચાંડાલ. ઉર્ધ્વપુણ્ડ્રાંકિત—ઉભા તીલકવડે અંકિત (ચીન્હ યુ-
ક્ત થયેલો). ૪ વિશુદ્ધાત્મા—અતિ શુદ્ધ આત્માવાળો. પૂજ્ય જન—પૂજન
કરવા યોગ્ય પુરુષ.

૫ અશુચિ—અપવિત્ર. મનસ્વી—મરજીમાં આવે તેનું—સ્વૈર.

જન ઉર્ધ્વપુણ્ડ્રાંકિત થઈને, નમે શ્રીહરિ દેવ;
તો કોટિ કુળ નરકથી તેનાં, ઉછરે તતખેવ. ૬
જે ઉર્ધ્વપુણ્ડ્ર સછિદ્ર મધ્યે, હરિસદન કહેવાય;
જો મધ્ય લેખ્યું રહે નિશ્ચે, શ્વાન કેરો પાય. ૭
તજ ઉર્ધ્વ તિર્યક્ પુણ્ડ્ર કરતાં, નરક નિત્ય ધિકાર;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ, બ્રહ્માંડે કહ્યું નિરધાર. ૮

પદ ૯૨ મું.

ગોપીજનનું પૂછ્યું રૂપ જી, સુડતાળીસમે કહ્યું અનૂપ જી;
તદવત જાણી લેજે ગાય જી, અતિ વલ્લભ સંતત વ્રજરાય જી. ૧
હરિ પ્રસાદનો ગૌને ગ્રાસ જી, પ્રથમ પ્રીતવો જે હરિદાસ જી;
મહાપ્રસાદ તો ત્યારે કા'વે જી, તેના ભોગી હરિને ભાવે જી. ૨

હાળ.

તે ભાવે જન ભગવંત જે, વંણુવી દિક્ષા યુક્ત;
ચો સંપ્રદાયી પ્રમાણ શ્રુતિ, શ્રીકૃષ્ણ રૂપાસક્ત. • ૩

૭ જે ઇ૦—જે ઉર્ધ્વપુંડ્ર મધ્યમાં સછિદ્ર (બન્ને રેખાઓ જુદી પડે એમ અંતરયુક્ત) હોય તો તે હરિ સદન (હરિનું ધામ) કહેવાય છે; પણ જો બન્ને રેખાઓ જુદી ન પડે એમ વચમાંથી લેખાયલુંજ રહે તો તે શ્વાનના પાય બરોબર બાણુવું.

૮ તજ ઇ૦—ઉર્ધ્વપુંડ્ર તજને તિર્યક્પુંડ્ર (આડું વિઝક) કરતાં નરક પ્રાપ્તિ અને નિત્ય ધિકાર થાય છે. હેજન ! દયાના પ્રીતમ કૃષ્ણે એમ બ્રહ્માંડ પુરાણમાં નિરધાર (નક્કી) કહ્યું છે.

૧ રૂપ—લક્ષણ (વર્ણન). સુડતાળીસમે—સુડતાળીસમા પદમાં તદવત (તદ્વત)—તેનીજ પેઠે. ગાયને પણ તેનીજ પેઠે વ્રજરાયને અતિ વલ્લભ જાણી લેજે. સંતત—નિરંતર—સદા.

૨ જે હરિદાસ જી—જે હરિનો દાસ હોય તેણે. મહાપ્રસાદ ઇ૦—અને ત્યારેજ તે મહાપ્રસાદ કહેવાય તથા તેના (મહાપ્રસાદના) ભોગી હરિને ભાવે—ગમે છે.

૩ ભગવંત (ભગવંતને) ચો ઇ૦—શ્રી કૃષ્ણના રૂપમાં આસક્ત એવા શ્રુતિ પ્રમાણ સંપ્રદાયી (સંપ્રદાયવાળા) ચો (ચાર) છે.

સુણ્ય કહું વિશિષ્ટાદૈત છે, શ્રીસંપ્રદાય સિદ્ધાંત;	
છે જીવ ઇશ્વર માયા ત્રણે, અનાદિ અબ્રાંત.	૪
મધ્વનો આશય દૈતદૈતા, દૈત નિંબાદિત્ય;	
વિષ્ણુસ્વામી પથ શ્રીમદ્દલભ, શુદ્ધા દૈતજ નિત્ય.	૫
એ ચારે માયા મત વિરોધી, પણ ઉપાસન ભેદ;	
શ્રીનારાયણ ત્રિ શ્રીકૃષ્ણે, પાસક પ્રમાણી વેદ.	૬
અદૈત મત શંકરતણે, બીજા મનસ્વી બહુ પંથ;	
એ સ્વરૂપ માત્રજ કહ્યું, વિસ્તારે વધે છે ગ્રંથ.	૭
સંસ્કાર જેવો જીવ તેને, તેવો મારગ મિષ્ટ;	
જન દયાપ્રીતમ શ્રીપુરુષોત્તમ, ધન્ય જેના ઇષ્ટ.	૮

પદ ૯૩ મું.

પાદોદક શ્રીહરિનું સાર જી, સકળ તીર્થ શુચિતા આગાર જી;	
શિર ધરી શ્રદ્ધા જે કરી પાન જી, નહિ પવિત્ર કો તેહ સમાન જી.	૧
કોટ્યાવધિ તીર્થ તે પાસ જી, હિંસા કોટિ સદ્ય વિનાશ જી;	
સહુ પાતક પ્રાયશ્ચિત કીધું જી, કૃષ્ણ પદામૃત ધરી શીર પીધું જી.	૨

ઢાળ.

પીધે પ્રદામૃત શીશ ધારે, શ્રદ્ધા સહુ ગોપાળ;	
આશુચ ઉભયેપિ અડે નહિ, પુનીત તે સહુ કાળ.	૩

૪ વિશિષ્ટાદૈત—એનો સિદ્ધાંત એવો છે કે જીવ, ઇશ્વર, અને માયા એ ત્રણે અનાદિ છે. ૫ મધ્વ—મધ્વાચાર્યનો મત દૈતાદૈતનું પ્રતિપાદન કરેછે, નિંબાદિત્ય—નિંબાદિત્ય દૈતનું પ્રતિપાદન કરેછે. વિષ્ણુસ્વામી—શુદ્ધાદૈત મત.

૬ શ્રી નારાયણ ઇં—એમાના પેહેલા ત્રિ (ત્રણ) શ્રીનારાયણના ઉપાસક છે અને એવા વિષ્ણુસ્વામી વેદને પ્રમાણી (પ્રમાણ કરીને) શ્રીકૃષ્ણોપાસક છે.

૭ મનસ્વી—મનઃકલ્પિત. ૮ જેના ઇષ્ટ શ્રીપુરુષોત્તમ છે તેને ધન્ય છે.

૧ પાદોદક—ચરણોદક. સકળ ઇં—તે સકળ તીર્થની શુચિતા (પવિત્રતા) નું આગાર (ધામ) છે. શિર ઇં—જે પુરૂષ શ્રદ્ધા ધરીને તેનું પાન કરી પછી તેને શિર ધરે. ૨ કોટ્યાવધિ—કરોડો.

૩ ગોપાળ—ગોપાળનું. આશુચ (આશૌચ—જનનાશૌચ અને મૃતશૌચ—

અશુચિ અનાચારી મહા,કળિમળતણો ભંડાર;
તે પણ શુચિ હરિપદોદક, કરતાં સ્મરણજ લગાર. ૪
સૌ તીર્થ સરી મજ્જન દરશ, કીર્તનનું ફળ પણ હોય;
શુચિ કોટિ પ્રાયશ્ચિત ન તે શુચિ, સઘ હરિપદતોય. ૫
શ્રીકૃષ્ણ સ્નાનોદકે, ભીંજ મૃદાશન જે શીશ;
તે સંત જીવનમુક્ત રૂપ, હૃદે સદા જગદીશ. ૬
અકથિત અઘ સંચિત બહુ, સહુ સમૂળ પ્રલ્લે થાય;
ન અકાળ મૃત્યુ ન રોગરૂજ, હરિઅંધિઉદ પીવાય. ૭
શિવ શીશ શ્રીગંગા અચળ તે, પ્રભુ પદામૃત માટ;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણપદ પય,થી તીરથ સહુ ઘાટ. ૮

પદ ૯૪ મું.

હરિપ્રસાદનો મહામહિમાય જી, હરિ પ્રસન્ન તેણે લે'વાય જી;
વસ્ત્રાભૂષણ અંદન માળ જી, અન્નોદક ઉચ્છિષ્ટ ગોપાળ જી. ૧
ભોક્તે તેથી માયા અળગી જી, મતિ અચળ રે' પ્રભુ પદવળગી જી;
સહસ્ર કરી એકાદશી કોય જી, અશન દ્વાદશી કીધું હોય જી. ૨

અ)—સૂતક. ઉભયેપિ—બન્ને પણ. પુનીત—પવિત્ર.

૪ કળિમળ—કલિકાળ સંબંધી મળ (પાપ). ૫ (એટલુંજ નહિ પણ,) સૌ ઇન્—સ્પષ્ટ છે. સરી—નદી. મજ્જન—સ્નાન. દરશ—દરશન. શુચિ ઇન્—જે કોટિક પ્રાયશ્ચિત્તથી શુચિ (પવિત્ર) ન થાય તે હરિપદના તોય (જળ) થી સઘ શુચિ થાય.

૬ શ્રીકૃષ્ણ ઇન્—શ્રીકૃષ્ણના સ્નાનોદકવડે ભીંજેલી મૃદ (માટી) નું જે અશન કરે (ખાય) અથવા શીશ (ધરે).

૭ રોગરૂજ—રોગની પીડા. હરિ (કૃષ્ણના) અંધિ (ચરણ) નું ઉદ (જળ) પીવાય તો. ૮ શિવ ઇન્—ગંગા વિષ્ણુના જમણા પગના અંગૂઠા-માંથી નીકળે છે એમ પુરાણમાં કથા છે.

૨ ભોક્તે—ભોગવે. મતિ ઇન્—મતિ (બુદ્ધિ) પ્રભુપદને વળગીને અચળ રહે. સહસ્ર ઇન્—કોઈ પુરૂષે સહસ્ર (હજાર) એકાદશી કરીને દ્વાદશી-માં અશન (ભોજન) કર્યું હોય. (જેમ એકાદશીમાં ઉપવાસ કરવો જોઈએ તેમ પારણાં પણ દ્વાદશીમાંજ થવાં જોઈએ; એમ ન થાય તો વ્રત દૂષિત થાય છે.)

ઢાળ.

હોય કીધા વળી અપવાસ, લગી ષટમાસ સહિ કો કબટ;	
તે કૃળ હરિનૈવેધ ભુક્તાથીજ, કહ્યું હરિ સ્પષ્ટ.	૩
અચ્યુતઅશનઅવશેષ ભુક્તે, પ્રતિદિને જન નેહ;	
શીકે જ શીકે પુણ્ય ચાંદ્રાયાણ, તણું લહે તેહ.	૪
વ્રત નિયમ સહ અપવાસ, કૃષ્ણ ચાંદ્રાયાણાદિ સુકર્મ;	
નાના વિધિ મખ પુણ્ય જપ, હોમાદિ સાધે ધર્મ.	૫
અહ્મભોજ દાન તુલાપુરૂષ, સહુ તીર્થ સહ કૃળ નેહ;	
શ્રીકૃષ્ણનું નૈવેધ ભુક્તે, પ્રાપ્ત છે કૃળ તેહ.	૬
અરખ્યું ન જે ગોવિંદને તે, શ્વાનવિષ્ટા અન્ન;	
જળ મૂત્ર મદિરા તુલ્ય છે, ધિક ધિક ગ્રહે જે જન.	૭
નૈવેધ ઉદરે રૂપ હૃદ, શિર પદોદક, મુખ નામ;	
શ્રીકૃષ્ણનું, તે દયાપ્રીતમ, કૃષ્ણ સમ શુચિ ધામ.	૮

પદ દ્વય મું.

છે ગોપીચંદન શુચિ અત્ય જ, કરે અગતિ જંતુની ગત્ય જ;	
જે શ્રદ્ધાથી પણ હીણ જ, કાળ ક્રિયા મંત્રેકરી ક્ષીણ જ.	૧

૪ અચ્યુતઅશનઅવશેષ—હરિના ભોજનનું શેષ (પ્રસાદી). શીકેજ શીકે—ગ્રાસે ગ્રાસે (?).

૫ કૃષ્ણ ચાંદ્રાયાણાદિ—કૃષ્ણ અને ચાંદ્રાયાણ વગેરે. (એ વ્રતના વિધિ ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલા હોય છે). મખ—મગ્ન.

૬ તુલાપુરૂષ—પુરૂષ બરોબર સુવર્ણ તોળીને દાન કરવું તે. સહકૃળ—કૃળ સહિત. ભુક્તે—જમે.

૮ નૈવેધ ઇં—શ્રીકૃષ્ણનું નૈવેધ ઉદરમાં, તેનું રૂપ હૃદયમાં, તેનું પાદોદક શિર ઉપર, તેનું નામ મુખમાં ઇં—સ્પષ્ટ છે.

૧ અગતિ—જેની સદગતિ ન થઈ શકે એવો. જે ઇં—જે પુરૂષ શ્રદ્ધાથી પણ હીણ—શ્રદ્ધા રહિત હોય, તથા યોગ્ય કાળ, યોગ્ય ક્રિયા અને યોગ્ય મંત્રથી પણ ક્ષીણ હોય—યોગ્ય કાળ, ક્રિયા, અને મંત્ર પણ ન જાણતો હોય.

પણ ને ગોપીચંદન ભાળે જી, તો નિજ પદ આપે ગોપાળ જી;
ગોપીચંદન શીર ભુજ ભાળે જી, લેખ્યું હૃદય પણ હોય અંતકાળે જી. ૨

ઢાળ.

અંતકાળ લેખ્યું પાપી ને, ગો બાળ ઘાતી વિપ્ર;
તદપિ કહ્યું હરિ તે વસે, મમ લોક આવી ક્ષિપ્ર. ૩
કોઈ કૃતધની સહુ પાપ કરતા, અધમ કૃતિ નિત્ય દેવ;
તે પણ પુનિત હોય ગોપીચંદન, સંબંધે તતખેવ. ૪
યાવત્ શરીરે ગોપીચંદન, તિલક છાપ જણાય;
પ્રતિનિમિષ ફળ દશ ધેનુદાન કર્યા તાણું ધ્રુવ થાય. ૫
કરે ગોપીચંદન દાન ટૂંકું, કો સંત કરમાં નેહ;
ફળ ઇકોતેર શત તારિયાં, તેણેજ નહિ સંદેહ. ૬
મહાપાપી મૃત્યુ પામીઓ, સમશાન મ્લેચ્છસમીપ;
ને ગોપીચંદન લલાટે તો, હોય મોક્ષઅધિપ. ૭
ને ગોપીચંદન મૃદા સંતત, હોય નેને અવાસ;
ત્યાં દારિકા સહુ દયાપ્રીતમ, કૃણુ નિત્ય નિવાસ. ૮

પદ ૯૬ મું.

સુખદુઃખકર્તા સઘળું કાણુ જી, પૂછ્યું તે કહે યથા પ્રમાણુ જી;
સર્વે કર્તા હરિ સમર્થ જી, બીજા કર્તા કહે સહુ વ્યર્થ જી. ૧
સુખદુઃખ મળવાનાં બહુ દાર જી, પ્રેરક સહુના નંદકુમાર જી;
દક્ષ ન દ કોઈને ગુણદોષ જી; તેજ બાળ કહું રીઝે રોષ જી. ૨

૨ પરંતુ ને બાળમાં ગોપીચંદન હોય ઇન્દ્રપદ છે. ૩ વિપ્ર-વિપ્રધા-
તી. ૫ યાવત-જ્યાં સુધી. પ્રતિનિમિષ-દર નિમેષ જોટલી વારમાં. ધ્રુવ-નિશ્ચય.
૬ દાન ટૂંકું-નાનું દાન. ૭ સમશાન-સમશાન ભૂમિમાં. મોક્ષઅધિપ-
મોક્ષને વિષે શ્રેષ્ઠ. ૮ મૃદા (મૃત્તિકા)-માટી, ગોપીચંદનની માટી. અવાસ
(આવાસ)-ઘર.

૧ કહે-ગુરુ કહે. યથા પ્રમાણુ-પ્રમાણુ થાય તેવી રીતે, અથવા જેવી
રીતે શાસ્ત્રમાં પ્રમાણુ કર્યું છે તેવી રીતે. ૨. દક્ષ ઇન્દ્ર-જે પુરુષ દક્ષ (ડાહ્યા)

ઢાળ.

- શો રોષ રીઝ શુક, યંત્ર, મર્કટ, દારૂ, દારા, બાળ;
એ સર્વ પરવશ તેમ પરવશ, સકળ જગ ગોપાલ. ૩
- છે કર્મ કાળ સ્વભાવ ગ્રહ, મન જીવ કે'વા માત્ર;
હરિ કરે સહુ શીર લે ન, એ ગુણ દાષ ગ્રાહક પાત્ર. ૪
- છે કર્મ જડ જ્યમ લેખું વહીમાં, વંચક ને આધીન;
તે જ્યમ ઇચ્છે ત્યમ કરે વિભુ, કરણી સ્થાવર દીન. ૫
- નથી કાળ પાણુ સ્વાધીન, હરિબળ ધ્રુવે ચાંપ્યો પાય;
વાણુ અવસરે વસ્તુ પ્રકટ કયહું, શૂન્ય સમય પાણુ જાય. ૬

હોય છે તે કાળને ગુણદોષ દેતો નથી; પણ જે સુખદુઃખ દેખી તેનો કર્તા કાળને માની તેનાપર રીઝે છે કે રોષ કરે છે તેજ બાળ (મૂર્ખ) છે એમ હું કહું-કહું છું.

૩ શો ઈં—શુક (પોપટ), યંત્ર, મર્કટ, દારૂ (લાકડું), દારા (સ્ત્રી), બાળ, એમનાથી જે કાંઈ દુઃખસુખ થાય તો તેમના ઉપર શો રોષ કે રીઝ કરવી? કેમકે એ સર્વ પરવશ છે. તેમ ઈં—તેમજ સકળ જગત્ ગોપાળને પરવશ છે—હરિના આધીનમાં રહીને તે ચેષ્ટા કરેછે.

૪ સુખદુઃખનાં કારણ કર્મ વગેરે કહેવા માત્ર છે; વસ્તુતઃ સહુ હરિ કરે છે પણ શીર (માથે) લેતા નથી. એ (કર્મ વગેરે) ગુણદોષના ગ્રાહક થવાને પાત્ર થાય છે.—હરિ તેમને નિમિત્તરૂપ ઠરાવે છે.

૫ એ કર્માદિ નિમિત્ત માત્ર છે, કર્તા નથી, એ વિષે અનુક્રમે સ્પષ્ટતા કરેછે: છે ઈં—વહીમાં (ચોપડામાં) લેખું જેમ જડ હોઈને વંચકને (વાંચનારને) આધીન છે, તેમ કર્મ પણ જડ હોઈને તેના પ્રેરક હરિને આધીન છે. તે વિભુ (હરિ) જેમ ઇચ્છે તેમ કરે; અને કરણી (કર્મ) તો સ્થાવર (જડ) અને દીન છે.

૬ નથી ઈં—કાળ પણ સ્વાધીન (સ્વતંત્ર) નથી; કેમકે તેને હરિના બળથી ધ્રુવે પાય (પગે) ચાંપ્યો છે. (કાળનું બળ ધ્રુવ ઉપર ચાલતું નથી તે પુરાણાદિમાં પ્રસિદ્ધ છે.) બીજું દૃષ્ટાંતઃ પણ ઈં—કહીંક અવસર વિના વસ્તુ પ્રકટે છે તથા સમય શૂન્ય પણ વહી જાયછે. (માટે કાળ સ્વતંત્ર બળ-શાળો નથી).

પ્રકૃતિ અટલ તે સત્ય પણ, હરિ ફેરવે બહુ જન;
તે પણ હરિ વશ ઠરી કે' નહીં, જો વિચારી મન. ૭
અહ પણ ન કલેશાનંદ કર, દયાપ્રીતમ તેજ પ્રમાણ;
જીઓ બાંધ્યા છોડ્યા રાવણ નવ તવ, રૂઠા ત્રુઠ્યા કાણ. ૮

પદ ૬૭ મું.

મન વિભૂતિ માધવ ફેરી જી, જ્યમ ઈચ્છા ત્યમ નાખે ફેરી જી;
જડ જ્ઞાની, જ્ઞાની જડ હોય જી, શોકહર્ષદા મન પણ નો'ય જી. ૧
જીવ સર્વને ભાવે રૂકું જી, ક્યમ થવાદે ચલાણે ફૂકું જી;
સુખદુઃખ પ્રભુ આપ્યું સહુ લહેછે જી, ચલાણ નથી માટે સહી દહેછે જી. ૨

ઠાળ.

રે' છે સહુ જ્યમ રાખે હરિ, તું તદા પૂછીશ પ્રશ્ન;
કો દુઃખી છે કો છે સુખી, ક્યમ ભેદ દષ્ટિ કૃષ્ણ ? ૩
નથી ભેદ તો ભગવંતને, ભવ ખેલ રચી નિજ જોય;
છે વિચિત્ર લીલા કૃષ્ણની, ધાણીનું ધાણી નથી કેમ. ૪
છે મૂળ જોતાં એમજ સહુ, પછી સમાધાન અનેક;
નથી પુણ્ય પાપ કશું પ્રભુ, વિભુ વિરલ એહ વિવેક. ૫

૭. પ્રકૃતિ—સ્વભાવ. અટલ—ટળે નહિ એવી. હરિ ઈ—પણ હરિ બહુ જનની પ્રકૃતિ ફેરવે છે.

૮. અહ—સૂર્યાદિ નવ અહ. કલેશાનંદકર—દુઃખ કે આનંદ કરનાર. જીઓ ઈ—જીઓ કે અહોને રાવણે બાંધ્યા અને છોડ્યા નહિ, ત્યારે કાણ (કયા અહ) રૂઠ્યા (રીસે ભરાયા) કે ત્રુઠ્યા (રીઝ્યા) ?

૧ વિભૂતિ—મહિમા. શોકહર્ષદા—શોક અને હર્ષ આપનાર. ૨ જીવ પ-ણ કત્તા નથી: જીવ ઈ—સ્પષ્ટ છે. ચલાણે—પોતાનું ચાલતું હોય તો.

૩ ક્યમ ઈ—તો કૃષ્ણને ભેદ દષ્ટિ કેમ છે ? ૪ શંકાનું સમાધાન કરે છે:) નથી ઈ—(ભગવંતને ભેદ નથી, પણ ભવ (સંસાર) રૂપી ખેલ રચીને નિજ (પોતે) જીએ છે.

૫ પ્રભુ ઈ—વિભુ એવા પ્રભુને. વિરલ ઈ—એહ (એવો) વિવેક વિ-રલ (વિરલા પુરષોને) છે.

નિપજે ન કશું કો તદપિ હું પદ, હરિ માયાજેર;
 ત્યારે અહંમતા ટળે, (જ્યારે) કર ગ્રહે નંદકિશોર. ૬
 હું હરિના, હરિ મારા, મનથીજ એવું થાય;
 હરિકૃપા તરકર વોળાવા, અહંમમ સફળ થઈ જાય. ૭
 કૃતિ શુભાશુભ બળ દીપથી, પણ દીપ જ્યમ નિર્લેપ;
 ત્યમ દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ બળ, સહુ બને ન અડે ચેપ. ૮

પદ ૬૮ મું.

રચી રાખ્યું છે હરિએ જેહ જ, ટળે ન કોથી નિપજે તેહ જ;
 ફેર પડે નહીં કોટિ ઉપાય જ, યતન ન ચાલે શિવ ખત્તાય જ. ૧
 હરિકૃતિમાં જીવ હું પદ તેવું જ, જ્ઞાન શકટને તાણે જેવું જ;
 જીવનું કીધું તેટલું થાય જ, મળતું આવે હરિ ઇચ્છાય જ. ૨

હાળ.

ઇચ્છા હરિ અનુસરતું આવે, તે બને લહે જાણ;
 ત્યમ નિત્ય નથી બનતું, જુએછે પ્રકટ, શું પ્રમાણ? ૩
 જ્યમ જે સમય જેટલું જેને, લખ્યું નંદકુમાર;
 ત્યમ તે સમય તેટલું તેને, પ્રાપ્ત હોય નિરધાર. ૪
 દુઃખ મૃત્યુ કો માગે ન પણ, સહજે સમય સધ આવે;

૬ તદપિ ઇ—તદપિ (તોપણ) જે હું પદ (રાખે છે) તે હરિની માયાનું જોર છે. ૭ હરિકૃપા ઇ—પાપને ચોરી લેનાર હરિકૃપા રૂપી તરકર છે. અને અહંમમ રૂપી વોળાવા (વળાવા) છે. એ વળાવાને સાથે લેઈ સંસાર અરણ્યમાં મુસાફરી કરનાર મનુષ્યનાં પાપ હરિકૃપારૂપી તરકર ચોરી શકતા નથી તેથી અહંમમ રૂપી વળાવા સફળ થઈ જાય છે. અર્થાત્ ‘અહંમમ’ એજ હરિકૃપા પ્રાપ્ત ન થવા દેનાર અંતરાય છે માટે મનુષ્યે તેને સર્વથા તજવું.

૮ કૃતિ ઇ—દીપના બળથી શુભાશુભ કૃતિ બને છે, પણ દીપ જેમ નિર્લેપ છે, તેમ કૃષ્ણના બળથી સહુ બને છે પણ તેને ચેપ અડતો નથી.

૨ તેટલું—જેટલું હરિની ઇચ્છાને મળતું આવે તેટલું. ૩ ત્યમ ઇ—જીવની ઇચ્છા પ્રમાણે નિત્ય નથી બનતું તે તું પ્રકટ જુએ છે, પ્રમાણ શું કરવું છે ?

તે રીત રૂપ સમજી લહે, સર્વને સમજાણ નાવે. ૫
કર્માદિ બળ ત્યાં લગી ખરું, હરિ જ્યાં લગી મન નાણે;
નહિ તો કહે, ઇશ્વર કૃપાકર, વેદ શીદ વખાણે? ૬
સહુ તજી હરિ શરણે પડ્યા, તેનું સર્વ નિજ ઇચ્છાય;
ત્યમ નહીં જગતના જીવને, કર્માદિ વશ કહેવાય. ૭
સુખદુઃખ હાનિલાભાદિક, સહુ વણ કરે પણ થાય;
તે ચિંતા તજી ચાનક ધરી, ભજ દયાપ્રીતમ વ્રજરાય. ૮

પદ ૯૯ મું.

સુણી ગુરવાણી વદિયો શિષ્ય જી, સહજ બને સહુ લખ્યું ભવિષ્ય જી;
માટે કહોછો ફિકર વિસરવી જી, તદા ભજનચિંતા શીદ ધરવી જી. ૧
તે પણ થાવાનું તે થાશે જી, લખ્યું પ્રમાદે કયમ ટળી જશે જી?
સુણી એમ બોલ્યા શ્રીગુરવાણી જી, સત્ય કહી તેં વાત વખાણી જી. ૨

હાળ.

સાચી વખાણી વાત સાંભળ્યે, કહું શંકા જાય;
સહુ લખ્યું ત્યમ હરિભજન, નથી લખ્યું કયેથી થાય. ૩

૫ દુઃખ ઇં—દુઃખ કે મૃત્યુ ક્રોધ માગતું નથી. રૂપ—પુત્ર—મર્મ.
૬ નાણે—ન આણે. નહિ તો ઇં—નહિ તો—જે એમ ન હોય તો કહે કે ‘ઇશ્વર
કૃપાકર (કૃપા + આકર—ખાણુ) છે’ એમ વેદ તેનાં શીદ વખાણુ કરે ?

૭ સહુ ઇં—જે સહુ તજીને હરિને શરણે પડ્યા છે તેનું સર્વકાંઈ નિજ
(પોતાની) ઇચ્છા પ્રમાણે બને છે, પણ જગતના જીવને તેમ નથી; તેઓ
તો કર્માદિકને વશ કહેવાય છે.

૮ વણ કરે—પ્રયાસ કર્યા વિના. તે—સુખદુઃખ હાનિલાભાદિકની. ચાનક—
કાળજી.

૨. લખ્યું ઇં—પ્રારંભમાં લખ્યું હશે તે પ્રમાદે (ભજનમાં અસા-
વધ રહેવાથી) કેમ ટળી જશે? ૩. કહું ઇં—તારી શંકા જેથી જાય તે
વચન કહું છું. સહુ ઇં—જેમ સુખદુઃખાદિક સહુ પ્રારંભમાં લખેલું છે તેમ
હરિ ભજન કાંઈ લખેલું નથી; તે તો કયેથી થાય એવું છે.

જો કદા કહિયે ભજન પાણ, પ્રારબ્ધ લખ્યું બની આવે;
 તો વેદ શાસ્ત્ર પ્રબોધવાયક, સકળ વ્યર્થ કહાવે. ૪
 તે માટ અતિ આતુર થઈ, ભજવા સદા ભગવંત;
 ક્ષણભંગ મનુષ્યાદેહ દુર્લભ, મળે પુણ્ય અનંત. ૫
 સહુ યોનિમાં છે વિષય— સુખ, ત્યાં હરિભજન નવ હોય;
 તે માટ અમૂલક આ સમય, ચેતે ન તે સહુ ખોય. ૬
 ભરતખંડ મોઘું મનુષ્ય તનુ, જેની અમરને પાણ ભૂખ;
 તે મજ્યે કૃષ્ણ ભજ્યા ન તો, ગયું આવ્યું હસ્ત પિયૂષ. ૭
 કહું લાખ વાતની વાત, સે'લું નામ રટય શ્રીકૃષ્ણ;
 મભુ દયાપ્રીતમ પ્રસન્ન થાશે, સકળ પૂરાણ તૃણ. ૮

૪ પ્રબોધવાયક—બોધ કરનારાં વચન. ૫ મનુષ્યાદેહ ઈં—મનુષ્યનો દેહ ક્ષણભંગ (ક્ષણમાં ભંગ થાય એવો) છે અને ભંગ થયો તો તે પાછો પ્રાપ્ત થવો દુર્લભ છે; કેમકે તે અનંત પુણ્યથીજ મળે એવો છે.

૬ યોનિ—મનુષ્ય, પશુ, આદિ જાતિઓ. વિષયસુખ—શબ્દ, સ્પર્શાદિ ઇન્દ્રિયોના વિષયનાં સુખ. આ સમય—મનુષ્ય દેહનો સમય.

૭ ભરતખંડ ઈં—ભરતખંડ કર્મભૂમિ ગણાય છે. એટલે તેમાં સદસત્ જેવાં કર્મ કર્યાં હોય તેનું ફળ સ્વર્ગાદિ લોકમાં મળી શકે છે; પણ ખીન્ન જે ઇલાષ્ટતાદિક ખંડ છે તેમાં કરેલાં કર્મ ફળ આપતાં નથી. તેમજ મોક્ષ પણ ભરત ખંડમાંજ સાધન કરવાથી મળી શકે છે, એમ પુરાણોમાં કહેલું છે. માટે દયારામ કહેછે કે, આ ભરતખંડ જેવી ભૂમિ અને તેમાં મનુષ્ય જેવો મોઘો તનુ (દેહ), કે જેની અમર (દેવાને) પણ ભૂખ (અર્થાત્ ઇચ્છા) છે, (દેવો પણ ભરતભૂમિમાં જન્મ લેઈને સાધન કરે તોજ તેમને મોક્ષ મળે; અન્યથા નહિ એમ પુરાણોમાં કહેલું છે.) તે મળ્યા છતાં કૃષ્ણ ન ભજ્યા તો હસ્ત (હાથ) માં આવ્યું (આવેલું) પીયૂષ (પીયૂષ—અમૃત) ગયું. એમ જણવું.

૮. લાખ વાતની (એક) વાત—બધી વાતનો સાર. સે'લું—સેહેલું સાધન. સકળ ઈં—સકળની અથવા સઘળી તૃણા પૂરનાર.

પદ ૧૦૦ મું.

નામ કૃષ્ણનું શિરમાણ સહુનું જી, મૂળ ધર્મ સાધનાદિ બહુનું જી;
જપતાં સર્વે ચિંતા ચૂર્ણે જી, મનોકામના સધળી પૂર્ણે જી. ૧
નામે નામી ઉરમાં વાસે જી, અધ દુઃખ સંદેહ સધળા નાસે જી;
નામે નામી નામ પ્રતીતિ જી, અંતક અવિદ્યા ભાજે ભીતિ જી. ૨

હાળ.

ભીતિ હરે હરિ પ્રીતિ આપે, પરમાનંદ પદદાય;
શ્રીકૃષ્ણ નામ પ્રભાવ કૃષ્ણે, પાણ કહ્યો નવ જાય. ૩
હરિનામ કોટિક અપર તુલ્ય ન, નામ કૃષ્ણ પ્રજ્ઞેશ;
જયમ બીજથી ચઢતી કળા, શશિ કો ન સમ રાકેશ. ૪
છે પૂર્ણ ઈંદુ 'કૃષ્ણ' કેવળ, શરદ સહ 'શ્રીકૃષ્ણ';
નારાયણે વિધિ કહ્યું સ્કંધે, ઉત્તર સુણ્ય વાણ પ્રશ્ન. ૫

૨ નામી-નામવાળો જેનું નામ હોય તે વસ્તુ. અધ-પાપ. નામે ઇન્—
નામ સ્મરણવડે નામી (નામવાળા)ની પ્રતીતિ (વિશ્વાસ) વડે અંતક અને અવિદ્યા
(માયા)ની ભીતિ (ભય) ભાજે (ભાગે). જેમ કે, કૃષ્ણનું નામ સાંભળીને યમ એ-
મ સમજે કે આ તો કૃષ્ણનો ભક્ત છે માટે એને આપણે સતાવવો નહિ. (જુઓ
અજ્ઞમીલનું દૃષ્ટાંત, કે જેણે મરતી વખતે યમને દેખીને ગભરાઈને પોતાના
પુત્ર નારાયણને બોલાવવાના હેતુથી નારાયણ નામનો પોકાર કર્યો; તે ઉપરથી
વિષ્ણુના હૂતોએ તેને યમહૂતો સાથે વિવાદ કરીને છોડાવ્યો.—ભાગવત).

૩ પ્રભાવ-મહિમા. કૃષ્ણે પણ કહ્યો નવ જાય—અર્થાત્ અનંત અને
અપાર છે. ૪ હરિ ઇન્—હરિનાં અપર (બીજાં) કોટિક નામ છે તથાપિ
પ્રજ્ઞેશ-વજ્રપતિ 'કૃષ્ણ' નામની તુલ્ય કોઈ નામ નથી. દૃષ્ટાંત: જેમ ચંદ્રની
બીજથી બધી કળાઓ ચઢતી છે તથાપિ રાકેશ (રાકા-પૂર્ણિમા + ઈશ) પૂર્ણ
ચંદ્ર સમ (બરોબર) કોઈ કળા નથી.

૫ છે ઇન્—કેવળ 'કૃષ્ણ' એટલું નામ પૂર્ણ ઈંદુ (ચંદ્ર)ની બરોબર
છે. અને 'શ્રીકૃષ્ણ' એટલું નામ શરદ્ઋતુ સહિત પૂર્ણ ચંદ્રની બરોબર છે.
નારાયણે ઇન્—સ્કંધપુરાણમાં નારાયણે વિધિ (બ્રહ્મા) ને જે કહ્યું છે તે ઉત્તર
હું તને પ્રશ્ન વગર કહું તે સુણ. અર્થાત્ બ્રહ્માએ કરેલો પ્રશ્ન તને ન કહેતાં
નારાયણે કહેલો ઉત્તર માત્ર તને કહું છું.

ગૌ કામ સુરદ્રુમ ચિંતામણિ, નહીં કૃષ્ણ નામ સમાન;
હિત અહિત સમજી નામ રીતે, એ ન દે વરદાન. ૬
સત્સંગ કરવો પ્રયત્ને સેવવા શ્રીવજ્રરાય;
કુઃસંગથી ત્યમ નાસવું, પછી બન્યું હરિ ઇચ્છાય. ૭
ભાવિ ભરાંસે આળશી વીસરવું ન શ્રીહરિ નામ;
ગુણગાન કાણું નવ છોડવું, દયાપ્રીતમ સુંદરશ્યામ. ૮

પદ ૧૦૧. મું.

વણ સમજ્યાને સંશય થાયજી, હરિગુણ અચળિત કેમ ગવાય જી;
દેહાધ્યાસ સહુ ક્યમ કરી છૂટે જી, બાધ કરે ત્યાં તાંતો તૂટે જી. ૧
પણ છે સમજણ એની બીજી જી, સુણ્ય કહું જેથી રીજે શ્રીજી જી;
પ્રભુ કરે છે સહુ મુજ રૂકું જી, કદાપિ ન કરે નિજજન કૂકું જી. ૨

૬ ગૌ ઈ૦—કામ ગૌ (કામદુર્ધા ગાય), સુરદ્રુમ (કલ્પવૃક્ષ), ચિંતા-
મણિ (જે પાસે હોવાથી ચિંતાવેલો પદાર્થ પ્રાપ્ત થાય એવો મણિ), એમાં-
થી કોઈ પણ કૃષ્ણ નામની સમાન નથી. સમાન કેમ નથી તેનું કારણ
બતાવે છે: હિત ઈ૦—કેમકે તે (કામદુર્ધા વગેરે) પેતાના ભક્તનું હિત અહિત
સમજીને પેતાના નામની રીતે (નામના અર્થ પ્રમાણે) એ વરદાન દે નહિ
(આપી શકે નહિ). અર્થાત્, તે સધળાં યંત્રની પેઠે હિતાહિતનો વિવેક
કર્યા વિનાજ અને માત્ર વિષય સંબંધીજ ફળ આપેછે; કાંઈ કૃષ્ણની પેઠે હિત-
કર તથા મુક્તિરૂપ ફળ આપતાં નથી.

૭ પછી ઈ૦—એટલું કરતાં છતાં પછી જે અને તે હરિઈચ્છાથી અને
છે, એમ સમાધાન પામવું. ૮ ભાવિ ઈ૦—અનવાકાળ હશે તે અનશે એવા
ભરાંસાથી આળશીને—પ્રમાદી થઈને શ્રીહરિનું નામ વીસરવું નહિ.

૧ વણ સમજ્યાને ઈ૦—વગર સમજ્યાને એવો સંશય થાય કે હરિ-
ના ગુણ અચલિત (સ્થિર—અર્થાત્ અખંડ) કેમ ગવાય? દેહાધ્યાસ (દેહને
વિષે હું પણની બુદ્ધિ) કેમ કરીને છૂટે? (ન છૂટે ત્યારે દેહને લગતાં કાર્ય
કરવાં પડે અને તે કાર્ય જ્યાં હરિગુણગાનમાં) બાધ કરે ત્યાં હરિગુણગાન-
નો તાંતો (તંતુ—એક સરખો તાર) તૂટે—હરિગુણગાન અખંડ ન રહેતાં
ઘડીમાં હરિગુણગાન અને ઘડીમાં સંસારી કામ, એમ છિન્નભિન્ન થઈ જાય.

૨ પણ ઈ૦.—પણ અચલિત હરિગુણગાનની સમજણ બીજી (બૂદ્ધી)

ઢાળ.

- કૂકું કદોંક ભાસે તુરત, ધ્રુવ તેમાં પણ હિત હોય;
સુખ ગુપ્ત જ્યમ પિતુ દુઃખદ શિક્ષા, શિશુ ન સમજે કોય. ૩
- એમ વિચારી મન શુદ્ધ માને, ભલું વચને ગાય;
કદોં દોષ નાવે, તે અચળ ગુણગાન હરિ કે'વાય. ૪
- સમજણ એ વિધિ રાખતાં, શ્રીકૃષ્ણ થાય પ્રસન્ન;
તે સમય અવળું સર્વ સવળું, થાય વેદવચન. ૫
- અરિ મિત્ર હોય, વિષ પથ્ય, અધરમ સૌ ધરમ થઈ જાય;
દુઃખ થવાનું તે મટાડે, સુખ ના થવાનું થાય. ૬
- શ્રીકૃષ્ણ ઇશ્વર પૂર્ણ નહિ વશ, યજ્ઞ તપ શ્રુતિમંત્ર;
કર્તુમ્ અકર્તુમ્ અન્યથા કર્તુમ્ સમર્થ સ્વતંત્ર. ૭

છે. તે સમજણ કહેછે: પ્રભુ ઇન્-એમ સમજવું કે પ્રભુ મારું સહુ રૂકું કરે છે; તે નિજજન (ખોતાના ભક્ત) નું કદાપિ કૂકું કરે નહિ.

૪ મન શુદ્ધ માને—શુદ્ધ મનથી માને. ભલું ઇન્-વચનથી પણ હરિનું ભલું જ ગાય (ખોલે). દોષ નાવે—હરિના દોષ મનમાં આવે નહિ. ૫ અવળું ઇન્-અવળું તે સર્વ સવળું થાય. અથવા પ્રથમ જે અવળું લાગતું હોય તે સર્વ સવળું સમજાય.

૬ અવળું તે સવળું કેમ સમજાય તે બતાવેછે: અરિ ઇન્-અરિ હોય તે મિત્ર થાય, વિષ પથ્ય (માફક-ગુણકારી) થાય અને અધરમ (અધર્મ) હોય તે ધર્મ થાય. દુઃખ ઇન્-થવાનું (ભાવિ) દુઃખ હોય તેને પણ તે (કૃષ્ણ) મટાડે, અને ન થવાનું (અભાવિ) સુખ પણ થાય.

૭ ભાવિનો નાશ અને અભાવિની પ્રાપ્તિ કદી બનતી નથી એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, (“નામાવ્યંમવતીહકર્મવશતોમાવ્યસ્યનાશઃક્રુતઃ”) ત્યારે ‘ભાવિ મટાડે અને અભાવિ થાય’ એમ જે ઊપર કહ્યું તેનું કારણ શું છે? એ શંકાના સમાધાન માટે કહેછે કે:—શ્રીકૃષ્ણ ઇન્-શ્રીકૃષ્ણ ઇશ્વર છે, પૂર્ણ છે. અને યજ્ઞ, તપ, તથા શ્રુતિ(વેદ) મંત્રોને પણ વશ નથી. તે સ્વતંત્ર છે. સ્વતંત્રપણું બતાવેછે: તે કર્તુમ્-અસિદ્ધ અર્થને કરવાને, અકર્તુમ્-સિદ્ધ અર્થનો નાશ કરવાને અથવા ન કરવાને અને અન્યથાકર્તુમ્—હરકોઈ (સિદ્ધ કે અસિદ્ધ) અર્થને છે તેથી ઉદ્ગટ કરવાને સમર્થ શક્તિમાન છે.

ઉદાહરણ ઇતિહાસ ત્રણે, સુણ્ય કહું લઘુ ગીત;
જન દયાપ્રીતમ કૃણુખન, અકથિત અતિ અકર્ણિત.

૮

પદ૧૦૨ મું.

અન્નમિલ મહાઅઘનું ધામ જી, તેવી ગુણકા પાપનું ગ્રામ જી;
સુત શુક મિષ લીધું હરિ નામ જી, તેને આખ્યું પ્રભુ નિજ ધામ જી. ૧
કર્તુમ્ લક્ષણ હરિએ ભાખ્યું જી, દ્વિદળ મીમાંસા ખંડી નાખ્યું જી;
અંબરીષ માટે ચક્ર દમિયા જી, હરિ શરણે દુર્વાસા નમિયા જી. ૨

ઢાળ.

નમિયા તદ્દપિ દુઃખ નજ હર્યું, હરિ આર્તત્રાતા ઇશ;
બ્રહ્મણ્યદેવ ન શરણાગતવત્સલ થયા જગદીશ.

૩

૮ ઉદાહરણ ૧૦—એ ત્રણે (કર્તુમ્, અકર્તુમ્, અન્યથા કર્તુમ્) ના ઉદાહરણોના ઇતિહાસ લઘુગીત (ટૂંકામાં ગાન કરેલો) કહું (હવે પછીના પદમાં કહીશ).

૧ ગ્રામ—ગામ, સમુદાય. સુત ૧૦—અન્નમિલે સુત (પુત્ર)ને મિષે (બાહાને) અને ગુણકા (ગણિકા)એ શુક (પોપટને રામનામ બોલતાં શીખવવાને) મિષે હરિ નામ લીધું.

૨ કર્તુમ્ ૧૦—ઉપર કહ્યાં તેવાં કૃત્ય કરી બતાવીને જાણે કર્તુમ્ સમર્થ (હરિ કરવાને સમર્થ છે) એ પદાર્થનું લક્ષણ ભાખ્યું છે ! અને તેમ કરીને દ્વિદળ (બે—પૂર્વ અને ઉત્તર દળ) રૂપ મીમાંસા શાસ્ત્રને ખંડી નાખ્યું. “ જોવું કર્મ કરે તેવુંજ ફળ પામે—કરેલા કર્મનો ફલ કદાપિ થતો નથી. ‘કૃતકર્મફલો નાસ્તિકલ્પકોટિશતૈરપિ’ ” એ મીમાંસા શાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે તે આ દુષ્કર્મ કરનાર અન્નમિલ તથા ગણિકાને સુખફળ આપવાવડે રદ કર્યો!! હવે અકર્તુમ્નું ઉદાહરણ કહેછે: અંબરીષ ૧૦—રપટ છે.

૩ હરિ ૧૦—જો કે હરિ આર્તત્રાતા (દુઃખીને બચાવનાર) છતાં તેમણે દુર્વાસાનું દુઃખ હર્યું નહિ; બ્રહ્મણ્યદેવ ૧૦—વળી તે બ્રહ્મણ્યદેવ (બ્રાહ્મણોનું પાલન કરનાર દેવ) અને શરણાગત વત્સલ (શરણે આવેલા ઉપર પ્રેમ રાખનાર) છતાં તેવા ન થયા.

મહાવિભુ તદપિ ન અભય આપ્યું, નમાવ્યા નૃપ પાય;
હરિકર્તુમ્ લક્ષણ તણો, એ કથ્યો આણુ મહિમાય. ૪૪
સૌભરિ મુનિ શુચિ અસંગી, જળ ભીતર જપ અવિનાશ;
રતિ મત્સ્ય દાખી ચણાવ્યા, પરણિયા સ્ત્રી પંચાશ. ૫
મૃગ દયા પાળ્યો તદપિ, દિ જનમ ધરાવ્યા હરિ ભર્ત;
અધનામ ગતિ મુચકંદ તે, પ્રભુ પ્રકટ મુક્તિ ન તર્ત. ૬
પુરી અયોધ્યા વૈકુંઠ સહુ, નિજ પિતા પ્રેમી સ્વર્ગ;
મહાપાપી પારધિ ગીધ આદિ અલ્પમાં અપવર્ગ. ૭
એ અન્યથાકર્તુમ્ સુલક્ષણ, શ્રીપતિમાં સત્ય;
જન દયાપ્રીતમ કૃણુ અતર્ક્ય, મહાત્મ્ય અકળિત ગત્ય. ૮

૪ મહાવિભુ ઇ—વળી તે મહાવિભુ (સર્વવ્યાપી—અર્થાત્ દુર્વાસાનાં હૃદયનો ભય જાણનાર છતાં તેને અભય ન આપ્યું; તાત્પર્ય કે કરવાને શક્તિ માન છતાં તે ન કર્યું!

૫ હવે અન્યથાકર્તુમ્ નું ઉદાહરણ કહે છે: સૌભરિ ઇ—સૌભરિ મુનિ ધણા શુચિ (પવિત્ર) અને અસંગી (કાંઈનો પણ સંગ નહિ રાખનાર) હોઈને તે જળ ભીતર (જળમાં પેશીને) અવિનાશ (અખંડ) જપ કરતા હતા; તેમને મત્સ્યની રતિ (જળમાં બે માછલાંનો સંયોગ) દાખી (બતાવી) ને (તપથી) ચણાવ્યા અને તે પચાસ સ્ત્રી પરણ્યા. ‘સંગ તજવાની ઇચ્છાવાળાને સંગ પ્રાપ્તિ’ એ આ જગોએ હરિનું અન્યથાકર્તુમ્સમર્થપણું છે.

૬ બીજું ઉદાહરણ: મૃગ ઇ—ભરત મુનિએ દયાથી મૃગ (હરિણી-ના બાળકને પાળ્યો તદપિ (તોપણ) દિ જનમ (બે જન્મ) ધરાવ્યા. દયાનું ફળ દયા કરનારને હિતકર થવું જોઈએ તેમ છતાં ઉલટું અહિતકર થયું. એ પણ હરિનું અન્યથાકર્તુમ્સમર્થત્વ બતાવે છે. પ્રભુ ઇ—મુચકંદને પ્રભુ પ્રકટ મળ્યા અને તર્ત મુક્તિ ન થઈ એ પણ અન્યથાકાર્ય !

૭ પુરી ઇ—રામ વૈકુંઠ ગયા તે સમયે બધી અયોધ્યાપુરી (જો કે તેમાં પાપી પણ હશે તથાપિ) રામ વૈકુંઠમાં લેઈ ગયા અને તેમણે પોતાના પ્રેમી પિતાને સ્વર્ગજ (વૈકુંઠથી ઉતરતું સ્થાન) આપ્યું ! એ પણ અન્યથાકાર્ય ! અપવર્ગ—મોક્ષ.

પદ ૧૦૩ મું.

કરે ચા'ય તે વિભુ વ્રજરાય જી, ઘટિત મટાડે અઘટિત થાય જી;
 લોહ ઊગાડયું કંચન બાળ્યું જી, પથ્થર તાર્યા અંધે બાળ્યું જી. ૧
 સનકાદિક ઉપજાવ્યો ક્રોધ જી, વિધિ મહાજ્ઞાની કર્યા અખોધ જી;
 નારી કર્યા નર નર કરી નારી જી, વૃણિણવૃદ્ધ યૌવનતા ધારી જી. ૨

૧ લોહ ઊગાડયું ઇ—યાદવોના બાળકોએ પેટે તાંસળી બાંધીને ઋષિ-
 ઓની મશ્કરી કરી હતી તે ઉપરથી ઋષિઓએ શાપ દીધો કે એમાંથી જે
 થશે તેથી તમારા કુલનો ક્ષય થશે. શાપ ખરો થવાના ભયથી તે તાંસળી ઘ
 સીને તેના રજકણ સમુદ્રમાં નાખી દીધા. તેમાંથી એરકા નામે ધાસ ઉગ્યું
 અને પ્રભાસન યાત્રા વખતે એ ધાસરૂપી શસ્ત્રથી યાદવો પરસ્પર કપાઇ મુ-
 આ. એ રીતે લોહ ઊગાડયું સમજવું. (ભાગવત). કંચન બાળ્યું—સોનાની
 લંકા બાળી. (રામાયણ). પથ્થર તાર્યા—રામે સેતુ બાંધતી વખતે. (રામા-
 યણ). અંધે બાળ્યું—મહાભારતની લડાઇ થઇ રહ્યા પછી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર-
 સ્નેહની પરીક્ષા બતાવતાં થોડી વાર ધૃતરાષ્ટ્રને કૃષ્ણે દિવ્ય દષ્ટિ આપી આં-
 બાનું વૃક્ષ બતાવ્યાની કથા છે.

૨ સનકાદિક ઇ—સનકાદિક ઋષિઓ વૈકુંઠમાં ગયા ત્યારે તેમને દ્વાર-
 પાળે બાળ્યા તે ઉપરથી તેમને ક્રોધ થયો અને જ્ય વિજય દ્વારપાળને શાપ
 દીધો કે ‘ તમે પૃથ્વીપર પડો. ’ (કૃષ્ણ જન્મ ખંડ). વિધિ ઇ—મહાજ્ઞા-
 ની વિધિ (બ્રહ્માને) અખોધ (મૂર્ખ) કર્યા.—તે પોતાની પુત્રી સરસ્વતીથી
 મોહ પામીને તેની પછવાડે દોડ્યા ત્યારે. નારી કર્યા નર—શિખંડિની
 નામે દુપદની કન્યા શિખંડી નામે પુરુષ થયો. (મહાભારત). નર
 કર્યા નારી.—વિદર્ભના રાજાએ અગસ્ત્ય ઋષિને કન્યા આપવાનું કહી પછી
 ભૂલથી તે કન્યા કોઈ રાજાને પરણાવી દીધી. પછી ઋષિએ આવી કન્યા મા-
 ગી ત્યારે શાપભયથી પોતાના પુત્રને સ્ત્રીના અલંકાર પેહેરાવી કન્યાદાનમાં
 આપ્યો. ઋષિના તપ સામર્થ્યથી તે સ્ત્રી થઈ ગઈ (મહાભારત). વૃણિણવૃદ્ધ
 ઇ—વૃણિણોના વૃદ્ધ પૂર્વજ યયાતિ રાજા ભૃગુના શાપથી વૃદ્ધ થયો હતો
 તેણે પોતાની વૃદ્ધતા પોતાના પુત્ર પ્રૂરને આપી તેની જુવાની પોતે લીધી હતી,
 અને તેથી પોતે તરણ થઇ પૂર વૃદ્ધ થયો હતો. (મહાભારત).

ઢાળ.

ધારી તરુણતા ત્યમ વૃદ્ધતા, કર્યાં સજીવન બહુ મૃત્યુ;	
વૈકુંઠ પામ્યા પાડિયા, આપી અગત્ય ને ગત્ય.	૩
ધર્મને અધરમ ચલાવ્યો, સદ્ગુણ અધર્મિ ધાર્યા;	
જે ના બચે તે બચાવ્યા, જે ના મરે તે માર્યા.	૪
હરિ ધર્મ ને અધરમ કર્યા ક્યહું કર્યા અધરમ ધર્મ;	
પ્રભુ કર્મ ને અકરમ કર્યા, વળી કર્યાં અકરમ કર્મ.	૫
બ્રહ્મમાં મળિયા કા'ઢિયા, ટાળિયા બ્રાહ્મણ શાપ;	
ક્યહું પાપ કીધાં પુણ્ય કૃષ્ણે, પુણ્ય કીધાં પાપ.	૬

૩ વૃદ્ધતા—પૂર તરુણનો વૃદ્ધ થયો. (મહાભારત). સજીવન ઇં—અ-
બ્રુવાહને મારેલા અર્જુનને સજીવન કર્યો. (અશ્વમેધ) વૈકુંઠ પામ્યા પાડિ-
યા—(જય વિજયને). આપી ઇં—અગત્ય (અગતિ—મોક્ષ ન પામવા યોગ્ય
અબ્જમીલને ગત્ય (ગતિ—સદ્ગતિ) આપી.

૪ ધર્મને ઇં—ધર્મ (યુધિષ્ઠિર)ને અધરમ (અધર્મ માર્ગે) ચલાવ્યો
—‘નરો વા કુંજરો વા’ કહેવરાવીને (મહાભારત). સદ્ગુણ ઇં—અધર્મીના
સદ્ગુણ ધાર્યા.—કુબ્જ. ગણિકા, પારધિ. વગેરેના. (ભાગવત). જે ઇં—
પારધીથી હોલાંને, મહાભારતના યુદ્ધ વખતે ટીંટોડીનાં બચ્યાં ઉપર હાથીનો
ઘંટ પડનાથી તે બચ્યાંને, નીમામાં બિલાડીનાં બચ્યાંને, ઇત્યાદિ ન બચે
એવાંને બચાવ્યાં. (મહાભારત ઇં). ના મરે ઇં—હિરણ્યકશિપુ વગેરેને
માર્યા. (ભાગવત).

૫ હરિ ઇં—ધર્મને અધરમ (અધર્મ) —અલિરાજએ કરેલા
ધર્મને અધર્મ જેવો ઠરાવી તેને પાતાળે ચાંપ્યો. (ભાગવત). ક્યહું ઇં—
અધરમ ને ધર્મ કર્યો—કંસ. રાવણ. વગેરે અધર્મ કરનારના તે અધર્મને
ધર્મ કર્યો—તેમને સદ્ગતિ આપી. (ભાગવત ઇં). કર્મને ઇં—દક્ષ પ્રજાપ-
તિ એ યજ્ઞકર્મ કર્યું તેના બદલામાં તેનું માથું બકરાનું થયું !! (ભાગવત).
અકરમ કર્મ ઇં—ગોપીઓએ વ્યભિચાર રૂપ અકરમ (અકર્મ-દુષ્કર્મ)
કર્યું તે તેમનું સત્કર્મ ગણાયું ! (ભાગવત).

૬ બ્રહ્મમાં ઇં—સૌભરિક્ષપિ બ્રહ્મવેદના હતા તેથી તે બ્રહ્મમાં મળેલા
ગણાય, અને તેઓ જળમાં માછલાંનો રતિ સંયોગ જેમને પાછા સંસારી

હરિ શૂન્ય ભાયગ સફળ કીધાં, મટાડ્યાં પ્રારબ્ધ;

મન પ્રકૃતિ વશ કરાવી, સુઅત્રબ્ધ કીધાં લબ્ધ. ૭

ઉત્તમ ન કરવો ગર્વ કો, હૈયાટવું ન પતિત;

દીન ભાવ પ્રીતમ દયાપ્રભુ, ભજતાં સર્વનું હિત. ૮

પદ ૧૦૪ થું

શીખસમુચ્ચય કહું સુણ્ય સાર જી, જેથી રીઝે નંદકમાર જી;

લાખ શીખની કહું એક શિક્ષા જી, કૃષ્ણ સેવવા વૈષ્ણવી દીક્ષા જી. ૧

દૃઢ શરણાગતિ દૃઢ વિશ્વાસ જી, હરિગુણ વૈષ્ણવ થાવું દાસ જી;

ભગવદી લહી કરવો સતસંગ જી, દોષ ન જોવા સાચો રંગ જી. ૨

અથા. (મહાભારત). ટાળિયા ઇ—આત્મણુ (દુર્વાસા) નો અંબરીષને ય-
ચેલો શાપ ટાળ્યો. (ભાગવત). કચહું પાપ ઇ—અર્જુને કુટુંબવંશરૂપી
પાપ કર્યું તેને કૃષ્ણે પુણ્ય કર્યું—ઠેરવ્યું. (મહાભારત). પુણ્ય ઇ—ભરત મુનિએ
હરિશ્ચંદ્રના ગર્ભને બચાવવા રૂપ પુણ્ય કર્યું તેને પાપ ઠેરાવ્યું. (બે જન્મ લેવા
પડ્યા એ પાપનુંજ ફળ છે ! —ભાગવત .

૭ હરિ શૂન્ય ભાયગ ઇ—હરિએ શૂન્ય ભાયગ (ભાગ્ય)—ભાગ્યશૂન્ય પુર-
ષોને સફળ કર્યા—સુદામાને સમૃદ્ધિ આપા ઇ—(ભાગવત). મટાડ્યાં ઇ—વાહ્મીકિ
જેવાનાં પ્રારબ્ધ (પૂર્વ કર્મનાં ફળ) મટાડ્યાં. (રામાયણ). મન ઇ—હનૂમાન વા-
નર હોવાથી સ્વભાવેજ તેનું મન અને પ્રકૃતિ ચપળ તેને ગંભીર અને ઠેરલ
કર્યો. સુઅત્રબ્ધ ઇ—સુઅત્રબ્ધ (અત્યંત અત્રબ્ધ—ન મળી શકેલાં) એવાં
લબ્ધ (મળેલાં) કર્યાં. સંદીપિની ઋષિનો મરી ગયેલો પુત્ર અતિ અલબ્ધ
હતો તેને કૃષ્ણે આણી આપ્યો. (ભાગવત).

૮ હૈયાટવું—હિમ્મત હારી જવી. પતિત (પતિતે)—ધર્મબ્રષ્ટ થયેલાએ—
પાપીએ. દીન ભાવ—દીન ભાવે.

૧ શીખ સમુચ્ચય—શીખામણનો સમુદાય. વૈષ્ણવી દીક્ષા—(ધારણ
કરવી). દૃઢ શરણાગતિ (શરણે આવવું) અને દૃઢ વિશ્વાસ—(રાખવાં).
હરિગુણ—(ગાવા). વૈષ્ણવ ઇ—વૈષ્ણવતા દાસ થવું.

૨ લહી—ઓળખીને. દોષ ઇ—દોષ ન જોવા પણ તેનો સાચો રંગ જોવો

ઢાળ.

રંગ રાખી રટવું નિરંતર, શ્રીકૃષ્ણ નામ પવિત્ર; દીનતા ભાવે ગાન કરવાં, કેવળ કૃષ્ણ-ચરિત્ર.	૩
સહુ ભૂત ઉપર દયા, સહુ ઈન્દ્રિય સુપથ સંતોષ; રતિ કૃષ્ણપતિમાં રાખવી, મતિ ગુરુચરણ નિર્દોષ.	૪
દુઃસંગ દુષ્કૃતિ નાસવું, કામાદિ રિપુથી દૂર; દુઃખ સુખ લાભ અલાભ સમ, હરિરૂપ રાખવું ઉર.	૫
અહંકાર આળસ ટાળવું, ગુરુવચન પૂર્ણ પ્રતીત; પાખંડ અસદાલાપ, કોઈ જીવ દુખાતાં ભયભીત.	૬
ચો જયંતી ચોવીશ એકાદશી જન્મગણયુક્ત; વૈષ્ણવ પૃથા નીતિ ચાલવું, ઉર અમળ જીવનમુક્ત.	૭
લૌકિક વૈદિક ત્યાગ દહ, આશ્રય અનન્ય પ્રજ્ઞેશ; જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ રૂચિ, સાધવી વૈષ્ણવ વેષ.	૮

૪ ભૂત-પ્રાણી. સહુ ઇન્દ્રિયો સુપથ (સારે રસ્તે) વિષય મેળવીને સંતોષ પ્રાપ્ત કરે. રતિ ઇન્દ્રિય-કૃષ્ણપતિ (કૃષ્ણ એજ પતિ)માં રતિ (પ્રીતિ) રાખવી, અને ગુરુના ચરણમાં નિર્દોષ (દોષયુદ્ધિ રહિત) મતિ (બુદ્ધિ) રાખ.

૫ દુઃસંગ ઈ—દુઃસંગ, દુષ્કૃતિ અને કામાદિ રિપુથી દૂર નાસવું. (કામ ક્રોધ, લોભ, મદ, મોહ, મત્સર, એ જ રિપુ-શત્રુ કહેવાય છે). દુઃખ સુખ ઇન્દ્રિય સમાન રાખવાં. “ સુખદુઃખેસમેકૃત્વાલાભાભૌજયાજયૌ ”—ગીતા.

૬ પાખંડ ઇન્દ્રિય—પાખંડ અને અસદાલાપ—નદારાં વચન (તજવાં); ભયભીત—(થવું). ૭ ચો ઈન્દ્રિય—ચો (ચાર) જયંતી (જન્મતિથિ—કૃષ્ણજયંતી, વૃસિહજયંતી, વામનજયંતી, અને વદલભજયંતી), ચાર મારાની ચોવીશ એકાદશી જન્મગણ (જન્મગણ) યુક્ત (પાળવી). વૈષ્ણવ ઇન્દ્રિય—વૈષ્ણવના પૃથા-સંપ્રદાય અને નીતિ પ્રમાણે ચાલવું એમ કરવાથી ઉર (મન) અમળ (નિર્મળ) થશે અને જીવનમુક્ત થવાશે.

૮ લૌકિક-લોકસંબંધી. વૈદિક-વેદમાં કહેલો. અન્ને ત્યાગ દહ રાખવા. વૈષ્ણવવેષ—વૈષ્ણવનો વેષ રાખીને.

પદ ૧૦૫ મું.

ગુરુ એક સંશય મારે મન જી, શ્રીહરિ સરખા ભગવદી જન જી;
ભજવા કો'છો દાષ ન જોવો જી, ક્યમ સંભવે ? સંદે' ખોવો જી. ૧
સંત વિષે કહ્યું દાષ ન હોય જી, સદાષ સાધુ ન કા'વે કોય જી;
સુણી ગુરુ બોલ્યા છે ત્યાં એવું જી, શાસ્ત્રે ભાખ્યું કહ્યું તેં જોવું જી. ૨

ઢાળ.

જેવું કહ્યું તેવું ખરું પાણુ, સૂક્ષ્મ સમજાણુ એક;
છે સમજ્યાથી સંદે' ટળે, ઉર હોય વિમળ વિવેક. ૩
પ્રભુ પૂર્ણ સંગી પૂર્ણ હોય, પૂરાણપણે મદ થાય;
મદસૂદન માધવ બિરદ છે, ગુણ દાષ સહુ થઈ જાય. ૪
ન્યૂનતા વણુ નવ દીનતા, દીનતા વિના ન કૃપાય;
ન્યૂનતા ન હોય મુજ દાસમાં, તેનો કરવો કાંઈ ઉપાય. ૫
એમ વિચારી હરિભક્તમાં, નિજ ઇચ્છાકૃત ધર્યો દાષ;
તે જોઈ દીન બીન્યા રહે, બાકી ખરા સદ્ ગુણકોષ. ૬
પૂછીશ એવું ક્યું ક્યહું હરિ, તે પાણુ કહું સુણ્ય ગાય;
દેવને વાનર ગોપ કરી, રાખ્યા નિકટ શ્રીનાથ. ૭
રાખત વિબુધ રૂપે કદા તો, આવતજ અભિમાન;
સમજત ન કરણા દયાપ્રભુ, માનત અમો ગુણવાન. ૮

પદ ૧૦૬ ઠું.

સદ્ગુણ સઘળા જેમાં હોય જી, કૃણુ વિના વલ્લભ નહિ કોય જી;
તે જનમાં કોઈ દાષ દખાય જી, તે સમજવો હરિઈચ્છાય જી. ૧

૩ છે.—એક છે. (ઉપલી લીટીના છેલ્લા શબ્દ સાથે અન્વય). ૪ ગુણ ઇ—તેથી તેના સહુ ગુણ દાષ (૩૫) થઈ જાય.

૭ પૂછીશ—તું પૂછશે કે વાનર ઇ—રામાવતારમાં દેવનેજ વાનર કરીને પોતાની સાથે રાખ્યા હતા તથા કૃણુવતારમાં ગોપ કરીને રાખ્યા હતા તે તેમને અભિમાન ન થવા માટેજ.

૮ સમજત ઇ—અને તે (દેવો) દયાના પ્રભુની કરૂણા સમજત નહિ અને એમ માનત કે અમો ગુણવાન છીએ.

કાજળ ટપકું રૂપી સુતગાલે જી, માત કરેછે જ્યમ ઉરવા'લે જી;
લધુ લાંછનથી રક્ષણુ બાળ જી, ત્યમ નિજજન જાણે ગોપાળ જી. ૨

ઢાળ.

ગોપાળધૃત કાંઈ અવગુણુ તે, સમજવો એણી પેર;
નહિતો અમિત અવગુણુ ભર્યા, જન ઘણા ઘેરેઘેર. ૩
તે કયો કૃષ્ણ ન માનવો, જે જતન કરતાં જાય;
હરિ મૂક્યો દોષ મટે નહિ, કરતાં અનેક ઉપાય. ૪
તે દોષ હરિજનનો લખી, નિંદા ન કરવો કોઈ;
પણ ધર્યાં તે ક્ષણમાં હરે, નારકી નિંદક હોય. ૫
સહુ દોષનૃપ એ દોષ જોવા, દોષ ભગવદી જન;
નહીં પ્રાયાશ્વત, ભોગે ટળે, વા કરેથી પરસજ. ૬

૨ કાજળ ઇ-રૂપી(રૂપાળા)સુત(છોકરા)ને ગાલે માત ઉર(મન-માં)વા'લે(વાહાલ લાવીને)કાજળનું ટપકું કરેછે તેનો હેતુ એવો હોય છે કે, લધુ(નાના)લાંછનથી બાળનું રક્ષણ થાય(તેને કદરૂપો-મેલો જાણી તેના પર કોઈ નજર ન નાખે-તેને કોઈની નજર લાગે નહિ). ત્યમ ઇ-ગોપાળ(હરિ)પણ નિજ(પોતાના)જનને તેમ જાણે છે. અર્થાત્ પોતાના બાળક-તુલ્ય ગણી તેમના બધા ઉત્તમ ગુણોમાં એકાદ લાંછનરૂપ ખોટો ગુણ મૂકી દેછે કે જેથી તેઓને પણ નજર લાગે નહિ. (કહે છે કે “જે અતિ વખણાય તે વેહેલો મરે” “જેનો અહીં ખપ તેનો ત્યાં પણ ખપ”).

૩ ગોપાળધૃત ઇ-ગોપાળે(હરિએ)ધૃત(ધારણ કરેલો-મૂકેલો)કાંઈ અવગુણ હોય તે એમ સ્વેચ્છાકૃત લાંછનરૂપ સમજવો(સદ્ગુણી અને કૃષ્ણવલ્લભ ભક્ત શિવાય બીજાના અવગુણુ જોઈને તે પણ એમ ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય ન સમજવા). નહિતો ઇ-જો એમ ધારીએ તો અમિત(અપાર)અવગુણથી ભરેલા જન ઘેરેઘેર છે(તેમના અવગુણની પણ ઉપેક્ષા કરવી પડે)।

૪ ત્યારે કયા અવગુણુ હરિએ મૂકેલા છે અને કયા મનુષ્યે પોતાના દોષથીજ ધારણ કરેલા છે તે વિષે કહેછે કે:-તે ઇ-સ્પષ્ટ છે.

૫ લખી-જોઇ. હરિએ મૂકેલો પણ તે દોષજ કહેવાય અને તેથી તે નિંદાપાત્ર છે એમ કહેશે તો: નિંદા ઇ-કોઈએ તેની નિંદા કરવી નહિ; કેમકે હરિએ જે દોષ મૂક્યા છે તે હરિ ક્ષણમાં હરી શકે છે-અને નિંદક નારકી(નરકે જનાર)થાય છે.

૬ સહુ ઇ-ભગવદી જનના દોષ જોવા એ દોષ સહુ દોષનો નૃપ(રા-

સહુ વેપ વૈળગુવ પૂજવો, હોય જ્ઞાની વા અજ્ઞાન;
જ્યમ ગમે તેવી ગાય પાણ, ફળ તોષ દોષ સમાન. ૭

શુભ ગુણી સાધુ સેવીએ, તે ધર્મનું સેવન;
હરિબા'નું કેવળ અર્ચનું, તે દયામણુ અર્ચન. ૮

પદ ૧૦૭ મું.

એવું બોલ્યા શ્રીગુરુ સ્વામી જી, કર જોડી શિષ્યે કહ્યું શૌર નામી જી;
સંશય સઘળા મારા ટળિયા જી, પરમ કૃપાળુ ગુરુ મુને મળિયા જી. ૧
કૃતકૃત્ય છું આપ પ્રતાપ જી, ટળ્યાં સગૂણાં પાપ સંતાપ જી;
મુજ હૃદય છે શ્રીગુરુ દેવા જી, મારે અધિકી હરિ તમ સેવા જી. ૨

હાળ

સેવા તમારી કર્યાથી, શ્રીકૃષ્ણ સહજ પ્રસન્ન;
થાશેજ શાસ્ત્ર શ્રુતિ કહેછે, સહિત મારું મન. ૩
દુઃસંગી વચ્ચે દુરાગ્રહી, મુજ સમ અધમ નહિ કોય;
તે કૃતારથ મુજને કરે, વાણુ આપ એવું કોય. ૪

ન) છે; એ દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત (નિવારણ કરવાનો વિધિ) નથી; એ દોષ તો ભોગે (તેનું ફળ ભોગવી છૂટવાથી) અથવા જેના દોષ જોયા હોય તેને પરસ-ન (પ્રસન્ન) કરવાથી ટળે.

૭ સહુ ઇ૦—વૈળગુવના દોષ ન જોવા; વેપ માત્ર પૂજવો—વૈળગુવનું ચિન્હ ધારણ કર્યું હોય તેટલા ઉપરથી તેને પૂજવો. ફળ ઇ૦—ગાય ગમે તેવી. હોય તથાપિ તેને પૂજવાનું ફળ, તેના દૂધ વગેરેથી તોષ (સંતોષ), અને તેને હણવા વગેરેથી થતો દોષ, એ સૌ સમાનજ છે.

૮ સાધુના ગુણ જોઈને તેને પૂજવો અને વેપ માત્ર જોઈને પૂજવો એ-માં તફાવત બતાવે છે:—શુભ ઇ૦—ગુણ જોઈને પૂજવો એ ધર્મનું સેવન છે (હરિનું નહિ); અને હરિબાહાનું (વેપ માત્ર) પૂજવો એ હરિનું અર્ચન છે.

૨ કૃતકૃત્ય—સફલાર્થ—જેનો અભિવાંચિત્ત અર્થ સિદ્ધ થયો છે એવો. અધિકી ઇ૦—હરિની સેવા કરતાં મારે તમારી સેવા કરવી એ અધિક છે.

૩ સહિત ઇ૦—મારા મન સહિત શ્રુતિ અને શાસ્ત્ર કહે છે. ૪ ગુરુનો ઉત્કર્ષ બતાવવામાટે શિષ્ય પોતાની અધમતા સૂચવે છે: દુઃસંગી ઇ૦—સ્પષ્ટ છે. વચ્ચે—વચ્ચેસો.

અલ મિમાંસા વેદાંત સાંખ્યશુ ન્યાય વૈશેષિક;	
સહ પાતાંજલ ષટ્ શાસ્ત્ર, હસ્તામલક સહિત વિવેક.	૫
ઐશ્વર્ય વીર્ય સુયશ, શ્રી છે જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય;	
આપમાં સહુ પરિપૂર્ણ, ભક્તિ પ્રેમ હરિઅનુરાગ.	૬
શ્રુતિ સ્મૃતિ પુરાણ ને મહાભારત, આદિ આર્પી પ્રમાણ;	
સંશય કલિલથા કાઢિયો, મહામૂઢ અધમ અજ્ઞાણ.	૭
નથી કશું પ્રત્યુપકારને, કરું કોટિ કોટિ પ્રણામ;	
જન દયાપ્રીતમ દેખાડ્યા, શ્રીકૃષ્ણ પૂરણકામ.	૮

પદ ૧૦૮ મું.

રસિકવલ્લભ આ શુભ ગ્રંથ છ, વર્ણન કીધો પુષ્ટિપંથ છ;	
પૂર્ણ કરાવ્યો ગુરુ ગોવિંદ છ, દૈવી જન દેવા આનંદ છ. ૧	
રસિક જનને વલ્લભ લાગે છ, સઘળા સંશય મુણતાં ભાગે છ;	
કહ્યા પ્રમાણે આચરણ કરશે છ, તે વલ્લભ પ્રભુને વરશે છ. ૨	

૫ ગુરુની પ્રશંસા કરે છે, અલ ૪૦—અલ (અલમ્—પરિપૂર્ણ). પરિપૂર્ણ મિમાંસા શાસ્ત્ર, વેદાંત, સાંખ્યશાસ્ત્ર સહિત ન્યાય (ગૌતમપ્રણીત), વૈશેષિક (કણાદપ્રણીત) અને સહ પાતાંજલ (યોગશાસ્ત્ર સહિત), ષટ્ શાસ્ત્ર (એ છ શાસ્ત્ર) વિવેક (તત્ત્વનિર્ણય) સહિત તમને હસ્તામલક (હાથમાંનું આમળું જેમ ચારે પાસથી બરાબર જણાય છે તેમ, અથવા હાથમાંનું અમલ —નિર્મળ કં—પાણી જણાય છે તેમ) જણાય છે.

૬ વળી તમારામાં છ ઐશ્વર્ય છે, તેથી તમે ભગવાન છો, એમ જણાવતો શિષ્ય તે છ ઐશ્વર્ય કહે છે: ઐશ્વર્ય ૪૦—તમારામાં ઐશ્વર્ય (ઇશ્વરતા), વીર્ય (બળ), સુયશ, શ્રી (લક્ષ્મી—શોભા—કાંતિ), જ્ઞાન, વૈરાગ્ય છે. “ ઐશ્વર્યસ્યસમસ્તસ્યધર્મસ્યયશસઃશ્રિયઃ જ્ઞાનવૈરાગ્યયોરૈવૈવર્ણ્યાંભગદ્વતિસ્મૃતઃ ” “ સમસ્ત કાર્ય માત્રનું ઐશ્વર્ય, ધર્મ, યશ, શ્રી, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય, એ છના સમુદાયને ‘ભગ’ કહે છે એનેજ ‘ પદૈશ્વર્ય ’ કહે છે. અનુરાગ—પ્રીતિ.

૭ કલિલ—ગહન—જેમાંથી નીકળી શકાય નહિ એવું. ૮ નથી ૪૦—પ્રત્યુપકારને (તમારા કરેલા ઉપકારનો બદલો વાળવાને) મારી પાસે કશું નથી, માટે તમને હું કોટિકોટિ પ્રણામ માત્ર કરું છું. ૧ વર્ણન કીધો—જેમાં વર્ણન કીધો.

ઢાળી.

વરશે હરિ ડરશે વૃંદાવન, અચળ લીલા માંય;	
શ્રીરાધિકાવર ગોપિકા સંગ, રાસ ખેલે જ્યાંય.	૩
સહુ પાપ મહાસંતાપ શમશે, થશે નિત્યાનંદ;	
મન કમં વચન નિષ્કપટ ભાવે, સેવતાં ગોવિંદ.	૪
શ્રીનમંદાતટ ચંડિપુરી, શ્રીશેષશાયી નિવાસ;	
ત્યાંનો નિવાસી કવિજન, શ્રીકૃષ્ણકેરો દાસ.	૫
શ્રીવંત ભટ સાઠોદરા, દિજ જ્ઞાતિ નાગર વંશ;	
પ્રભુરામસુત કવિ દયારામકર નામ, શ્રીહરિઅંશ.	૬
શક અષ્ટાદશ ચોરાશી શ્રાવણ, એકાદશી ગુરુવાર;	
છે અમળ પક્ષોત્સવ દિવસ, આ ગ્રંથશાંતિ સાર.	૭
શ્રીગોપીપતિ ! જન દયાનો, નિજ જાણી ઝાલો હાથ;	
દૃઢ પ્રેમભક્તિ આપની, આપો ધરો પદ માથ.	૮
પ્રતિપદ ચરણ દશ એવાં પદ મે, અષ્ટોત્તર શત કીધ;	
શ્રીનાથજી કૃષ્ણા કરી એ, કરજો ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ.	૯

સમાપ્ત.

૫ ચંડિપુરી—ચાણોદ. જ્યાં શ્રી શેષશાયી નારાયણનો નિવાસ છે. (ચાણોદ માં શેષશાયીની મૂર્તિ છે). ૬ શ્રીહરિઅંશ—ચૈતન્યરૂપે. ૭ અમળપક્ષ—શુદ્ધ પખ વાડિયું. ઉત્સવદિવસ—હરિનો ઉત્સવ થવાનો દિવસ. ગ્રંથશાંતિ—ગ્રંથની સમાપ્તિ.

૮ માથ—માથે. ૯ પ્રતિપદ ૪૦—પ્રતેક પદમાં દશ ચરણ (કડીઓ) એવાં મેં અષ્ટોત્તરશત (એકસો આઠ) પદ કીધ (કર્યાં છે). દરેક પદમાં પેહેલાં ચોપાદના દરેક ચરણને છેડે ‘જી’ ઉમેરીને ચાર ચાર લીટીઓ છે તે દરેક લીટીને દયારામે એક ચરણ ગણ્યું હોય એમ સમજાય છે. મતલબ કે, ‘પ્રાસ અને અનુપ્રાસ’ વાળાં બે બે ચરણને એક કડી (અથવા દયારામના કહેવા પ્રમાણે ‘ચરણ’) તેમણે માન્યું હોય એમ જણાય છે. અને એ હિસાબે પ્રથમના ચાર અનુપ્રાસ તથા ઢાળના છ અનુપ્રાસ મળીને દશ ચરણ થાય છે. ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ થવા માટે કવિ હરિની પ્રાર્થના કરે છે: શ્રીનાથજી ૪૦—સ્પષ્ટ છે. પોતાનો ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ થવાની કવિને (ગ્રંથકારને) કેટલી ઉત્કંઠા હોય છે તે આ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. દયારામનો આ ગ્રંથ કેવળ અનન્ય ભક્તિનો બોધક છે. તેણે ઠેકાણે ઠેકાણે બીજા દેવોને ન નમવા રૂપ બોધ કર્યો છે તે અનન્ય ભક્તિની પુષ્ટિને અર્થ છે.

પુષ્ટિપથરહસ્ય ગ્રંથ.

દુહા.

શ્રીગુરુ શ્રીવલ્લભ પ્રભુ, શ્રીવિઠલ શ્રીકૃષ્ણ;	
પદપંકજ વંદન કરું, પ્રાર્થું કરો મન તૃષ્ણ.	૧
ગ્રંથ પુષ્ટિપથરહસ્ય હું, રચું લઘુ વિસ્તાર;	
ભ્રમાણા ભાગે મનની, જડે સારનો સાર.	૨
મારગ બીજ પાણુ ઘણા, ત્યાં સાધનનું કામ;	
અંગી જીવ કેવળ કૃપા, તે પથ પુષ્ટિ નામ.	૩
શ્રીજીના શ્રીઅંગથી, પ્રકટી પુષ્ટિ સ્પષ્ટ;	
પ્રભુ પ્રાપ્તિ ગુરુકૃપાથી, ન મળે સાધન કષ્ટ.	૪
જે સાધન છે તેજ દૂળ, સેવા શ્રીવજ્રભૂપ;	
પુરૂષોત્તમ પ્રભુ આ પથે, તેજ થયા ગુરુ રૂપ.	૫
શ્રીવલ્લભ શ્રીવીઠલ, શ્રીકૃષ્ણ વસ્તુતા એક;	
પણ શ્રીજી સહજે મળે, તે શીખવું વિવેક.	૬
એક રૂપ ગોવિંદ ગુરુ, પણ ગુરુ અધિક પ્રતાપ;	

૨ લઘુ વિસ્તાર—અલ્પ વિસ્તારથી. ૩ અંગી—અંગથી (અવયવ-થી) થયેલા જીવો જેમાં (બીજા સાધન વિના) કેવળ હરિની કૃપાથીજ હરિને પામેછે તેનું નામ પુષ્ટિપથ છે.

૪ અંગથી—નિજ અંગથી. પ્રભુ ઇન્—જેમાં ગુરુની કૃપાથી (કૃપા મા-ત્રથી) પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય છે, પણ કષ્ટ આપનારાં સાધન ક્યે પ્રભુ મળતા નથી. અથવા જેમાં સાધન રૂપી કષ્ટ ન મળે (હોતું નથી).

૫ જે ઇન્—આ પથના ભક્તોને શ્રી વજ્રભૂપની સેવા એજ દૂળ છે (કેમકે તેઓ બીજું કાંઈ ઇચ્છતા નથી) અને એ દૂળ પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન પણ તેજ (વજ્રભૂપની સેવા) છે. એવી રીતે સાધન અને દૂળ એકજ હોવાથી આ માર્ગમાં સાધન કરતાંજ દૂળની પ્રાપ્તિ થાય છે એ બીજા માર્ગ કરતાં વિશેષ છે. વળી આ પથે (માર્ગમાં) શ્રી પુરૂષોત્તમ પોતેજ ગુરુરૂપ થયા છે.

પુનિત દર્શ ગોવિંદનું, શ્રીગુરુ દર્શ સપાપ.	૭
અતિપ્રયત્ન વાણુ પ્રાપ્તિ નવ, પુરૂષોત્તમની થાય;	
તે શ્રીવલ્લભ શરણુથી, સહજે સધ પમાય.	૮
રાજાને રાજ કરે, એ બળ કદા ન દીન;	
સ્વરૂપ સિક્કારસ રાણીથી, સહજ મતિ આધીન.	૯
આત્મા શ્રીજીનો સદા, મુખ્ય સ્વામિની જેહ;	
તે સ્વય શ્રીવલ્લભ થયા, ધર્યો પુરૂષનો દેહ.	૧૦
અતિ વલ્લભ શ્રીકૃષ્ણને, માટે વલ્લભ નામ;	
કૃપા ઇહાંની વાણુ કદા, નવ રીઝે ધનશ્યામ.	૧૧
શ્રીવલ્લભ આશ્રય વિના, સાધન ધર્મ અશેષ;—	
સાધે હરિ કેવળ ભજે, લીલામાં ન પ્રવેશ.	૧૨
જે ઉપર અતિ અનુગ્રહ, અંતરમાં વૃજરાય;	
શ્રીવલ્લભ શરણાગતિ, તેને દૃઢ થઈ જાય.	૧૩
શ્રીમહાપ્રભુ સંબંધ વાણુ, કશું નહીં ફળ દાય;	
પુષ્ટસૃષ્ટિની રીત એ, જગનો જૂદા ન્યાય.	૧૪
શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ, મંત્ર શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ;	
મા'પ્રભુ મુખ્યસંબંધ વાણુ, નહિ ફળ દાતા પુષ્ટ.	૧૫
શ્રીગોસ્વામીજી લખ્યું, નથી વદનની વાત;	
તેજ પ્રમાણે ગ્રંથ વાણુ, ફલદ મહાપ્રભુ જાત.	૧૬

૭ ગોવિંદ કરતાં ગુરુમાં વિશેષ માહાત્મ્ય બતાવે છે: શ્રી ગુરુ ઇં—ગો-વિંદનાં દર્શન તો પુનિત (પવિત્ર)નેજ થાય છે પણ ગુરુનાં દર્શન તો પાપીને પણ થાય છે.

૮ એ બળ ઇં—એ બળ કદા (પણ) દીન હોતું નથી—એ બળ મો-હું છે—અર્થાત્ રાજાને રાજ કરવામાં ઘણો શ્રમ કરવો પડે છે. ૧૧ ઇહાંની—એમની (શ્રીવલ્લભની).

૧૨ સાધે ઇં—બીજાં બધાં સાધન અને ધર્મ સાધવાથી કેવળ હરિની-જ પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમની રાસલીલામાં તેનો પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. ૧૪ જ-ગનો ઇં—જગતના બીજા ધર્મવાળા મનુષ્યોમાં કાંઈ એમ નથી.

૧૫ શ્રીકૃષ્ણ ઇં—શ્રીકૃષ્ણ એજ મને શરણુદાતા છે. મુખ્યસંબંધ—મુ-ખથી શ્રવણ કરવો. ૧૬ ફલદ ઇં—શ્રી મહાપ્રભુથી ઉત્પન્ન થયેલો—તેમણે રચેલો ગ્રંથ ફલદ (ફળ આપનાર) છે.

શ્રીમદાચાર્ય મહાપ્રભુ, શ્રીપુરૂષોત્તમ આપ;	
કુળ સઘળું તદ્રૂપ છે, સમાન સમજ પ્રતાપ.	૧૭
તારતમ્ય ભાસે તદા, પ્રભાવ ક્યમ કે' કોઈ;	
સમજવું દૃષ્ટાંતથી, સંશે' નાજો જોઈ.	૧૮
શ્રીયમુના વ્રજ ઘાટ બહુ, વસ્તુ એક અરૂપ;	
એ વિવેકથી સમજાએ, શ્રીવલ્લભ સહુ રૂપ.	૧૯
પિતા સરીજો પુત્ર નહીં, કોણ રંક કો ભૂપ;	
શ્રીવલ્લભના વંશમાં, સહુ શ્રીવલ્લભ રૂપ.	૨૦
પ્રતિમા પુરૂષોત્તમ કરે, કરે જીવ ને સંત;	
શ્રીવલ્લભકુળ સર્વ છે, ભર્યા ભક્તિ ભગવંત.	૨૧
શ્રીજી શ્રીસ્વામિની સહિત, લલિતાદિક સહુ રૂપ;	
શ્રીમહાપ્રભુમાં સમજવું, શ્રીમહાપ્રભુ તદ્રૂપ.	૨૨
શ્રીજી મુખ, દગ સ્વામિની, નાસા શ્રીગોસ્વામિ;	
મુખમંડળ શ્રીમહાપ્રભુ, યુગ પદપદ્મ નમામિ.	૨૩
શ્રીવલ્લભ શ્રીજીજ છે, અધિકા પાણુ કે'વાય;	
શ્રીજી મોટા સરવયો, જેના આપ્યા જન્ય.	૨૪
દામોદર દાસે કહ્યું શ્રીગુસાંધજી પ્રત્ય;	
દાન વડું (કે) દાની વડા, શ્રીવલ્લભ વર સત્ય.	૨૫

૧૮ તારતમ્ય ઈ०—જો તરતમપણું—જોછા વત્તાપણું માત્રમ પડે તો તેને કોઈ મનુષ્ય પ્રભાવ—મહિમા કેમ કહુંશે? ૨૨ લલિતાદિક (લલિત્યાદિક—સુંદરતા વગેરે).

૨૩ દગ—નેત્ર. નાસા—નાક. યુગ ઈ०—યુગ (અન્ને) પદપદ્મ (ચરણ-કમળ)ને નમામિ (પ્રણામ કરું છું).

૨૪ અધિકા શામાટે તે સ્પષ્ટ કરેછે: શ્રીજી ઈ०—સર્વથી મોટા જે શ્રીજી તે પણ જેના આપ્યા બીજની પાસે જન્ય છે—બીજને પ્રાપ્ત થાય છે.

૨૫ એ વાત ઇતિહાસથી સમર્થિત કરે છે: દામોદર ઈ०— દામોદર-દાસ નામે ભક્તે શ્રી ગુસાંધજી પ્રતિ કહ્યું કે દાન મોટું કે દાની (દાન આપના-૨) મોટો? દાની ગુરૂ છે અને તે શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દાન આપે છે. દાન વસ્તુ

શ્રીવલ્લભકુળનું કયું, સઘળું ભાવે કૃષ્ણ;	
સોંપ્યાથી સાધન વિના, સઘળી પૂરે તૃણ.	૨૬
કૃપાપાત્ર મા'પ્રભુ તણો, કરે કૃષ્ણ ત્યાં રક્ષ;	
અમિત દાષ અક્ષમ ક્ષમા, કરે નિન્નધિક પક્ષ.	૨૭
જો છે મા'પ્રભુ દહાશ્રય, શુભ કૃતિ કરી ન અન્ય;	
તેને સહુ ફળ વણુશ્રમે, શ્રીહરિ માને ધન્ય.	૨૮
જેને શ્રીમા'પ્રભુ તણો, સહુ વાતે વિશ્વાસ;	
તેને કદા ન શોચવું, સહજે સહુ ફળ પાસ.	૨૯
અષ્ટાક્ષર પંચાક્ષર સભાગવત ગ્રંથ સહિત;	
શ્રીવલ્લભના નામમાં, જો છે પૂર્ણ પ્રતીત.	૩૦
વ્રજ સંબંધી સહુ વસ્તુસહ, કૃષ્ણ, રાધિકા રાણી;	
શ્રીવલ્લભના નામમાં, સહુ આવ્યું વર વાણી.	૩૧
હૃદય ધ્યાન શ્રીકૃષ્ણ છબી, ધરે વદે મુખ નામ;	
શીઘ્ર ફળે કેવળ રટણ, થાય અખંડે કામ.	૩૨
શ્રીવલ્લભ શ્રીવલ્લભજ, વિના ધ્યાન મુખ ગાય;	
સ્વેચ્છાએ તેને હૃદે, શીઘ્ર આવે વ્રજરાય.	૩૩
કૃષ્ણ નામથી અધિક શ્રીવલ્લભ ભાસે નામ;	
ત્યાં ચિંતન છબી ચિત્ત વસે, ઇહાં ન ચિંતન કામ.	૩૪

કરતાં દાન આપનાર શ્રેષ્ઠ એ પ્રસિદ્ધજ છે માટે કૃષ્ણ કરતાં પણ વલ્લભાચાર્ય શ્રેષ્ઠ છે, એમ કહેવાનો અભિપ્રાય છે.

૨૭ મહાપ્રભુ-ગોસાંઈજી. અમિત-અમાપ. અક્ષમ-ક્ષમાન થઈ શકે એવા. નિન્નધિક-પોતાના કરતાં પણ વધારે. ૨૮ વણુશ્રમે-(પ્રાપ્ત થાય). તથા શ્રીહરિ તેને ધન્ય માને.

૩૦ અષ્ટાક્ષર-શ્રીકૃષ્ણ શરણમમ. પંચાક્ષર-નમઃકૃણાય. જો ઈ-જો પૂર્ણ પ્રતીત (વિશ્વાસ) હોય તો. અથવા,-પૂર્ણ પ્રતીતથી જો.

૩૧ વર વાણી-એવી વર (શ્રેષ્ઠ પુરૂષોની) વાણી છે. ૩૪ ત્યાં ઈ-કૃષ્ણનું તો ચિંતન કરવાથી તેની છબી ચિત્તમાં વસે છે પણ અહીં (શ્રીવલ્લભમાં) તો ચિંતનનું કામ નથી. અર્થાત્ કેવળ નામોચ્ચાર કરવાથીજ છબી હૃદયમાં વસે છે.

કાયિક વાચિક માનસિક, સાંસારિક અકથિત પાપ;
ભસ્મોલૂત તતકાળ ઇક, વલ્લભનામ પ્રતાપ.

૩૫

છંદ રસાવલી.

શ્રીવલ્લભ લે નામ, તેજ સેવા હરિ માને;
કૃષ્ણાધર અમૃતનો, સ્વાદ પ્રાપ્ત શ્રમ ના'ને.

૩૬

વશ તેને વ્રજરાય સ્ફુરે ભક્તિ મારગ સહુ;
સેવારસનો સ્વાદ અનાયાસે પામે. બહુ.

૩૭

લીલાસહ શ્રીનાથ વસે હૃદયમાં આવી;
ઇષિત પૂરણ કામ ગમે હરિલીલા ગાવી.

૩૮

શ્રીવલ્લભ નામમાં શુભકૃતિ સર્વે આવી;
જપક જન પદરેણુ, વિશ્વપાળને બતાવી.

૩૯

સહસ્ર નામ શ્રીકૃષ્ણ, એક શ્રીવલ્લભ કેરું;
શ્રીહરિ ઇચ્છા કહ્યું સુકૃત દશશતનું દેરું.

૪૦

શ્રીગુરુ ભક્ત ભગવંતાદિક મહાપ્રભુ સહુ સંભવ;
શ્રીવલ્લભ નામમાં સર્વ છે સંશય નહિ લવ.

૪૧

“સવકો પ્રિય સવકો સુખદ હારિ આદિક સવ ધામ;
બ્રજલીલા સવ સ્મરન શ્રીવલ્લભ સુમરત નામ.

૪૨

૩૬ રસાવળી છંદ-રોળા અથવા કાવ્ય છંદ. નહાને-થોડે શ્રમે. ૩૭ સ્ફુટે-દીશી આવે. અનાયાસે-વગર શ્રમે.

૩૮ લીલાસહ-રાસલીલા સહિત. ઇષિત ઈ—તેના ઇષિત (ઇચ્છેલાં) કામ (મનોરથ) પૂર્ણ થાય. ૩૯ વલ્લભ નામનો જપ કરનાર જનના પદની રેણુ (રજ) વિશ્વને પાવન કરનાર છે. ૪૦ દશશત ઈ—દશ+શત સો જન્મના સુકૃતનું તે દેરું (અર્થાત્ ઢગલો) થાય છે. એમ શ્રીહરિએ સ્વેચ્છાથી કહ્યું છે.

૪૧ મહાપ્રભુને વિષે સહુનો સંભવ છે. ૪૨ સવધામ — સર્વનું સ્થાન. બ્રજલીલા ઈ—શ્રીવલ્લભનું નામ સંભારવાથી સધળી વ્રજલીલાનું સ્મરણ થાય છે.

- નામ પુષ્ટ મર્યાદકો કૃષ્ણ યુગ સૃષ્ટિ કામ;
શ્રીવલ્લભ શ્રીવિઠલ પુષ્ટ પુષ્ટ કુલ નામ. ” ૪૩
- જગત જપે નૃપનામ રહ્યો જશ સધળે ફેલી;
પટરાણીનું નામ લહે રે'ને રંગમહેલી. ૪૪
- પુષ્પાત્મક હરિનામ સુગંધે સહુ કોઈ જાણે;
મહાપ્રભુ નામ કૃષ્ણાત્મક પરિમળ પાસના માણે. ૪૫
- કૃષ્ણ નામ માહાત્મ્ય શ્રુતિ સ્મૃતિ સર્વ વખાણે;
શ્રીવલ્લભનો નામપ્રભાવ અનુભવી જાણે. ૪૬
- હીરા રત્ન પરીક્ષા જ્યમ સહુ ઝવેરી બાહ્યર;
અદૃશ અમૂલ્યક ચિંતામણિ શું લહે મતિ બાહ્યર. ૪૭
- વિરલ નામ પણ લહે દષ્ટિગોચર નથી કેની;

૪૩ નામ ઈ—પુષ્ટિપંથને લગતું નામ તે મર્યાદા યુક્ત અથવા મ-
રબદી નામ જાણવું. અને કૃષ્ણનું નામ તો યુગ (ચાર) પ્રકારની (ઉદ્ભી-
જ્જ, સ્વેદજ, અંડજ, વરાયુજ) સૃષ્ટિને અર્થે છે. અથવા સત્યયુગાદિ સર્વે યુ-
ગમાં થયેલી સૃષ્ટિને અર્થે છે—સધળે પ્રસિદ્ધ છે. શ્રીવલ્લભ, શ્રીવિઠલ, અને
તેના કુળનાનાં નામ પુષ્ટ (મર્બદી) ગણાય છે.

૪૪ ઉપરની બાબત દૃષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ કરે છે: જેમ, રાગ્દનો જશ સધળે
ફેલી રહ્યાથી જગતના સહુ લોક રાગ્દનું નામ જાણે છે; પણ પટરાણીનું નામ
તો જે રંગમહેલી (રંગ મહેલમાં રહેનાર) હોય તેજ લહે છે. એમજ, વલ્લ
બા આદિક સ્વામિનીનું ૩૫ હોવાથી તેઓનાં નામ કર્મ વગેરે સધળું મર્યાદા
યુક્ત છે અને કૃષ્ણ સ્વામી (પુરુષ) હોવાથી તેનું નામ સધળે સમાન છે—મ-
ર્યાદી નથી.

૪૫ પરિમળ ઈ—જે પાસે હોય તેજ ફળનો પરિમળ (સુગંધ)
માણે—ભોગવે—અનુભવે. ૪૬ પ્રભાવ—મહિમા.

૪૭ અદૃશ ઈ—પણ અદૃશ (દેખવામાં ન આવે એવો) અને અમૂલ્યક
ચિંતામણિ જે મતિની બાહ્યરનો વિષય છે તેને તે ઝવેરીઓ શું જાણે? તેજ
પ્રમાણે કૃષ્ણને સર્વ શાસ્ત્ર જાણે, પણ તેજ શાસ્ત્રો વલ્લભ (કૃષ્ણની પટરાણી
૩૫) ને ક્યાંથી જાણે?

તે માટે શું ચિંતામણિ ક્યહુંએ પણ છેની.	૪૮
બંદીજન નૃપ સુયશ સભા પર્યંત વખાણે;	
રંગમેહેલરાણીવૃતાંત અનુભવી જાણે.	૪૯
મહાપ્રભુ શ્રુતિપ્રતિપાદ્ય ૩૫ રસિયાં મન ભાવ્યું;	
નિગમ કૃષ્ણ છબી વરાણી ત્યાં શું શ્રીમુખ ના'વ્યું.	૫૦
નિગમ અગમ મહાપ્રભુ નિગમ પ્રતિપાદિત કહિયે;	
કૃષ્ણવદન શ્રીવલ્લભ કાન્તિ અનળ પણ લહિયે.	૫૧
જગતપ્રિયે શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર સહુકોનું જીવન;	
તે શ્રીજીનું શ્રીવલ્લભમાં નિત્ય લુપ્તમન.	૫૨
જે જન ઉપર વહાલ ઘણું પ્રજપતિને આવે;	
તેને શ્રીમુખ શ્રીવલ્લભ જપ નામ બતાવે.	૫૩
આખ્યાં જીવને નામ બહુ, વચન ગોપાળ ગાયું;	
અષ્ટાક્ષર સંગે વલ્લભાદિ નામ અપાયું.	૫૪
ટીકાકાર શ્રીવ્રજભરાણી પ્રકાર્યું હારદ;	
તે સમજ્યા જન કૃપાપાત્ર હરિ બુદ્ધિ વિશારદ.	૫૫
શ્રીમદ્વિઠલવંશ પુષ્ટ ભગવદો સહુ ભાખ્યું;	
શ્રીવલ્લભ સર્વોપરિ નામ દૈવીને દાખ્યું.	૫૬

૪૮ વિરલ ઇ—ચિંતામણિનું નામ પણ વિરલા જાણે છે તથા તે દ-
ષ્ટિગોચર તો કોઈનેજ નથી. તે ઉપરથી શું ચિંતામણિ ક્યહુંએ પણ (કહી-
એ પણ) છેજ નહિ ? અર્થાત્ છેજ. તેજ પ્રમાણે વલ્લભનું નામ યદ્યપિ શા-
સ્ત્રોમાં ન હોય માટે તે શું કૃષ્ણની પટરાણી રૂપે નથી ? છેજ.

૫૦ મહાપ્રભુ ઇ—શ્રીમહાપ્રભુનું રસિયાં (રસિક ભક્તો)ને મનમાં ભા-
વેણું ૩૫ શ્રુતિપ્રતિપાદ્ય (વેદે પ્રતિપાદન કરેલું છે.) કેમકે નિગમ (વેદ)માં
જ્યાં શ્રીકૃષ્ણની છબી વરાણી છે ત્યાં શું તેમનું મુખ વર્ણાયું નથી ? વર્ણાયુંજ છે.

૫૧ નિગમ ઇ—નિગમ (વેદ)ને અગમ્ય એવા મહાપ્રભુ (વલ્લભ)
ઉપર કહ્યા પ્રમાણે નિગમ પ્રતિપાદિત (વેદે પ્રતિપાદન કરેલા) છે. કેમકે શ્રીકૃ-
ષ્ણનું વદન અનલ (અગ્નિ) છે અને શ્રીવલ્લભની કાન્તિ પણ અનલ છે.

૫૪ અષ્ટાક્ષર ઇ—પણ વલ્લભાદિ નામ તો અષ્ટાક્ષર મંત્રની સાથેજ
અપાયું છે. ૫૬ દૈવી—દૈવી સંપત્તિવાળા જીવો. (દૈવી સંપત્તિ માટે જુઓ
ભગવદ્ગીતા અ-૧૬ શ્લોક ૧-૩).

પૂર્વ વચન પણ પ્રમાણ ઉત્તર વચન ન જ્યાં લખી;
 પછી ઉત્તરજ પ્રમાણ, ન ઉત્તર તેથકી ત્યાં લખી. ૫૭
 રામાનુજ શ્રીજગન્નાથથી શ્રુતિ હઠ ઝાલી;
 સત્યોત્તર વચ પૂર્વ વેદવચ જશે શું ખાલી. ૫૮
 અરુચિ આવી સુણી પ્રભુજી ગરડને આજ્ઞા આપી;
 નાખ્ય દૂર સહ શિષ્ય કહી હરિ નિજ રૂચિ થાપી. ૫૯
 ત્યમ ગુરુ અષ્ટાક્ષર દધ પ્રમાણ રીતિ રાખી;
 પછી ગુરુ શ્રીવલ્લભજ કહે કરુણા ગો ભાખી. ૬૦
 ગુરુના ઉત્તર વચન તણી પુઠિ કરી શ્રીજી;
 તદપિ પૂરવ હઠ ધરે જાય ગુરુ ગોવિંદ ખીજી. ૬૧

૫૭ પૂર્વ ઇ૦—કૃષ્ણાદિ નામનું માહાત્મ્ય એ પૂર્વથી શાસ્ત્રોમાં પ્રસિદ્ધ છે, અને વલ્લભનામનું માહાત્મ્ય એ તે પછીથી થયેલાં પુસ્તકોમાં લખેલું છે, તે એમાંથી પ્રમાણ શું છે? એનું નિરાકરણ કરવાને કહે છે કે, જ્યાં લગી ઉત્તર (પછીનું) વચન ન હોય ત્યાં લગી પૂર્વ વચન પ્રમાણ છે; પણ ઉત્તર વચન મળ્યા પછી પૂર્વનું વચન ગૌણ ગણાય છે. અને પછી તેનાથી ઉત્તર વચન પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં લગી તે પ્રમાણજ રહેછે. (એકજ જણે એ વચનકલાં હોય તેમાં તેના પૂર્વના વચન કરતાં ઉત્તર (પછીનું) વચન વધારે ગ્રાહ્ય છે, એમ કહેવાનું તાત્પર્ય છે).

૫૮ એ વાત દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ કરેછે: રામાનુજ ઇ૦—શ્રીરામાનુજ આચાર્યે શ્રીજગન્નાથજી સાથે શ્રુતિ (વેદ) વિષે હઠ ઝાલી—વેદ વચન પ્રમાણ ગણાવવા હઠ ઝાલી. એવી રીતે કે જો ઉત્તર વચ (વચન) સત્ય હોય તો વેદવચન જે સૌથી પૂર્વનું છે તે શું ખાલી જશે?—મિથ્યા થશે?

૫૯ અરુચિ ઇ૦—રામાનુજની એવી હઠ જોઈને શ્રીપ્રભુજીને તેમના ઉપર અરુચિ ઉત્પન્ન થઈ તેથી તેમણે ગરડને આજ્ઞા આપી કે રામાનુજને તેમના શિષ્યો સહિત દૂર નાખ. એવી રીતે કરીને હરિએ પોતાની રૂચિ (ઇચ્છા) નું સ્થાપન કર્યું.

૬૦ ત્યમ ઇ૦—તેમજ ગુરુએ પ્રથમ અષ્ટાક્ષર મંત્રદ્વારા કૃષ્ણ નામ આપીને સંપ્રદાયની રીતિને પ્રમાણ રાખી છે, પણ પછી કરુણામય ગો (વચન) ભાખીને ગુરુ શ્રીવલ્લભ નામ કહેછે—ઉપદેશ કરેછે. અર્થાત્ પૂર્વે કહેલા કૃષ્ણ નામના ઉપદેશ કરતાં પછીથી કરેલા વલ્લભ નામના ઉપદેશને વધારે પ્રમાણ માનવો. ૬૧ પૂરવ—પૂર્વ વચન.

- કુળનિકંદનઅથ ધર્મ ન અડચું હરિ આજ્ઞા પાળી;
હરિ કહ્યું કર્યું ન, 'નરકુંજર' કહી અંગુલિ ગાળી. ૬૨
- જેને આળસ થાય રીત એ તેની ભાખી;
બીજા સહુને પ્રમાણ રીતિ રહેવી રાખી. ૬૩
- શ્રીગુરુ વા'લા ઘણા તેથી રાધાવર રાજ;
પ્રભુ પ્રિય અતિ, ગુરુ ગૌણ, તેથી જીતાય ન બાજ. ૬૪
- હરિ રૂઠે ગુરુ રાખે ગુરુ રૂઠાં ન કોઈ;
તે માટે ત્યમ કરવું જેમ શ્રીગુરુ રચિ હોઈ. ૬૫
- જેને વશ હરિ તેની સિક્કારમનું બળ મોટું;
તે વણ કોટિ પ્રયત્ન કરો, તે બળ અતિ છોટું. ૬૬
- કશું ન કરવું પડે હોય ગુરુશુ દઢ ભરોંસો;
તેમાં સહુ સાધન રજે રાખવો ન સાંસો. ૬૭
- સમ્મોહી ગુરુ રામ લોભી તે વામન જાણો;
ક્રોધી ગુરુ નૃસિંહ કામી તો કૃષ્ણ પ્રમાણો. ૬૮

૬૨ અથ-પાપ. ધર્મ-યુધિષ્ઠિરને. હરિ કહ્યું ઇ-હરિનું કહ્યું ન કર્યું અને 'નરોવાકુંજગેવા' કહ્યું તેથી પાપ અડચું અને હિમાલયમાં ગયા ત્યારે એક આંગળી ગળી ગઈ.

૬૩ જેને ઇ-જેને સઘળો ધર્મ આચરતાં આળસ થાય તેણે માત્ર વલ્લભનામનું સ્મરણ કરવું, પણ બીજા (આળસ વગરના) એ તો સઘળી શાસ્ત્રોક્ત રીતિને પ્રમાણ રાખીને સપ્રદાયનું અવલંબન કરવું.

૬૪ ગૌણ-મતલબકે ઓછા પ્રિય. ૬૫ જેમ ઇ-જેમ ગુરુની રચિ હોય તેમ કરવું.

૬૬ જેને ઇ-મતલબકે શ્રીવલ્લભ કૃષ્ણની પટરાણી છે માટે તેને કૃષ્ણ વશ છે. અને તેથી વલ્લભને ભજવાથી કૃષ્ણની મુલાકાત જલદી થશે. ૬૭ સાંશો-શંશય.

૬૮ ગુરુમાં દોષ દેખાય તો પણ તે હરિરૂપથી ચળતા નથી-તેમનું હરિપણું નાશ પામતું નથી. તે વિષે દૃષ્ટાંત આપે છે: સમ્મોહી ઇ-રામ (બળરામ) સમ્મોહી (મોહવાળા) હતા (મદિરાથી); વામન લોભી હતા (બલિ પાસે દાન લેવામાં); નૃસિંહ ક્રોધી હતા (હિરણ્યકશિપુનો વધ કરવા-

ન્ને ગર્વી તો પરશુરામ માત્સર્ય વ્યાસ છ;	
પાણુ ન ચળે હરિ ભાવથકી તે સત્ય દાસ છ.	૬૯
ગુરુમાં શ્રીભગવંત સંત આદિ સહુ સેવા;	
ખ્રિષ્ણા વિષ્ણુ મહેશ શેષ શકાદિ સુદેવા.	૭૦
ગુરુ અપરાધે કૃષ્ણદાસ પ્રેતયોનિ પામી;	
શ્રીજી દરશ પાણુ શ્રીવિઠલ વાણુ તે નવ વામી.	૭૧
શ્રીવલ્લભ શ્રીપુરૂષોત્તમ કો કહે ક્યમ કહીએ;	
તેની વાત સ્વરૂપમાં કહું સુણી સંશે' દહીએ.	૭૨
શ્રીવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણ વસ્તુ શ્રીવિઠલ ભાળ્યું;	
શ્રીરામ રૂપ શ્રીવલ્લભ કપિપતિને દાળ્યું.	૭૩
શ્રીનાથજી સ્વરૂપ પરમાનંદદાસે જોયું;	
વળતી નામ નિવેદન લીધું વેહ દુઃખ ખોયું.	૭૪
રૂપ દારિકાધિપ પદ્મા રાવળ દરશાવ્યું;	
શ્રીવલ્લભ કરૂણાનિધાન કીધું જન ભાવ્યું.	૭૫
પાવક પોશ ભરી ગુરુવર કૃષ્ણદાસ મેધન;	
મહાપ્રભુ પુરૂષોત્તમ ન હોય તો બળજો મમ તન.	૭૬

માં); કૃષ્ણ કામી હતા (પ્રજામાં); પરશુરામ ગર્વી હતા (પૃથ્વી નક્ષત્રિય કરવામાં); વ્યાસજી માત્સર્ય દોષવાળા હતા (ઉત્તરમીમાંસા રચવામાં?).

૭૦ શક—ઈંદ્ર. સુદેવા—સારા દેવો.

૭૧ ગુરુ ઈં—ગુરુનો અપરાધ કરવાથી કૃષ્ણદાસ નામના ભક્તને પ્રેત-યોનિ પ્રાપ્ત થઈ; અને જો કે તેને હરિનું દર્શન થયું તથાપિ શ્રીવિઠલ વિના તે વામી નહિ—તે પ્રેતયોનિ ગઈ નહિ.

૭૨ દહીએ—ખાળીએ—નાશકરીએ. ૭૩ શ્રીવલ્લભ ઇં—શ્રીવલ્લભ એ-જ વસ્તુગત્યા શ્રીકૃષ્ણ છે. કપિપતિને—હનુમાનને.

૭૪ પરમાનંદદાસ—એ નામનો વૈષ્ણવ. નામનિવેદન લીધું—વૈષ્ણવી દી-ક્ષા લીધી. વેહ (વિરહ)—વિયોગ.

૭૫ પદ્મા રાવળ—એ નામનો વૈષ્ણવ. શ્રીવલ્લભ ઇં—રૂપ દેખાડીને તેને કહ્યું કે શ્રીવલ્લભ એજ કરૂણા નિધાન છે.

૭૬ કૃષ્ણદાસ—એ નામનો વૈષ્ણવ—તેણે મેધન ગુરુને ઘેર પાવક (અ-મિ)ની પોશ ભરી.

દાખ્યા નહીં કર કિંચિત્ ગુરુપર ગ્લાનિ આવી;	
અન્યાશ્રય છોડવ્યો મહાપ્રભુ કરણા લાવી.	૭૭
શ્રીગોપીજનવલ્લભ શ્રીહરિ સરસ્વતીનાયક;	
અમોજ છું શ્રીમદાચાર્ય શ્રીમુખનાં વાયક.	૭૮
શ્રીવલ્લભ શ્રીવિઠલ વંશ સહિત પરમેશ્વર;	
ભાખ્યું છે પ્રજ્ઞાંડપુરાણે વ્યાસ મુનિવર.	૭૯
શ્રીવલ્લભાચાર્ય રૂપે પ્રકટવું છે મારે;	
પદ્મે કૃષ્ણ કહ્યું અર્જુન સમજવું તારે.	૮૦
શ્રુતિરહસ્ય ગ્રંથે શ્રુતિ “ નમો બ્રહ્મણે ” જો જો;	
શ્રીવલ્લભ મહાવિષ્ણુ કહ્યા છે સંદે’ ખોજો.	૮૧
પ્રકટ પે’લી નરસિંહ મેહેતે ગાઈ વધાઈ;	
શ્રીવલ્લભ શ્રીવિઠલ પ્રકટ થશે પ્રજ્ઞરાઈ.	૮૨
કરશે પ્રકટ પુષ્ટિમારગ ત્યાં જો અનુસરશે;	
કેવળ શરણ માત્રથી નિઃસાધન ભવ તરશે.	૮૩
પ્રમાણ ઇત્યાદિક અનેક છે કપહાંલગી કહિયે;	
શ્રીવલ્લભ નહિ કૃષ્ણ કહે તે આસુર લહિયે.	૮૪

૭૭ દાખ્યા—દાઝ્યા. ગુરુપર ઈં—કૃષ્ણદાસ તો ન દાઝ્યા પણ તેણે ઝાલે-
લા અગ્નિના તાપથી તેના ગુરુનું શરીર ગ્લાનિ પામ્યું. અન્યાશ્રય—ખીજનો
આશરો. મેઘન ગુરુનો આશરો છોડવ્યો.

૭૮ સરસ્વતીનાયક—અર્થાત્ વિદ્યાન. ૮૦ પદ્મે—પદ્મપુરાણમાં. કૃષ્ણ—
કૃષ્ણે. ૮૧ શ્રુતિરહસ્ય—એ નામનો ગ્રંથ, એમાં શ્રીવલ્લભને મહાવિષ્ણુ કહ્યા
છે. “ નમો બ્રહ્મણે ” એ શ્રુતિમાં એ વિષય છે. ખોજો—તળજો.

૮૨ પ્રકટ પેહેલી—શ્રીવલ્લભ પ્રકટ થયા પેહેલી. પ્રજ્ઞરાય—પ્રજ્ઞરાય—કૃ-
ષ્ણ. શ્રીવલ્લભ અને શ્રીવિઠલ રૂપે પ્રકટ થશે.

૮૩ કેવળ ઈં—નિઃસાધન (કોઈ પ્રકારનું પણ સાધન ન કર્યા છતાં)
કેવળ શ્રીવલ્લભના શરણ માત્રથીજ (પ્રાણી) ભવ તરશે. ૮૪ શ્રીવલ્લભ કૃષ્ણ
નથી એ જો કહે તેને આસુરી જીવ જાણવો.

મહાપ્રભુ પ્રકટ પ્રતાપ સહજ સહુ શ્રીહરિ દષે;	
ત્યાં પ્રમાણની ઇચ્છા રાખે જડ મુજ લેખે.	૮૫
પ્રમાણબળ પુરૂષોત્તમ શ્રીમહાપ્રભુને જાણો;	
દીપકવડે દિવાકર દષે તેજ પ્રમાણો.	૮૬
શુદ્ધ દેવી જો હોય સહજ મહાપ્રભુ રચિ આવે;	
આસુરી લખે પ્રતાપ તદપિ તે શરણે નાવે.	૮૭
તેજપુંજ મહાપ્રભુ દમલાના બાધએ દીઠા;	
તો પણ શરણ ન ગયા દેવી વણ હરિ ન મીઠા.	૮૮
પ્રકટ પ્રતાપ મહાપ્રભુ મેઘન ગુરૂએ જોયો;	
તદપિ શરણ ન ગયો આસુરી અવસર ખોયો.	૮૯
નિગમાગમ પુરાણ સુણી શ્રીહરિ વા'લા લાગે;	
ત્યમ શ્રીવલ્લભ શ્રીવિઠલ પર પ્રીત ન જાગે.	૯૦
શ્રીગોકુળેશ નિજ સેવક પ્રતે એમ બાળ્યું;	
શ્રીવલ્લભ શ્રીવિઠલ રૂપ ગઢ ઘણું દાખ્યું.	૯૧
કેવળ મિજ કરુણાથી નિજ પ્રીતિ કો પામે;	
કે' શ્રીજી અતિ કૃપા ઉપાય અવર નહિ નામે.	૯૨

૮૫ પ્રકટ પ્રતાપ—પ્રકટ પ્રતાપવાળો. મુજ લેખે ઈં—મારી ગણતરી પ્રમાણે તો તેને જડ જાણવો.

૮૬ શામાટે જડ જાણવો તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરેછે: પ્રમાણ ઈં—પ્રમાણનું બળ શ્રીમહાપ્રભુ પુરૂષોત્તમ છે. તેને વિષે બીજા પ્રમાણની ઇચ્છા રાખે તે, દીપકવડે દિવાકર (સૂર્ય) ને જે જુએ છે તેવો જાણવો.

૮૭ લખે—જુએ—જાણે. ૮૮ આસુરીનું દષ્ટાંત: તેજ ઈં—તેજના પુંજ (ઢગલા) જેવા શ્રીમહાપ્રભુને દમલા નામે કોઈ પુરૂષના બાધએ દીઠા, તો પણ તે તેમને શરણે ન ગયો; કેમકે દેવી જીવ વિના બીજને હરિ મીઠા લાગતા નથી.

૮૯ પ્રકટ ઈં—મેઘન ગુરૂએ મહાપ્રભુનો પ્રકટ પ્રતાપ જોયો એવો. કે, કૃષ્ણદાસે અગ્નિ ઝાલ્યો અને પોતે દાઝ્યા. એમ છતાં પણ તે શરણે ન ગયો; કેમકે તે આસુરી હતો, અને તેથી તેણે અવસર ખોયો.

૯૦ નિગમાગમ—વેદ અને શાસ્ત્ર. ૯૧ ગૂઢ—ગુપ્ત. ૯૨ કે' ઈં—શ્રીજી કહે છે કે શ્રીવલ્લભ પર પ્રીતિ થવાને તેમની અતિકૃપા એજ ઉપાય છે; અવર (બીજે) ઉપાય નામે નથી.

॥ ઉક્તંચ. ॥

“માયા મનોરથ યોં કરે યશુમતિ જાકો નાડું; યહ ફઠ્ઠ દીજે રસિકકું શ્રીવલ્લભગુન ગાડું”.	૬૦	૯૩
“ભરાંસો શ્રીવલ્લભહીકોં રાલો; સઘરે કાજ સરંગે છનમેં ફનહીકે ગુન ભાલો”	૬૦	૯૪
“ભરાંસો દટ ફન ચરનનકેરોં; શ્રીવલ્લભ નલ્લચંદછાડ બિન સલ જગ ભાલ અંધેરો.”	૬૦	૯૫
“લલ્લભ શ્રીવલ્લભ પદરજ બિન ઔર તલ્લ દહી નાલ્યો.”	૬૦	૯૬
“રે મન શ્રીવલ્લભ ગુન ગાય.”	૬૦	૯૭
“મોંકો શ્રીવલ્લભહીકોં ભરોસોં.”	૬૦	૯૮
અષ્ટસિદ્ધિ નવનિધિ યોમુક્તિ તેનીદાસી; સહજ સદા શ્રીહરિનો ને કોઈ દટ વિશ્વાસી.		૯૯
પણ તે દટ વિશ્વાસ આવવો નમળે સેલો; તે પામે નેણે સતસંગ કર્યો બહુ પેલો.		૧૦૦
દટ પ્રતીતિ પ્રભુશુ તેને ચિંતામણિ મળિયો; ને ચિંતવે તે સિદ્ધ અવર તેયકો કો બળિયો.		૧૦૧
મહાપરાક્રમો મૃગપતિ તદપિ ભૂખે મરેછે; હરિ વિશ્વાસે અજગર વણ શ્રમ ઉદર ભરેછે.		૧૦૨

૯૩ ઉક્તંચ—અને કહ્યું છે કે, માયા ૬૦—યશુમાતિજા (યશોદાના પુત્રનું) નાડું (નામ) યોં (એવી રીતે) માયાનો મનોરથ કરે (પૂર્ણ કરે છે). અથવા, મા-યા એમ મનોરથ કરે છે કે જેનું નામ યશોમતિ છે તેનું ને ફળ અર્થાત તેનો પુત્ર તે રસિક ને આપે. ૯૪ સઘરે ૬૦—સઘળાં કાજ ક્ષણમાં સરશે, માટે એનાજ ગુણ ગાઓ. ૯૫ ફન—એના ચરનન પગ. શ્રીવલ્લભ ૬૦—શ્રીવલ્લભના નામ રૂપી ચંદ્રની છાયા (તેજ) વિના સઘળા જગતમાં લું અંધારું ને. ૯૬ દહી નાલ્યો—બાળી નાખ્યો. ૯૯ અષ્ટસિદ્ધિ—અષ્ટિમાદિક. નવ નિધિ—પદ્માદિક. યોમુક્તિ—સાપુજ્યાદિક.

વ્યર્થ પડ્યું અહાસ દંદ્રિજિત અપ્રતીત આણી;	
૬૬ વિશ્વાસે ચાતક પીએ સ્વાતીનું પાણી.	૧૦૩
જેને નામે મુક્તિ તે પ્રભુ દીઠા પાસે;	
તદપિ જન્મ મુચુકુંદ એક તે વણુ વિશ્વાસે.	૧૦૪
અવિશ્વાસ આવ્યે જનમેજય રહી ઇક હત્યા;	
સત્તર સત્તર પર્વ મુણ્યે ગઈ પ્રતીતિ સત્યા.	૧૦૫
પ્રકટ ખંભથી નરહરિ તે પ્રહ્લાદ પ્રતીતે;	
૬૬ પ્રતીતિ ઉત્પન્ન પ્રથમ પ્રભુ અનન્ય પ્રીતે.	૧૦૬
મૃદા મૂર્તિ રચી દ્રોણની વિદ્યા કિરાત ભણિયો;	
૬૬ વિશ્વાસે નરહરિ ભય પ્રહ્લાદ ન ગણિયો.	૧૦૭
વિશ્વાસે કરિને વણુ શ્રમ બહુ આધાર મળેછે;	
નિશિદિન ભટકે શ્વાન ક્ષુધાનલ તદપિ બળેછે.	૧૦૮
કેવળ હરિ વિશ્વાસ, અવર આધાર ન ભાળો;	
અતિ હાનિ આણુ લાભ તદપિ ધની વીમાવાળો.	૧૦૯

૧૦૩ અપ્રતીત ઇ—દંદ્રિજિતે જે વિશ્વાસ ન રાખ્યો તે તેનું અહાસ વ્યર્થ થયું. ૧૦૪ જેને ઇ—જેના નામથી મુક્તિ મળે તે પ્રભુ પાસે જેમ (ગંધર્વાથી ઉડ્યો ત્યારે) તથાપિ તેને બીજે એક જન્મ લેવો પડ્યો ત્યારે મુક્તિ મળી તેનું કારણ ' વિશ્વાસ નહિ ' એજ છે.

૧૦૫ જનમેજયને અઢાર અહાહત્યાઓ લાગી હતી તેમાંની સત્તર હત્યાઓ ભારતનાં સત્તર પર્વ સાંભળવાથી વિશ્વાસવડે ગઈ; અને છેવટ વિશ્વાસ ન આવ્યો ત્યારે એક હત્યા રહી.

૧૦૬ ખંભ—ખાંભડો. પ્રહ્લાદ પ્રતીતે—પ્રહ્લાદના વિશ્વાસથી. ૬૬ ઇ—કેમકે પ્રથમ તેને પ્રભુની અનન્ય પ્રીતિ હતી તેવડે ૬૬ પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ હતી.

૧૦૭ મૃદા—માટીવડે. દ્રોણ ગુરુની પાસે એક ભિલ્લ ધનુર્વિદ્યા શીખવા ગયો, પણ તે ભિલ્લ જ્ઞાતિનો હોવાથી દ્રોણે તેને વિદ્યા શીખવી નહિ, ત્યારે તેણે દ્રોણ ગુરુનું માટીનું પૂતળું કરીને તેની પાસે વિદ્યા ભણ્યો, એ પણ વિશ્વાસથીજ.

૧૦૮ કરિને—હાથીને. ક્ષુધાનલ—ભૂખરૂપી અગ્નિ. ૧૦૯ કેવળ ઇ—વિમાસાળાને જે કે અતિ હાનિ અને આણું થોડા (નફાનો વેપાર છે તથાપિ કેવળ હરિને વિશ્વાસે તે ધની (ધનવાળો) થાય છે.

શ્રીગિરિશિખર દ્રુમ સદા હરાં હરિને વિશ્વાસે;	
વૃક્ષ વાટિકા વણ સિંચે સૂકે નર આશે.	૧૧૦
સકરખોરને સાકર સાગર મધ્યે આપે;	
મલંગ ઉદર ભરાય ન તનુ કાપે સંતાપે.	૧૧૧
દહ વિશ્વાસે ગોછાળ જપતાં ગોપાળ ફળિયા;	
વિશ્વાસે જાપરો પા'ણ પૂજ્યે પ્રભુ મળિયા.	૧૧૨
રામ નામ ઇકે સહસ્ત્ર નામ ફળ સર્તો શિવ ભાખ્યું;	
માની સંગ જમી અતિ પ્રસન્ન હિય ધરી હિત દાખ્યું.	૧૧૩
વિશ્વાસે કાકાજી નામે ફળિયા કેશવ;	
સધર્યું બગડી જાય ઉપજે અવિશ્વાસ લવ.	૧૧૪
શ્રીમહાપ્રભુના વચન વિષે આણુ વિશ્વાસ ઘટ્યો;	
દામોદરદાસની ત્રિયા સુત યવન પ્રકટ્યો.	૧૧૫
સર્પ ડસે નવ ઢેડ મરે તુલસી વિશ્વાસે;	
અવિશ્વાસથી દૂર પ્રભુ વિશ્વાસે પાસે.	૧૧૬
અવિશ્વાસથી સાચે ઔષધ રોગ ન જાયે;	
વિશ્વાસે જૂઠી વસ્તુ પાણુ સાચી થાયે.	૧૧૭
વિશ્વાસે અંતરાય કોટિ જન્મના મૂટે;	
અવિશ્વાસ અધમૂલ કાળ કર્માદિક ફૂટે.	૧૧૮

૧૧૦ શ્રીગિરિ ઇ—પર્વતના શિખર ઉપરનાં દ્રુમ (વૃક્ષ) હરિના વિશ્વાસથી સદા હરાં (લીલાં) રહેછે. ૧૧૧ મલંગ—ભૂંડ (?)

૧૧૨ ગોછાળ—ગોપાળનો અશુદ્ધ ઉચ્ચાર. વાલ્મીકિ ભિલ્લ નારદ ઉપદેશથી ગોપાળને બદલે ગોછાળ જપતો હતો તેને પણ પ્રભુએ ફળ આપ્યું હતું.

૧૧૩ રામ ઇ—બીજાં હજાર નામના ફળની બરોબર એક રામ નામનું ફળ છે. ૧૧૬ સર્પ ઇ—ઢેડલોડોમાં રિવાજ છે કે કોઈને સાપ કરડે ત્યારે તેને તુલસીક્યારા આગળ ત્રણ દિવસ નાખી મૂકેછે. તેટલી મુદતમાં જો તે જીવતો ન થાય તો તેને દાહ કરે છે પણ એવી રીતે નાખી મૂકવાથી ઘણા જીવતા શ્રેલાના દાખલા સાંભળ્યા છે.

૧૧૭ સાચે ઔષધ—સાચા ઔષધથી. ૧૧૮ અંતરાય—વિષ. અવિશ્વાસ ઇ—પણ અવિશ્વાસ એ અધ (પાપ) નું મૂળ છે અને તેથી કાળ તથા કર્મ આદિક ફૂટે—ફૂટ પડે છે.

સાધન બન્યાં અનેક તદપિ વિશ્વાસ ન ધર ફળ;
રાખ્ય પ્રાપ્તિ વિશ્વાસ મહાપ્રભુ કૃપાણ કેવળ.

૧૧૯

॥ શ્લોક ॥

ભક્તિમાર્ગેક્રિયામાત્રંકારણંપરમુચ્યતે ॥
તેનૈવમાર્ગેસકલંસિદ્ધમિતિનસંશયઃ ॥ ૧ ॥
વિશ્વાસેનયથાપ્રોતિચાતકઃસ્વાતિજંજલં ॥
તથાચેત્કૃષ્ણજલદઃસ્વાનંદંવર્ષયિષ્યતિ ॥ ૨ ॥
એવંવિશ્વાસસદ્ભાવેસર્વમેવભાવિષ્યતિ ॥
યતઃપરિવૃઢોસ્માકંસર્વકર્તુક્ષમોમતઃ ॥ ૩ ॥
સહિસ્વતઃસમર્થત્વાન્નસાધનમપેક્ષતે ॥
કાલિકાર્યંવિલોક્યાત્રતદીયાનાંવિશેષતઃ ॥ ૪ ॥

૧૦૯ સાધન છ૦—જો અનેક સાધન બન્યાં હોય તદપિ (તોપણ) વિશ્વાસ ન હોય તો ફળ પણ ધર નહિ—માનીશ નહિ. (ઉંબરા ઉપરના દીવાની પેઠે ‘ન’ નો અન્યથા બને બાબતુએ કરવો). પણ મહાપ્રભુ રૂપ કૃપાણ (ખડ્ગ) ઉપર/કેવળ તે ફળની પ્રાપ્તિ થવાનો વિશ્વાસ રાખ. અથવા,—જો અનેક સાધન બન્યાં હોય તથાપિ તેવડે ફળ મળવાનો વિશ્વાસ ધરીશ નહિ; પણ કેવળ મહાપ્રભુ રૂપ કૃપાણુવડે તે પ્રાપ્તિનો વિશ્વાસ રાખ.

શ્લોક ૧—ભક્તિ માર્ગમાં ક્રિયામાત્ર પરમ કારણુ રૂપ છે; તેજ માર્ગમાં સકળ (ઇચ્છિત) સિદ્ધ થાય છે એમાં સંશય નથી.

શ્લોક ૨—ચાતક પક્ષી જેમ વિશ્વાસવડે સ્વાતિ નક્ષત્રનું પાણી પામે છે. જો તેવોજ વિશ્વાસ હોય તો, કૃષ્ણુ રૂપી મેઘ પણ ઉત્તમ આનંદ રૂપી જળવર સાવશે. શ્લોક ૩—એ પ્રમાણે વિશ્વાસ રાખવાથી સર્વ વસ્તુ પ્રાપ્ત થશે; કેમકે અમારો સ્વામી સર્વે કાર્ય કરવાને સમર્થ છે.

શ્લોક ૪—તે તો પોતેજ સમર્થ છે માટે બીજા સાધનની અપેક્ષા રાખતો નથી; અને વિશેષે કરીને તેના જે ભક્તો છે તેમનાં કાળકાર્ય (તેમને ફળ આપવાનો કાળ અને ફળ આપવા યોગ્ય તેમનું કર્મ) જોઈને બીજા સાધનની અપેક્ષા રાખતો નથી.

ઉપાયાધ્યવસાયેનત્યત્કાકર્માણ્યનાત્મનઃ ॥

હરેઃકૃપાવલંબિત્વંપ્રાપ્ત્યુપાયઃપ્રહોચ્યતે ॥ ૬

હુમા પંખી પરછાંદયકી નૃપ હોય સહજ નર;	
ત્યાં શું ચિત્ર પ્રાપ્તિ પ્રભુ કેવળ છાંદ ગુરૂકર.	૧૨૦
વણુ શ્રમ શ્રીજી મળે મહાપ્રભુ હૃદે ડસાવે;	
જ્યમ માદા મોતી તટ નર વણુ તેડયું આવે.	૧૨૧
એક વસ્તુ ત્રય નામ શ્રીવલ્લભ વિઠલ શ્રીજી;	
જ્યમ ગંગાધારા ત્રિનામ વસ્તુ નહીં બીજી.	૧૨૨
હોળી નાગપંચમી દીવાળી જ્યમ એક વારી;	
ત્યમ એ વસ્તુ એક નામ ત્રિ લેવાં ધારી.	૧૨૩
શ્રીજી લીલા સમગ્ર લ્યો એ વિધિ નિરખી;	
ખેલવાણાં બહુ ભાતી શર્કરા સઘળે સરખી.	૧૨૪

શ્લોક ૫—હરિની પ્રાપ્તિ થવાના ઉપાયના દૃઢ નિશ્ચયવડે કર્મોને તજીને હરિની કૃપાનું અવલંબન કરવું એજ અનાત્મા પુરૂષને તેની પ્રાપ્તિનો ઉપાય છે.

૧૨૦ હુમા ઈ૦—હુમા નામે પક્ષીનો પરછાયો પડવાથી પુરૂષ સેહેજ રાજા થાય છે, તે કેવળ ગુરૂના કરની છાયાથી પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય એમાં શું ચિત્ર-આશ્ચર્ય છે?

૧૨૧ જ્યમ ઈ૦—જેમ માદા મોતી જે તટમાં હોય ત્યાં નર મોતી વગર તેડયું આવે છે તેમ. ૧૨૨ એક ઈ૦—શ્રીવલ્લભ, વિઠલ અને શ્રીજી, એ એકજ વસ્તુનાં ત્રણ નામ છે. જેમ ઈ૦—જેમ ગંગાની ધારાનાં,—ગંગા, જનકી, ભાગીરથી (?) એવાં ત્રણ નામ છે પણ તે વસ્તુ બીજી નથી તેમ.

૧૨૩ હોળી ઈ૦—જેમ હોળી, નાગપંચમી અને દીવાળી એ ત્રણ પર્વ એકજ વારે આવે છે તેમ એકજ વસ્તુનાં એ ત્રણ નામ છે. “ નાગ ફાગ ને દીવાળી એ ત્રણે એક વારી ” એવી કહેવત છે. વાર એકજ છતાં જેમ પર્વ જૂદાં કહેવાય છે તેમ વસ્તુ એક છતાં નામ જૂદાં છે એમ દૃષ્ટાંત ધરાવવું. ૧૨૪ ખેલવાણાં—રમકડાં.

તદપિ મદનમોહનજીની મનમોહની વલ્લભ;	
તે વલ્લભ જ્યાં થયા સકળ સુખ તેને સુલ્લભ.	૧૨૫
શ્રીભગવત ઇચ્છાનાં વચન કહુ જન સાંભળ;	
નિશ્ચય પર્વતપ્રાય કરી મન-સંશયથી ટળ.	૧૨૬
શ્રીવલ્લભ શ્રીવિકલ નામરત્ન જે ગારો;	
તેથી શ્રીહરિ હૃદયતણું હારદ સમજશે.	૧૨૭
શ્રીરાધાવર દર્શન પ્રકટ થાય વળી તેથી;	
પ્રુષ્ઠિપંથનું એજ મૂળ કો અધિક ન એથી.	૧૨૮
શ્રીજી સહ સહુ વલ્લભ જપ વાણ નામ કરે છે;	
એ રસ એમના કૃપાપાત્રને હૃદે ઠરે છે.	૧૨૯
શ્રીજી સેવા સ્મરણ સહસ્ર દિન કરતાં જે ફળ;	
તે ફળ શ્રીવલ્લભનું એક દિન કે , સમજ્ય બળ !	૧૩૦
સ્તોત્રરાજ શ્રીસર્વોત્તમજી જે જન જાણે;	
તેને શ્રીજી થોડામાં સ્ફુટ દર્શન આપે.	૧૩૧
કેવળ શ્રીમહાપ્રભુ ભજતાં શ્રીજી ન રોસાવે;	
વાણ વલ્લભ સમર્પે શ્રીજી મન અર્ચિ આપે.	૧૩૨

૧૨૫ મદનમોહનજીની મનમોહની—કૃષ્ણના મનને મોહ પમાડનારી—રાધા. એ રાધા એજ વલ્લભ છે. ૧૨૬ પર્વતપ્રાય—પર્વત જેવો અચળ. ૧૨૭. હારદ (હાર્દ) હૃદયની વાત.

૧૨૯ શ્રીજી ઇ—શ્રીજીના નામ સાથે વલ્લભના નામનો જપ નામનિવે. દન કર્યા સિવાય (વલ્લભકૃષ્ણનો સંબંધ કર્યા વિના) સહુ કરે છે ખરા પણ એ નામનો જે રસ છે તે તો તેમના કૃપાપાત્ર પુરુષોના હૃદયમાંજ ઠરે છે. અર્થાત્ નામ સંબંધ કર્યા વિનાનો જપ વિશેષ ફળદાતા નથી.

૧૩૦ કર્—શ્રીવલ્લભનું સેવા અને સ્મરણ કર્યે. હવે તું તેનું બળ સમજ કે કેટલું બધું છે ! ૧૩૧ સ્તોત્રરાજ ઇ—શ્રી સર્વોત્તમ સ્તોત્રરાજનો જે જપ કરે. સ્ફુટ—પ્રકટ.

૧૩૨ વળ ઇ—વાણ વલ્લભના નામ વિના એકલા શ્રીજીને ભજતાં તેમને તે ભક્તની અર્ચિ વાય છે.

રામકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ પ્રકટ માન્યા ભજી ગાયા;	
વિભીષણાદિ પાંડવાદિ તેથી ભક્ત લખાયા.	૧૩૩
રાવણાદિ કૌરવ કર્ણાદિક અપ્રકટ ધાયા;	
પ્રકટ અનાદરથી અસુરકોટિમાં ગણાયા.	૧૩૪
જેનું ઉઘડે ભાગ્ય તેહને નિશ્ચય આવે;	
હરમાં આસુર ભાવ હોય તો બ્રાંત્યુપજવે.	૧૩૫
દૃઢ વિશ્વાસ સહજ પ્રભુનો મન તેજ ભક્તમણિ;	
“સંશયઆત્માવિનશ્યતિ” ગાયું ગોકુળધણી.	૧૩૬
શ્રીમહાપ્રભુનો ભગ્ન ભરોસો તેજ અન્યાશ્રય;	
સકળ શુભ કૃતિ વ્યર્થ, ઈયો તે મહાદાષમય.	૧૩૭
દૃઢ આશ્રય શ્રીવલ્લભ શ્રીવિઠલનો રાખે;	
સેવે સમરે શ્રીજી તે અનુપમ રસ આપે.	૧૩૮
કળિમાં ભક્ત્યાદિક મારગ સહુ છે અતિ દુર્લભ;	
હરિશરણાગતિ સુદૃઢ હોય તો સર્વે સુર્લભ.	૧૩૯
શરણાગતિ પણ શુદ્ધ મળવી જીવ કહિણ ધણી છે;	

૧૩૩ રામકૃષ્ણ ઈ૦-વિભીષણ પ્રકટ રામને, અને પાંડવોએ પ્રકટ કૃષ્ણને પરબ્રહ્મ માન્યા અને તેમને ભજીને તેમનું ગાન કર્યું તેથી તેઓ ભક્ત લખાયા. મતલબ કે, તેમજ પરોક્ષ પ્રભુ કરતાં પ્રકટ મહાપ્રભુ (વલ્લભ)ને બજવાથી વિશેષ ફળ છે.

૧૩૪ અપ્રકટને (પરોક્ષને) ભજનારા અસુરકોટિમાં (અસુરના તક્ષમાં) ગણાય છે: રાવણાદિ ઈ૦-સ્પષ્ટ છે.

૧૩૫ બ્રાંત્યુપજવે-બ્રાંતિ ઉપજવે-સંદેહ રાખે. ૧૩૬ સહજ-અજાતકાર વિના. મન-જેને મન. ગાયું-ગીતામાં “ સંશયઆત્માવિનશ્યતિ-સંશયવાળો નાશ પામે છે. ”

૧૩૭ શ્રીમહાપ્રભુનો ઈ૦-શ્રીમહાપ્રભુનો ભરોસો ભગ્ન થાય-વિશ્વાસ ખાંડિત થાય તેજ અન્યાશ્રય જાણવો. વ્યર્થ-તેથી વ્યર્થ થાય છે.

૧૩૯ ભક્ત્યાદિક (ભક્તિ આદિ)-ભક્તિ વગેરે. સુર્લભ (સુલભ)-સહેલથી પ્રાપ્ત થાય એવું.

સઘળી સાંગોપાંગ વસ્તુ શ્રીગુરૂથી બાણી છે.	૧૪૦
તેના સંબંધથી સરવ તે તુજમાં ગણુવી;	
તેથી પ્રાપ્તિ વિશ્વાસ રાખ્ય, તુંથી નથી બાણુવી.	૧૪૧
નિજ સાધનબળ કોઈ નથી પામ્યું શ્રીહરિને;	
સર્વો સર્વના અર્થ મહત્ સંબંધે કરીને.	૧૪૨
નગરગડીનું નીચ નીર પણ મળ્યું ગંગને;	
પછી તદ્રૂપ ન થાય દોષ લાગે પ્રસંગને.	૧૪૩
અહણ કયો નવ તજે મહદ જદપિ અયોગ્ય જન;	
દોષ જીવના જોતાં અડે બરદને લાંછન.	૧૪૪
અજાપણે તું જાણે સાધન કરું ન મુજમાં;	
શ્રીવલ્લભ સંબંધે પૂરાણ સઘળું તુજમાં.	૧૪૫
કુંડિત કરોશ પ્રતીતિ અધમપણું મનમાની;	
અજાપણે કંઈ ચિંતા પણ ફળમાં નહિ હાનિ.	૧૪૬
મારું સહુ બળ શ્રીગુરૂ છે દૃઢ પડ્યો ભરાંસો;	
શ્રીજી તેના થઈ ચૂક્યા કિંચિત્ નહીં સાંસો.	૧૪૭
સાધન કર્મ કરાં પાંડવમાં જુઓ વિચારી;	
કેવળ કુંતી સંબંધે વશ શ્રીગિરિધારી.	૧૪૮

૧૪૦ જીવ-જીવને. સઘળી ઇ-સઘળી સાંગોપાંગ (અંગ અને ઉપાંગ સહિત) સઘળી વસ્તુ તે માત્ર ગુરૂથીજ બાણી છે (બનેલી છે.).

૧૪૧ તુંથી ઈ-તારાથી તે બનવી (રાખ્ય) નથી. ૧૪૨ મહત્ સં-બંધે કરીને-મોટાના સંબંધથી.

૧૪૩ નીચ-મેલું-ગંદુ. પછી ઈ-મળ્યા પછી પણ જો તે નીર તદ્રૂપ (ગંગાજળ રૂપ) ન થાય તો પ્રસંગને દોષ લાગેછે-અર્થાત્ પ્રસંગનો મહિ-મા કમી થાય છે.

૧૪૪ બરદ (સ્તુતિ, વશ)-યોગ્યતા-મહત્તા. ૧૪૫ અજાપણે-અજાન-થી. ૧૪૬ કુંડિત ઇ-તું અજાપણે (અજાનપણાથી) ખોતાને વિષે મનમાં અધમપણું માનીને મહાપ્રભુને વિષે પ્રતીતિ (વિશ્વાસ) કુંડિત (ખંડિત) કરીશ એ ચિંતા છે; પણ જો પ્રતીતિ ખંડિત નહિ થઈ તો ફળમાં કંઈ હાનિ નથી. ૧૪૭ કિંચિત્-લગાર. સાંસો-સંદેહ.

વેદવિરુદ્ધ ઘણાં કારણ પારથથી બનિયાં;	
તે ઉલટાં અંતર પ્રિતે પ્રભુ સાધન ગણિયાં.	૧૪૯
જે કુળમાં હરિભક્ત એક હોય સહુ કુળ તારે;	
તે સહુમાં ક્યાં ભક્તિ ? હરિ સંબંધ વિચારે.	૧૫૦
સંસ્કાર નહિ વેદાદિક સ્ત્રી શૂદ્ર કહાવે;	
તે બ્રાહ્મણ સંબંધ માત્ર બ્રાહ્મણી શ્રુતિ ગાવે.	૧૫૧
અધમ ઉદક સુરસરી સમાન સંબંધતાણે બળ;	
ત્રૂટી ધાર ગાંગોદ ઈથુ ધોવાય મત્ર જળ.	૧૫૨
ક્ષીર નીર ગોધૂમ કંકર મળી હરિગુણ કાગળ;	
સમાન હોય સન્માન જુઓ સંબંધતાણું બળ.	૧૫૩
ઉત્તમ અધમ, અધમ ઉત્તમતા સંબંધ પામ્યે;	
શાણા જુઓ વિચારી વસ્તુ સઘળે હામે.	૧૫૪
ઉત્તમ વસ્તુ અધમ અતિજ ઉદર દુગધે;	

૧૪૯ વેદવિરુદ્ધ — કુટુંબધાત વગેરે. તે ઇ—તે કારણને પ્રભુએ પોતાના અંતરમાં પ્રીતિવડે પ્રભુપ્રાપ્તિના સાધનરૂપ ગણ્યાં. (એ હરિના-સંબંધનું કુળ).

૧૫૦ બીજું દૃષ્ટાંત: સહુ કુળ તારે. ઈ— તે સહુમાં ભક્તિ ક્યાં હોય છે ? પણ હરિ તો તેમને પોતાના ભક્તનો જે સંબંધ થયો છે તેનાજ વિચાર કરેછે.

૧૫૧ સંબંધનું બીજું દૃષ્ટાંત: સંસ્કાર ઇ—સ્પષ્ટ છે. ૧૫૨ અધમ ઇ—અધમ (મલિન) ઉદક જે સુરસરી (દેવનદી—ગંગા) ની સમાન થાય છે તે સંબંધનું જ બળ છે. ત્રૂટી ઇ—પણ ગાંગોદ (ગંગાના પાણી) ની ધારત્રૂટી (સંબંધ ત્રૂટી) એટલે તે મૂત્ર જળથી ધોવાય છે (ધોવાલાયક થાયછે.)

૧૫૩ વળી બીજાં દૃષ્ટાંત: ક્ષીર ઇ—દૂધમાં પાણી. ગોધૂમ (ગહું) માં કંકરા, અને હરિ ગુણ સાથે કાગળ મળે છે ત્યારે તેમાંના અધમ (પાણી, કંકરા, કાગળ) નું સન્માન ઉત્તમ (દૂધ, ગહું, હરિગુણ) ની બદોબર થાય છે. (હરિગુણ જે કાગળ પર લખ્યા હોય તે કાગળ પૂડતય છે.)

૧૫૪ ઉત્તમ અધમનો સંબંધ પામવાથી તે અધમ થાય છે અને અધમ ઉત્તમતાનો સંબંધ પામવાથી તે ઉત્તમ થાય છે.

પુરૂષોત્તમ મળમાસ નામ કેશવ સંબંધે.	૧૫૫
પણ સંબંધ વર વસ્તુ પ્રાપ્તિ નવ હોયે કોઇને;	
સંબંધ બળ તણ નિજ બળ ઘોડે મરે રોઇને.	૧૫૬
એજ પુષ્ટિપથરહસ્ય શ્રીવલ્લભ શ્રીવિઠલ;	
એમનું બળ આશ્રય અનન્ય ધર ઇચ્છે નિજ ભલ.	૧૫૭
સાધન કૃણ હરિસંબંધથીજ સિદ્ધ છે બંધે;	
તે પણ હરિરચિથીજ થયો પથપુષ્ટ ન સંધે.	૧૫૮
કેવળ સ્વાચાર્યાભિમાન શ્રુતિ યોગ કહ્યો છે;	
પુરૂષોત્તમપ્રાપ્તિઉપાય એ સરળ લહ્યો છે.	૧૫૯

॥ કવિત ॥

ચિંતા કાહૂં વાતકી ન કરની કહૈ શ્રીવલ્લભ,
આસરો અનન્ય સે'જ પ્રાપ્ત પુષ્ટ ફલ હે;
મહાપ્રભુ કૃપાપાત્ર શ્રીજી પ્રાનપ્રિય માને,
કરી લે અયોગ્ય યોગ્ય જદ્યપિ સમલ હે;

૧૫૫ ઉપરના સિદ્ધાંતનાં અનુક્રમે દૃષ્ટાંત: ઉત્તમ ઈ૦—સ્પષ્ટ છે. ઉત્તમ વસ્તુ—સારું ભોજન. પુરૂષોત્તમ ઈ૦—મળમાસ (અધિકમાસ) કેશવના સંબંધથી પુરૂષોત્તમમાસ કહેવાય છે.

૧૫૬ ઘોડે—ઘોડે. ગુરૂઆદિના સંબંધના બળની દરકાર ન રાખીને પોતાના બળથીજ જે ઘોડે—હરિ સાધન કરે તે રોઈને મરે—નિષ્ફળ થાય.

૧૫૭ ભલ—ભલું. ૧૫૮ બંધે—બન્ને—સાધન અને કૃણ. તે ઈ૦—તે (હરિસંબંધ) પણ હરિની રચિથીજ પુષ્ટિ પથમાં થાય છે એમાં સંધે (સંદેહ) નથી.

૧૫૯ કેવળ ઈ૦—કેવળ સ્વાચાર્યાભિમાન (પોતાના ગુરૂનો અભિમાન એનેજ શ્રુતિ (વેદ) યોગ કહ્યો છે—અને એજ યોગ પુરૂષોત્તમ પ્રાપ્તિનો સરળ ઉપાય અમે લહ્યો છે (બતાવ્યો છે).

૧૬૦ ચિંતા ઈ૦—શ્રીવલ્લભ કહે છે કે કોઈ વાતની ચિંતા કરવી નહિ તેમનો અનન્ય આશ્રય કર્યાથી સહેજમાં પુષ્ટ માર્ગનું કૃણ પ્રાપ્ત થાય છે. જે પુરૂષ મહાપ્રભુનો (શ્રીવલ્લભનો) કૃપાપાત્ર થાય છે તેને શ્રીજી (હરિ) પણ

તાહીકો પક્ષપાત અક્ષમ અપરાધ ક્ષમા,
નિઃસાધન નિજાનંદ દે પ્રમેય બલ હે;
શ્રીમદ આચાર્યજ્યૂંકો દયા તું તો હોય રહે,
અનાયાસ અભેદાતા એ પ્રભુ અનલ હે.

૧૧૦

કેવળ કૃપણ જપે ઉર આવી જાય અવિનાશી;
શ્રીવલ્લભ વિઠલ સહ રહતાં અચળ નિવાસી.

૧૧૧

(શ્રુતિ) એકાકીનરમતે દ્વિતીયમિચ્છન્
રસાવલી.

શ્રીજી શ્રીવલ્લભ શ્રીવિઠલ બાલક સારા;
માંઠ ઠોર મઠડી ને જેમ કાંધ સકરપારા.

૧૧૨

પૃથક્ નામ આકાર વસ્તુ તેની તે ભાળો;

સમજી એમ મનમાંથી દેવી ! સહુ સંશય ટાળો.

૧૧૩

થયો અક્ષસંબંધ જેહ વલ્લભસુતદારા;

મુખ્ય સ્વામિની તે તેને બીજાં પ્રજદારા.

૧૧૪

પ્રાણપ્રિય માણે છે, તથા તે અયોગ્ય અને ઘટ્ટપિ (જોડે) સમલ (મલ-પા-
પ યુક્ત) કર્મ કરે તથાપિ તેને હરિ યોગ્ય કરી લે છે. તે વલ્લભના પક્ષપાતને
સીધે તેના ભક્તના અક્ષમ (ક્ષમા ન થાય એવા) અપરાધને પણ તે ક્ષમા કરે-
છે; તથા નિઃસાધન (સાધન કર્યા વિનાનાને) પણ તે નિજાનંદ આપે છે એ-
વું પ્રમેય (અર્થાત્ હરિ) તું બળ છે. એટલામાટે હે દયા ! તું શ્રીમદ્ આ-
ચાર્યનો અનન્ય ભક્ત થઈને રહે. કેમકે એ અનલ (અગ્નિ સ્વરૂપ) પ્રભુ
અનાયાસે અભય દાતા છે. (વલ્લભાચાર્યનો જન્મ અગ્નિકુંડમાંથી થયો હ-
તો એમ લે સંપ્રદાયના ગ્રંથોમાં લખ્યું છે).

૧૧૨-૧૧૩ શ્રુતિ—વેદવાક્ય, એકાકી ઈં-બીજાને ઇચ્છતા હરિ એ-
કલા રમતા નથી. માંઠ ઈં-માંઠ, ઠોર, મઠડી અને સકરપારા એ જેમ પૃથક્ નામ
અને આકારવાળા છતાં વસ્તુ એકજ છે તેમ શ્રીજી, શ્રીવલ્લભ, અને શ્રીવિઠલ
તથા તેના બાળકો માત્ર નામ રૂપે જૂદા છે. વસ્તુતાએ એકજ છે.

૧૧૪ મુખ્ય ઇં-તે શ્રીવલ્લભ મુખ્ય સ્વામિની છે અને બીજા વૈષ્ણવ તે
પ્રજદારા-પ્રજસ્ત્રીઓ છે. તેને-તેને મન.

પુષ્ટ જીવ સહુ એ વિધિ વિવેક મનમાં ધરશે;	
તો સહુને શ્રીજી મગશે સહુ કારણ સરશે.	૧૬૫
જેવું હરિ ગુરૂ રૂપ ત્યમજ વૈષ્ણવનું જાણો;	
વાણ શ્રમ મહાકૃણ મળે ઉભયથી અધિક પ્રમાણો.	૧૬૬
વલ્લભ વિઠલ એ વકાર આધંત રહ્યા છે;	
મધ્યે “વણુ” કૃષ્ણનો મેળે વૈષ્ણવજ લહ્યા છે.	૧૬૭
કશું ન સમજ્યો હોય, હોય અતિ પ્રિય ને હરિજન;	
તેને કશું કરવું ન રહ્યું હરિ પ્રિય સમ લોચન.	૧૬૮
દ્વિદળ મધ્ય અંકુરિ અથવા માંજરી પાણુ ને ને;	
જીગલ રૂપથી એમજ લલિતા છે ચિત્ત મોજ્યો.	૧૬૯
લલિતા દામોદરદાસજી શ્રીવલ્લભ વલ્લભ;	
વૈષ્ણવ તેનો વંશ ભજે દુર્લભ સહુ સુર્લભ.	૧૭૦
મૂળ પુરૂષ સર્વેશ્વર શ્રીજી શ્રુતિ કહ્યા છે;	
પાણુ તે શ્રીવલ્લભ વશવર્તી સદા રહ્યા છે.	૧૭૧
શ્રીમહાપ્રભુ વાણુ કૃપા ન તે કોને પાણુ લાધે;	
સાધન ધર્મ અનેક પ્રકાર જ્યપિ આરાધે.	૧૭૨
ચિંતામણિ મોટો પાણુ જેનો આપ્યો મળિયો;	
ત્યારે તે ચિંતામણિથકી દાતા અતિ બળિયો.	૧૭૩
શ્રીમહાપ્રભુ સ્વતંત્ર પુરૂષ શ્રીમુખ સાંભળિયું;	
તેમની કૃપા જ્યહાં તેનું ભાયગ અતિ બળિયું.	૧૭૪

૧૬૬ ઉભયથી-હરિ અને ગુરૂ બંનેથી. કેમકે તેને વગર શ્રમે મહાકૃણ મળે છે. ૧૬૭ વલ્લભ ઇ-વલ્લભ એમાંનો ‘વ’ અંતે અને વિકૃતનો ‘વિ’ પ્રથમ, તથા કૃષ્ણનો ‘ણુ’ મધ્યમાં મૂકવાથી ‘વિષ્ણુવ’ રૂપ થાય છે. (માટે વૈષ્ણવમાં એ ત્રણે છે એમ જાણવું).

૧૬૮ હરિ ઇ-તે હરિને લોચન (નેત્ર) સમ પ્રિય છે. ૧૬૯ દ્વિદળ ધાન્યમાંના અંકુર અથવા માંજરના દૃષ્ટાંતથી લલિતાની મહાવૈષ્ણવતા વર્ણે છે: દ્વિદળ ઇ-સ્પષ્ટ છે. દ્વિદળ-એ દાળોવાળું ધાન્ય.

૧૭૦ લલિતા ઇ-લલિતા અને દામોદરદાસજી, એ બંને શ્રીવલ્લભને ચલ્લભ છે. તેનો વંશ વૈષ્ણવ છે. તેમને જે ભજે તેને સહુ દુર્લભ વસ્તુઓ મુક્ત-ભ થાય છે. ૧૭૧ વશવર્તી-આજ્ઞામાં વર્તનાર.

પુષ્ટ પુષ્ટકૃળ શ્રીવલ્લભ ચરણારવિંદ છે;
તેથી અગ્ર કહે કૃળ તે મતિ ભાગ્યમંદ છે. ૧૭૫
શ્રીવલ્લભ શ્રીવિકલ્પ નામ વસ્તુ અતિભારી;
અંતરંગ શ્રીજીને પરમ ભજન અધિકારી. ૧૭૬

॥ ઉક્તંચ ॥

“શ્રીકૃષ્ણાનુગૃહીતૈકપ્રાર્થનીયપદાંબુજઃ” ઇત્યાદિ.

“જન્મજન્મતુગોપાલોપાસનંયૈઃકૃતંપુરા

“નામકૌસ્તુભસારસ્યંજ્ઞાતુંતેનાધિકારિણઃ” ॥ ૧ ॥

શ્રીરઘુનાથોક્તં

વચન વડાનાં લેઈ સંમતિ સઘળે આપી;
(કહ્યો) એક અનુભવ ગિરા થવા મન સુખ આલાપી. ૧૭૭
મેં મુજ મન પ્રબોધ થવા આ ગ્રંથ રચ્યો છે;
અવર તેહને કાજ જેહને રચ્યો પચ્યો છે. ૧૭૮
શ્રીગુરુ ગોપીજનવલ્લભ જેવી મતિ દીધી;
તેવી મેં આ ગ્રંથતાણી રચના છે કીધી. ૧૭૯

૧૭૫ શ્રીવલ્લભનાં ચરણારવિંદ એજ પુષ્ટમાર્ગનું પુષ્ટ કૃળ છે. તેથી અગ્ર (આગળ-વધારે) કોઈ બીજું કૃળ છે એમ જે કહે તે મતિ અને ભાગ્ય બન્નેમાં મંદ છે.

૧૭૬ અંતરંગ ઈ—જે શ્રીવલ્લભ અને શ્રીવિકલ્પના ભજનના પરમ અધિકારી છે તે શ્રીજીને અંતરંગ તુલ્ય છે. બાહ્યરના અંગ કરતાં અંદરનું અંગ વધારે કીમતી છે તેમ કેવળ પોતાની ભક્તિ કરનાર કરતાં તે વધારે પ્રિય છે, એ તાત્પર્ય.

શ્લોક—“શ્રીકૃષ્ણે જેના ઉપર અનુગ્રહ કરેલો છે તેજ માત્ર એક પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય ચરણકમળવાળો છે.” ઇત્યાદિ. “જેમણે પૂર્વે જન્મોજન્મ ગોપાળનું ઉપાસન કર્યું છે. તેવડે તેઓ કૌસ્તુભમણિની સરસતા અર્થાત્ કૌસ્તુભ જેનાવડે શોભે છે એવા શ્રીકૃષ્ણના નામના અધિકારી થાય છે.”

૧૭૭ ગિરા-વાણી. આલાપી કહી. ૧૭૮ પચ્યો છે-પચી શકે એવો છે.

ગમ્ય ન પડે અવરને પુષ્ટ સૃષ્ટિનું જીવન;	
ભાવ ઉપજશે તેને જેહ હરિ કૃપાપાત્ર જન.	૧૮૦
મહારસ સાગર ગ્રંથ સુરચો રસાવલી છંદ;	
સજ્જનનું મન સુણી ભરાશે પરમાનંદ.	૧૮૧
શ્રીવલ્લભ દાસાનુદાસ જન દયારામ છે;	
તેણે આ રચના કીધી મન પૂરાણ કામ છે.	૧૮૨
આ પુષ્ટિપથરહસ્ય ગ્રંથ શ્રવણ વા ગાશે;	
સકળ પાપ સંતાપ જશે વાંછિત ફળ થાશે.	૧૮૩

સમાપ્ત.

---

૧૮૦ ગમ્ય ન પડે—ગમ્ય ન થાય—જાણવામાં ન આવે.

* રુક્મિણીસીમંત.

કડવું ૧ લું.

ધોળ.

“ હારે હારે કરે કંથાર્યાં રે ” ના ઢાળ.

શ્રીગુરુ ગોવિંદને પ્રથમ પાચે લાગું છ,
સીમંત ગાવા શુભ વાણી માગું છ;
આજ સોહેલો વસુદેવજીને ઘેર રે,
શ્રીકૃષ્ણજી સરખા પુત્ર લીલા લેંર રે. ૧
શ્રીદેવકીજી ને ઉર આનંદ થયો ઘાણે રે,
સુખની સીમા ઘેર આવ્યો રૂંડો દાંડો રે;
રોહિણીજી આદે સાસુ સહુ હરખે રે,
વહુ શ્રીરૂકિમાણીજી કેરું રૂપ નરખે રે. ૨
જોધ જોધ રૂંધ્યાં રેવતીજી જોડાણી રે,
સોળ સહસ્ર પટરાણી વાત જાણી રે;
સ્ત્રીજન મગ્ન દેખી વસુદેવ ઘરમાં પૂછે રે,
વાધ્યો આનંદ સહુને કો'ને વાત શુંછે રે? ૩
એવું સુણી બોલ્યાં દેવકીજી વચન રે,
સ્વામી આપણ (ને) ઘેર આનંદનો દન રે;
વહુ રૂકિમાણીજીને આવ્યું છે સીમંત રે,
રાખડલિ બાંધ્યાનું મુહૂર્ત પૂછો અબ્રાંત રે. ૪
સીમંતનું ક્યારે મુહૂર્ત તે કહાવો રે,
નિશ્ચે કરી વહુને મૈયર જાણ કરાવો રે;
એવું સાંભળી વસુદેવ આનાદેયા રે,
મનમાં મોદે ધરી ઇષ્ટદેવ વંદિયા રે. ૫

* 'સીમંત' ચોટસાના સંધાનું નામ છે. ગર્ભવતીનું માથું હોળવાનો એક સંસ્કાર તે સીમંત સંસ્કાર. ૧ સોહેલો-રૂંડો દિવસ. ૨ ઘાંડો—(ધટ) બહુ.

જ્ઞેષી તેડાવી શુભ મુહૂર્ત ધરાવિયાં રે,
 સુભદ્રાને હસ્તિનાપુરથી તેડાવિયાં રે;
 જે જેમ ઘટે તે તેમ સર્વ કારજ કીધાં રે,
 સ્નેહી સંબંધી સમે સહુ તેડી લીધાં રે. ૬

ઘેણને રક્ષા નાણદે બાંધી કુળની રીતે રે,
 વાળાં વાળે ગોરી ગીત ગાય પ્રીતે રે;
 રૂક્મકેશ વહુનો બાંધવ સમે આવિયો રે,
 આપ્યું ઘરચાળું અમૃતક રૂકું લાવિયો રે. ૭

મુહૂર્ત ધારી સહુને લખાવી કંકોતરી રે,
 ભીષ્મક રાજને કાંવ્યું વસુદેવે રીતે કરી રે;
 મુહૂર્ત ઉપર મોસાળું લેઈ વે'લા આવજો રે,
 રૂડા સંબંધી છો સમે આવી શોભાવજો રે. ૮

પાંડવઆદે સગાં મિત્ર સહુને કાંવિયું રે;
 શુભ મુહૂર્ત ઉપર સર્વે કોઈ આવિયું રે. ૯

વલણ.

દશદશથી નાતર આવી, ભાવી બહુ વસુદેવ રે;
 વિશ્રામ સહુને આપીઆ, મૂક્યા સેવક કરવા સેવ રે. ૧૦

ભાવે ભોજન કરાવિયાં, આનંદ વાધ્યો અપાર રે;
 મંડપ મનોહર બાંધિયો, ત્યાં થઈ રહ્યો ધેઈકાર રે. ૧૧

કંડુનું ર જીવું.

“ પ્રેમપતિ તારો એક ઉગિયોરે ” ના ઢાળ.

હરખ સીમંતનો આવિયો રે,
 કદલીસ્થાંભ તોરણ બાંધ્યાં બાર;
 આનંદ મારે અતિઘણો રે.

---

૭ ઘેણ—ગર્ભવતીસ્ત્રી (ઘેનુ(ગાય) ઉપરથી એ નામ પડ્યું છે). ગોરી (ગોરી)—સ્ત્રી.

વાજ્ર વાજે ને માનિની મંગળ ગાય રે; સાંતરાં થઈ ફરેસહુ નર નાર.	આનંદ. ૧
ગોત્રજ દેવીસ્થાપન કીધાં પ્રેમે પૂજ્યાં રે, વૃદ્ધશ્રાધ કીધું વસુદેવ;	આનંદ.
દક્ષિણા દઈ બ્રાહ્મણ સંતોષીઆ રે, રાંદેલ પધરાવ્યાં તતખેવ.	આનંદ. ૨
પીઠી ચોળી ઘોળુને નવરાવિયાં રે, વસ્ત્રાભૂષણ ધરિયા શુભ શાળુગાર;	આનંદ.
પસડી ભરાવી રૂકમરથ વીર રે, પાન ફેફળ શ્રીફળ મુદ્રા સાર.	આનંદ. ૩
સમે શોભે તેવાં ગીત ગોરી ગાય રે, સહુ નરનારી આનંદે અપાર;	આનંદ.
પાટ પથરાય વહુછ પગડાં માંડે રે, મંડપમાં પધરાવ્યાં તોળી વાર.	આનંદ. ૪
સુંદર સુખાસને શ્રીરૂઝિમાણી બેઠાં રે, મનોહર વિરાજે મુક્ત કોડ;	આનંદ.
શોભા જોતાં સર્વ સ્ત્રી ઝાંખી પડી રે, નહિ જગમાં કાંઈ એ જગદયા જોડ.	આનંદ. ૫
મુખપર વાડ કોટિ શરદ-ચંદ્રમા રે, કર પદ કમળ સમાન;	આનંદ.

૧ કદળી-કેળ. માનિની-સ્ત્રી. સાંતરાં-પરવારીને ? ૨ ગોત્રજદેવી-કુ-
ળદેવી. વૃદ્ધશ્રાદ્ધ-નાંદીશ્રાદ્ધ. નાંદી મુખ થયેલા પિતૃઓનું શ્રાદ્ધ શુભ પ્રસંગે-
જ થાય છે. ચોથી પેઢી ઉપરાંતના પિતૃઓ નાંદી મુખ થાય છે. રાંદેલ-
ગોરી-પાર્વતી.

૩ પસડી-પોશ. ફેફળ-સોપારી. શ્રીફળ-નાળીએર. મુદ્રા-રૂપિયો. ૪
પાટ-ટૂંગડાંના પાટ. (ગર્ભવતીના પગને કાંઈ વાગે નહિ માટે. આ ઉપરથી
ગર્ભવતીની કેવી સંભાળ લેવી જોઈએ તથા તેનું મન કેવું પ્રસન્ન રાખવું
જોઈએ એ બાબત રૂઢી આપણને જાણે શીખામણ આપે છે.)

૫ સુખાસન-સુખ ઉપરે એવું આસન. મુક્ત કોડ-કદાશ કોડ હોય.

નેત્ર નિર્મળ મૃગયાનેણીનાં અણિયાળાં રે,
 કેસર કંચન વર્ણું વાન. આનંદ. ૬
 નખશિખ શોભા વર્ણ્યામાં આવે નહિ રે,
 સર્વે સ્ત્રીનું મંડળ મોહ્યું જોઇ; આનંદ.
 ઇંદ્રાણી બ્રહ્માણી ભવાની મોહ પામ્યાં રે.
 ત્રયલોકમાં સમોવડ નહિ કોઈ. આનંદ. ૭
 સુર મુનિ જન સર્વે સભામાં બેઠા રે,
 જલદવ-મંડળ ભૂપતિ અપાર; આનંદ.
 સભા મધ્યે નાચે નૃત્યકારિણી રે,
 નાટારંગ થાય થેઇકાર. આનંદ. ૮
 સીમંતનું કર્મ વેદવિહિત કીધું રે,
 ગર્ગાચાર્ય કર્માંતરના જાણુ; આનંદ.
 વેદ ભણે બીજા વેદીયા રે,
 એ શોભાની સમોવડ હોય કાણુ. આનંદ. ૯
 પુસડિયો અભિમન્યુ આવી બોલે બેઠા રે,
 કમકમે કરપીળી પુસડ થાપી; આનંદ.
 પસડી ભરાવી સોના મોંર વડે રે,
 પ્રસન્ન કીધો મુખ માગ્યું તે આપી. આનંદ. ૧૦
 સુભદ્રાજી નાગદે બાંધી રાખડી રે,
 બોલો ભરિયો જલદવકુળની રીતે; આનંદ.

૬ વાર્ણ-ઓવાર. કરપદ-હાયપગ. મૃગયાનેણીનાં (મૃગ નયનીનાં)—
 હરણ જેવી આંખોવાળી રુક્મિણીનાં. કેસર ઈંડા—તેના શરીરનું વાન (વ
 ર્ણ-રંગ) કેસર અને કંચનના વર્ણનો હતો.

૮ સુર-દેવ. મુનિ-ઋષિઓ. જન-મનુષ્યો. નૃત્યકારિણી—નાચનારી
 નાટારંગ—નૃત્યનો કે નાટકના સમયનો આનંદ. ૯ વેદવિહિત—વેદમાં કે
 જ્યાં પ્રમાણે. કર્માંતર—બીજું કર્મ (સીમંતના કર્મનો વિધિ).

૧૦ પુસડીઓ—દિયર અથવા ભાણેજ જે ગર્ભવતીને થાપો મારે છે તે
 પુસડ કહેવાય છે અને તે થાપો મારનાર પુસડીઓ કહેવાય છે. તે પુસડ માર-
 નારને ઘેણ પોતાના પિયર તરફથી કાંઈ આપે છે.

રાખડી બંધામાણ દામી ડગલાં દાપુ રે,
બંનેને સંતોષ્યાં પૂરાણ પ્રીતે. આનંદ. ૧૧
રીતે ભાતે સર્વે કીધો ચાંદનો રે,
અંબર આભૂષણ હીરા મોર; આનંદ.
કુળ ગોત્ર જ્ઞાતિ રીતિ રૂડી કીધી રે,
વેદ વિધિ કીધી કહી જ્યમ ગોર. આનંદ. ૧૨

વસણ.

ગોર કહી ત્યમ વિધિ કીધી, આનંદ વાધ્યો અત્ય રે;
આગળ બાકી રીત રહી તે, કહીશ જેવી મત્ય રે. ૧૩
મામેરાની વિધિ કહું તે, સાંભળો સહુ જન રે;
દયો કહે ગુરૂ પ્રતાપે, આનંદ વાધ્યો મન રે. ૧૪

કલ્પું ૩ જી.

“ સાડીના ચોખાનો ” ઢાળ.

કુંદિનપુરથી આવ્યા ભીષ્મક ભૂપતિ;
બંધવ બાઇના સાથે આવ્યા ચાર,
બીજા સંબંધી સંગે ઘણા.
વાળાં વાળે ગાયે ગોરી ગીત,
છાબ સજ્જ બહુ સુંદર નહિ માણા. ૧
મોસાળું લેઈ આવ્યા વેવાઈ મોલે,
સમામાં શોભ્યા હજ્યા મળ્યા;

૧૧ રાખડી બંધામાણ દામી (કીમતી). ડગલાં (ફોલ્ડઆર-?) એ નામનાં દાપાં વહુનાં પિયરિયાં આપે છે તે સાસરિયાં લે છે. ૧૨ અંબર-વસ્ત્ર.

૧૩ અત્ય-અતિ. રીત-રૂઢી પ્રમાણે કર્તવ્ય. ૧ બાઇના- રૂઝિમાણીના. ચાર બંધવ-રૂઝી, રૂઝમકેશ, રૂઝમરથ, રૂઝમાલી (?)

વસ્ત્ર માટે દ્રવ્યની બહુ થેલી,
 ભૂખાણ હીરા મણિ ના જન્ય કળ્યા. ૨
 પ્રથમ પુત્રીને સોળે શણગાર,
 સુંદર પટોળી ચરણો કાંચળી;
 જનમાત્ર શ્રીકૃષ્ણજી સંતોષ્યા,
 વસ્ત્રાભૂષણ આપ્યાં બહુ મન રળી. ૩
 વસુદેવજીને સહસ્ર સોનાની મોરો,
 પાદ અનુપમ જોડો પામરી;
 બળભદ્રજીને પાણ આપ્યું તે રીતે,
 પાંચે પાંડવ ભત્રી ભાતે કરી. ૪
 ઉગ્રસેન રાજાને શાલ જોડો મુકટ,
 આખ્યો મણિ માણિક જડ્યો;
 ઉદ્ધવજી અકૂર આદે સહુ જનદવ રીતે,
 પોખ્યા લાંઝો ના પડ્યો. ૫
 અભિમન્યુને આપી મણિની માળા,
 પાદ સેલો આપી પ્રસન્ન કર્યા;
 મણિ માણિક જડ્યા સહુને શિરપેચ,
 મોતીના તોરા મસ્તક ધર્યા. ૬
 શેષ શંકર બ્રહ્મા ઈંદ્ર ચંદ્ર,
 સૂર્ય ધર્મ વરુણ ને ગણપતિ;
 અગ્નિ વાયુ રૂદ્ર છે અગિયાર રે,
 આઠ વસુ ને બીજા સુર અતિ. ૭
 પાતાળેથી પન્નગ સર્પે આવ્યા,
 રૂપ પદ્મટ્રિયાં તે કોઈ નવ લલ્યાં;

૨ ના જન્ય કળ્યા—તેની કામત થઈ શકે નહિ. ૩ જનમાત્ર (જનમાતૃ)
 —જમાઈ. રળી—હોંસ. મનની હોંસ પ્રમાણે. ૪ પામરીજોડો—અહીં શાલ-
 જોડો. ૫ પોખ્યા—સંતુષ્ટ કર્યા. લાંઝો—ખામી.

૬ સેલો—શેલુ. મણિ ઈં—મણિ અને માણિકથી જડેલા શિરપેચ સ-
 હુને આપ્યા.

સહુને શ્રીહરિ દર્શનની અભિલાષા,
એક પંથ બે કારણ થયાં. ૮

સર્વ રાજને સબળા સન્માન્યા,
ગોરનું દાપુ બમણું આપિયું;
પુરૂષ મંડળ પેહેરાવ્યું સહુ પ્રીતે,
વચન કોઇનું ના ઉથાપિયું. ૯

સ્ત્રીમાં પ્રથમ વેવાણુ દેવકીજીને,
ચીર અનુપમ ઝીણા જરકશી;
અદ્ભુત આભૂષણ ને મોતીમાળા,
રોકડ આપ્યું નહિ બાકી કરી. ૧૦

રોહિણીજી આદે સહુ વેવાણુને,
સમોપડ ગણિયાં ભીષ્મક ભામિની;
પટરાણી સો તેને સરખી રીતે,
તેજ પ્રમાણે સર્વે કામિની. ૧૧

કુંતીજીને આપી સુંદર સાડી,
ઘરચોળું કરમજનું રેવતી;
સુભદ્રા પાંચાળી ભારે સાળુ,
કોર જરી પાલવ શોભે અતિ. ૧૨

સંબંધ પ્રમાણે સહુ પેહેરાવ્યાં,
જાણી સ્ત્રી ગોરાણી પોષિયાં;
બાળામંડળ કોઈ રહ્યું નહિ બાકી,
સેવક જન પણ બહુ સંતાપિયાં. ૧૩

ભવનું મેણું ભાગ્યું બેનને બાપે,
કોડ પૂર્યા સહુ કાંઈ બાકી નહિ;
રંગેજંગે પગરાણુ પૂરાણુ કીધું,
આનંદ ઉત્સવ એવો નહિ કહી. ૧૪

૮ ૩૫ પદ્ધતિયાં—૩૫ બદલીને આવ્યા. ૧૨ કરમજનું—કિરમજી રંગનું
ઘરચોળું. પાંચાળી—દ્રૌપદી. ૧૩ બાળામંડળ—સ્ત્રીમંડળ. ૧૪ રંગેજંગે (રં-
ગેચંગે પણ કહેવાયછે)—ખ્યાલીપ્રશાલી. પગરાણુ—(સીમંતનો) સમારંભ.

- ઘોણને પાટ ઉઠાડ્યાં આપ્યું પટોળું,
 સાસુ દેવકીજીએ તે સમે;
 ઉઠ્યાં વહુજી મંદિરમાં પધાર્યા,
 ગોત્રજ સાસુ સર્વેને નમે. ૧૫
- મિષ્ટાન્ન ભોજન સહુ કોઇને રે કરાવ્યાં,
 રીતે પ્રીતે સર્વ વેળાવિયું;
 સીમંત એ શ્રીરૂઝિમાણીજીનું ગાયું,
 હરિજન હૈડામાં ઘણું ભાવિયું. ૧૬
- શ્રીરેવાજીને તટ ચાણોદ ગામ,
 કવિજનકેરો ત્યાં વિશ્રામ છે;
 સાઠોદરો નાગર પ્રાહ્માણ હરિભક્ત જન,
 દયાશંકર એવું નામ છે. ૧૭
- તેણે એ ગુણ ગોવિંદ ગાયા મિતે,
 જ્ઞાતિ રીતે ત્રણ કડવે કહ્યું:
 શીખતાં સાંભળતાં ગાતાં ગીતે,
 આનંદ મંગળ થાય નિશ્ચે લહ્યું. ૧૮

વસણ.

- લહ્યું નિશ્ચે આનંદ મંગળ, થાય પ્રભુ પ્રસન્ન રે;
 પૂરાણ હોય મનકામના, જે બોલો જગજીવન રે. ૧૯
- પાપ સહુ સંતાપ નાસે, હોય પૈકુંડ વાસ રે;
 શ્રીરૂઝિમાણી શ્રીકૃષ્ણજી, બેહુ પૂરે તેની આશ રે. ૨૦

સમાપ્ત.

---

૧૫ પાટ ઉઠાડ્યાં—બેઠેલાં ઉઠાડવાનો એક રીતનો વિધિ. ૧૮ જ્ઞાતિ રીતે
 ઈન્—જેવી રીતે સાઠોદરા નાગરની જ્ઞાતિમાં ચાલે છે તે રીતે આ સીમંતનો
 વિધિ ત્રણ કડવાંમાં કહેવા છે. ૧૯ જુગજીવન—હરિ.

પ્રશ્નોત્તરમાળા.

દયારામકૃત.

દુહો.

શ્રોગુરુ ગિરિધરલાલપદ, પ્રથમ હિ કરુ પ્રનામ;

રત્નુ પ્રશ્નોત્તરમાલિકા, પદત સુનત સુખધામ.

૧

૧ પ્ર૦ શ્રીહરિ પાણુ ન જાણે તે શું ?

ઉ૦ શ્રીજી પોતાનો પાર ન જાણે.

૨ પ્ર૦ શ્રીજીને ઘેર નહિ તે શું ?

ઉ૦ દીનતા શ્રીજી પાસે નથી.

૩ પ્ર૦ શ્રીજી ના કરી શકે તે શું ?

ઉ૦ શ્રીજીથી ભક્તદ્રોહ ન થાય.

૪ પ્ર૦ શ્રીજીએ ન સહેવાય તે શું ?

ઉ૦ શ્રીરાધાનો વિયોગ ને ભક્તનો દ્રોહ એ બે વાનાં.

૫ પ્ર૦ જે અપરાધ મટવાનો ઉપાયજ ન મળે તે કયો ?

ઉ૦ શ્રીહરિથી બહિર્મુખતા.

૬ પ્ર૦ શિવજીથી પણ વિષયુ મોટા તે શામાટે ?

ઉ૦ જેનું આપ્યું જાય નહિ [એવા છે] તેથી.

૭ પ્ર૦ શ્રીજીને ઘણું વહાલું કોણ ?

ઉ૦ પોતાની પ્રેમભક્તિ.

૮ પ્ર૦ શ્રીજીને કૃપા ઉપજાવે તે સાધન શું ?

ઉ૦ સાચી દીનતા.

૯ પ્ર૦ થોડે શ્રમે ઘણું ફળ તે શું ?

ઉ૦ શ્રીકૃષ્ણ નામ.

- ૧૦ પ્ર૦ સર્વને પરમ વલ્લભ શું ?
ઉ૦ પોતાનો આત્મા.
- ૧૧ પ્ર૦ સર્વત્ર સુખ કોને ?
ઉ૦ સંતોષી ભક્તને.
- ૧૨ પ્ર૦ મનનું વાહન તે કોણ ?
ઉ૦ લોચન.
- ૧૩ પ્ર૦ સહેજે ધ્યાન શાનું થાય ?
ઉ૦ જેની આતુરતા [હોય તે].
- ૧૪ પ્ર૦ અમૃત્ય વસ્તુ તે કયી ?
ઉ૦ જેની ઘણી લોભ [હોય તે].
- ૧૫ પ્ર૦ સાકરથી ગળ્યું શું ?
ઉ૦ ગરજ.
- ૧૬ પ્ર૦ અમૃતથી મીઠું શું ?
ઉ૦ સુંદર રાગ.
- ૧૭ પ્ર૦ રંકથી રંક કોણ ?
ઉ૦ ગુનોહ.
- ૧૮ પ્ર૦ મોટા ગિરિથી ભારે શું ?
ઉ૦ મોઘમ.
- ૧૯ પ્ર૦ હળવાથી હળવો કોણ ?
ઉ૦ માગણ.
- ૨૦ પ્ર૦ ઉપાનથી શું નીચું ?
ઉ૦ નિંદક.
- ૨૧ પ્ર૦ વિંછીથી વેદના વત્તી તે શી ?
ઉ૦ કઠોર વચન.
- ૨૨ પ્ર૦ મૃત્યુથી દૂર શું ?
ઉ૦ ભયનો આગમ.

- ૨૩ પ્ર૦ વિદ્યાથી રૂકું શું ?
ઉ૦ સુખુદ્ધિ.
- ૨૪ પ્ર૦ ચિંતાથી ભુંકું શું ?
ઉ૦ ચિંતા.
- ૨૫ પ્ર૦ મિત્રથકો શત્રુ કોણ ?
ઉ૦ આળસ.
- ૨૬ પ્ર૦ પાસે રહીને ભંડાવે કોણ ?
ઉ૦ ઇતરાઇ.
- ૨૭ પ્ર૦ બેડીથી બંધન શું ?—[કયું ?]
ઉ૦ મોહપાશનું.
- ૨૮ પ્ર૦ રૂપનો, ગુણનો, મોહ નહિ કોને ?
ઉ૦ મૂર્ખને.
- ૨૯ પ્ર૦ કાળથી [મોટો] શત્રુ કોણ ?
ઉ૦ દુષ્ટ સંગ.
- ૩૦ પ્ર૦ થોડી વસ્તુ જે સર્વથી ઘણી મનાય તે શી ?
ઉ૦ પોતાની ખુદ્ધિ.
- ૩૧ પ્ર૦ અધમથી અધમ કોણ ?
ઉ૦ નિર્દય.
- ૩૨ પ્ર૦ પંડિત છતાં મૂર્ખ કોણ ?
ઉ૦ અદ્યો.
- ૩૩ પ્ર૦ પ્રીતની પાળી કયી ?
ઉ૦ કપટ અને કુવચ.—[નહારું વચન].
- ૩૪ પ્ર૦ જૂઠાને પણ સમજી માને તે શાથી ?
ઉ૦ હરિના બહાનાથી.
- ૩૫ પ્ર૦ ધર્મ પણ અધર્મ થાય તે શાથી ?
ઉ૦ શ્રીહરિના અનાદરથી.

- ૩૬ પ્ર૦ જેનો ઉપાય નહિ તે કયો રોગ ?
ઉ૦ પોતાનો સ્વભાવ.
- ૩૭ પ્ર૦ રૂડી વાતનો અનાદર શાથી [થાય] ?
ઉ૦ સમય વિના કહ્યાથી.
- ૩૮ પ્ર૦ સાચી વસ્તુ જૂઠી પડે તે શાથી ?
ઉ૦ વિશ્વાસ વિના.
- ૩૯ પ્ર૦ જેથી સદા દુઃખ [થાય] તે શું ?
ઉ૦ માત્સર્ય દાપ.
- ૪૦ પ્ર૦ પ્રભુથી બળિષ્ઠ કોણ ?
ઉ૦ પ્રભુના સાચા ભક્ત.
- ૪૧ પ્ર૦ સર્વનું વરીકરણ શું ?
ઉ૦ મરજી સાધવી.
- ૪૨ પ્ર૦ ઉચ્છિષ્ટ વસ્તુ પ્રભુ અંગીકાર કરે તે શી ?
ઉ૦ દુગ્ધ, મધુ, અને રેશમી વસ્ત્ર.
- ૪૩ પ્ર૦ મધપાની ન ખોલે એવું શું હશે ?
ઉ૦ પોતાનું સાંચું દ્રવ્ય ન બતાવે.
- ૪૪ પ્ર૦ વાયસ ન ખાય તે શું ?
ઉ૦ પોતાની જાતનો કાગડો ન ખાય.
- ૪૫ પ્ર૦ સ્ત્રી એકલી શું ન કરી શકે ?
ઉ૦ પુરૂષ વિના ગર્ભ ન ધરી શકે.
- ૪૬ પ્ર૦ કવિથી શું ન કવાય ?
ઉ૦ પ્રહ્લાનંદ રૂપ.
- ૪૭ પ્ર૦ જગતમાં અમર કોણ ?
ઉ૦ આશા.
- ૪૮ પ્ર૦ જે અનંત વસ્તુ તે શી ?
ઉ૦ આકાશ.

- ૪૯ પ્ર૦ જે દક્ષિનેજ ઘેલા કરે તે શું ?
ઉ૦ ઇશિક.
- ૫૦ પ્ર૦ સર્વનો ઉસ્તાદ કોણ ?
ઉ૦ ભય.
- ૫૧ પ્ર૦ મુખ વનો પુરૂષ કોણ ? [વનો-વિનાનો.]
ઉ૦ ન્યાય; કેમકે તેને મુખ નથી.
- ૫૨ પ્ર૦ છતી આંખે આંધળો કોણ ?
ઉ૦ કામી.
- ૫૩ પ્ર૦ છતે કાને બેહેરો કોણ ?
ઉ૦ સ્વાર્થી.
- ૫૪ પ્ર૦ માથા છતે માથા વનો [-વિનાનો] કોણ ?
ઉ૦ વ્યસની.
- ૫૫ પ્ર૦ છતે હાથે લૂલો કોણ ?
ઉ૦ આળસુ.
- ૫૬ પ્ર૦ છતે પગે પાંગળો કોણ ?
ઉ૦ હુકમવાળો.
- ૫૭ પ્ર૦ છતે નાકે નકટો કોણ ?
ઉ૦ લોલીઆ અને નિર્લજ.
- ૫૮ પ્ર૦ છતે કાળને ન કાળને કોણ ?
ઉ૦ સાહસકર્મી.
- ૫૯ પ્ર૦ સૂબાથી બળિયો કોણ ?
ઉ૦ નાગો.
- ૬૦ પ્ર૦ સર્વથી મોટું કોણ ?
ઉ૦ સઘળું બળ છતાં ક્ષમાવાળો.
- ૬૧ પ્ર૦ મનનો મેહેબુબ કોણ ?
ઉ૦ સંગ તથા ન્યાં જેનું લગન હોય તે.

- ૬૨ પ્ર૦ જેની ઉપર ઇશ્વરનું બળ પાણ ના ચાલે તેણું બ-
ળિયું કોણ ?
ઉ૦ ઇશ્વરના સાચા ભક્ત કેમકે તેથી ઇશ્વર પાણ હારે
- ૬૩ પ્ર૦ પરમેશ્વરને વશ કરવાનો જાદુ કયો ?
ઉ૦ નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ.
- ૬૪ પ્ર૦ શ્રીકૃષ્ણને મન શત્રુ કોણ ?
ઉ૦ શુદ્ધ ભક્તનો દ્રોહી.
- ૬૫ પ્ર૦ જેમાં કિંચિત્ પાણ લાભ નહિ ને પાપ અતિશે-
જ તે શું ?
ઉ૦ તે તે જૂઠું બોલણું.
- ૬૬ પ્ર૦ જેનું મૂળ કિંચિત્ ને ફલાવ ઘણો તે શી વસ્તુ
હશે ?
ઉ૦ એક તો નદી અને બીજો કલેશ.
- ૬૭ પ્ર૦ હાથવડે હલાવ્યા વિના ના હાલે તે અંગ કીયું ?
ઉ૦ કાન.
- ૬૮ પ્ર૦ વાયુથી શીઘ્ર વેગ કોનો હશે ?
ઉ૦ મનનો.
- ૬૯ પ્ર૦ વીજળીથી વધારે અપળતા કોની ?
ઉ૦ બંદૂકની ગોળીની. [જેવામાં આવે છે].
- ૭૦ પ્ર૦ કામ દામથી અળગા તે સાથી મરે ?
ઉ૦ જશથી.
- ૭૧ પ્ર૦ પાણીથી પાતણું તે શું કે જે માર્ગ વિના પ્રવેશે ?
ઉ૦ તે તો તેજ, કે જે કાચમાંથી નીકળે; જળ નહિ.
- ૭૨ પ્ર૦ ચૈતન્ય વિના વાતો કોણ કરે ?
ઉ૦ લખેલું પત્ર.
- ૭૩ પ્ર૦ વાણી, હસ્ત, અને શસ્ત્ર વિના મારે તે કોણ ?

- ઉ૦ નેત્ર.
- ૭૪ પ્ર૦ એકત્રાં આનંદ શાથકી થાય !
ઉ૦ રાગથકી.
- ૭૫ પ્ર૦ જેનો લાભ તથા હાનિ બંને ખોટાં તે વસ્તુ શી !
ઉ૦ તે તો સોનું તથા આન્નેપડવો.
- ૭૬ પ્ર૦ જે વસ્તુનો લાભ તથા હાનિ બંને સારાં તે શું !
ઉ૦ તે તો રૂશનાઈ.
- ૭૭ પ્ર૦ ઉજ્જો ઉધમ પાણુ સર્પને હાનિ રૂપ તે શું ?
ઉ૦ અનાધ્યાયનું ભાણુવું.
- ૭૮ પ્ર૦ મહાનાંગણિક વસ્તુ અમાંગણિક લાગે તે ક્યારે ?
ઉ૦ મૃત્યુ સમયના સહુનું ને સ્મશાનીઆના મુખનું રામનામ.
- ૭૯ પ્ર૦ ગાણુપતિનું નામજ લેવાય નહિ તે ક્યારે ?
ઉ૦ મૃત્યુ સમય વા રાખ ઉચકતાં ન લેવાય.
- ૮૦ પ્ર૦ પરમમિત્રનું દુઃખ સહેવાય તે કિયું ?
ઉ૦ આપણા નિમિત્તના વિરહતાપનું દુઃખ સહેવાય.
- ૮૧ પ્ર૦ પરમેશ્વરના કર્યા વિના કોઈ વસ્તુ પોતાની મે-
જે થએલી હશે ?
ઉ૦ તે તો પરમેશ્વરનું સામર્થ્ય સ્વયંપ્રકાશજ છે.
- ૮૨ પ્ર૦ વિના વૈભવે ધનાઢય તે કોણ હશે ?
ઉ૦ તે તો શુદ્ધ સંતોષી.
- ૮૩ પ્ર૦ છતે વૈભવે દારિદ્રી તે કોણ હશે ?
ઉ૦ અચળ વૃષણાવાન્.
- ૮૪ પ્ર૦ સર્વેને ઘેર જેનો સદા સર્વદા સુકાળ તે વસ્તુ શી-
હશે ?
ઉ૦ તે તો પોતાને પોતાની બુદ્ધિનો સદા સુકાળ હોય.

- ૮૫ પ્ર૦ સર્વને ઘર મોંઘી વસ્તુ તે શી હશે ?
 ઉ૦ તે તો દ્રવ્ય સઘળે મોંઘું.
- ૮૬ પ્ર૦ જે શત્રુથી નાશી ન જવાય તે કિયો ?
 ઉ૦ પોતાનો દુઃખદ સ્વભાવ.
- ૮૭ પ્ર૦ આંખવડે ના દખાય તેવી વસ્તુ શી હશે ?
 ઉ૦ આંખવડે પોતાની આંખ ના દખાય.
- ૮૮ પ્ર૦ દર્પણમાં પ્રતિબિંબ ના પડે તે શાનું ?
 ઉ૦ દર્પણમાં દર્પણનું પ્રતિબિંબ ના પડે.
- ૮૯ પ્ર૦ જગતમાં નગુરૂ નીચણિયાતું કોણુ છે ?
 ઉ૦ તે તો મૂળ પુરૂષ સર્વેશ્વર જગત્પુરૂ હરિ છે.
- ૯૦ પ્ર૦ પોતાનો આહાર પોતે ના જાણે તે કોણુ ?
 ઉ૦ તે તો અગ્નિ.
- ૯૧ પ્ર૦ હાર્યા થકી ક્લેશ ના થાય તે કિયે ઠામ ?
 ઉ૦ પોતાના પુત્રથી હાર્યાનો ક્લેશ ના થાય.
- ૯૨ પ્ર૦ જેને કદાપિ ભય ચિંતા નહિ એવું કોણુ ?
 ઉ૦ તે તો સાચા પરમહંસ.
- ૯૩ પ્ર૦ જળમાં ઘોયા થકી ન જાય તેનો રંગ કયો હશે ?
 ઉ૦ જળમાં ઘોતાં ઘોતાં જળની લાલાઈનો રંગ ઉપજે-
 છે તે તે જળમાં ઘોયા થકી જાય નહિ.
- ૯૪ પ્ર૦ જેનું મૂળ નહિ ને ફલાવ ઘણા તે શી વસ્તુ હશે ?
 ઉ૦ તે તો અમલિન મૂળી [અંતરવેલ] નામ લોક
 કહે છે તે.
- ૯૫ પ્ર૦ મૃત્યુ પામેલું કોઈ પણ જીવતું થાય તે કશાથી
 હશે ?
 ઉ૦ તે તો દડકો મુએલો છતાં મેઘનાં બિંદુ લાગ્યાથી
 જીવે.

- ૯૬ પ્ર૦ જડ વસ્તુમાં ચૈતન્ય (ચલન) આવે તે શાથી ?
 ઉ૦ તે તો લોહું ચમકપાખાણને દખીને ચૈતન્યતા (ચલન) પામે.
- ૯૭ પ્ર૦ તરતાં ન આવડતું હોય તદ્દપિ જળમાં તરે એવું-
 કોઈ મનુષ્ય હશે ?
 ઉ૦ તે તો ડાકણું મનુષ્ય ના તરતાં આવડે તદ્દપિ તરે.
- ૯૮ પ્ર૦ જેનું વખાણ કર્યાથી બળ વધે એવો પુરૂષ કો-
 ઈ હશે ?
 ઉ૦ તે તો એક શ્રીહનુમાનજી છે.
- ૯૯ પ્ર૦ જેની સામું ભાળતામાં મરી જાય ને તેનું નામ
 લેઇને બોલાવતાંમાં જીવે એવું કોઈ હશે ?
 ઉ૦ એવું તો એક નીપાટ પક્ષી હોય છે.
- ૧૦૦ પ્ર૦ સર્વથી મોટું દુઃખ તે કિયું ?
 ઉ૦ જે દુઃખનો ઉપાય નહિ તે તથા જેને જે વધતું
 લાગે તે.
- ૧૦૧ પ્ર૦ જગતમાં અક્ષય વસ્તુ કયી હશે ?
 ઉ૦ તે તો ધન.
- ૧૦૨ પ્ર૦ જેને જીતાય નહિ એવા કોણ હશે ?
 ઉ૦ એક તો ઇશ્વર, મન ને સ્વભાવ એ ત્રણ.
- ૧૦૩ પ્ર૦ જ્યમ ખરચે ત્યમ વધે તે વસ્તુ કયી ?
 ઉ૦ તે તો વિદ્યા જે સરસ્વતી.
- ૧૦૪ પ્ર૦ વાવરે વા ન વાવરે તદ્દપિ પૂર્ણને પૂર્ણ રહે તે શું ?
 ઉ૦ તે તો વિદ્યા.
- ૧૦૫ પ્ર૦ જે વસ્તુ ખાવી ઘણી કઠણ તે કઈ ?
 ઉ૦ તે તો ગમ, જે કોઈએ ખવાય નહિ.
- ૧૦૬ પ્ર૦ મનની પ્રીત ને દુઃખની ચીકાસ તે શાથી જાય ?

(૧૦)

પ્રાચીનકાવ્ય.

ઉ૦ તે બંધે કાઢ્યાયકી જાય.

૧૦૭ પ્ર૦ જે ભાગેલી વસ્તુઓ સાંધવાનો ઉપાય નહિ તે
કયી કયી ?

ઉ૦ તે તો ત્રણ છે. મન, મોતી ને કાચ.

૧૦૮ પ્ર૦ કર્મ કરે કોઈ બીજા ને ભાગવે બીજા એણું કયું
હશે ?

ઉ૦ તે તો નેત્ર સ્નેહ કરે ને મન બંધાય.

દુહો.

યહ પ્રશ્નોત્તર માલિકા ગ્રંથસાર સિદ્ધાંત;

દયારામ હરિજન રચ્યો સુનત હરે મનમ્રાંત.

૧

સમાપ્ત.

શ્રીપુરુષોત્તમપંચાંગ.

॥ શ્રીવલ્લભઅષ્ટોત્તરશત નામ. ॥

છંદ દુવૈયા.

જય શ્રીવલ્લભ હરિ હરિવલ્લભ શ્રીમહાપ્રભુ વાંગીશ;	
શ્રીકૃષ્ણાનન વિશ્વાનર પરમાનંદ મહાલક્ષ્મીશ.	૧
શ્રીમદાચાર્ય દયાધીશ ગુરુ કર્ણાનિધિ આનંદ;	
ગોપીનાથજનક શ્રીવિઠલપિતુ પરમાનંદકંદ.	૨
શ્રીલક્ષ્મણનંદન શ્રીધલંબાપુત્ર પરમઉદાર;	
અદેયદાનદક્ષ દીનબંધુ દેવીકૃતઉદ્ધાર.	૩
ભક્તાચાર્ય ભક્તવત્સલ ભક્તાધીન વલ્લભભક્ત;	
ભક્તિપથપંકજતરણિ શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપાસક્ત.	૪
સ્વદાસાર્યકૃતસાધનઅશોષ નિસ્સાધનજનપાળ;	
માયાવાદનિરાકૃત રતિપથકેતુ કૃતાંતકાળ.	૫

૩ હરિને વાહાલા. ૫ વાણીના પતિ, અર્થાત્ સકળ વાણીને જાણનાર.
૬ શ્રીકૃષ્ણના મુખરૂપ. ૭ અગ્નિરૂપ.

૮ મહાલક્ષ્મીના પતિ. ૧૧ દયાના અધીશ (સ્વામી). ૧૨ દયાના ભં-
ડાર. ૧૩ આનંદરૂપ. ૧૪ ગોપીનાથના પિતા. ૧૫ શ્રીવીઠલના પિતા. ૧૬
પરમ આનંદ રૂપી કંદ. ૧૭ શ્રીલક્ષ્મણના પુત્ર. ૧૮ ધલંબા દેવીના પુત્ર.

૨૦ જે દાન કોઈ આપી શકે નહિ તેનું દાન આપવામાં નિપુણ. ૨૨
દેવી જીવોનો ઉદ્ધાર કરનાર. ૨૬ જેને ભક્તો વાહાલા છે એવા.

૨૭ ભક્તિ માર્ગ રૂપી કમળને ખિલાવનાર સૂર્યરૂપ. ૨૮ શ્રીકૃષ્ણના
સ્વરૂપમાં આસક્ત. ૨૯ પોતાના દાસને અર્થે અશોષ (સમગ્ર) સાધન જેણે
કર્મ્યા છે એવા. ૩૦ સાધન રહિત મનુષ્યનું પાલન કરનાર. ૩૧ માયાવાદનું
ખંડન કરનાર. ૩૨ રતિના માર્ગની ધજારૂપ. ૩૩ કાળના પશુ કાળ.

^{૩૪}સ્મૃતિમાત્રારતિનાશન ^{૩૫}વિભુ ^{૩૬}સાકારપ્રહ્લપ્રતિપાદ્ય;
^{૩૭}અપાર ^{૩૮}અદ્ભુત ^{૩૯}અકળ ^{૪૦}સનાતન ^{૪૧}આનંદધન ^{૪૨}અજ ^{૪૩}આદ્ય. ૬
^{૪૪}વિષ્ણુદેવ ^{૪૫}મહાવરદરાજ ^{૪૬}સર્વેશ્વર ^{૪૭}શ્રેય ^{૪૮}સુખધામ;
^{૪૯}પૂર્ણપ્રહ્લ ^{૫૦}આચાર્યરત્ન ^{૫૧}પુરુષોત્તમ ^{૫૨}પૂરણકામ. ૭
^{૫૩}ત્રિગુણાતીત ^{૫૪}રહોરત ^{૫૫}સત્યસંકલ્પ ^{૫૬}અંતરયામી;
^{૫૭}પતિતપાવન ^{૫૮}અધમોદ્ધારણ ^{૫૯}હરિ ^{૬૦}પુષ્ટિપદ્મસ્વામી. ૮
^{૬૧}વિરચિત્તભક્તમનોરથપૂરક ^{૬૨}અતર્યમાહાત્મ્ય ^{૬૩}અનંત;
^{૬૪}કરતુમકરતુમન્યથાકરતું ^{૬૫}સમર્થ ^{૬૬}શ્રીભગવંત. ૯
^{૬૭}ભક્તિમાર્ગપ્રવર્તક ^{૬૮}સ્વતંત્ર ^{૬૯}ભક્તિરૂપ ^{૭૦}રસરૂપ;
^{૭૧}વિદ્વાનમંડન ^{૭૨}અતિકૃપાળ ^{૭૩}તૈલંગતિલક ^{૭૪}દ્વિજભૂપ. ૧૦
^{૭૫}વિષયાસક્તિવિદૂષક, ^{૭૬}વિજીતદર્પ, ^{૭૭}રતિરસમગ્ન;

૩૪ સ્મરણ કર્યા માત્રથી આર્તિ (પીડા) ને નાશ કરનાર. ૩૫ સર્વત્ર વ્યાપક દેશકાળાદિપરિચ્છેદ રહિત.

૩૬ સાકાર પ્રહારપે પ્રતિપાદિત થયેલા. ૪૦ અનાદિ અનંત. ૪૧ એકરસ આનંદરૂપ. ૪૨ જન્મ રહિત.

૪૩ સર્વથી આદ્ય. ૪૪ દેવાના પતિ. ૪૫ વરદાન આપનારાઓમાં શોભાયમાન. ૪૭ કલ્યાણરૂપ. ૫૦ આચાર્યમાં રત્ન જેવા. ૫૨ જેના મનોરથ પૂર્ણ થયા છે એવા.

૫૩ સત્ય. રજ, તમ, એવા ત્રણ ગુણથી રહિત. ૫૪ એકાંતની પ્રીતિવાળા. ૫૫ જેની સઘળી કલ્પનાઓ સત્ય થાય છે એવા. ૫૮ અધમનો ઉદ્ધાર કરનારા. ૫૯ પુષ્ટિમાર્ગના સ્વામી.

૬૦ ભક્તોએ જે જે મનોરથ કર્યા હોય તેને પૂર્ણ કરનારા. ૬૧ જેના માહાત્મ્યનો તર્ક થઈ શકતો નથી એવા. ૬૩ કરવાને, ન કરવાને અતે ઉલટું કરવાને સમર્થ.

૬૯ વિદ્વાનના ધરેણારૂપ. ૭૧ તૈલંગ કુળમાં તિલકરૂપ સર્વોત્તમ. ૭૨ આદ્યજોના રાજા. ૭૩ વિષયની આસક્તિને દૂષણ આપનારા. ૭૪ જેણે કામને જીત્યો છે એવા.

^{૭૬} પતિતસંગ્રાહક ^{૭૭} પરમેશ્વર ^{૭૮} શિરમણિ ^{૭૯} સર્વરસજ.	૧૧
^{૮૦} સર્વશક્તિધૃક્ ^{૮૧} શ્રીભાગવતગૂઢાર્થપંકજભાનુ;	
^{૮૨} સ્વજનજીવનધન ^{૮૩} પ્રાણપતિ ^{૮૪} પ્રતિપક્ષપતંગકૃશાનુ.	૧૨
^{૮૫} વિવિધઅપરાધક્ષમાકૃત ^{૮૬} અશરણશરણ ^{૮૭} અખિલ સુખદાય;	
^{૮૮} શ્રીગિરિરાજધરણ ^{૮૯} હૂતઆર્તિભિલ ^{૯૦} દુઃખઅઘાંતકાય.	૧૩
^{૯૧} રાજવાક્ષ ^{૯૨} મદનાભિરામ ^{૯૩} અભયપદ ^{૯૪} આનંદકારી;	
^{૯૫} શાન્તસ્પર્શ ^{૯૬} સ્વયંભૂ ^{૯૭} ધૃશ્વર ^{૯૮} સ્વકીયસકળજ્વરહારી.	૧૪
^{૯૯} કૃતદિગ્વિજય ^{૧૦૦} સ્વદાસસુરદ્રુમ ^{૧૦૧} અનુકંપાલોચન;	
^{૧૦૨} પ્રમેયબળવતકૃત ^{૧૦૩} લીલામય પ્રણતકષ્ટમોચન.	૧૫
^{૧૦૪} ભાવવિધૂર્ણિતલોચન ^{૧૦૫} પદપંકજપાંસુકળરૂપ;	

૭૬ પતિત (બ્રહ્મ) થયેલાનું ગ્રહણ કરનાર. ૮૦ મર્વે શક્તિને ધારણ કરનારા. ૮૧ શ્રીભાગવતના ગૂઢ અર્થ રૂપી કમળને ખીલાવનાર (પ્રકટ કરનાર) સૂર્ય જેવા. ૮૨ પોતાનાં જનના જીવન રૂપ અને ધનરૂપ.

૮૪ પ્રતિપક્ષીઓ રૂપી પતંગીઆને બળી મરવાના અગ્નિરૂપ.

૮૫ અનેક પ્રકારના અપરાધને ક્ષમા કરનાર. ૮૬ જેને કોઈનું શરણ ન હોય તેને શરણે રાખનાર. ૮૭ સધળાંને સુખ આપનાર.

૮૮ ગિરિરાજ (ગોવર્ધન) ને ધારણ કરનારા. ૮૯ જે બોલાવે તેની ખીડાનો નાશ કરનાર. ૯૦ દુઃખ અને પાપનો અંત આણનાર જેનું સ્વરૂપ છે એવા. ૯૧ કમળ સમાન નેત્રવાળા.

૯૨ કામદેવ જેવા સુંદર. ૯૩ અભયદાન આપનાર. ૯૪ પોતાની મેજેજ ઉત્પન્ન થયેલા. ૯૫ પોતાના ભક્તોના સમસ્ત સંતાપને હરનારા.

૯૬ જેણે દિગ્વિજય કર્યો છે એવા. ૧૦૦ પોતાના દાસના કલ્પજ્ઞ રૂપ. ૧૦૧ દયાયુક્ત નેત્રવાળા. ૧૦૨ લીલામય બળવાન પ્રમેય જેણે કર્યો છે એવા.

૧૦૩ પ્રણામ કરનારાઓને કષ્ટમાંથી મુક્ત કરનાર. ૧૦૪ ભાવવડે જેનાં નેત્ર ફરતાં છે એવા. ૧૦૫ જેનાં ચરણ રૂપી કમળની રજ ફળ રૂપ છે એવા.

સર્વોત્તમ નિજલાભપૂર્ણ જય આત્મારામઅનુપ.	૧૬
એ અષ્ટોત્તરશત શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુનાં નામ;	
સર્વ પાપ સંતાપ હરાણ મનવાંચિત પૂરણ કામ.	૧૭
શ્રદ્ધાસહિત સદા જે જન કરશે એ આખ્યોચાર;	
શ્રીગોપીજન વલ્લભ તેને વશ થાશે નિરધાર.	૧૮
અકથિત કૃણ છે અનુભવી જો જો આનંદ થાશે અત્ય;	
મારું તો સર્વસ્વધન એ દયો કહે કહું સત્ય.	૧૯

॥ વિઠ્ઠલઅષ્ટોત્તરશત નામ. ॥

છંદ દુવૈયા.

જય શ્રીવિઠલ પુરુષોત્તમ શ્રીવલ્લભરાજકુમાર;	
શ્રીમહાલક્ષ્મીગર્ભરત્ન સર્વાંગચારૂ જિતમાર.	૧
શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રીગોપીનાથાનુજ શ્રુતિસાર;	
શ્રીહરિ શ્રીરૂઝિમાણીરમણ પદ્માવતીપ્રાણાધાર.	૨
શ્રીગિરિધરઆદિકસાતતનુજનક તૈલંગતિલક રસાળ;	

૧૦૭ પોતાના લાભમાં પૂર્ણ. ૧૦૮ આત્મસ્વરૂપમાં આનંદ માનનાર.

૧ છંદ દુવૈયા—ચોપાયા છંદ. ૨ પુરુષોમાં ઉત્તમ. ૩ વલ્લભાચાર્યના પુત્ર (જેમને કૃષ્ણનો અવતાર માનેલો છે). ૪ મહાલક્ષ્મી (તેમનાં માતા) ના ગર્ભમાં રત્ન જેવા.

૫ બધે શરીરે સુંદર. ૬ કામદેવને જીતે. ૮ ગોપીનાથના અનુજ (નાના ભાઈ). ૯ વેદના સાર રૂપ. ૧૧ રૂઝિમાણીના રમણ (સ્વામી). ૧૨ પદ્માવતી (તેમની સ્ત્રી) ના પ્રાણાધાર.

૧૩ શ્રીગિરિધર આદિક સાત તનુ (પુત્ર) ના જનક (પિતા). ૧૪ તૈલંગને વિષે તિલક રૂપ (શ્રેષ્ઠ—મુખ્ય). રસાળ—તૈલંગ તિલકનું વિશેષણ.

પિતૃવંશઆર્ણવમયંક	૧૫	૧૬	૧૭	પ્રભુ પ્રપન્નજનપ્રતિપાળ.	૩
કરણારસપરિપૂરિતહૃદય	૧૮	૧૯	૨૦	પુષ્ટિપથપતિ પરમેશ;	
ગોત્રનાથ સહચર	૨૧	૨૨	૨૩	ગુણસાગર સજ્જનજળદશુભવેષ.	૪
મહારસમાગસ્વરૂપપ્રકાશક	૨૪	૨૫	૨૬	સર્વોત્તઃકરણજ;	
પ્રેમપંથકેતુ દિક્ષિત	૨૭	૨૮	૨૯	કૃણુ શ્રીગોવર્ધનયજ્ઞ.	૫
શ્રીગોપીજનવલ્લભ	૩૦	૩૧	૩૨	અતિવલ્લભ શ્રીવલ્લભરૂપ;	
માયાવાદવિભંજન	૩૩	૩૪	૩૫	નાગર ભક્તાચાર્ય અનુપ.	૬
કવિકુળભૂષણ વિષ્ણુધરિરોમણિ	૩૬	૩૭	૩૮	વરદમણિ દુઃખહારી;	
સરવસ્વદાનકુશળ	૪૦	૪૧	૪૨	કૃપાકર ગોપ્રાભાણહિતકારી.	૭
જગદાર્તિહર દીનપાળ	૪૩	૪૪	૪૫	ભક્તાધીન અતિદુર્દર્શ;	
જ્ઞાનશૂન્યગ્રાહક કીર્તિવિશદ	૪૬	૪૭	૪૮	સ્વભૂત્યદા અતિહર્ષ.	૮

૧૫ પિતૃના વંશરૂપી આર્ણવ (સમુદ્ર) માંથી ઉપજેલા મયંક (ચંદ્ર).

૧૭ પ્રપન્ન (શરણે આવેલા) જનના પ્રતિપાળ. ૧૮ કરણારસવડે પરિપૂરિત (સંપૂર્ણ ભરાયલા) હૃદયવાળા. ૧૯ પુષ્ટિપથ (વલ્લભી સંપ્રદાય) ના પતિ. ૨૨ મિત્ર. ૨૪ સજ્જન (જળન યુક્ત) જળદ (મેઘ) ના સરખા શુભ વેષવાળા.

૨૫ મહારસ (ભક્તિ મહારસ) માર્ગના સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરનાર. ૨૬ સર્વના અંતઃકરણને જાણનાર. ૨૭ પ્રેમના પંથ (માર્ગ) ના કેતુ (ધ્વજ) રૂપ. ૩૦ ગોવર્ધન યજ્ઞ રૂપ. ૩૩ શ્રી (લક્ષ્મી) ને વલ્લભ (વાહાણું છે) રૂપ જેનું એવા.

૩૪ માયાના વાદને વિભંજન (નાશ કરનાર). ૩૫ અતુર. ૩૭ કવિઓના કુળના અલંકાર રૂપ. ૩૮ વિષ્ણુ (પંડિતો) માં શિરોમણિ. ૩૯ વરદ (વરદાન આપનાર) માં મણિ જેવા. ૪૧ સરવસ્વદાન કરવામાં કુશળ. ૪૪ જગત્પત્ની આર્તિ (પીડા) ને હરનાર.

૪૭ અતિ દુઃખે કરીને જેનું દર્શન થાય એવા. ૪૮ જ્ઞાનશૂન્ય (રહિત) જનના ગ્રાહક (અનુગ્રાહક-કૃપા કરનાર). ૪૯ વિશદ (નિર્મળ) કીર્તિ વાળા. ૫૦ સ્વભૂત્ય (પોતાના સેવકને) અતિ હર્ષદા (હર્ષ આપનારા).

- ^{૫૧}અતિ આર કમનીયકલેવર ^{૫૨}શુભ ગુણ સકળ નિધાન;
^{૫૩}સકળ વેદપારગ ^{૫૪}વિદ્યાલય ^{૫૫}નિર્ભયદા ^{૫૬}ભગવાન. ૯
- ^{૫૭}સોમસુયશપ્રતિષ્ઠાતા ^{૫૮}મહાઅધમોદ્ધરણ ^{૫૯}અનાદિ;
^{૬૦}શ્રીરાધિકારમાણ ^{૬૧}સેવારસઅમૃત અદ્ભુત સ્વાદી. ૧૦
- ^{૬૨}કાલિંદીપુલિનાવિષ્ટચિત્ત ^{૬૩}અતિ ગંભીર ઉદાર;
^{૬૪}હતિતપતિતઉદ્ધારક ^{૬૫}જગદ્ગુરુ ^{૬૬}શુચિ ^{૬૭}શાંતાકાર. ૧૧
- ^{૬૮}પ્રતિપક્ષાગ્નિવડવાનળ ^{૬૯}સ્વજનમીનસુખદસુવારિ;
^{૭૦}અતિ દુર્લભ ^{૭૧}વિભુ ^{૭૨}ભક્તસદૃશ ^{૭૩}પરમાનંદ ^{૭૪}રૂચિકારી. ૧૨
- ^{૭૫}રાજવલ્લભ્યન ^{૭૬}રાસલીલાસમહોદધિ ^{૭૭}દીનબંધુ;
^{૭૮}શ્રીગોકુળેશભક્તિપ્રવર્તક ^{૭૯}મહાકૃપારસસિંધુ. ૧૩

૫૧ અતિ આર (સુંદર) અને કમનીય (શોભાયમાન) કલેવર (દેહ) વાળા. ૫૨ સકળ શુભ ગુણના નિધાન (ભંડાર). ૫૩ સકળ વેદની પારગ (જનારા) અર્થાત્ સર્વ વેદ પરિપૂર્ણ જાણનારા.

૫૪ વિદ્યાના આલય (સ્થાન) રૂપ. ૫૫ નિર્ભય આપનારા. ૫૭ સોમ નામે સુયશના પ્રતિષ્ઠાતા (સ્થાપન કરનાર).

૫૮ મહા (મોટા) અધમનો ઉદ્ધાર કરનાર. ૬૦ રમણ—સ્વામી.

૬૧ સેવા રસ રૂપી અદ્ભુત અમૃતના સ્વાદી (સ્વાદ લેનાર)—સેવાની ખુબ વચાર્ય જાણનાર. ૬૨ કાલિંદી (યમુના) ના પુલિન (તટ પ્રદેશ) માં આવિષ્ટ (પ્રવેશ કરેલું) છે ચિત્ત જેનું એવા.

૬૪ હતિત (હણાયલા) અને પતિત (ધર્મબ્રષ્ટ થયેલા) નો ઉદ્ધાર કરનાર. ૬૬ પવિત્ર. ૬૭ શાંત આકૃતિવાળા. ૬૮ પ્રતિપક્ષ (શત્રુપક્ષ) રૂપી અગ્નિ (સમુદ્ર) નું શોષણ કરનાર વડવાનલ અગ્નિ રૂપ.

૬૯ સ્વજન રૂપી મીન (માછલાં) સુખદ (સુખ આપનાર) સુવારિ (સારા જળ રૂપ). ૭૧ સર્વત્ર વ્યાપ્ત—અપરિ છંદ ૭૨ ભક્તના સદૃશ (સમાન) ૭૪ પ્રીતિ ઉપજે એવા—મનને પસંદ પડે એવા.

૭૫ રાજવ (કમળ) સમાન લોચનવાળા. ૭૬ રાસ લીલાના રસના મહોદધિ (મહારાગર). ૭૮ શ્રી ગોકુળેશ (કૃષ્ણ) ની ભક્તિ પ્રવર્તાવનારા.

^{૮૦}અચ્યુત ^{૮૧}અકળ ^{૮૨}સનાતન ^{૮૩}શ્રીપતિ ^{૮૪}ભક્તવત્સળ ^{૮૫}ભયહરણ;
^{૮૬}નિઃસાધનજનચિંતાપર ^{૮૭}નિજનિવાસઅંતઃકરણ. ૧૪
^{૮૮}ક્ષિતિમંડળમંડન ^{૮૯}મહાબાહો ^{૯૦}મહાપુરૂષમણિ ખ્યાતા;
^{૯૧}શ્રીકૃષ્ણરૂપ ^{૯૨}શ્રીકૃષ્ણદયિત ^{૯૩}કૃષ્ણદાન જન દાતા. ૧૫
^{૯૪}નિરપેક્ષજનવલ્લભ ^{૯૫}ભક્તમનોરથપૂરક નાથ;
^{૯૬}સકળકળાપરિપૂર્ણ ^{૯૭}ગુણાકર ^{૯૮}સુખકર ^{૯૯}બંધુઅનાથ. ૧૬
^{૧૦૦}સર્વશક્તિવૃક્ષ ^{૧૦૧}મહાબળમોહન ^{૧૦૨}અચિંત્યમહિમા ^{૧૦૩}ધર્શ;
^{૧૦૪}અતર્ક્યમાહાત્મ્ય ^{૧૦૫}અપાર ^{૧૦૬}અનંત ^{૧૦૭}સર્વસખાદિ ^{૧૦૮}શ્રીશ. ૧૭
 એ અષ્ટોત્તરશત શ્રીવિઠ્ઠલનાથકલ્પદ્રુમ નામ;
 ચિંતા સર્વ નિવર્તક નિર્ભયપદદા પૂરણકામ. ૧૮
 ભક્તિ પ્રેમ પ્રકાશક સદ્મતિ ચિંતામણિ સ્વરૂપ;
 ધન સર્વસ્વ દયો કહે માર્ગ શ્રીવિઠ્ઠલ વ્રજભૂપ. ૧૯

૮૦ પતન ન પામે એવા. ૮૧ કળી ન શકાય એવા. ૮૨ અનાદિ અને અનંત. ૮૬ નિઃસાધન—સાધન રહિત જન વિષે ચિંતા પર (ફિકર રાખનાર). ૮૭ નિજ નિવાસ (પોતાને વિષે નિવાસ કરનારા ભક્તો) ના અંતઃકરણ રૂપ. ૮૮ ક્ષિતિ (પૃથ્વી) ના મંડળને વિષે મંડન (અલંકાર) રૂપ. ૮૯ મોટા બાહુવાળા—બળવાન. ૯૦ ખ્યાતા (પ્રખ્યાતા) એવા મહાપુરૂષ રૂપ મણિ. ૯૨ શ્રી કૃષ્ણના દયિત (વાહલા). ૯૩ જનને શ્રીકૃષ્ણ રૂપી દાનના દાતા (આપનારા).

૯૪ અપેક્ષા રહિત જન જેને વલ્લભ (વાહલા) છે એવા. ૯૭ ગુણની આકર (ખાણ) રૂપ. ૯૯ અનાથના બંધુ.

૧૦૦ સર્વ શક્તિને ધારનારા. ૧૦૧ મોટા બળવાળા અને મોહ પમાડનારા. ૧૦૨ જેનો મહિમા અચિંત્ય (વિચાર્યામાં ન આવે એવો) છે એવા. ૧૦૪ જેના માહાત્મ્યનો તર્ક થઈ ન શકે એવા. ૧૦૭ સર્વ સખાઓમાં આદિ (પ્રથમ). ૧૦૮ લક્ષ્મીપતિ. એ ૬૦—શ્રી વિઠ્ઠલનાથ રૂપી કલ્પ વૃક્ષનાં અષ્ટોત્તરશત (એકસો આઠ) નામ છે.

॥ રાધાઅષ્ટોત્તરશત નામ. ॥

*છંદ દુવૈયા.

જય ^૧શ્રીરાધા ^૨રાધિકા, ^૩શ્રીવૃષભાનુનંદની શ્યામ;
^૪કીર્તિકન્યા ^૫કમળાક્ષી, ^૬પરમાનંદા સુખધામ. ૧
^૭પુણ્યા ^૮શ્રીવૃંદાવનેશ્વરી, ^૯વ્રજેશ્વરી ^{૧૦}શ્રેયકરણી;
^{૧૧}હારમોહિની ^{૧૨}પ્રગલ્ભા ^{૧૩}ચતુરા, ^{૧૪}શ્રીગિરિધરમનહરિણી. ૨
^{૧૫}કામિની ^{૧૬}સ્વામિની ^{૧૭}કૃપાસાગરી, ^{૧૮}નાગરી ^{૧૯}નવલકિશોરી;
^{૨૦}માધવી ^{૨૧}મધુરા ^{૨૨}લલિતા ^{૨૩}લલના, ^{૨૪}લાડલી ^{૨૫}સુભગા ^{૨૬}ગૌરી. ૩
^{૨૭}શ્રીકૃષ્ણાકર્ષણી ^{૨૮}દેવી, ^{૨૯}રસિકા ^{૩૦}વિહારિણી કાંતા;
^{૩૧}શ્રીહૃષિકેશ્વરહૃદયનિવાસિની, ^{૩૨}આનંદરૂપિણી શાંતા. ૪
^{૩૩}શ્રીવૃંદાવનચંદ્રભૂષિતા, ^{૩૪}કનકપ્રભા ^{૩૫}જીતચંદ્રા;

છંદ દુવૈયા—ચાપાયા. ૩ વૃષભાનુની નંદની (પુત્રી). શ્યામ—શ્યામા (સ્ત્રી). ૪ કીર્તિ—રાધાની માતાનું નામ.

૭ પુણ્યા—પુણ્યરૂપ. ૮ વૃંદાવનેશ્વરી—શ્રીવૃંદાવન+ઇશ્વરી. ૯ વ્રજેશ્વરી—વ્રજ+ઇશ્વરી. ૧૦ શ્રેયકરણી—શ્રેય (કલ્યાણ) + કરણી (કરનાર). ૧૨ પ્રગલ્ભા—એ નામની અવસ્થાવાળી. અથવા ખુદ્ધશાળી.

૧૬ સ્વામિની—સ્વામી પદવાળી. ૧૮ નાગરી—ચતુર. ૧૯ નવલકિશોરી—નવીકિશોર અવસ્થા ગંને પ્રાપ્ત થઈ છે એવી. ૨૦ માધવી—માધવની પ્રિયા. ૨૧ મધુરા—મીઠી. ૨૩ લલના—સુંદર. ૨૪ લાડલી—લાડ કરનારી. ૨૫ સુભગા—સારા ભાગ્યવાળી. ૨૬ ગૌરી—ગૌરવર્ણની.

૨૭ શ્રીકૃષ્ણાકર્ષણી—શ્રીકૃષ્ણનું આકર્ષણ કરનારી દેવી. ૨૮ વિહારિણી—વિહાર કરનારી. ૩૦ કાંતા—શોભાયમાન. ૩૧ શ્રીઋષિકેશ્વર—હૃષિકા (હંદ્રિયો) ના ઇશ્વર (કૃષ્ણ) ના હૃદયમાં નિવાસ કરનારી.

૩૩ વૃંદાવન—વૃંદાવનમાં આહ્વાદ આપનાર ચંદ્ર જેવા કૃષ્ણપદે ભૂષિતા (અલંકૃત). ૩૪ કનકપ્રભા—સોના જેવી.કાંતિવાળી. ૩૫ જીતચંદ્રા—મુખની કાંતિપદે જેણે ચંદ્રને જીત્યો છે એવી.

૩૬	૩૭	૩૮	૩૯	૪૦	
જીતસિંહા	જીતમૃગા,	જીતપિકા	સંવંશ્વરી	મહેદ્રા.	૫
૪૧	૪૨	૪૩	૪૪		
મોદવતી	આમોદની	કુમારિકા,	અતિચારસ્વરૂપા;		
૪૫	૪૬		૪૭		
દિવ્યાંબરા	કનકમુક્તામણિ	વિભૂષિતા	સુઅનુપા.		૬
૪૮	૪૯	૫૦	૫૧		
કુંજપ્રિયા	શ્રીકૃષ્ણવલ્લભા,	કુંજસ્થા	ધૃતિસદ્મા;		
૫૨	૫૩	૫૪			
કુંજનાયિકા	જીતરંભા,	જીતશુકળિંબા	જીતપદ્મા.		૭
૫૫	૫૬	૫૭	૫૮	૫૯	૬૦
ભદ્રા	શિવા	ભગવતી,	કુમુદા	પ્રિયા	સુંદરી વામા;
૬૧	૬૨	૬૩	૬૪		
શ્રીકૃષ્ણવેણુસંગીતા,	મુરલીહારિણી	રામા.			૮
૬૫	૬૬	૬૭			
ભક્તવત્સલા	ભક્તિસ્વરૂપા,	નિવાસિની	વનવૃંદા;		

૩૬ જીતસિંહા—કટિના પાતળાપણાવડે જેણે સિંહ ને જીત્યા છે એવી.
૩૭ જીતમૃગા—નેત્રવડે મૃગને જીત્યા છે એવી. ૩૮ જીતપિકા—વાણીવડે પિક (કાયલ) ને જીતી છે એવી. ૪૦ મહેદ્રા—દેવદ્રાણી જેવી.

૪૧ મોદવતી—આનંદવાળી. આમોદની—સુગંધવાળી. ૪૨ (આમોદ—સુગં-
ધ). ૪૪ ચાર—સુંદર. ૪૫ દિવ્યાંબરા—દિવ્ય અંબર (વસ્ત્ર) વાળી. ૪૬ કન-
કમુક્તા—કનક. મુક્તા (મોતી) અને મણિવડે વિભૂષિત—અત્યંત રહિત. ૪૭
સુઅનુપા અત્યંત ઉપમા રહિત.

૪૮ કુંજપ્રિયા—કુંજ જેને વાલામાં છે એવી. ૫૦ કુંજસ્થા—કુંજ-
સ્થાનમાં રહેતી. ૫૧ ધૃતિસદ્મા—ધૃતિ (તેજ) નાં સન્ન (ઘર) રૂપ. ૫૨ કુંજ-
નાયિકા—કુંજમાં વિદાર કરનારી નાયકા. જેણે રૂપવડે રંભાને જીતી છે એવી.
૫૩ જીતશુકળિંબા—જેણે નાકવડે શુક્રને અને આંધવડે ગિંચકાને જીત્યાં છે
એવી. ૫૪ જીતપદ્મા—જેણે મુખવડે પદ્મ (કમળ) ને જીત્યાં છે એવી.

૫૫ ભદ્ર-ભદ્રા રૂપ. ૫૬ શિવા—કલ્યાણ રૂપ. ૫૭ ભગવતી—ભાગ્યવાળી.
૫૮ કુમુદા—કુમુદ રૂપ—કુમુદ સારખી કામળ અથવા કુ (પૃથ્વી) માં-
મુદા (હર્ષ રૂપ). ૫૯ પ્રિયા—કૃષ્ણપ્રિયા. ૬૧ વામા—વામ સ્વભાવવાળી. ૬૨
શ્રીકૃષ્ણવેણુ—શ્રીકૃષ્ણ વેણુમાં જેતું ગાન કર્યું છે એવી. ૬૩ મુરલીહારિણી—
શ્રીકૃષ્ણની મુરલી લેઈ જનારી. ૬૪ રામા—મનને રમણ કરાવનારી. ૬૭ નિવા-
સિની—વૃંદાવનમાં નિવાસ કરનારી.

^{૬૮} કૃષ્ણાત્મા ^{૬૯} શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપા, ^{૭૦} શુભા ^{૭૧} અન્ન ^{૭૨} આનંદા. ૯
^{૭૩} પતિતપાવની ^{૭૪} અધમોદ્ધરાણી, ^{૭૫} ભવભયહરણી ^{૭૬} અગમ્યા;
^{૭૭} પટરાણી ^{૭૮} ઠકરાણી પ્રમદા, ^{૭૯} મહારાણી ^{૮૦} અતિરમ્યા. ૧૦
^{૮૧} નિત્યસુયુગ્મસ્વરૂપણિ ^{૮૨} કૃષ્ણા, ^{૮૩} હરિકીડા ^{૮૪} રતિકૃષ્ણ;
^{૮૫} મંગળરૂપા માનવતી માનિની, ^{૮૬} પ્રિયપૂરણતૃષ્ણ. ૧૧
^{૮૭} શ્રીગોવિંદસહચારિણી, ^{૮૮} અપળા ^{૮૯} સુમધ્યમા અજ્ઞતા;
^{૯૦} ભાંડીરનિવાસિની ^{૯૧} શુભ્રા, ^{૯૨} શ્રીગોપિનાથદયિતા. ૧૨
^{૯૩} નિગમાગમસંતતસેવ્યા, ^{૯૪} ગોપિકામંડલીયુક્તા;
^{૯૫} નંદકુમારપૂજિતા ^{૯૬} રાસેશ્વરી, ^{૯૭} રસસકળ ^{૯૮} સંયુક્તા. ૧૩
^{૯૯} લક્ષ્મીકોટિવિલાસિની, ^{૧૦૦} મદાલસા ^{૧૦૧} હરિકેલીધામા;
^{૧૦૨} પરમેશ્વરી ^{૧૦૩} અખિલેશ્વરી, ^{૧૦૪} ઈશ્વરી ^{૧૦૫} સર્વેશ્વરી ^{૧૦૬} શુભનામા. ૧૪

૬૮ કૃષ્ણાત્મા—શ્રીકૃષ્ણના આત્મા રૂપ. ૭૧ અન્ન—નહિ જન્મેલી અથવા અન્ન (માયા) રૂપ. ૭૩ પતિત—પતિતને પાવન કરનારી. ૭૪ અધમોદ્ધરણી—અધમનો ઉદ્ધાર કરનારી. ૭૫ ભવભયહરણી—સંસારના ભયને હરનારી. ૭૬ અગમ્ય—જેની ગતિ સમજવામાં ન આવે એવી. ૭૮ પ્રમદા—અતિ મદવાળી. ૮૧ અતિરમ્યા—રમણિક.

૮૨ નિત્ય—નિરંતર સુંદર યુગ્મ (જોડ) સ્વરૂપવાળી કૃષ્ણા. ૮૩ હરિકીડા—હરિની કીડા રૂપ. ૮૪ રતિકૃષ્ણ—કૃષ્ણની રતિ (પ્રીતિ) રૂપ. ૮૮ યપૂરણતૃષ્ણ—પ્રિય (કૃષ્ણ) ની તૃષ્ણા પૂર્ણ કરનાર.

૮૯ શ્રીગોવિંદ—શ્રીગોવિંદની સહચારિણી (મિત્ર). ૯૧ સુમધ્યમા—અત્યંત સુંદર. ૯૨ અજ્ઞતા—ન જ્ઞતાયલી. ૯૩ ભાંડીર—ભાંડાર નામના વડમાં નિવાસ કરનારી. ૯૪ શુભ્રા—શુભ્ર (ગૌર) કાંતિવાળી. ૯૫ શ્રીગોપીનાથદયિતા—દયિતા-પ્રિયા.

૯૬ નિગમાગમ—નિગમ (વેદ) + આગમ (શાસ્ત્ર) તેમણે સંતત નિરંતર સેવ્યા (સંવવા યોગ્ય). ૯૮ નંદકુમાર—નંદકુમાર (કૃષ્ણ) પૂજિતા (સન્માનિત). ૯૯ રાસેશ્વરી—રાસકીડામાં ઈશ્વરી (નાયિકા). ૧૦૦ રસસકળસંયુક્તા—સકળ રસસંયુક્ત.

૧૦૧ લક્ષ્મીકોટિ—કોટિ લક્ષ્મી સરખો વિલાસ આપનારી. ૧૦૨ મદાલસા—મદવડે આળસુ. ૧૦૩ હરિકેલીધામા—હરિની કેલી (કીડા) નું ધામ. ૧૦૫ અખિલેશ્વરી—અખિલ (સમગ્ર) ની ઈશ્વરી. ૧૦૬ શુભનામા—શુભ નામવાળી.

એ અષ્ટોત્તરશત શ્રીરાધા, નામદામ મુખ જેને;
શ્રદ્ધા સહ નિત્ય પાડ કરે, તો કૃપણ થાય વશ તેને. ૧૫
જીગલ કિશોર સમીપ નિરંતર, નિવાસ તે જન પામે;
દાસ દયાના પ્રાણવલ્લભ એ વલ્લભ થાય દુઃખ પામે. ૧૬

॥ પુરુષોત્તમઅષ્ટોત્તરશત નામ. ॥

છંદ દુવૈયા.

^૧શ્રીપૂરણપુરુષોત્તમ, ^૨શ્રીગોવર્ધનોદ્ધરાણુ ધીર;
^૩શ્રીરાધકારમણુ ^૪શ્રીગોપીજનવલ્લભ બળવીર. ૧
^૬શ્રીમદ્વલ્લભપ્રાણપતિ, ^૭પ્રાણેશ પ્રાણાધાર;
^૯શ્રીવિઠ્ઠલસર્વસ્વ, ^{૧૦}પ્રાણજીવન ધન નંદકુમાર. ૨
^{૧૧}શ્રીયશોદાત્સંગલાલિત ^{૧૨}શ્રીનવનીત પ્રિય (પ્રિય) ચિત્ત ચોર;
^{૧૪}શ્રીયમુનાંપ્રિયતમ, ^{૧૫}શ્રીચંદ્રાવળીમુખ ચંદ્રચક્રોર. ૩
^{૧૬}ત્રિભંગલલિતમનોહર નટવર, ^{૧૭}દૃષિકેશ્વર ^{૧૮}રસરૂપ;
^{૧૯}રાધેશ્વર ^{૨૦}રમણેશ્વર ^{૨૧}વશીધર, ^{૨૨}ધનશ્યામસ્વરૂપ. ૪

૧૫ નામદામ—નામ રૂપી માળા. ૧૬ એ વલ્લભ છંદ—રાધા અને કૃપણ બન્ને વલ્લભ થાય.

૧ પૂરણ પુરુષોત્તમ. ૨ ગોવર્ધન પર્વતને ઉપાડનાર ધીર પુરુષ. ૩ રાધિકાના રમણ (સ્વામી). ૪ બળવીર (બળરામના ભાઈ). ૫ શ્રીમદ્ વલ્લભાર્યાના પ્રાણપતિ. ૬ પ્રાણુના ઇશ. ૭ શ્રીવિઠ્ઠલાર્યાના સર્વસ્વ (સકળ-ધન)રૂપ. ૮ નંદના કુમાર, તેના પ્રાણ જીવન અને તેના ધન રૂપ.

૧૧ શ્રીયશોદાના ઉત્સંગ (ખેલનામાં) લાલિત (લાડ લડાવેલા). ૧૨ માખણના ચોર. ૧૩ ભક્ત જનના ચિત્તના ચોર. ૧૪ યમુનાના અતિ વાલ્મીકી. ૧૫ ચંદ્રાવળી નામે ગોપીના મુખ રૂપી ચંદ્રને ચક્રોરની જેઠે ઈચ્છનારા.

૧૬ ત્રણ જગોએથી વાંકા વળેલા સુંદર અને મનોહર ઉત્તમ નટ (નૃત્ય કરનાર). ૧૭ દૃષિકા (દંડિયો) ના ઇશ્વર. ૨૦ રમણમાં ઇશ્વર. ૨૧ વાંસળી ધારણુ કરનાર. ૨૨ ધન (મેઘ) સમાન શ્યામસ્વરૂપવાળા.

^{૨૩} કોટિકમનમથસુંદર	^{૨૪} નાગર,	^{૨૫} સકળગુણાકરસ્વામી;	
^{૨૬} સદાનંદ	^{૨૭} શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર,	^{૨૮} આનંદધન	^{૨૯} અંતરયામી. ૫
^{૩૦} સમર્થકર્તુમકર્તુમન્યથાકર્તુમ્	^{૩૧} હરિસર્પરા;		
^{૩૨} અનંતકોટિપ્રભાંડભૂપ,	^{૩૩} વિભુ	^{૩૪} નિજનંદરસમગ્ન.	૬
^{૩૫} દારિકેશ	^{૩૬} ગોકુળેશ	^{૩૭} મથુરાધિપ	^{૩૮} વૃંદાવનચંદ્ર;
^{૩૯} રાધાવર	^{૪૦} ગોપીશ	^{૪૧} ગોપવર	^{૪૨} વૈકુંઠેશ
			^{૪૩} વ્રજેન્દ્ર. ૭
^{૪૪} શ્રીગોવર્ધનનાથજી	^{૪૫} શ્રીજી,	^{૪૬} શ્રીગોવિંદ	^{૪૭} ગોપાળ;
^{૪૮} શ્રીવ્રજભૂપાળ	^{૪૯} વરદરાજ,	^{૫૦} વૃજવદન	^{૫૧} કૃતાંતકાળ. ૮
^{૫૨} શ્રીગોકુળઉત્સવ	^{૫૩} શ્રીવલ્લભ,	^{૫૪} શ્રીવિઠલ	^{૫૫} ગિરિધારી;
^{૫૬} વાંચીકલ્પતરુ	^{૫૭} સર્વોત્તમાવલ્લભ	^{૫૮} ગોપવિહારી.	૯
^{૫૯} ધૃણીયમામૃલોચન	^{૬૦} મદદાસ,	^{૬૧} બહુકંદર્પાભિરામ;	
^{૬૨} સાક્ષાતકલાકેલિમૂરતિ,	^{૬૩} સર્પાધિપ	^{૬૪} સુંદરશ્યામ.	૧૦

૨૩ કોટિક મન્મથ (કામદેવ) સરખા સુંદર. ૨૪ સતુર. ૨૫ સકળ-ગુણની ખાણુ રૂપ એવા સ્વામી—(આકર—ખાણુ). ૨૬ સદા આનંદરૂપ.

૩૦ કરવાને, ન કરવાને અને સવળાનું અવળું તથા અવળાનું સવળું કરવાને સમર્થ. ૩૧ સર્વજ્ઞ હરિ. ૩૩ સચરાચર વ્યાપી—મહાન. ૩૪ પોતાના સ્વરૂપના આનંદ રૂપી રસમાં દૂબેલા.

૪૧ ઉત્તમ ગોવાળિયા. ૪૩ વ્રજના ઈન્દ્રિ—સ્વામી. ૪૮ વ્રજના અલંકારરૂપ. ૪૯ વરદાન આપનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ. ૫૧ કૃતાંત (કાળ) ના પાણુ કાળ.

૫૨ ગોકુળમાં ઉત્સવ રૂપ. ૫૬ વાંચી (ઇચ્છા) એના કલ્પતરુ રૂપ—કલ્પવૃક્ષ જેમ ઈચ્છેલા ફળને આપે છે તેમ ઈચ્છેલા પદાર્થને આપનારા. ૫૭ સર્વના આત્મા અને વલ્લભ. ૫૮ ગોપને વિહાર કરાવનારા (રમાડનારા).

૫૯ ઘેરાયલી આંખોવાળા. ૬૦ મદથી આગસુ. ૬૧ અનેક કામદેવ-જેવા રૂપવાળા. ૬૨ કળા અને કેલિ (રમત) ની સાક્ષાત્ (પ્રત્યક્ષ) મૂરતિ (મૂર્તિ).

^{૬૫} જૃંદારણ્યપુરંદરમણુ, ^{૬૬} આભીરનાગરીપ્રાણુ;	
^{૬૭} નાયકગોપીલોચનતારક, ^{૬૮} ચંદુકુળપંકજભાણુ.	૧૧
^{૬૯} કામકલારસશિરોમણિ, ^{૭૦} કોટીકંઠર્પલાવણ્ય;	
^{૭૧} કોટીકુંદલલિતધૃતિમન્મથ, ^{૭૨} મન્મથજૃંદારણ્ય.	૧૨
^{૭૩} વલ્લિવાંગનાસક્ત ^{૭૪} રાધિકારતિલાંપટ ^{૭૫} વનમાલી;	
^{૭૬} ચંદુકુળચૂડામણિ ^{૭૭} પૂતનાંતક ^{૭૮} બકારિ ^{૭૯} મર્દનકાલી.	૧૩
^{૮૦} વાસુદેવ ^{૮૧} રામાનુજ ^{૮૨} દેવકીનંદન આનંદકારી;	
^{૮૩} મોરમુકુટ પીતામ્બર કુંડળ કેયૂરકૌસ્તુભધારી.	૧૪
^{૮૪} પ્રાણનાથ ^{૮૫} પ્રીતમ ^{૮૬} પરમેશ્વર, ^{૮૭} બાળમુકંદ ^{૮૮} અનાદિ;	
^{૮૯} ઉર્ધ્ધ્વરેત અર્યુત ^{૯૦} શ્રીપતિ, ^{૯૧} રાધાઅધરામૃતસ્વાદી.	૧૫

૬૫ જૃંદારણ્યના પુરંદર (ઈંદ્ર) રૂપ પ્રભુ. ૬૬ આભીર (આહીર) ની નાગ-
રી (ચતુર સ્ત્રીઓ) ના પ્રાણ રૂપ. ૬૭ શ્રેષ્ઠ ગોપીઓના નેત્રના તારા રૂપ.
૬૮ ચાંદવોના કુળ રૂપી પંકજ (કમળ) ને ખીલાવનારા ભાણુ (સૂર્ય) જેવા.

૭૦ કોટિ કામદેવ જેવી (લાવણ્યતા) સુંદરતાવાળા. ૭૧ કોટિ ઈંદુ
(ચંદ્ર) સમાન લલિત (સુંદર) ધૃતિ (ક્રાંતિ) વાળા મન્મથ (કામ) રૂપ.
૭૨ જૃંદારણ્યમાં કામદેવ જેવા.

૭૩ વલ્લવ (ગોપ) ની અંગના (સ્ત્રીઓ) માં સક્ત (આસક્ત-પ્રી-
તિવાળા). ૭૪ વનમાલી (પગસુધી લાંબી, તુલસી અને પુષ્પથી કરેલી મા-
ળા) ધારણુ કરનારા. ૭૫ ચાંદવોના કુળમાં માયાના મણિ જેવા. ૭૭ પૂત-
નાના અંતક (કાળ). ૭૮ બક નામે અસુરના અરિ (શત્રુ). ૭૯ કાલીય
નાગનું મર્દન કરનાર.

૮૧ બળરામના નાના ભાઈ. ૮૨ આનંદ કરનારા દેવકીના પુત્ર. ૮૩
મોરની પીંછીવાળો મુકુટ, પીળું વસ્ત્ર, કુંડળ, કેયૂર (બાણુબંધ), અને
કૌસ્તુભનામે મણિ, એ અલંકારને ધારણુ કરનાર.

૮૯ જેણે ઉર્ધ્વ (ઉંચે-મસ્તકે) રેત (વીર્ય) ચઢાવ્યું છે એવા-અર્થા-
ત ઈંદ્રિયજિત. ૯૦ પતન નહિ પામનારા.

^{૧૩} કોટિકસૂર્યસમપ્રભ ^{૧૪} અણ્ણત, ^{૧૫} અનંતગુણગંભીર;	
^{૧૬} અનંતસુખદાતા ચિંતામણિ, ^{૧૭} સ્વતંત્ર ^{૧૮} રતિરાણધીર.	૧૬
^{૧૦૦} મહાપુરુષ ^{૧૦૧} મહારાજરાજ, ^{૧૦૨} રાજધિરાજ ^{૧૦૩} રાજેશ;	
^{૧૦૪} અખિલેશ્વર ^{૧૦૫} અદ્ભુત ^{૧૦૬} સ્વયંભૂ ^{૧૦૭} વ્રજનાયક ^{૧૦૮} રાધેશ.	૧૭
એ ચિંતામણિ અષ્ટોત્તરશત, નામ શ્રીનંદકુમાર;	
કેવળ પુષ્ટ રસાત્મક, પરમાનંદ તણો ભંડાર.	૧૮
એ ભણતાં રાધાવલ્લભ, કરિવલ્લભવલ્લભ થાયે;	
તેથી કૃળ આગળ નથી બીજું, દાસ દયો એમ ગાયે.	૧૯

વ્રજમક્તઅષ્ટોત્તરશતનામહીરાવલિ.

છંદ દુવૈયા.

^૧ શ્રીલલિતા ^૨ ચંદ્રભગા ^૩ અપળા, ^૪ ચંદ્રકલા આનંદા;	
^૫ ચિત્રા ^૬ અંપકલતા ^૭ ચંદ્રિકા, ^૮ ચંદ્રલતા સુખકંદા.	૧
^૯ અતુરા ^{૧૦} ચંદ્રાનના ^{૧૧} ચિત્રલેખા, ^{૧૨} ચંદ્રાવલી ^{૧૩} નંદા;	

૯૩ કોટિક સૂર્ય સમાન પ્રભા (કાંતિ) વાળા. ૯૫ અનંત ગુણોવાળા અને ગંભીર. ૯૭ ચિંતામણિ રૂપ. ૯૮ રતિ રૂપી સંગ્રામમાં ધૈર્યવાન. ૧૦૬ પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થયેલા. એ ૫૦—એ (ઉપર કહ્યા તે) શ્રીનંદકુમારનાં અષ્ટોત્તરશત (એકસો ને આઠ) નામ ચિંતામણિ જેવાં છે. તથા તે પુષ્ટિમાર્ગવાળાને કેવળ રસાત્મક (રસમય) તથા પરમાનંદનો ભંડાર છે. કરિવલ્લભ—મગરે પકડેલા હાથીના વલ્લભ એવા ભગવાન. આગળ નથી—એથી વધારે શ્રેષ્ઠ કૃળ કોઈ છે નહિ.

૪ આનંદ રૂપ એવી ચંદ્રકલા. ૮ સુખકંદ એવી ચંદ્રલતા. ૧૦ ચંદ્ર સમાન આનન (મુખ) વાળી. ૧૧ ચિત્ર લખનારી.

^{૧૪} વિમલા	^{૧૫} વ્રજમંગલા	^{૧૬} વિશાખા,	^{૧૭} વ્રજવિલાસિની	^{૧૮} વૃંદા.	૨	
^{૧૯} કૃષ્ણા	^{૨૦} કૃષ્ણાવેશિણી	^{૨૧} કૃષ્ણાવતી,	^{૨૨} કલકંઠી	વામા;		
^{૨૩} કલ્યાણી	^{૨૪} કાવેરી	^{૨૫} કલકંઠી,	^{૨૬} કુંજરી	^{૨૭} કમલા	સ્વામા. ૩	
^{૨૮} કુરંગાક્ષિ	^{૨૯} કમલાક્ષિ	^{૩૦} કામલતા	^{૩૧} કદંબા	^{૩૨} રંગા;		
^{૩૩} કેતકી	^{૩૪} માલતી	^{૩૫} માધવી	^{૩૬} મુગ્ધા,	^{૩૭} મંજુકી	^{૩૮} માનની	ગંગા. ૪
^{૩૯} માણિકુંડળા	^{૪૦} આમેદિની	^{૪૧} મંદુવેણી,	^{૪૨} મનઆતુરી	હીરા;		
^{૪૩} મધુરેશાણા	^{૪૪} મંગલા	^{૪૫} મૈના,	^{૪૬} મનમથમોદા	^{૪૭} ધોરા.		૫
^{૪૮} મનોહરા	^{૪૯} મલિકા	^{૫૦} મોહિની,	^{૫૧} મનોરમા	^{૫૨} છળીધામા;		
^{૫૩} મધુરા	^{૫૪} મધુઅયની	^{૫૫} રત્નમલા,	^{૫૬} રત્ના	^{૫૭} રૂપા	રામા.	૬
^{૫૮} રૂપવિલાસિની	^{૫૯} રાતકળા,	^{૬૦} રતિરૂપા	^{૬૧} ગુણાભિરામા;			
^{૬૨} રસલીલા	^{૬૩} રસપ્રકાશિકા,	^{૬૪} રસઅયની	^{૬૫} ગુણાભી	^{૬૬} નામા.		૭
^{૬૭} રસતરંગિણી	^{૬૮} રસાભિકા,	^{૬૯} રસલક્ષ્મી	^{૭૦} હૃદય	^{૭૧} શીલા;		

૧૪ નિર્મળ. ૧૫ વ્રજનાં મંગળા રૂપ. ૧૭ વ્રજમાં વિલાસ કરનારી. ૨૦ કૃષ્ણમાં આવેશવાળી. ૨૨ મધુર રાગવાળી વામા (સ્ત્રી). ૨૭ કમલા નામની સ્વામા (સ્ત્રી). ૨૮ કુરંગ (મુગ)ના નેત્ર સમાન નેત્રવાળી. ૨૯ કમળ સમાન નેત્રવાળી. ૩૮ ગંગા નામની ગાનિની.

૩૯ મણિ અને કુંડળવડે આમેદિની (હર્ષ પામનારી). ૪૦ કામળ ચોટલાવાળી. ૪૧ મનમાં આતુર એવી હીરા. ૪૨ મીઠી દષ્ટિવાળી મંગલા. ૪૪ કામદેવતા આનંદવાળી બીરા નામની સ્ત્રી.

૪૫ મનને હરણ કરે એવી મલિકા. ૪૬ મનને રમણ કરનાર અને છળી ધામા (સુંદર રૂપવાળી) મોહિની. ૪૭ મીઠી. ૪૮ મીઠા ગમનવાળી—મનોહર આલવાળી. ૪૯ રત્ન સારખી કાંતિવાળી. ૫૧ રૂપા નામની રામા (સ્ત્રી).

૫૨ રૂપના વિલાસવાળી. ૫૩ રતિ સારખા રૂપવાળી અને ગુણમાં અભિરામા (સુંદર). ૫૪ રસમાં લીન થયેલી—ગળી ગયેલી રસપ્રકાશિકા નામે સ્ત્રી. ૫૫ રસના અયન (ગમન) રૂપ ગુણાભી નામે સ્ત્રી.

૫૬ રસના તરંગ રૂપ. ૫૭ રસ રૂપ. ૫૮ રસવડે કલ્યાણકારી. ૬૦ શીલ ગુણવાળી.

૬૧ રસાલિકા સુરસેની સૌરભા, શુભા સરોવરી લીલા. ૬
 ૬૬ સુવાસિની સુંદરી સુચરિતા, શુભાનના સતીરૂપા;
 ૬૭ સુમંદિરા શશિકલા સુનંદા, સુગંધરા સુઅનુપા. ૮
 ૭૩ સોનમુહી ઇશ્વરી ઇંદુલેખા, ગુણચૂડાકરિણી;
 ૭૭ હંસા હારેવદનીછબી સિંધુ, વૃજવિલાસિની હરિણી. ૧૦
 ૮૦ પ્રમદા પદ્મા પ્રેમમંજરી, પ્રિયા પ્રગલ્ભા પ્રેમા;
 ૮૫ કિશોરી કનકપ્રભાવતી વનદેવી દુર્વા દેવમા. ૧૧
 ૯૦ તનમત્સ્યા તિલકરણી પ્રાક્ષી, વિરંજ બહુલાશ્વની બાલા;
 ૯૫ નીલા નાગવેલિકા નાગરી, લક્ષ્મણી શિવા રસાલા. ૧૨
 ૧૦૧ ચંચલાક્ષિ વૃત્યકલા, સુગંધરેશા ચપલાનયની;
 ૧૦૪ સુમધ્યમા વલ્લભા પ્રિયતમા, પદ્માવતી સુખઅયની. ૧૩
 એ અષ્ટોત્તરશત શ્રીગોપીજનનાં, નિમળાં નામ;
 સર્વ પાપ સંતાપ હરાણુ, મનવાંચિત પૂરણકામ. ૧૪
 ગાતાં સુણતાં શ્રીગોપીજન, વલ્લભ દર્શન આપે;
 દાસ દયાના પ્રાણજીવન, નિજ દાસી કરીને થાપે. ૧૫

૬૧ રસની પંક્તિ રૂપ. ૬૨ સુરસેન દેશમાં રહેનારી. ૬૩ સુગંધવાળી.
 ૬૪ સરોવર કાંઠે રહેનારી એવી શુભ સ્ત્રી.

૬૬ સારાં વસ્ત્રવાળી. ૬૭ સારાં આચરણવાળી સુંદરી નામે સ્ત્રી, અથ-
 વા સુચરિતા નામે સુંદરી. ૬૮ સતીના સરખા રૂપવાળી શુભાનના સ્ત્રી. ૭૨
 સુગંધરા-સુગંધને ગ્રહણ કરનારી.

૭૩ ચંદ્રમુખી. ૮૧ પ્રેમની માંજર રૂપ પદ્મા. ૮૪ પ્રગલ્ભ અવસ્થા-
 વાળી પ્રેમા સ્ત્રી. ૮૬ સુવર્ણ સરખી પ્રભા (કાંતિ) વાળી. ૮૮ કલ્યાણ રૂપ.
 ૧૦૩ સુગંધરા ઇશા.

એ ઇ-એકસો ને આઠનામ ગોપીજનનાં છે. (બધાંજ ગણીએ તો ૧૩૦
 થાય છે પણ કેટલાંક વિશેષણ રૂપે કરવાથી એક સો આઠ થાય છે. એમાંનાં
 કેટલાંક નામ સાથે (અર્થવાળાં) છે તેના અર્થ આપ્યા છે અને કેટલાંકના
 અર્થ સમજાય તેવા છે અથવા કેટલાંક, જેવાં કે ગંગા, રંગા, ગુલાબી,
 સુનંદા, બહુલાશ્વની, પદ્મા, વગેરે વિશેષ નામ તરિકે વપરાય છે તેના અર્થ
 આપ્યા નથી.)

પરચુરણ શ્લોક.

સાધન ધર્મ સરવે થકો જે રહિત,
અત્યંત તરૂણી દ્રવ્યાદિક પ્રીતિ જેને;
સૂઝે નહિ વિકળ ધી વિધિ શું નિષેધ,
ભવસિંધુ પોત તેને પણ કૃષ્ણનામ.

૧

નિગમ સકળ શાસ્ત્ર સાર એ છે,
મુહુર મુહુર વિચારો (જ) વ્યાસ ભાખ્યું;
ચરણકમળ [નિત્ય] ચિત્ત જેનું—
મધુપ ઇવ લુપ્થ તેજ ભક્તરાજ.

૨

સદાશ્રીજી સેવા, અહરનિશ ગાવા ગુણહરિ,
કથા રાધાસ્વામી, શ્રવાણ કરવી સંત મુખથી;
પ્રભુરૂપાસકિત, રસિક જન-સંગેજ વસુધું,
હરીને દુસ્સંગીથકો, સતત શિક્ષા મુજનને.

૩

માગ્યું આપિયે નાથ ! એ મને,
પ્રેમ લક્ષણભક્તિ સુદઢા;
સંગ સાધુનો, ધર્મમાં મતિ,
સ્મરણ ભજનનું, વ્યસન આપનું.

૪

૧ વસંતતિલકા વૃત્ત. જે પુરૂષો સર્વે સાધન અને ધર્મથકી રહિત છે, જેને તરૂણી અને દ્રવ્યાદિકની અત્યંત પ્રીતિ છે, જે વિકળ ધી (વિકળ બુદ્ધિ-વાળો અથવા બુદ્ધિહીન)ને વિધિ શું અને નિષેધ શું તે સૂઝતું નથી, તેને પણ ભવરૂપી સિંધુ તરવાને કૃષ્ણ નામ રૂપી પોત (નાવ) છે. રૂપક.

૨ પુષ્પિતાગ્રા. નિગમ—વેદ. મુહુર મુહુર (મુહુર્મુહુઃ—વારંવાર). વ્યાસ—વ્યાસે. ચરણ ઇવ—જેનું ચિત્ત હરિના ચરણકમળમાં મધુપ ઇવ (ભમરા)ની પેઠે લુપ્થ (લોભાયલું) છે, તેજ ભક્તરાજ જાણવો.

૩ શિખરિણી. સેવા—(કરવી). અહરનિશ (રાત દિવસ). ગુણ હરિ—હરિના ગુણ. રાધાસ્વામી—રાધાસ્વામી (કૃષ્ણ)ની. પ્રભુરૂપાસકિત—પ્રભુના રૂપમાં આસકિત—(રાખવી). સતત—નિરંતર. ૪ કામદાવૃત્ત. સ્મરણ—સ્મરણ.

પ્રપંચના ઉલેશ સમસ્ત ટાળે,
કૃપાકટાક્ષે મુજ સામું ભાજો;
કૃપાનિધે ! કૃષ્ણ ! હું છું તમારો,
વમો વિના ઠોર ક્યોં છે ન મારો.

દૃષ્ટાંતિક દોહરા.

હરિ રક્ષક તો ભય ન ક્યહું, જઈ જંગલમાં ખેશ;
હરિ કોપ્યે નહિ ઉગરે, સત પાતાજે પેશ.

દૃષ્ટાંત.

ચંદ્રહાસ તથા જયદ્રથ.

રાખે સહસ્ર ભુજપતિ, હણે શું બે ભુજવાળ;
તેજ પુરૂષ મારે તદા, કોઈ નહિ રખવાળ.

દૃષ્ટાંત.

પ્રહલાદ તથા હિરણ્યકશિપુ.

૫ ઉપજ્ઞતિ. અર્થ—સંચાર. કૃપાકટાક્ષે કૃપાયુક્ત વાંછી દૃષ્ટિથી.
ઠોર—દામ. ક્યોં—ક્યાં—કોઈ જગોએ.

૧ હરિ જેનું રક્ષણ કરે છે તેને કોઈનો ભય નથી, તેનું ઉદ્ધારણ ચંદ્ર-
હાસનું છે. ચંદ્રહાસને ઉગારવા માટે હરિએ વિષ દ્રેડીને વિષયા કરી, એ વાત
પ્રસિદ્ધ છે. તેમજ હરિ કોપે તો તે ઉગરે નહિ. તેનું દૃષ્ટાંત જયદ્રથનું છે. જ-
યદ્રથને સૂર્યાસ્ત પેહેલાં મારવાની અર્જુનને પ્રતિજ્ઞા કરી તેથી તે મરી ગયેલા
હાથીના પેટમાં સંતોષ બેઠો હતો; તેથી ન જડવાથી અને સૂર્યાસ્ત થયો બાણી
અર્જુન બળી-મરતો હતો તેથી નિર્ભય થઈ જયદ્રથ ત્યાં આવ્યો. પણ એટલા-
માં સૂર્ય પ્રકાશ જણાવાથી અર્જુને જયદ્રથને માર્યો. આ પ્રમાણે તેને મરાવા-
નું કારણ હરિ (કૃષ્ણ) હતા. એ વાત ભારતમાં પ્રસિદ્ધ છે.

૨ સહસ્ર ભુજપતિ—હજાર હાથના ધણી (ઈશ્વર). બે ભુજવાળ—બે
હાથવાળો (મનુષ્ય). હરિ જેને રક્ષે છે તેને બીજે કોઈ મારી શકતો નથી,
તેનું દૃષ્ટાંત પ્રહલાદ છે. પ્રહલાદને મારવાને તેના પિતાએ અનેક યુક્તિઓ ક-
રી પણ તે હરિકૃપાથી મુઝ્યો નથી એ પ્રસિદ્ધ છે. હરિજ ન્યારે મારે છે ત્યારે
કોઈ રક્ષણ કરી શકતું નથી, તેનું દૃષ્ટાંત હિરણ્યકશિપુ છે. ત્રિસિંહરૂપે તેને
હરિએ માર્યો ત્યારે તેના પક્ષના બળવાન અસુરોનું પણ કાંઈ આશય નહિ; એ
વાત પણ પ્રસિદ્ધ છે.

શત્રુ મિત્ર, વિષ પથ્ય, વળી અધર્મ સુધરમ થાય;
અવળુ તે સવળું કરે, જે પ્રસન્ન વ્રજરાય.

૩

દૃષ્ટાંત.

ઈંદ્ર, ભીમ, પાર્ય, ચંદ્રહાસ.

નિજજન રક્ષણ વાણુ કલ્પે, સદા કરે હરિ તેમ;

દૃષ્ટાંત—અખંડ ગાફલ નેત્રને, પલક બચાવે જેમ.

૪

૩ જે વ્રજરાય પ્રસન્ન હોય તો શત્રુને મિત્ર કરે. જેમ વૃત્રાસુર એ ઈંદ્રનો શત્રુ હતો. તેથી ઈંદ્રનો નાશ કરવા માટે આરંભેલા યજ્ઞમાં 'ઈંદ્રશત્રુ-નો નાશ કર' એ અર્થના મંત્રથી આહુતિ આપતાં, ઈંદ્ર રૂપ શત્રુનો નાશ થવાને બદલે ઇશ્વરેચ્છાથી ઈંદ્રના શત્રુનો નાશ થવા રૂપ ફળ થયું. અને તેથી જે મંત્ર ઈંદ્રને શત્રુરૂપે પ્રાપ્ત થવાના હેતુથી વૃત્રે યોજાયેલો તે મંત્ર તેને મિત્ર રૂપે પ્રાપ્ત થયો, એ હરિની ઈચ્છાજ છે. હરિ વિષને પથ્ય કરેછે, તેનું દૃષ્ટાંત ભીમ છે. ઘૌરવોએ ભીમને વિષ ખવડાવીને ગંગામાં નાખી દીધો હતો પણ સાંથી તે પાતાળમાં ગયો અને નાગ લોકની કૃપાથી તેને વિષ બાધ કરી શક્યું નહિ, એટલુંજ નહિ પણ અમૃત પાનથી તેને દશહજાર હાથીનું બળ પ્રાપ્ત થયું. એ પ્રમાણે વિષ પથ્ય (ક્ષાવતું) આવ્યું સગળ્યું. હરિકૃપાથી અધર્મ તે સુધર્મ થઈ જાયછે; દૃષ્ટાંત—અર્જુન. ભારતીય યુદ્ધની શરૂઆતમાં કુદુબ વધ કરવા રૂપ કર્મને અધર્મ માની અર્જુન યુદ્ધ કરવાની ના પાડી બેઠો હતો તેને ક્ષત્રિયધર્મ રૂપ કર્તવ્ય કર્મ સમજાવીને કૃષ્ણે સુધર્મ દરાવી તેની યુદ્ધમાં પ્રેરણા કરી એ વાત ભગવદ્ગીતામાં પ્રસિદ્ધ છે. હરિ અવળું તે સવળું કરેછે; તેનું દૃષ્ટાંત—ચંદ્રહાસ છે. ચંદ્રહાસનું વિપથી મરણ થવારૂપ અવળું કાર્ય બનવાનું હતું તેનું તેને કન્યા પ્રાપ્ત થવા રૂપ સવળું કાર્ય થઈ ગયું.

૪ અખંડ ગાફલ—નિરંતર અસાવધ. પલક—નિમેષોન્મેષ. આંખમાં પડતા જંતુ આદિકથી તેનો બચાવ પલક જેમ વગર કબ્જે કરી દેછે, તેમ હરિ પણ પોતાના ભક્તનું વગર કબ્જે રક્ષણ કરેછે.

કૂટકાવ્યાદિના નમુના.

સમશ્યા.

છપ્પો.

દધિ નવનીત મુખ લેપ, નહિ પ્રજ્જરાજ દુલારો,
ત્રિનેત્ર શિવ નહિ શીશ, ફૂલ સુર રખે વિચારો;
કટિમેખલા બટુક ગણુ—પતિ નહિ કર મોદક પાણુ,
અરણોદય મંગળ ધ્વનિ, કરે ભક્તિ નહિ પ્રાક્ષણુ;
તે નર ટળી નપુંસક નારી થઈ, ધાડ ગૃહસ્થને ધામ છે,
શ્રીકૃષ્ણ દયામણુના શ્વશુર, તેને નામે નામ છે.

૧

૧ વલોણુની રવઈ અથવા રવીના સંબંધમાં કલ્પના કરીને દયારામ સમશ્યા ઉત્પન્ન કરેછે: દધિ ઇ—તેના મુખ ઉપર દધિ (દહીં) અને નવનીત (માખણુ)નો લેપ છે પણ તે પ્રજ્જરાજ (નંદ)નો દુલારો (પ્યારો—પુત્ર) નથી. (દધિ અને માખણુ એટલે આતાં બાળમુકુંદને મોંઢે તેનો લેપ થતો હતો એ પ્રસિદ્ધ છે). રવીના ઉપર ત્રણ છિદ્ર હોય છે તે ઉપર કલ્પના કરે છે: ત્રિનેત્ર ઇ—તેના શીશ ઉપર ત્રણ નેત્ર છે પણ તે શિવ નથી. (શિવને ત્રણ નેત્ર છે એ પ્રસિદ્ધ છે). રવીના નીચલા ભાગને ફૂલ કહે છે તે વિષે કહે છે: ફૂલ ઇ—તેને ફૂલ છે પણ તે સુર (દેવપુષ્પ—પારિજાતક) રખે વિચારતા. (પારિજાતકની પણ ચાર પાંખડીઓ અને એક દાંડો હોવાથી રવી સાથે આકૃતિ મળતી આવેછે તે પ્રસિદ્ધ છે). તેનાં નેતરાં વિષે કહેછે: કટિ ઇ—તેની કટિ ઉપર મેખલા છે પણ તે બટુક (બાળ શ્વસ્યારી) નથી. (ઉપવીત વખતે બાળકને મુંજની મેખલા બાંધેછે એ પ્રસિદ્ધ છે). વલોણુના વાંસનું મુખ ગોળી ઉપર આડે છે ત્યાં આગળ એક લાડવા જેવું ગોળ લાકડું હોય છે તે ઉપર કલ્પના કરે છે: ગણુપતિ ઇ—કરમાં મોદક (લાડુ) છે પણ તે ગણુપતિ નથી. (ગણુપતિના હાથમાં લાડુ હોય છે એ પ્રસિદ્ધ છે). અરણોદય (પો ફાટતાં) વલોણુ વલોવતાં તેનો અવાજ સંભળાય છે તે ઉપર કલ્પના: અરણોદય ઇ—અરણોદયમાં તેનો મંગળધ્વનિ થાય છે, પણ તે સાંભળીને પ્રાક્ષણુ ભક્તિ કરે છે એમ ન સંજમવું. (પ્રાક્ષણો સવારમાં વેદ પાઠ કરેછે એ પ્રસિદ્ધ છે). તે નર ઇ—વલોણુનો વાંસ નરજાતિ છે, તેનું વલોણું એ નપુંસક છે, અને એ વલોણુની રવી, માટે તે નપુંસકની નારી છે. એ સંબંધી ધાડ (ધમાધમી) ગૃહ-

કુંડળિયા.

જુઓ આજની છોકરી, જણી બેઠી જગરાય,
તેની કથની સાંભળે, માત્ર બકારિ થાય;
માત્ર બકારિ થાય, સદા જે માનો માટી,
વિષ દે તેસો બાળક, ગાથા અમૃત વાટી;
પર ઉચ્છિષ્ટ ખા દયા, મૂક્ય હરિવાત લાજની,
પરનારીમાં પ્રીત રાખ્ય જે વખત આજની.

૨

સ્થને ધામે છે. (ત્યાગીએને ત્યાં કે દ્રવ્યછીણને ત્યાં એમાંનું કાંઈ હોતું ન-
થી). આટલું કહ્યા પછી પ્રસ્તુત સમસ્યાના વિષયના નામનો પણ ઈસારો કરે
છે કે, શ્રીકૃષ્ણ ઇં—દયારામના પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણના શ્વશુર (સસરા—સૂર્ય)ને નામે
નામ છે. અર્થાત્ સૂર્યનું નામ જેમ રવિ છે તેમ તેનું નામ પણ વલ્લભાણી
રવી છે.

૨ આ કુંડળિયાનો અર્થ ઉપરથી જ્ઞેતાં અસંબદ્ધ અને વિપરીત લાગે છે
માટે એનો અર્થ જેમ સંબદ્ધ અને અવિપરીત થાય તેમ કરવો જોઈએ;
કેમકે સત્કવિઓની વાણી સારા અર્થનો જ ખોધ કરતી હોય છે. માટે તેવો
અર્થ આ રીતે થઈ શકે છે: જુઓ ઇં—આજ (અજ—બ્રહ્માનો પુત્ર—
સ્વાયંભુવમનુ)ની છોકરી દેવહૂતિ જગરાય (કપિલદેવજી ભગવાન)ને જણી
બેઠી (જન્મ આપી બેઠી). તેની (તે કપિલદેવની) કથની—સાંખ્ય યોગ
ભક્તિ રૂપ (કપિલે દેવહૂતિને સાંખ્ય અને યોગ ભક્તિ કહ્યાનું ભાગવતમાં પ્ર-
સિદ્ધ છે) જે સાંભળે તેને બકારિ (બક નામે દૈત્યના અરિ—નાશ કરનારા
કૃષ્ણ ભગવાન) પ્રાપ્ત થાય. તે ભગવાન સદા માનો (લક્ષ્મીનો) માટી
(સ્વામી) છે. તે બાળક (બાળકૃષ્ણ ભગવાન) જે વિષ (જળ) દે (આપે છે)
તેસો (તેના જેવો)—અર્થાત્ મેઘ જેવો શ્યામ છે. (‘બાળક’ શબ્દના ‘બ’નો
‘વ’ કરીને ફરી અર્થ કરતાં) અને તેના વાલક (પ્રત્યેક રોમમાં રહેલા બ્રહ્માં-
ડ)ની ગાથા (સાંભળનાર) અમૃતવાટી (અમૃત—મોક્ષનો વાટી—ભાગદાર)
થાય છે. અર્થાત્ તેના મહિમાની કથા સાંભળવાથી મોક્ષ મળે છે. દયારામ પો-
તાને કહે છે કે, હે દયા! (એટલા માટે) તું પર (પરમેશ્વર)નું ઉચ્છિષ્ટ
(પ્રસાદ રૂપો એકું) ખા, અને હરિ (કામ અને સુવંશ)ની વાતને લાજની
જાણીને મૂક્ય (છોડ). તથા પર (ભગવાન)થી નારી (ન્યારી—મૂઠી)—
અર્થાત્ હરિ વિના બીજી જગોએ—પ્રીત મા રાખ્ય, અને આજની (આ ક-
ળિકાળની) વખત જે. તાત્પર્ય કે કળિકાળ મહા ગહન છે માટે તેથી સાવધ
રહે; હરિને શરણે નહિ જાય તો રૂખી જવાશે.

છપ્પે.

વિપધર વેરી આપ, આપનો વિપધર વેરી,
 વળી વિપધરેસુતતાત, મિત્રસુતકેરો કે'રી;
 નામ કહુંછું પ્રગટ, વિકલ્પ ચતુર હ્યો ચેતી,
 જે ઘરમાંથી જાય, થાય તે ઘરની કુજેતી;
 જેને બેડ પુત્ર બલિષ્ઠ બહુ, રામ કૃષ્ણના દાસ છે;
 સૌ સમજો સે'લું કે' હ્યો, સહુના ઘટમાં વાસ છે.

૩

૩ આ બીજી રામશ્યાનો ઉત્તર 'વાયુ' છે. વિપ (જળ)ને ધર (ધારણ કરનાર)-મેધનો આપ (ખેતે-વાયુ) વેરી છે (કેમકે વાદળોને વિખેરી નાખે છે). અને આપનો (વાયુનો) વિપધર (સપે) વેરી છે (કેમકે સર્પ પવનનું બક્ષણ કરેછે એમ કાવ્યાદિકમાં પ્રસિદ્ધ છે). વળી તે વાયુ, વિપધર (મહાદેવ)ના સુત હનુમાનનો તાત (પિતા) છે. શિવના વીરને જૂગળીમાં લેધનાર કે કર્ણદ્વારા અંબુનાને વિષે આરોપવાથી હનુમાન્ જન્મ્યો છે તથા તેમ છતાં પણ તે કોઈબીજાનાં કૃત્યથી વાયુનો પણ પુત્ર છે એ રામાયણાદિમાં પ્રસિદ્ધ છે). વળી તે પોતાના મિત્ર (અગ્નિ) ના સુતકેરો-દીવાનો (દીવો અગ્નિથી થાય છે માટે તેને અગ્નિનો સુત ગણ્યો છે) કે'રી-તેના ઉપર કેહર વર્તાવનારો-તેનો નાશ કરનારો છે. આ પ્રમાણે પરાક્ષરીને વાયુને ઓળખાવ્યા પછી તેનું નામ પ્રગટ કરીને કહે છે: વિકલ્પ હવે-હવે ચતુર વિકલ્પ (કલ્પના)ને તમે ચેતી હ્યો. ('વિકલ્પ' શબ્દનો પર્યાય 'વા' -અથવા છે માટે તે રીતે અર્થ કરતાં), હવે ચતુર તમે ચેતી હ્યો કે એનું નામ વિકલ્પ (વા) એનું પ્રગટ છે. જે ઘરમાંથી (જે હાથી ઘરમાંથી) તે (વા) જાય તે ઘરની કુજેતી થાય -મૃત્યુ પામે. જેને બેડ બહુ બલિષ્ઠ પુત્ર (હનુમાન્ અને બીમ) છે અને તે અનુક્રમે રામ તથા કૃષ્ણના દાસ છે. હ્યો કહેછે કે તેનો (વાનો) સહુના ઘટમાં (દેહમાં) વાસ છે.

